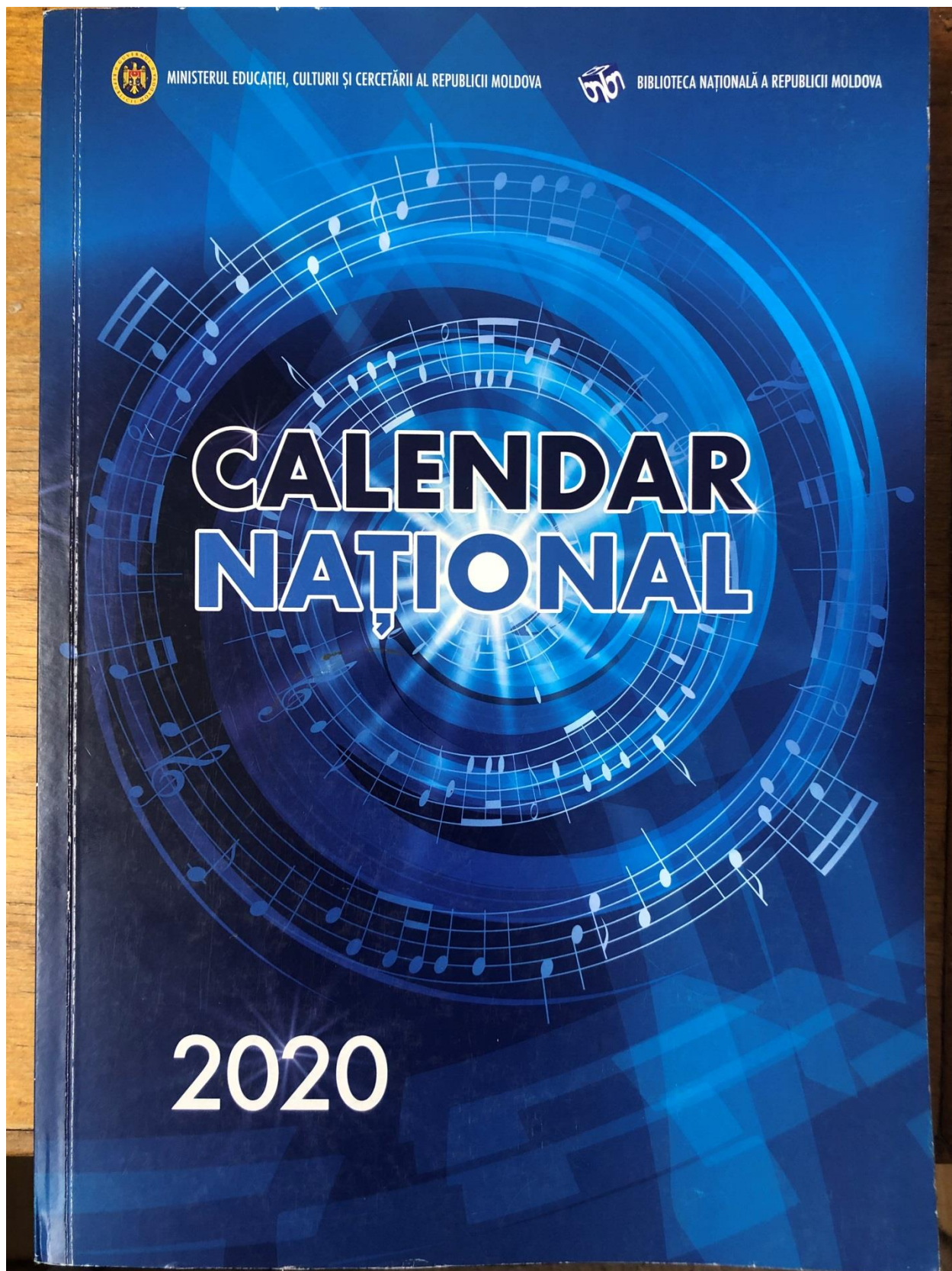

**Lista publicațiilor pe anii 2020-2021
acad. Andrei Eșanu și dr. Valentina Eșanu
pentru concursul AȘM de lucrări în domeniul științei pe anul 2022**

Valentina Pelin 1950-2006

Doctor în istorie, filolog și istoric notoriu, specialist în istoria și cultura medievală românească.

S-a născut la 1 aug. 1950 în satul Pârjota, raionul Râșcani, într-o familie de țărani. Se stinge din viață la 10 iul. 2006, la Chișinău.

Dintru început a studiat la școala medie în satul natal, după care a urmat Facultatea de Filologie a Universității de Stat din Chișinău, pe care a absolvit-o în 1972. A parcurs calea de la învățătoare de limbă și literatură română (1972-1976) în satele Scumpia, Izvoare și Bulhac, raionul Fălești; paleograf superior la Arhiva Națională a Republicii Moldova (1976-1986), perioadă în care prin căsătorie devine Ovciniciova (nume la care va renunța după 1990); cercetător științific superior la Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Moldovei (1986-2001), în paralel în anii 1992-1997 a fost doctorandă la Facultatea de Istorie a Universității din București, unde la 29 decembrie 1997 a susținut în mod strălucit teza de doctor în istorie pe tema: **„Bibliotecile mănăstirilor Neamț și Noul Neamț în contextul culturii românești. Studii și texte (secolele XV-XIX)”**, avându-l în calitate de conducător științific pe cunoscutul medievist român Alexandru Duțu. În anii 2001-2006 a activat ca cercetător coordonator în secția „Istoria Culturii” la Institutul de Istorie al AȘM, devenind prin volumele și studiile publicate om de știință de prim rang în medievistica românească, venind cu un șir de publicații dedicate cărți medievale manuscrise din arhive, biblioteci laice și mănăstirești, documente istorice, precum și o serie de studii fundamentale privind activitatea culturală și spirituală din sec. XIII-XIX.

După 1990 s-a impus prin munca asiduă și îndelungată, prin cercetările în domeniul culturii scrise medievale. Între timp devenise un bun cunoscător al paleografiei slavo-române, al cărții și circulației cărții manuscrise din sec. XIII-XIX în vastă arie de cultură bizantină și postbizantină din sud-estul și estul Europei, adunând informații din numeroase biblioteci și arhive din Chișinău, București, Iași, Moscova, Sankt-Petersburg, Kiev, Minsk ș.a.

Către sfârșitul anului 2005 Valentina Pelin a finisat un valoros studiu monografic ***Paisianismul în contextul culturii spirituale din sud-estul și estul Europei (sec. XVIII-XIX)***, care a fost recomandat spre publicare în seria celor mai prestigioase lucrări ale A.Ș.M. Aceiași lucrare urma să fie prezentată în 2006 ca teză de doctor habilitat.

Participând la importante reuniuni științifice, a fost observată și înalt apreciată în mediul științific academic și universitar din Republica Moldova, România, Bulgaria, Italia, Rusia, Grecia, Polonia ș.a., stabilind totodată largi contacte științifice cu personalități de vază din știința europeană.

Din nefericire viața Valentinei Pelin s-a curmat prematur (10 iulie 2006), când ajunsese la o înaltă treaptă de cunoaștere și profesionalism. Cu sprijinul și efortul subsemnatului și al Valentinei Eșanu la diferite edituri din România și Republica Moldova continuă să apară până astăzi lucrări rămase în manuscris ale Valentinei Pelin.

În 1997 a fost distinsă cu medalia de argint UNESCO, pentru contribuții deosebite la cercetarea moștenirii cărțurărești a mănăstirii Neamț, iar în 2003 în calitate de coautor al monografiei ***Mănăstirea Căpriană (sec. XV-XX)***, Chișinău, Editura Pontos, 2003, 564 p. a obținut **Premiul și Diploma „Cartea anului”** la Salonul al XII-lea de carte națională a Republicii Moldova.

Bibliografie:

Contribuții la studierea fondului de manuscrise din Chișinău, în *Limba și Literatura moldovenească*, 1984, nr. 3, p. 30-40, (în colaborare cu T. Romandaș)

Коллекция древних молдавских исторических актов и документов в Центральный Государственный Архив МССР, в *Советские архивы*, Москва, 1985, № 4, с.60-62.

Lucoarea vechilor cazanii, în *Literatura și Arta*, Chișinău, 1985, nr. 33, 15 august. Același articol în vol. *Patrimoniul*, vol. 2, Chișinău, 1988, p. 109-113.

„Această carte ... o au cumpărat Irimiea Murguleț”. Note marginale la un Mineu din sec. XVI, în *Literatura și Arta*, Chișinău, 1986, nr. 13. Același articol în vol. *Patrimoniul*, vol. I, Chișinău, 1987, p. 91-96.

Lucoarea vechilor cazanii, în *Literatura și Arta*, Chișinău, 1985, nr. 33, 15 august. Același articol în vol. *Patrimoniul*, vol. 2, Chișinău, 1988, p. 109-113.

Comoara regăsită, în rev. *Moldova*, Chișinău, 1989, nr. 5, p. 32-34.

Oglinda minții omenеști, scrisoarea ..., în *Moldova*, Chișinău, 1989, nr. 7, p. 4-5.

Antologia poeziei vechi moldovenești (Recenzie la „Antologia poeziei vechi moldovenești”. Prefață, selecție, traduceri și note de N/ Dabija, Chișinău, 1987), în *Limba și Literatura moldovenească*, Chișinău, 1989, nr. 4, p. 62-66.

În speranța unei drepte legiuiri, în *Moldova*, Chișinău, 1989, nr. 11, p. 24-26.

Cerem școli moldovenești, în *Știința*, Chișinău, 1990, august.

Mucenicia Sf. Ioan cel Nou de la Suceava, în *Datina creștină*, 1990, nr. 1.

Din istoria colonizării Basarabiei, în *Cugetul*, Chișinău, 1992, nr. 4, p. 20-24.

Despre vechimea unor manuscrise ale operei „Varlaam și Ioasaf, în *Valori și tradiții culturale în Moldova*. Culegere de studii sub redacția lui Andrei Eșanu, Chișinău, 1993, p. 58-84.

La correspondance du stareț Paisie du monastère de Neamțu (I), în *Revue des études sud-est européennes*, București, XXXI, 1993, nr. 3-4, p. 397-411.

The correspondence of abbot Paisie from Neamts (Unpublished texts) II, în *Revue des études sud-est européennes*, București, XXXII, 1994, nr. 1-2, p. 73-81.

The correspondence of abbot Paisie from Neamts (III). Letter to Teodosie, archimandrite at the Sofroniev Hermitage, în *Revue des études sud-est européennes*, București, XXXII, 1994, nr. 3-4, p. 349-366.

Tezaurul de manuscrise de la Neamț – stadiul cercetărilor, în *Revista de lingvistică și știință literară*, Chișinău, 1994, nr. 3, p. 79-83.

Correspondența starețului Paisie de la Neamț (în baza materialelor din Biblioteca mănăstirii Noul Neamț), în *Luminătorul*, Chișinău, 1994, nr. 5, p. 7-20, 1994, nr. 6, p. 25-36, 1995, nr. 1, p. 36-42.

I manoscritti dello “starec” Paisij nella Biblioteca del monastero di Neamț, în vol. N. Kauchtschischwili, A.-Al.N. Tachiaos, V. Pelin, *Paisij, lo starec*, Edizioni Qigajon, Comunita di Bose (Italia), 1997, p. 129-136.

Contribuția cărturarilor români la traducerile Școlii paisiene, în vol. *Românii în reînnoirea isihastă*, Studii închinare Cuviosului Paisie de la Neamț la bicentenarul săvârșirii sale, 15 noiembrie 1994, Coord. acad. Virgil Cândea, Iași, 1997, p. 83-120.

Manuscrise românești inedite din Biblioteca mănăstirii Noul Neamț (sec. XIX), în *Sud-Estul și contextul european*, VIII, București, 1997, p. 61-68.

Каталогул женерал ал манускриселор молдовенешть пэстрате ын УРСС. Колекция библиотечий мэнэстирий Ноул-Нямц (сек. XIV-XIX). / Сводный каталог молдавских рукописей, хранящихся в СССР. Коллекция Ново-Нямецкого монастыря (XIV-XIX). Алкэтуитор Валентина Овчиникова-Пелин, Кишинэу, Штиинца, 1989, 438 п. (*Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în U.R.S.S./ Colecția Bibliotecii Mănăstirii Noul-Neamț (sec. XIV-XIX)*, Chișinău, Ed. “Știința”, 1989, 438 p. cu 47 facsimile).

Bibliotecile mănăstirilor Neamț și Nou Neamț în contextul culturii românești (sec. XV-XIX). Studii și texte. Teza de doctor în științe istorice. Manuscris, Biblioteca Universității din București, 1997.

Sfântul Paisie de la Neamț. Cuvinte și scrisori duhovnicești. Selectate și traduse în limba română de Valentina Pelin. Cu o prefață de acad. Virgil Cândea. Vol. I, Chișinău, Ed. Cartea Moldovei, 1998, 216 p.

Sfântul Paisie de la Neamț. Cuvinte și scrisori duhovnicești. Publicate după traduceri vechi revăzute sau traduse pentru prima oară, cu note și comentarii de Valentina Pelin. Cu o prefață de acad. Virgil Cândea. Vol. II, Chișinău, Tipografia Centrală, 1999, 278 p.

Aspecte inedite în manuscrisele lui Gavril Uric, în *Revista de lingvistică și știință literară*, Chișinău, 1998, nr. 4, p. 50-55 și în *Romanoslavica*, XXXVI, București, 2000, p. 279-284.

L’opera di Nicodimo L’Aghiorita in Romania, în E., Citterio, O. Clement, E.N. Phrahghiskos, P. Gehin, V. Grolimund, K. Karaisaridis, Nikon Neoskitiotis, V. Pelin, I. Phountoulis, G. Podskalsky, A. Rigo, A.-E. N. Tachiaos, Th. X. Yankou, *Nicodemo l’Aghiorita e la Filocalia*. Atti dell’VIII Convegno ecumenico internazionale di spiritualità ortodossa sessione bizantina, Bose, 16-19 settembre 2000, a cura di Antonio Rigo, Edizioni Qigajon, Comunita di Bose, 2001, p. 243-251.

Les oeuvres de Saint Nicodème dans la communauté du monastère de Neamțu, în *Revue des études sud-est européennes*, Bucarest, XXXIX, 2001, nr. 1-4, p. 43-51.

Documente inedite cu privire la moșile Mănăstirii Neamț în Basarabia (sec. XVII-XVIII), în *Pergament*, Anuarul Arhivelor Republicii Moldova, vol. II, 1999, Chișinău, 2001, p. 163-182 (cu textele a 14 documente).

Mărturii documentare despre schitul Condrița înainte de 1783, în *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2002, 3-4, p. 13-20.

Евангелие Тетр, XIV век, в Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в России, СНГ и Балтии. XIV век, выпуск 1, Москва, 2002, рук. 316, с. 465-466.

Biblioteca mănăstirii [Căpriană]. Cărți manuscrise și tipărituri vechi (sec. XV-XIX), în vol. *Mănăstirea Căpriană sec. XV-XX. Studiu istoric, documente, cărți, inscripții și alte materiale*. Cord. Andrei Eșanu, Chișinău, Pontos, 2003, p. 384-424.

Mănăstirea Căpriană. Sec. XV-XX. Studiu istoric, documente și materiale. Coord. A. Eșanu. Chișinău, 2003, 586 p. (în colaborare cu Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Nicolae Fuștei, Ion Negrei).

Cronica sârbo-moldovenească. Revenire la textul original din Moldova din anii 1615-1620, în *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2004, nr. 2, p. 13-30.

O capodoperă a miniaturii din Moldova medievală. Tetraevanghelul de la Elizavetgrad și manuscrisele grupului Patrisinus graecus 74. Recenzie la cartea lui E., în *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2004, nr. 2, p. 96-98

Relatări despre Ștefan cel Mare în Pomelnicul de la Voroneț, în *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2004, nr. 3, p. 27-30 și în vol. *Ștefan cel Mare – personalitate marcantă în istoria Europei (500 de ani de la trecerea în eternitate)*. Coord. D. Dragnev, I. Chirtoagă, Chișinău, 2005, p. 79-81.

Грамотите на молдавските князе за приемането и настаняването на българи в Молдова през 1790-1810, Ямбол (Bulgaria), 2005, 148 p. (în colaborare cu Dundarov Ivan.)

Aprecieri despre două manuscrise de la Kiev. Ficțiune și realitate, în *Cugetul*, Chișinău, 2005, nr. 1, p. 6-15.

Un manuscris necunoscut al mitropolitului Petru Movilă la Moscova, în *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2005, nr. 1-2, p.44-46.

Paul Mihail. Un fiu onorabil al Basarabiei, în *Cugetul*, Chișinău, 2005, nr.2, p. 72-76.

Actualitatea operei preotului dr. Paul Mihail, în vol. *Născut în Cornova. Omagiu lui Paul Mihail*, Ed. de Vasile Șoimaru, Chișinău, 2006, p. 75-84.

Manuscrisele Sfântului Cuvios Onufrie de la Vorona și alte mărturii documentare despre el, în *Cugetul*, Chișinău, 2006, nr. 3, p.71-76.

Manuscrisele și activități culturale de la mănăstirea Dobrușa (sec. XVIII-XIX), în *Revista de istorie a Moldovei*, Chișinău, 2007, nr. 2, p. 3-14.

Aspecte mai puțin cunoscute în manuscrisele lui Gavriil Uric, în vol. *Ipostaze ale literaturii române vechi și premoderne (secolele XVI-XVIII)*. Studii, cercetări și teze. Coord. P. Balmuș și S. Korolevski, Chișinău, 2007, p. 24-32.

Manuscrise din domnia lui Ștefan cel Mare (I), în *Analele Putnei*, Mănăstirea Putna, An. III, 2007, nr. 2, p. 105-121.

Manuscrise din domnia lui Ștefan cel Mare (II), în *Analele Putnei*, Mănăstirea Putna, An IV, 2008, nr. 2, p. 249-328.

Un discipol de Paisie: L'Historiografa Andronic, în *Revue des études sud-est européennes*, Bucarest, tom. XLVI (nr. 1-4), 2008, p. 57-72.

Sfântul Paisie de la Neamț prefață și notă asupra ediției „Cuvinte și scrisori duhovnicești”, în vol. *Prin ortodoxie și umanism spre reintegrarea Moldovei, materiale Conferinței Științifico-Teologice*, Chișinău, 2008, p. 12-21. Coautor acad. Virgil Căndea. <http://www.ionmereuta.md/files/conf-6.pdf>.

Sfântul Paisie de la Neamț. Cuvinte și scrisori duhovnicești. Selectate și traduse în limba română de Valentina Pelin. Cu o prefață de acad. Virgil Căndea. Ediția a II-a. Vol. I, Iași, Ed. Doxologia, 2010, 240 p. <http://editura.doxologia.ro/20100301/cuvinte-si-scrisori-duhovnicesti-volumul-i>

Sfântul Paisie de la Neamț. Cuvinte și scrisori duhovnicești. Publicate după traduceri vechi revăzute sau traduse pentru prima oară, cu note și comentarii de Valentina Pelin. Cu o prefață de acad. Virgil Căndea. Ediția a II-a. Vol. II, Iași, Ed. Doxologia, 2010, 350 p.; <http://editura.doxologia.ro/20100301/cuvinte-si-scrisori-duhovnicesti-volumul-ii>

Manuscrisele lui Dimitrie Cantemir în arhivele și bibliotecile Rusiei, în vol. *Cultură și politică în Sud-estul Europei (sec. XV-XX)*. Coord. Andrei Eșanu și Constantin Iordan, Chișinău, 2011, p. 16-45.

Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (sec. XVIII-XIX). Ed. îngrijită de Andrei și Valentina Eșanu, Chișinău, Pontos, 2014, 238 p. ISBN 978-9975-51-547-4

Autorul Istoriei mănăstirilor Neamț și Secu în apărarea propriei sale lucrări, în *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2014, nr. 3, p. 17-32.

Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (secolele XVIII-XIX). Ediție îngrijită și revăzută de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu. Carte tipărită cu binecuvântarea Î.P.S.Teofan, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei. În seria „Biblioteca Paisiană. Studii, nr. 1”, Iași, Doxologia, 2017, 326 p. ISBN 978-606-666-645-9

Manuscrise românești din secolele XIII-XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia). **Catalog,** Ediție îngrijită de acad. Andrei Eșanu, dr. Valentina Eșanu și Veronica Cosovan, Chișinău, Știința, 2017, 408 p. ISBN 978-9975-85-087-2

Rotaru Tatiana, *Lumina cărții de peste veacuri*, în *Săptămâna*, Chișinău, 1997, 28 noiembrie, p. 18-19.

Rotaru Tatiana, *In memoriam. Cele mai frumoase flori din grădina Domnului*, în *Literatura și Artă*, Chișinău, 2006, 3 august, p. 6.

Eșanu, Andrei; Eșanu, Valentina. *In memoriam – Valentina Pelin*, în *Cugetul*, Chișinău, 2006, nr. 3, p.67-70; *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2006, nr. 3-4, p. 107-109.

Silanschi Irina, *Valentina Pelin*, în *Pergament*, 2007-2008, p. 251-252.

acad. Andrei Eșanu

C
E
N
T
E
N
A
R
I
U
M
9

ACADEMIA ROMÂNĂ
Secția de Științe Istorice și Arheologie

ANTECEDENTE ȘI ÎMPLINIRI
ALE MARII UNIRI

Editor
VICTOR SPINEI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ
SECȚIA DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI ARHEOLOGIE

**ANTECEDENTE ȘI ÎMPLINIRI
ALE MARII UNIRI**

Editor

Victor Spinei

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
București, 2020

CUPRINS

Lista colaboratorilor	13
Victor SPINEI, <i>Smerit obol pentru sărbătorirea Centenarului</i>	17

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE LA FREIBURG IM BREISGAU

<i>Preambul</i>	25
Matei CAZACU, <i>Marea Unire: antecedente și etape</i>	31
Victor SPINEI, <i>Evoluția formelor de desemnare a regiunilor românești extracarpatice în perioada medievală și renașcentistă</i>	43
Nicolae BRÎNZEĂ, <i>Cuvântul, liant al identității românești într-un centenar</i>	99
Mihai NEAGU, <i>Atitudinea minorităților conlocuitoare față de Marea Unire</i>	105
Gheorghe E. COJOCARU, <i>La centenarul Unirii Basarabiei cu țara-mamă, România (27 martie 1918)</i>	113
Ion ȘIȘCANU, <i>Abordarea actului unirii Basarabiei cu România în documentele oficiale sovietice</i>	123
Ionel CÂNDEA, <i>Brăila în războiul de întregire și lupta politică pentru Marea Unire (1916–1919)</i>	137
Cosmin POPA, <i>Politică, propagandă și istoriografie în relațiile româno-maghiare din anii '80</i>	151
Ilustrații (Fig. 1–5)	

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE LA CHIȘINĂU

<i>Preambul</i>	167
Gheorghe DUCA, <i>Centenarul Unirii și dezvoltarea spațiului științifico-cultural comun</i>	169
Cristian HERA, <i>Un veac de la Unirea Basarabiei cu România</i>	173
Daniel IONIȚĂ, <i>Marcant moment aniversar</i>	177
Gheorghe POSTICĂ, <i>Unirea – visul romantic al românilor</i>	181
Mirel TALOȘ, <i>La aniversarea Centenarului Marii Uniri</i>	183

Ioan-Aurel POP, <i>Două dintre țările Țării la Centenar: Transilvania și Basarabia</i>	185
Victor SPINEI, <i>Reflecții privind antecedentele și împlinirile Marii Uniri</i>	189
Ion GUCEAC, <i>Viziune actuală asupra legitimității actelor adoptate de Sfatul Țării și importanța acestora</i>	207
Victor VOICU, <i>Unirea Basarabiei cu România. Strălucită izbândă identitară românească</i>	223
Gheorghe E. COJOCARU, <i>O „samă” de gânduri la ceas aniversar</i>	231
<i>Rezoluția adoptată la Sesiunea Științifică festivă de la Chișinău la 27 martie 2018</i>	239
Ilustrații (Fig. 6–14)	

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE LA IAȘI

<i>Preambul</i>	245
Mihail VOICU, <i>Cuvânt de salut din partea conducerii Filialei Iași a Academiei Române</i> ...	247
Cristian HERA, <i>Alocuțiune din partea conducerii Academiei Române</i>	249
Gheorghe DUCA, <i>Omagiu generației Unirii</i>	251
Andrei EȘANU, <i>Structuri centrale de stat și eclesiastice ale Țării Moldovei în aria de interese imperiale ruse (secolul XVIII – mijlocul secolului XIX)</i>	255
Gheorghe CLIVETI, <i>Unirea românilor – forța identității naționale</i>	263
Ilustrații (Fig. 15–18)	

SESIUNEA OMAGIALĂ DE LA SUCEAVA

<i>Preambul</i>	271
Răzvan THEODORESCU, <i>Unirea prin cărturari</i>	275
Ioan-Aurel POP, <i>Unirea Bucovinei cu Țara</i>	277
Ștefan PURICI, <i>Unirea Bucovinei și grupurile etnice</i>	285
Ilustrații (Fig. 19–27)	

ANEXE

<i>Preambul</i>	295
Nicolae DABIJA, <i>Discurs la Congresul „Sfatul Țării – 2”, desfășurat pe 27 martie 2016 la Palatul Național din Chișinău</i>	297

Structuri centrale de stat și eclesiastice ale Țării Moldovei în aria de interese imperiale ruse (sec. XVIII - mijl. sec. XIX)¹

Încă de la hotarul sec. XVII-XVIII una din direcțiile magistrale ale politicii externe ale Rusiei Moscovite a devenit expansiunea teritorială în nordul Mării Negre și în sud-estul Europei. Această politică trebuia să capete finalitate prin ocuparea și anexarea Țărilor Române și a Balcanilor și să culmineze cu ieșirea la Marea Neagră, cu desființarea Imperiului Otoman și instalarea celei de-a treia capitale ruse la Constantinopol. Realizarea acestui plan expansionist a trecut prin anexarea de întinse teritorii din stânga și dreapta Niprului, aflate sub stăpânire polonă, distrugerea și desființarea Hanatului Crimeii și înglobarea acestuia în Imperiul Rus, ieșirea pe un front larg la Marea Neagră cu direcția spre strâmtoarele Bosfor și Dardanele și Marea Mediterană.

Față de Țările Române - Moldova și Valahia, care se bucurau de o anumită autonomie în cadrul Imperiului Otoman, or, în virtutea unor asemenea împrejurări aceste principate se autodiriguiau prin domnii și legile lor, țarismul a adoptat o strategie aparte, am spune noi, deoarece cu toate că erau de aceeași credință pravoslavnică în atingerea scopurilor, arătate mai sus, Principatelor nici de cum nu urma să li se accepte autonomia, pe care de rău de bine o aveau sub suzeranitatea otomană, cu atât mai mult, să li se acorde independență în urma războaielor ruso-turce din sec. XVIII-XIX. Drept urmare, o asemenea rezolvare a „problemei românești” în mod automat împiedica sau nici de cum nu favoriza expansiunea Rusiei în sud-estul Europei. În acest scop, deși era ridicat sus drapelul eliberării popoarelor creștine, inclusiv a românilor de sub jugul „păgânilor”, al „busurmanilor” (precum erau numiți turcii musulmani în manifestele propagandistice țariste), în cercurile imperiale ruse s-a conștientizat faptul că „bruma” de autonomie, structurile locale de stat în frunte cu domnul țării și cele eclesiastice, căci atât Biserica moldavă, cât și cea din Țara Românească, fiecare în frunte cu un mitropolit, aveau un grad înalt de autocefalie, totuși aceste structuri (domnia și biserica autocefală) trebuiau treptat subminate și în cele din urmă lichidate. Astfel teritoriile ocupate ale Țărilor Române, or, în asemenea situație se pomeneau principatele de fiecare dată când Rusia declanșa război împotriva Imperiului Otoman, lipsite de diriguitorii lor politici și eclesiastici puteau fi mai ușor desființate ca entități politice și eclesiastice și înglobate în Imperiul nordic. În locul acestora țarismul urma să instituie în fostele Țări Române și respectiv stăpâniri otomane, administratori numiți direct de imperatorii ruși, iar cei eclesiastici – de Sfântul Sinod al Bisericii Ruse, încât toată puterea administrativă și executivă apoi și cea bisericească în spațiile populate de români, să treacă sub sceptrul țarismului.

Această politică s-a cristalizat treptat mai ales din al doilea sfert al sec. al XVIII-lea, adică după moartea lui Petru cel Mare și a continuat neîntrerupt ca linie magistrală a politicii externe ruse în raport cu Țările Române până în anii '40-'50 ai sec. al XIX-lea, când în această parte a continentului, drept urmare a înfrângerii Imperiului rus în războiul Crimeii (1853-1856) s-au profilat noi realități politice în această parte a Europei.

Dacă în a doua jumătate a sec. XVII - și primele decenii ale sec. XVIII-lea unii domni moldoveni, unele cercuri boierești și bisericești mai nutreau speranță că Rusia Moscovită ca cea mai mare putere creștină ortodoxă poate să le ajute să scuture stăpânirea străină, apoi în a doua jumătate a sec. XVIII - prima jum. sec. XIX-lea o bună parte din elitele moldovene și muntene încep să înțeleagă adevăratele scopuri ale războaielor purtate de țarism și pentru a evita trecerea Moldovei și a Munteniei de sub stăpânirea otomană, sub cea țaristă, se întreprind acțiuni, demersuri către înaltele fețe imperiale, în care să fie prezentată cât mai explicit situația acestor

¹ Comunicare ținută în cadrul Sesiunii Științifice „Centenarul Unirii Basarabiei cu România”, organizată de Academia de Științe a Moldovei și Academia Română, Chișinău-Iași, 27-28 Martie 2018.

țări, care aveau anumite drepturi în raport cu Poarta Otomană, în conformitate cu așa numitele *capitulații*², recunoscute de sultani cu secole în urmă³, cu atât mai mult aceste drepturi istorice, în caz de război victorios contra turcilor, ar fi trebuit să fie respectate și de Imperiul Rusiei, ca putere de aceeași credință cu moldovenii și muntenii.

Or, domnii Moldovei și înaltul cler au încercat să anticipeze niște evenimente nedorite și să negocieze statutul Țărilor Române în condițiile aflării armatei ruse ca parte beligerantă pe teritoriul acestora. Drept exemple în această privință pot servi, scrisoarea mitropolitului Gavriil Callimachi (5 decembrie 1769), a episcopului de Rădăuți Dosoftei adresate comandamentului rus și cea a episcopului Romanului Leon către N.I. Panin, conducătorul Colegiului afacerilor externe al Rusiei (septembrie 1769)⁴. Drept urmare în 1769-1770 au fost trimise la Petersburg delegații din partea Moldovei și Țării Românești. Moldova era reprezentată de Inochentie episcopul Hușilor, Venedict Teodorovici egumenul mănăstirii Moldovița, Vartolomei Măzăreanu egumenul mănăstirii Solca, logofetii Lupu Balș, Ioan Paladi și spătarul Enachi Milo⁵, iar din Muntenia de Grigorie (Socoteanu) mitropolit și episcop de Râmnic, precum și de boierii Nicolae Brâncoveanu și Mahail Cantacuzino⁶. Aceste delegații aveau misiunea de a obține audiență la împărăteasa Ecaterina a II-a în scopul recunoașterii unui statut cât mai favorabil al Moldovei și Țării Românești din partea Rusiei. În linii mari cele două delegații au cerut împărătesei protecția Rusiei asupra Principatelor și acceptând supușenie față de împărăția creștină, se invocau și anumite drepturi istorice, care doreau să le păstreze în continuare⁷. Aceste deziderate au fost formulate mai clar în demersul boierilor moldoveni și munteni cu ocazia pregătirii Congresului de la București din 1773, între care au fost invocate **5 condiții** principale de aflare a Țării Moldovei în supușenia sultanilor și care se dorește a fi respectate și de partea rusă, în cazul trecerii sub protecția Ecaterinei a II, după cum urmează:

- 1) „să nu se „strice” legea creștinească a Moldovei;
- 2) domnul să fie ales pe viață de țară;
- 3) Moldova să fie cărmuită după propriile sale legi,
- 4) toate legile, privilegiile și obiceiurile să fie respectate;

² Dintre acestea face parte o „Prescurtata istorie” (Publicată integral în *Северный Архив*, Спб., 1823, nr. 9, mai, p. 157-178) întocmită de Nicolae Karpinișan (cunoscut după izvoarele ruse drept N. Karpov). Despre care se cunoaște că a fost mare paharnic în domnia lui Alexandru Mavrocordat (1785-1786) și că în 1785 era în componența unei delegații trimise de către domn la Sankt-Petersburg cu o misiune specială către Gr. A. Potiomkin, general-feldmareșal rus și comandant suprem al armatelor rusești în Războiul ruso-otoman din 1787-1791. Ulterior s-a aflat în serviciul Rusiei, unde în 1792 este ridicat la rang de „podpolcovnic” ocupând diferite funcții. Pe la 1823 mai era în viață, locuia la Chișinău și a fost identificat într-o listă de persoane cu care dorea să se întâlnească A. S. Pușkin, aflat pe atunci în exil în Basarabia. Istoria sa a fost scrisă la sugestia cneazului Gr.A. Potiomkin, pe la hotarul anilor 1785-1786, în limba rusă, în care autorul încearcă să prezinte demnitarului rus o descriere sumară a stării „nefastе a acestei țări (a Moldovei – n.n.) și marea ananghie...” la care a ajuns. În acest scop, autorul expune în lucrarea sa istoria trecerii Țării Moldovei sub stăpânirea otomană în timpul lui Bogdan al III-lea (1504-1517) și **cele 10 puncte convenite între părți, numite capitulații**, care trebuiau respectate de otomani. În continuare sunt descrise numeroasele încălcări ale acestor condiții de către Înalta Poartă, mai ales cu începere de la 1530, până la mijlocul anilor '80 ai sec. al XVIII-lea, când se elabora lucrarea. În același timp N. Karpinișan găsește cele mai frumoase cuvinte despre domnul țării Alexandru Mavrocordat, arătând că acesta cu „sentimente nobile și sublime, poate prețui capacitățile, răsplătește meritele, îndrăgește științele și artele...” (Pavel Balmuș, *Răzlețe mărturii de epocă. Două microistorii ale Moldovei și autorii lor*, în *Patrimoniul. Almanahul bibliofililor din Moldova*, V. 1, Chișinău, 1987, p. 97-100).

³ Mareș Stela, *Aplicarea regimului capitulațiilor în Principatele Române*, în Mareș Stela, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781-1862*, Iași, 1985, p. 26-29.

⁴ Tcaci Vladimir, *Moldova în relațiile politice internaționale (1763-1774)*, Chișinău, 1999, p. 51.

⁵ Vornicescu Nestor, *Arhimandritul Venedict Teodorovici, egumenul Moldoviței, 1769-1785*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1963, nr. 7-8, p. 519-520. Tcaci Vladimir, *Moldova în relațiile politice internaționale (1763-1774)*, Chișinău, 1999, p. 52.

⁶ Constantinescu-Iași P., *Relațiile culturale româno-ruse din trecut*, București, 1954, p. 196.

⁷ Xenopol A.D., *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra Țărilor Române*, București, 1997, p.56-62. Tcaci Vladimir, *Moldova în relațiile politice internaționale (1763-1774)*, Chișinău, 1999, p.52-56.

5) turcii să nu aibă dreptul de a intra în țară și să nu ocupe dregătorii și să nu se amestece în nici un chip în treburile țării⁸. Această din urmă condiție sugera destul de transparent autorităților imperiale că rușii, la rândul lor, vor trebui de asemenea să respecte același principiu „să nu aibă dreptul de a intra în țară și să nu ocupe dregătorii și să nu se amestece” în treburile Moldovei, pe care le respectaseră în linii mari odinioară turcii⁹.

În pofida unor asemenea demersuri din partea fruntașilor Țărilor Române, a celor moldoveni în special, deziderate emanate atât din mediul curții domnești ale marii boierimi și ale structurilor eclesiastice superioare, Imperiul rus cu o și mai mare putere a dezlănțuit prin războaie de cucerire și anexiuni, politica expansionistă în Țările Române și în sud-estul Europei.

Pentru a veni cu cele mai elementare dovezi în argumentarea tezei expuse la începutul comunicării va fi suficient să aruncăm o privire sumară asupra celei mai simple cronologii a domnilor Țării Moldovei după 1711, de unde observăm cu destulă ușurință că atât împărații, cât și diplomații și militarii de rang înalt ruși nu numai că nu doreau să respecte aceste principii, dar au urmărit permanent scopul de a submina autoritatea și chiar de a lichida domnia ca structură centrală de stat în administrarea țării. Astfel dacă în relațiile cu Dimitrie Cantemir, când acesta a ajuns domn (1710-1711) a fost întocmită o diplomă semnată de țarul Rusiei Petru I, în care se stipulau condițiile intrării armatei ruse pe teritoriul Moldovei și condițiile trecerii acesteia sub ocrotirea împărăției creștine de la răsărit¹⁰, apoi în următoarele campanii militare spre sud-estul Europei, cu începere din timpul războiului ruso-turc din 1736-1739 nu se mai recurge la întocmirea unor documente oficiale, a unor înțelegeri prealabile între părți în baza cărora trupele ruse vor trece Nistrul, ci sunt lansate doar niște manifeste imperiale către populație în care era ridicată în slăvi misiunea eliberatoare a popoarelor balcanice de sub stăpânirea otomană. Mai mult, dacă în Diploma dată lui Dimitrie Cantemir a fost înscrisă condiția că Moldova după scuturarea stăpânirii otomane va fi condusă în continuare de un domn moldovean și că domnia Moldovei va fi una ereditară, apoi cu începere din faza finală a războiului din anii 1736-1739 nu numai că nu s-a venit din partea rusă cu vreun pretendent sau candidat la tronul țării (cum făceau pe timpuri polonii sau turcii, mai ales că existau candidaturi reale în persoana fiilor lui Dimitrie Cantemir¹¹), ci chiar domnul aflat în scaun era înlăturat total și administrarea țării era efectuată de comandamentul trupelor rusești aflate pe teritoriul Principatului. Prin aceasta se urmărea scopul de a desființa de facto domnia în Moldova și de a trece administrarea țării sub diriguirea unui demnitar țarist și transformarea acesteia într-o stăpânire, adică gubernie rusească.

Aceiași stare de lucruri o constatăm și în timpul războaielor ruso-turce de mai târziu din 1768-1774, 1786-1792, 1806-1812, 1828-1829 și chiar 1853-1856, când Moldova pe timp de război și ocupație țaristă, când pe lângă folosirea fără limite a resurselor umane și materiale locale, de fiecare dată era lipsită de domn și uneori chiar și de Divan, adică de Sfatul domnesc, din care, de regulă, făceau parte marii dregători ai țării. Pentru a suprima tendințele de aspirație la scaunul Țării Moldovei din partea acelorași neamuri fanariote, din care de regulă Poarta Otomană selecta și numea domn, autoritățile imperiale țariste sub pretextul de ai lua sub ocrotire

⁸ Ibidem, p. 78.

⁹ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Ofensiva imperială rusă în Sudul și Sud-Estul Europei în secolele XVII-XIX (de la acțiuni sporadice la strategii militaro-politice)*, în *Basarabia – 1812. Problemă națională, implicații internaționale*. Materialele Conferinței Științifice Internaționale 14-16 mai 2012, Chișinău-Iași, Editura Academiei Române, București, 2014, p. 27-38.

¹⁰ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *A doua domnie a lui Dimitrie Cantemir (8 noiembrie 1710- iulie 1711)*, în *Dinastia Cantemireștilor (sec. XVII-XVIII)*, Coord. Andrei Eșanu, Chișinău, 2008, p. 191-216.

¹¹ În zadar mai spera Maria, fiica mai mare a lui Dimitrie Cantemir, că fratele ei mai mic - Antioh Cantemir ar putea ocupa scaunul Țării Moldovei odată cu intrarea în 1736 a armatelor ruse în Principat. Vezi scrisoarea din septembrie 1736 a Mariei către Antioh, aflat pe atunci în misiune diplomatică la Londra: „Cine știe, poate ne va fi dat cândva să ne revedem patria de odinioară și să ne sfârșim în tihnă veacul, fiecare după cum îi este voia. Am impresia că acela care va fi stăpânul unei țări va trebui să ia pe umeri povara guvernării. În felul acesta, dacă D[omniei] V[oastre] Vă va fi dat să ajungeți prințul domnitor al țării noastre, va trebui să spuneți adio vieții singuratică de filosof” (*Prințesa Cantemir. Portret de epocă și corespondență inedită*, Ed. de Leonte Ivanov, Iași, 2005, p. 190-191, nr. 12).

și de ai scoate de sub primejdia care putea să vină din partea turcilor, îi evacua de voie de nevoie în adâncul Rusiei, cu statut de imigranți politici, unde aceștia nu rareori în împrejurări dubioase își pierdeau chiar și viața¹², cum s-a întâmplat, de exemplu, cu Principele Constantin Ypsilanti¹³.

Uneori, cum ar fi în timpul războiului din 1806-1812, înlăturând ca și anterior domnul și respectiv domnia, autoritățile țariste instaurând un regim de ocupație în Moldova și Țara Românească, chiar dacă au recurs în condiții complicate de război la menținerea Divanelor ca structuri guvernamentale alcătuite din demnitari băștinași, în fruntea acestora a fost instalat un demnitar rus cu largi împuterniciri, numit „*Președinte al Divanurilor Moldovei și Țării Românești*”. Un timp această funcție a îndeplinit-o Serghe Kușnikov (17 februarie 1808 - martie 1810), apoi V.I. Krasno-Milașevici (martie 1810 - noiembrie 1812)¹⁴, iar în timpul războiului ruso-turc din 1828-1829, până în 1834, când se retrage armata rusă din Principate, în această funcție a activat generalul rus P. D. Kiseliiov.

Drept urmare populația băștinașă, anumite cercuri ecleziastice nu rare ori le percepeau pe împărătesele Anna, Elisaveta, Ecaterina II, pe țarul Alexandr I și comandanții militari ruși drept stăpânitori al Țării Moldovei¹⁵ și chiar erau trecuți în pomelnicele mănăstirilor moldovene. De exemplu, comandanții militari Peitr Al. Rumeanțev-Zadunaiskij (1725-1796) și Alexandr Bezborodco (1747-1799) au fost înscrși în pomelnicul mănăstirii Căpriană¹⁶, iar țarina Elisaveta trecută la pomelnicul mănăstirii Voroneț¹⁷. Unii egumeni ai mănăstirilor se adresau lui Peotr Al. Rumeanțev-Zadunaiskij și Grigori Al. Potiomkin (1739-1791) la fel ca și unor domni ai Țării Moldove, ca să le apere și să le reîntărească prin documente scrise proprietățile¹⁸, să-i scutească de dări¹⁹ ș.a.

Spre deosebire de prima perioadă (a doua jum. sec. XVII - prima jum. a sec. XVIII-lea) când se recurgea la misiuni și contacte secrete cu domnii Țărilor Române, cu Gheorghe Ștefan, Antioh Cantemir, Dimitrie Cantemir, cu înalte fețe bisericești cum ar fi mitropolitul Antonie, în cazul Țării Moldovei; și Constantin Brâncoveanu, boierii Corbea și Toma Cantacuzino, în cazul Țării Românești, în cea de a doua perioadă (a doua jumătate a sec. al XVIII – prima jum. a sec. XIX-lea) autoritățile țariste pe lângă politica strict direcționată spre nimicirea domniei ca structură administrativă de stat, întreprind acțiuni de amploare în vederea stimulării apariției de grupări boierești filoruse, din care făceau parte neamurile: Balș, Roset, Cantacuzino, Sturza ș.a.²⁰, cele domnești Grigore Al. Ghica, precum și din rândurile clerului mitropoliții Gavriil Callimachi și Leon Gheucă. Prin aceasta și prin diverse acțiuni și măsuri propagandistice se urmărea scopul de a determina, pe scară cât mai largă, societatea din Țările Române să îmbrățișeze și să dea crezare așa numitei politici: „Imperiul rus - eliberator al popoarelor creștine de sub jugul turcesc”. Aceste demersuri erau însoțite de propagarea și familiarizarea elitelor

¹² Mischevca Vlad, *Domni fanarioți din Principatele române. Emigranți politici (Sfârșitul sec. al XVIII- începutul sec. al XIX-lea): Alexandru Ypsilanti & Emanuel Giani-Rosetti & Alexandru II Mavrocordat (Firaris) & Constantin Ypsilanti*. Chișinău, 2017, 248 p.

¹³ Mischevca Vladimir, Zavitsanos Periklis, *Principepe Constantin Ypsilanti 1760-1816*, Chișinău, 1999, 175 p.

¹⁴ Agachi Alexei, Ion Varta, *Introducere*, în *Documente privind istoria Moldovei sub ocupația militară rusă (18-6-1812)*, Chișinău, Litera, 2012, p. 6. Mischevca Vladimir, Zavitsanos Periklis, *Principepe Constantin Ypsilanti 1760-1816*, Chișinău, 1999, p. 108.

¹⁵ Vezi Octoih, București, 1773 (BRV, vol. II, București, 1910, nr. 388, p. 206); *Învățătură creștinească*, Iasi 1790. (BRM, vol. II, 537, p. 337), *Psaltire*, Iași 1790 (BRM, vol. II, nr. 538, p.338).

¹⁶ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, Fuștei Nicolae ș.a., *Mănăstirea Căpriană, sec. XV-XX*, Chișinău, 2003, p. 132, 434, 435.

¹⁷ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Mănăstirea Voroneț. Istorie. Cultură. Spiritualitate*, Chișinău, 2010, p.155.

¹⁸ Ibidem, p. 176, doc. 38.

¹⁹ Mihail Paul, *Mărturii românești din Bulgaria și Grecia. Mărturii românești din Grecia*, în *Revista Societății istorico-bisericești din Chișinău*, vol. XXII, Chișinău, 1933, p. 399. *Россия и освободительная борьба молдавского народа против османского ига (1768-1812)*. Сост. Мунтян М.П., Семенова И.В., Кишинев, 1984, c. 140-141.

²⁰ Drept exemplu de formarea unor grupări boierești filoruse poate servi și faptul că în 1775 când înaltul demnitar rus N.V.Repnin în trecere prin Iași a „înmănat la 28 boieri din Moldova cadouri de preț”, pentru a încuraja în continuare orientarea propusă a elitelor moldave. Tcaci Vladimir, *Moldova în relațiile politice internaționale (1763-1774)*, Chișinău, 1999, p.114, nota 76.

moldovene cu viziunea rusească asupra evenimentelor în mersul războiului ruso-turc din 1786-1792, recurgându-se în acest scop la publicarea periodicului *Curier de Moldavie*, care a ieșit un timp de sub teascurile tipografiei de campanie a armatei ruse²¹.

Aceiași politică de decapitare a Țărilor Române a urmărit-o țarismul (cei drept cu o anumită întârziere în raport cu domnia) și față de structurile ecleziastice superioare din cele două Țări Române. Dacă la început țarismul se limita la atragerea de partea sa a ierarhilor bisericii moldovene și muntene, la includerea ierarhilor și a clerului în general în cercurile filoruse, apoi cu începere din anii războiului ruso-turc 1786-1792 se încearcă pentru prima dată trecerea bisericii moldovenești sub ascultarea directă a Sfântului Sinod al Bisericii Ruse, ca organ suprem de conducere a Bisericii Ortodoxe Ruse²², prin numirea în rang de arhieru al Bisericii moldave a episcopului rus Ambrozie (Serebrenikov), de astă dată cu titulatura de mitropolit „al Moldovlahiei, Ocârmuitoriul și îndreptoriul Sinod Mădulariu Arhiepiscopul Ecaterinoslavii și a Tavricescului Hersones” (sf. 1789 – încep. 1792)²³.

La această experiență s-a recurs pe larg și în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812, când între anii 1808-1812, până după încheierea păcii au fost înlăturați din scaunele lor mitropolitane întâistătătorii bisericii moldave (Veniamin Costache) și din Țara Românească (Dositei Filiti) și a fost instituită în locul acestora o nouă structură bisericească de către Sinodul Bisericii Ruse - un exarhat în frunte cu Gavriil Bănulescu Bodoni, aflat până atunci în fruntea unor episcopii din Imperiul țarist. Prin aceste acțiuni era trecut sub controlul Rusiei și întregul potențial economic al tuturor structurilor ecleziastice din Principate. În același context se înscrie și cazul mitropolitul Grigorie Dascălul al Țării Românești care ajuns la neînțelegeri cu autoritățile rusești de ocupație, la 1 ianuarie 1829 a fost înlăturat din scaun prin dispoziția țarului Rusiei și exilat la Chișinău²⁴.

Din tratatele de pace ruso-otomane din această perioadă se desprinde ideea că diplomația rusă urmărea scopul și de fapt a realizat nu numai ieșirea la Marea Neagră, dar și dreptul de a interveni în favoarea creștinilor din Imperiul otoman. În consecință, aceste condiții le deschidea posibilități de a se amesteca direct în treburile interne ale părții adverse. În privința Țărilor Române prin asemenea documente se urmărea mai curând scopul - nu de ale elibera, cum declara diplomația rusă, ci chiar să le anexeze la Imperiul Rusiei. Atât în timpul războiului din 1768-1774, după pacea de la Kuciuk-Kainargi, dar mai ales după pacea de la Iași 1792 aceste realități au zdruncinat definitiv sentimentele de încredere, de sinceritate, de simpatie față de Rusia și s-au preschimbat în suspiciune și teamă, nu numai din partea elitelor, ci și din partea păturilor largi ale populației din ambele Principate Române²⁵. Aceste temeri s-au confirmat pe deplin în urma războiului ruso-otoman din 1806-1812, când după pacea de la București, Țara Moldovei a fost dezmembrată și teritoriul dintre Prut și Nistru a fost anexat la Imperiul țarist.

În cele din urmă vom sublinia: că dacă în a doua jum. a sec. XVII – prima jum. a sec. XVIII-lea, acțiunile Rusiei în plan militar și diplomatic în sud-estul Europei purtau un **caracter sporadic**, fără o pregătire prealabilă deosebită, apoi în perioada următoare cu începere din

²¹ Vezi de exemplu studiul și bibliografia în: Hangiu I. *Dicționar al presei literare românești*, București, 1987, p. 89-90.

²² Patriarhia Rusă fiind întemeiată în 1588 și lichidată pe Pertu I în 1720.

²³ Titulatură fixată și pe câteva tipărituri ieșene „Psaltirea”, Iași, 1790 (BRV, vol. II, nr. 538); „Слово в неделю третью Святого поста проповеданное в Нямецком Вознесенском монастыре при посещении паствы Молдовлахийския Метрополии Святейшаго Правительствующаго Синода членом Архиепископом Екатеринославским и Херсониса-Таврическаго и Молдовлахийскаго екзархии Местоблюстителем Амвросием февраля 24 дня 1790 года ” (BRV, vol. II, nr. 539). Alte tipărituri cu aceeași titulatură vezi: *Сводный каталог русской книги XVIII века 1725-1800*, том I, Москва, 1962, № 126, 127, 128, 129. *Сводный каталог русской книги гражданской печати XVIII века 1725-1800*. Дополнения. Разыскиваемые издания. Уточнения, Москва, 1975, № 376, с. 64.

²⁴ Păcurariu Mircea, Grigorie Dascălul, în *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, București, 2010, p. 312.

²⁵ Xenopol A.D., *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra Țărilor Române*, București, 1997, p. 46-55.

ultima fază a războiului ruso-turc din 1736-1739 și până în timpul războiului Crimeii la baza aceluiași demers a fost pusă o **vastă pregătire de nivel strategic**²⁶. Printr-o asemenea politică în raport cu Țările Române se urmărea scopul de a le decapita prin lichidarea domniei, ca structură autohtonă, politică și administrativă, care le conferea până atunci Țărilor Române legitimitatea existenței lor, iar prin înlocuirea ierarhilor băștinași cu alții străini, numiți direct de Sinodul Bisericii Ruse, se urmărea scopul de a trece Biserica Ortodoxă din cele două Țări Române în componența celei ruse. Prin lichidarea domniilor în Principate, Imperiul țarist vroia să arate că armata imperială eliberează nu niște țări în frunte cu domnii lor, ci niște **teritorii populate de creștini** de sub stăpânirea otomană, teritorii eliberate pe care le ia în stăpânire Imperiul țarist. Această strategie militaro-politică și diplomatică rusă în raport cu Principatele Române și-a atins scopul doar parțial, prin răpirea Basarabiei în 1812, căci profitând de conjunctura favorabilă atât regională, cât și europeană, cele mai luminate minți ale elitelor românești au reușit în 1859 să realizeze Unirea celor două Principate sub un singur domnitor, care ulterior a adus la apariția pe harta Europei a României moderne și la scuturarea stăpânirii străine otomane.

Devenind continuator direct și preluând întru totul instrumentariul politicii expansioniste țariste de odinioară, autoritățile bolșevice de la Petrograd și Kiev cereau la 2/15 februarie 1918 Armatei române, care au intrat în Basarabia la cererea Sfatului Țării pentru a apăra ordinea și avutul locuitorilor, să se retragă din „**teritoriul Republicii Federative Ruse**”²⁷. Cu alte cuvinte la acea dată Basarabia nu mai reprezenta, pentru bolșevici, o parte a Țării Moldovei, care la 1812 a fost anexată la Imperiul Rusiei și nici țară - Republica Democratică Moldovenească, care își proclamase independența la 24 ianuarie 1918, ci **doar un teritoriu**, pe care îl considerau în continuare că le aparține lor, adică Rusiei bolșevice, ca moștenitoare directă a Rusiei Imperiale.

Andrei EȘANU

²⁶ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Politica expansionistă Imperiului Habsburgic și a celui țarist față de Țările Române (după izvoare cartografice din secolul al XVIII-lea)*, în vol. *In honorem Gheorghe Gonța. Politica marilor puteri în Balcani și Europa Centrală*. Materialele Simpozionului Internațional 10-13 octombrie 2013, Chișinău, 2013, p. 98-106.

²⁷ Giurcă I., *Prezența armatei române în Basarabia la începutul anului 1918*. În: *Akados. Revistă de știință, inovare, cultură și artă*, Chișinău, 2017, nr. 4 (47), p. 120.

р. 1, 7-48

SPIRITUALITATE ȘI CULTURĂ ÎN SPAȚIUL PRUTO-NISTREAN ÎN SECOLELE XIX-XX

Materialele Simpozionului științific internațional
consacrat împlinirii a 200 de ani de la editarea
în limba română a BIBLIEI de la Sankt Petersburg

Coordonatori: Pr. Octavian MOȘIN, Ion GUMENĂI

CUPRINS

Introducere	5
▪ Biblia din 1819 în spațiul etnic și cultural-spiritual românesc <i>Acad. Andrei EȘANU, dr. Valentina EȘANU</i> <i>(Institutul de Istorie din Chișinău)</i>	7
▪ The individuality of the Saint Petersburg Bible among romanian versions of the Bible <i>Researcher, Veronica OLARIU (Dialectology and Sociolinguistic Department, The A. Philippide Institute of Romanian Philology Romanian Academy)</i>	47
▪ Gala Galaction – un traducător al sfintei scripturi și activitatea sa în timpul marelui război (1916-1918) <i>Pr. conf. dr. Claudiu COTAN (Universitatea Ovidius Constanța)</i>	57
▪ Viețuitori ai mănăstirii Noul Neamț în închisorile comuniste <i>Prot. dr. Ioan LISNIC</i>	71
▪ Contribuții la reconstituirea bibliotecii mănăstirii Japca <i>Conf. univ. dr. hab. Igor CERETEȘ (Institutul de Istorie)</i> <i>Pr. conf. univ. dr. Octavian MOȘIN (Universitatea de Stat din Moldova)</i>	83
▪ Blestemul ca sancțiune în lucrarea lui Andronic Popovici „ISTORIA SFINTELOR MĂNĂSTIRI NEAMȚ ȘI SECU” <i>Conf. univ. dr. hab. Ion GUMENĂI (cercetător științific principal, Institutul de Istorie al AȘM)</i>	93
▪ Educația ateistă la Universitatea de Stat din Moldova în anii '80 ai secolului al xx-lea <i>Prof. univ. dr. hab. Ion EREMIA (Universitatea de Stat din Moldova)</i>	104
▪ Biserica Sfântul Ierarh Nicolae, transformată în casă de cultură <i>Lector univ. dr. Ion Valer XENOFONTOV (Universitatea de Stat din Moldova)</i>	117
▪ Tipărituri bisericești în limba română în Basarabia sub stăpânirea rusească (1812-1918) <i>Pr. lector dr. Veaceslav CIORBĂ (Academia de Teologie Ortodoxă din Chișinău)</i>	123
▪ Dreptul și biserica ortodoxă din principate/regat. Transilvania, Basarabia și Bucovina în anii 1831-1914 <i>Conf. univ. dr. Igor CIOBANU (Universitatea de Stat din Moldova)</i> <i>Artur COTRUȚĂ (avocat)</i>	141
▪ Dimensiuni și interpretări privind contemporaneitatea operei lui Dimitrie Cantemir <i>Conf. univ. dr. hab. Dumitru CĂLDARE (Universitatea de Stat din Moldova)</i>	147

Biblia din 1819 în spațiul etnic și cultural-spiritual românesc

Summary

In the following study “The 1819 Bible in the ethnical and cultural-spiritual Romanian area”, utilizing vast historical materials, the authors try to outline the proportions of the spread and circulation of this Bible (edited in Romanian language in Saint Petersburg) in Bessarabia, as well as in other historical Romanian provinces: the Principalities of Moldova and Wallachia, Transylvania, Bucovina. A significant big number of 1819 Bible’s copies, which survived to this day and are kept in the libraries of academies and universities, monasteries and churches, as well as in private possessions, demonstrate the large circulation and popularity of this edition in the entire Romanian area, the strongest proof being the presence of many marginal notes from the 19th and 20th centuries. The Saint Petersburg edition marked the beginning of the biggest distribution of the Bible in Romanian language in the Modern Age.

Cuvinte cheie: New Testament, Gavriil Bănulescu-Bodoni, library, monastery, culture

Deși creștinismul a început să pătrundă în spațiul nord-dunărean încă din epoca romană târzie, mai ales prin propovăduire orală, s-a trecut la oficierea slujbei creștine după cărți scrise mult mai târziu de prin sec. XIII-XIV. În această din urmă perioadă au început să se consolideze atât structuri politico-statale cât și eclesiastice, formându-se treptat episcopii apoi și mitropolii la sud și la est de Carpați. Pentru oficierea slujbelor religioase creștine se trece tot mai frecvent la folosirea cărților de cult, care dintru început erau aduse în țările române, atât din Imperiul Bizantin (în limba greacă), cât și de la slavii de sud, bulgari și sârbi (în l. slavonă). Din aceeași perioadă, mai ales la est de Carpați, unde pe la mijlocul secolului al XIV-lea s-a cristalizat și s-a consolidat Voievodatul Moldovei, aceeași diversitate de carte religioasă în manuscris a pătruns și din spațiul est-slav, mai ales din Cnezatul Halici-Volânia, unde încă din 1271 se formase o mitropolie ortodoxă²⁸.

Odată cu apariția primelor mănăstiri și schituri atât la sud cât și la est de Carpați, dar și în spațiul transilvănean, pe lângă acestea s-au format și primele scriptorii locale în care de pe izvoade sud-est și est-slave era copiat și multiplicat întreg spectrul de literatură religioasă necesară bisericii. Prin concursul acestor factori, crește treptat numărul de cărți, în mare majoritate în limba slavonă, limbă care a devenit oficială în desfășurarea tuturor slujbelor și ritualurilor ortodoxe. Această stare de lucruri s-a generalizat în țările române din a doua jum. sec. al XIV-lea și mai ales în secolul următor. Printre cărțile copiate frecvent pe lângă Liturghiere, Octoihuri, Penticostare, deosebit de frecvent erau copiate cărți ale Vechiului, și mai ales ale Noului Testament și în primul rând cele 4 Evanghelii.

De la hotarul sec. XV-XVI, în țările române pătrund primele cărți tipărite în limba slavonă, fiind vorba de cele scoase de sub tipar la Cracovia în 1491-1493 de Schweipolt Fiol²⁹, fiind vorba de un *Осмогласник* și un *Часослов* în 1491 și două triode: *Триод ростная* și *Триод цветная* în 1493³⁰; și acela ale lui Macarie din Muntenegru (Cetinje) 1493-1495, de astă dată

²⁸ Eșanu A., Eșanu V., *Biblia în spațiul est-slav și în cel de interferență cu lumea românească (sec. XV- înc. Sec. XIX)*. În: *Receptarea Sfintei Scripturi, între filologie, hermeneutică și traductologie*. Lucrările Simpozionului Național „Explorări în tradiția biblică românească și europeană”. Coord. Eugen Munteanu, vol. VIII, Iași, 2018, p. 21-72.

²⁹ Eșanu A., Eșanu V., *Circulația incunabilelor slave a lui Schweipolt Fiol în sud-estul Europei*. În: Idem. *Lumina cărții la români (sec. XIV-XIX)*, Studii, surse și materiale, București-Brăila, 2018, p. 69-82.

³⁰ *Сводный Каталог и описание старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов. Описание изданий типографии Швайпольта Фиоля*. Составитель Е.Л. Немировский, Москва, 1979, 62 с. Немировский Е.Л. *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491-2000. Инвентарь*

fiind vorba de un *Октоих первогласник*, *Октоих пятигласник*, *Псалтырь с воследованием* și un *Молитвеник*³¹. Din aceeași perioadă pătrund în spațiul românesc și tipărituri în limba greacă, inclusiv și texte (cărți) biblice aduse din tiparnițele occidentale. În anii 1508-1512 un alt meșter tipograf Macarie scoate de sub tipar primele cărți românești în limba slavonă în Țara Românească, fiind vorba de un *Liturghier*, un *Osmoglasnik* și un *Evangelhilar*. Această din urmă s-a dovedit a fi prima ediție a celor 4 Evanghelii în întregul spațiul ortodox³². În sec. al XVI-lea a continuat intens copierea și tipărirea acestor cărți în diferite centre tipografice din Țara Românească și Transilvania. Unii domni ai Moldovei, înțelegând importanța cărții tipărite pentru biserică, comandau și tipăreau cărți cu cheltuiala lor în tiparnițele din Valahia, iar Filip Moldoveanul (?-1553), originar din Țara Moldovei, care a activat multă vreme la Sibiu, a tipărit în limba slavonă în 1547 *Evangelhia* numită de el „*Четвероблаговестье*”, iar în 1551-1553 a început (nu se știe dacă a finalizat) traducerea și tipărirea acestei din urmă cărți sfinte în limba română³³.

Treptat, în a doua jum. sec. XVI - jum. sec. XVII-lea cărțile tipărite între care diferite părți ale Vechiului și ale Noului Testament capătă o pondere tot mai mare în diversitatea de carte religioasă din țările române. Un rol important în acest proces de completare a bibliotecilor lăcașelor sfinte din țările române, l-au jucat și tiparnițele din spațiul est-slav. O deosebită amploare capătă acest proces de penetrație a cărților tipărite din lumea est-slavă mai ales din epoca lui Ivan Feodorov, primul tipograf rus care a înființat tiparnițe la Moscova, Lvov, Ostrog ș.a. Din tiparnițele sale a ajuns în țările române în număr destul de mare de cărți, cum ar fi *Evangelhia*, *Apostolul* (Lvov 1574) și textul integral al *Bibliei* (Ostrog 1581), precum și o serie de manuale pentru inițierea în știința de carte în limba slavonă³⁴. Aceste din urmă au pus *de facto* începuturile circulației pe cale tot mai largă a cărții religioase tipărite în lumea ortodoxă românească și la slavii de sud.

Deși, încă de la mijlocul sec. al XVI-lea se fac primele încercări de a traduce și de a tipări „cărți” ale *Bibliei* în limba română, totuși o ediție integrală aparte a Sfintei Scripturi întârzie să apară. Treptat, însă, prin efortul mai multor cărturari din țările române, au fost efectuate traduceri masive atât din Vechiul, cât și din Noul Testament, încât către anii '50-'60 ai sec. al XVII-lea erau realizate traduceri și chiar tipărituri ale marii majorități a cărților biblice. Urmând exemplul cărturarilor occidentali și est-slavi, care până la această dată reuși să scoată la lumină numeroase ediții ale *Bibliei* în limbile latină, greacă și slavonă, apoi și în mai multe limbi vorbite (germană, engleză, franceză, polonă ect.) se impunea imperios necesitatea de a pregăti o ediție completă a *Bibliei* și în limba română. După câte se pare, după ce Nicolae Milescu Spătaru³⁵ reuși să traducă integral Vechiul Testament, marii cărturari de la Iași, fiind vorba de Dosoftei³⁶, mitropolitul

сохранившихся экземпляров и указатель литературы. Том 1. 1491-1550, Москва, 2009, с. 191-215, № 1-4. *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. II, часть I: Немировский Е.Л., *Начало книгопечатания у южных славян*, Москва, Наука, 2005, с.303-305.

³¹ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. II, часть I: Немировский Е.Л., *Начало книгопечатания у южных славян*, Москва, Наука, 2005. Nemirovskij Evgenij L., *Gesamtkatalog der frühdrucke in kyrillischer schrift. Band I. Inkunabeln*, Baden-Baden, 1996, S.167-254.

³² *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Немировский Е.Л., *Начало книгопечатания в Валахии*, Москва, Наука, 2008, с. 122-125. Eșanu A., Eșanu V., *Tipăriturile lui Macarie (1508-1512) în colecții românești și europene*. În: Idem. *Lumina cărții la români (sec.XIV-XIX)*, Studii, surse și materiale, București-Brăila, 2018, p.131-178.

³³ Eșanu A., Eșanu V., *Filip Moldoveanul – primul tipograf în limba română*. În: Idem. *Lumina cărții la români (sec.XIV-XIX)*, Studii, surse și materiale, București-Brăila, 2018, p. 179-204.

³⁴ Исаевич Я. Д. *Литературна спадщина Івана Федорова*, Львів, 1989, с.10 -35. Eșanu A., Eșanu V., *Tipăriturile lui Ivan Feodorov în țările române*. În: Idem. *Lumina cărții la români (sec.XIV-XIX)*, Studii, surse și materiale, București-Brăila, 2018, p. 83-102.

³⁵ *Vechiul Testament – Septuaginta. Versiunea lui Nicolae Spătaru Milescu (ms.45 de la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române)*. Ediția de text, prefață, notă asupra ediției, introducere, bibliografie, indice de cuvinte și forme, indice de nume proprii de Eugen Munteanu (coord.), Iași, 2016.

³⁶ Eșanu A., Eșanu V., *Episcopul Mitrofan și Biblia de la București*, 1688.). În: Idem. *Lumina cărții la români (sec.XIV-XIX)*, Studii, surse și materiale, București-Brăila, 2018, p. 205-220.

Moldovei și Mitrofan³⁷, episcopul de Huși, adunând laolaltă cărțile Vechiului și Noului Testament, au purces la pregătirea acestei ediții la Iași. Din nefericire, aceștia nu au reușit să ducă la bun sfârșit acest lucru de pionerat în istoria culturii și bisericii românești, deoarece în Țara Moldovei a intrat cu oaste în 1586 regele polon Jan Sobieski. În urma acestei acțiuni militare, mitropolitul Dosoftei luând cu sine întregul patrimoniu al Mitropoliei moldave (cărți, documente, odoare ș.a.) și cu moaștele Sf. Ioan cel Nou de Suceava a fost nevoit să părăsească capitala Moldovei și să se stabilească la Stryj în Rzeczpospolita. Cât privește pe episcopul Mitrofan, acesta a părăsit în același timp Iașul, dar s-a îndreptat spre Valahia, luând cu sine materialele pregătite pentru tipărirea Bibliei. În Târgoviște, ierarhul moldovean a reușit să-i prezinte proiectul model lui Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești, care în 1686 contribuia la editarea la Veneția a *Bibliei* în limba greacă. Înțelegând importanța unei ediții a *Bibliei* în limba română, domnul muntean a format un grup de cărturari ce s-au ocupat, timp de circa 2 ani, de pregătirea pentru tipar a Bibliei în limba română care a fost scoasă la lumină în septembrie 1688. Deoarece în scurtă vreme, el s-a stins din viață, noul domn, urcat în scaunul Țării Românești Constantin Brâncoveanu a mai scos un tiraj al acestei ediții chiar în toamna aceluiași an. Dacă pe primul tiraj figura numele lui Șerban Cantacuzino, ca persoană care a sprijinit acțiunea, apoi pe cel de al doilea era numele lui Constantin Brâncoveanu. Această ediție a *Bibliei*, care, de altfel e apreciată drept un important monument de limbă literară românească, a avut o largă circulație în întregul spațiu populat de români, ajungând în număr destul de mare și pe meleaguri moldave. Această din urmă ediție a pus începuturile celei mai largi circulații a Bibliei la români, ajungând într-un număr destul de mare, până în zilele noastre, precipitându-se în numeroase biblioteci ecleziastice, iar mai târziu ajungând și în colecțiile unor importante centre academice, arhivistice și universitare.

Următoarea etapă în răspândirea *Bibliei* în lumea românească a constituit-o ediția de la Blaj în 1795, la baza căreia a fost pusă, ediția de la București din 1688. La fel ca și ediția precedentă, *Biblia* de la Blaj era deosebit de solicitată nu numai în mediul ecleziastic, dar și în mediul nobiliar care ținea să aibă în bibliotecile lor Sfânta Scriptură în limba română. După câte se pare, într-un număr destul de mare, a ajuns această tipăritură și în Moldova, inclusiv în spațiul Pruto-Nistean³⁸.

Pregătirea celei de a treia ediții a *Bibliei* în limba română a venit dintr-o direcție cu totul neașteptată. În 1812 la Sankt-Petersburg a fost deschisă o filială a Societății Biblice cu sediul în Londra, care se ocupa de tipărirea și difuzarea Sfintei Scripturi în cele mai diverse limbi ale lumii³⁹ inclusiv în limbile popoarelor din Imperiul Rusiei. Dacă de istoria apariției Societății Biblice britanice și a filialei sale de la Sankt-Petersburg și de la Chișinău și implicarea mitropolitului Gavriil în pregătirea pentru tipar a Bibliei s-au ocupat mai mulți cercetători⁴⁰,

³⁷ Ibidem, p. 205-220.

³⁸ *Biblia* (Blaj, 1795) a circulat și în Basarabia. De exemplu, un exemplar identificat la mănăstirea Hârjauca, având o notă marginală (fila 9): „Această sfântă carti ci să numește Biblie este a mea drept [...] Eromonah Gheorghe, 1814, iuni [e], 18”. O altă însemnare din cuprinsul cărții semnalează vizita țarului Aleksandru I în Basarabia: „Aicea am însemnat ca să se știe când au venit împăratul Alexandru, singur stăpânitor a toată Rossia în târgul Chișinău la anul 1818, luna aprilie la 2 ceasuri di noapți” (Danilov Maria, Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, Mănăstirea Hârjauca. În: *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, Coord. Andei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 398).

³⁹ Maria Danilov, *Istoricul tipăririi și arealul de răspândire a Bibliei românești de la Petersburg (1819)*. În: *Tyragetia*, anuar, vol. IV-V, 1994-1995, Chișinău, p.215.

⁴⁰ Vezi de exemplu: Балцатеску А. Бессарабское Отделение Росстійского Библейского Общества, В: *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1872, № 7, с. 210-215; №8, с.239-241. Valcov S. *Din Istoria Filialei Basarabene a Societății Biblice*. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 1993, p. 32-39. Danilov Maria, *Istoricul tipăririi și arealul de răspândire a Bibliei românești de la Petersburg (1819)*. În: *Tyragetia* (Chișinău), IV-V, 1994-1995, p. 215-220. Danilov Maria. Filiala Basarabeană a Societății Biblice Ruse și difuzarea cărților sfinte (la 200 de ani de la fondare). În: [Anuarul Muzeului Național al Literaturii Române Iași](#), 2017, X, p. 7-20. Amărieuței Mihai-Cristian, Bacumenco-Pîrnău Ludmila, Olariu Veronica, *Societatea biblică rusă și filiala sa din Basarabia (1813-1826). Noi considerații*. În: *Istorie și cultură. In honorem academician Andrei Eșanu*, Coord. Gh. Cojocaru, I. Cereteu, Chișinău, 2018, p. 583-597.

care au prezentat o amplă panoramă a acestui fenomen, apoi noi, ne oprim succint la aceste evenimente.

Lui Gavril Bonulescu-Bodoni, pe atunci mitropolit al Chișinăului și Hotinului i s-a propus să se ocupe de pregătirea pentru tipar a Bibliei în limba română. Acesta având o pregătire teologică temeinică și totodată fiind un bun cunoscător ai Sfintei Scripturi a acceptat propunerea, punând la temelia textului său ediția de la Blaj, precum și diferite ediții ale Bibliei în slavonă și greacă. Mitropolitul Gavriil a redactat textul traducerii precedente de la Blaj, dar din anumite considerente, la Sankt-Petersburg, fie că sau grăbit s-o tipărească, fie că nu s-a dorit să se țină cont de redacția ierarhului din Basarabia, încât, *de facto* în 1817 a apărut separat, Noul Testament, apoi în 1819 și textul integral al Bibliei, fiind reprodusă fără modificări ediția de la Blaj de la 1795⁴¹. Mai mult, mitropolitul Gavril Bonulescu-Bodoni a înființat la Chișinău o filială a Societății Biblice Rusești cu sediul la Sankt-Petersburg⁴², care s-a ocupat nu numai de pregătirea de tipar a ediției românești din 1819, dar și de difuzarea ei în spațiul românesc și în Basarabia, în special. Întrucât tirajele de la Sankt-Petersburg erau mult mai mari decât edițiile românești precedente, ierarhul basarabean a dispus ca fiecare lăcaș sfânt din eparhia sa (mănăstiri, schituri, biserici) să aibă câte un exemplar a acestei ediții a Bibliei. Datorită lui Gavriil Bonulescu-Bodoni știrea despre tipărirea Bibliei la Sankt-Petersburg a ajuns nu numai în Basarabia, dar și în Principatele Moldovei și Valahiei, precum și în Transilvania. După câte se vede, chiar Bonulescu-Bodoni a fost acela care i-a informat pe ierarhii din celelalte teritorii românești despre pregătirea și apariția Bibliei în limba română în Rusia. Drept urmare au început să curgă de peste Prut numeroase demersuri de a se trimite cât mai multe exemplare. Timp de câțiva ani, mai multe transporturi au adus Biblia, fiind răspândită în tot spațiul românesc, iată de ce, până în zilele noastre, multe exemplare ale edițiilor le aflăm în numeroase biblioteci eclesiastice, academice și universitare din întreaga Românie.

În continuare ne propunem să ne oprim mai detaliat la difuzarea tipăriturilor din capitala Rusiei, fiind vorba de *Noul Testament* (1817, 1819) și *Biblia* (1819) în limba română, atât în Basarabia, cât și în celelalte teritorii populate de români. Mai jos, vom demonstra prin numeroase exemple, pentru fiecare ediție în parte, centrele laice și eclesiastice care posedă unul sau mai multe exemplare ale acestor tipărituri. Numeroasele însemnări cu divers conținut de pe filele acestora ilustrează, atât diapazonul circulației acestor cărți sfinte, cât și universul cultural și spiritua al mai multor generații de posesori.

Exemplarele aduse mai jos au fost cercetate fie *de-visu*, fie au fost preluate din numeroase cataloage editate sau în format electronic, altele ne-au fost puse la dispoziție de colegii noștri colaboratori ai unor biblioteci eclesiastice.

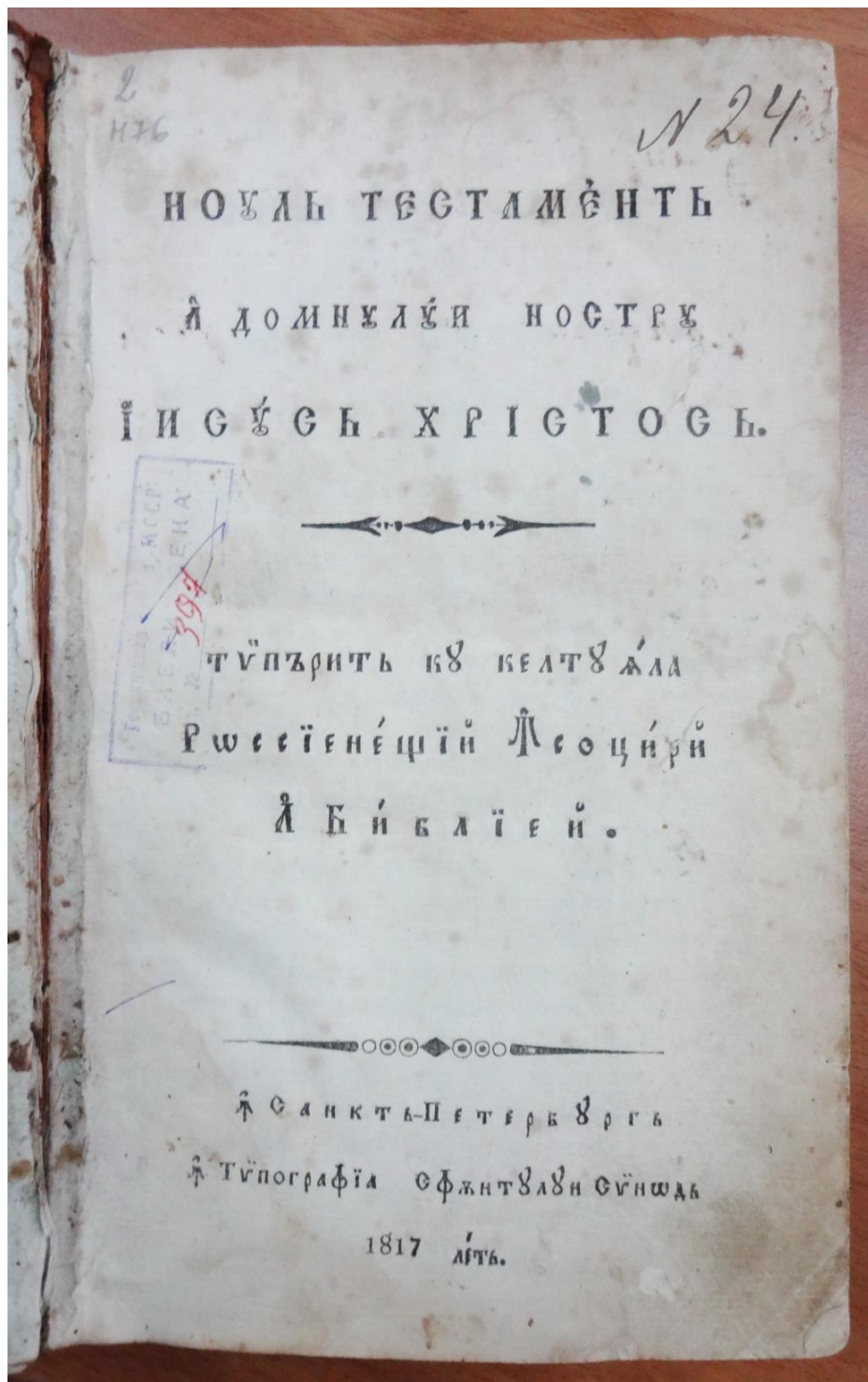
NOUL TESTAMENT

a Domnului nostru Iisus Hristos tipărit cu cheltuiala rossieneștii însoțiri a Bibliei ... în tipografia Sfântului Sinod în Sankt-Petersburg, Tipografia Sfântului Sinod, 1817, în 4°, [1]+274 f. (24 x 15 cm); 32 R (19 x 11 cm).

⁴¹ BIBLIA, adică Dumnezeuiasca Scriptură a legii vechi și a celei noi. Cu cheltuiala Rossieneștii Societății a Bibliei ... în Sankt-Petersburg, Tipografia lui Nicolai Grecia, 1819, în 40, [2]+1249+[2]+303 p., (24 x 14 cm); 51 R (20 x 11 cm), text în 2 coloane (cu caractere slavonești). Din nefericire într-un studiu deosebit de valoros și competent dedicat Bibliei și publicat în ediția rusă Православное Энциклопедия, istoricul moscovit V.I. Grossul în compartimentul *Biblia în limbile popoarelor lumii* a strecurat un fals precum că tipărirea de la Sankt-Petersburg, 1819 este prima ediție a Bibliei în limba „moldovenească” deși, nu a putut evita faptul că aceasta din urmă a fost pregătită după ediția românească de la Blaj, 1795. (Библія. IV. Переводы. Романские языки. (автор Гроссул В.Я.) Молдавский [перевод]. В: Православная Энциклопедия, т.5, Москва, 2009).

⁴² Valcov S. *Din Istoria Filialei Basarabene a Societății Biblice*. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 1993, p. 32-39.

Greșeli de paginație: F.40 e numerotată 39, 137 e numerotată 136, diferența care se continua până pe f. 152. F. 161 e numerotată 160, diferența care se continua până pe f. 197. F. 198 e numerotată 181, 199 e numerotată 198, 200 e numerotată 182, diferența care se continua până pe f. 240. F. 241 e numerotată 220, 242 e numerotată 221, 243 e numerotată 222, 244 e numerotată 123, 246 e numerotată 224, diferența care continua până pe f. 286⁴³.

Noul Testament, Spb., 1817 (după un exemplar din Biblioteca Națională a Republicii Moldova).

⁴³ Urs Otilia. *Catalogul cărții românești vechi din Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, 2011, p. 613., nr. 459.

- Patru exemplare în **Biblioteca Națională a Republicii Moldova** din Chișinău.

Ex. 1 la cota 53402: pe verso p. de titlu este încheiată gravura decupată „Învierea Domnului Iisus Christos”, pe cotor ornamente. Însemnări:

- forțașul I: „Из Добружского монастыря. Приобрели через Букин магазин” <Din mănăstirea Dobrușa și este cumpărat din magazinul Buchin(ist)>.

- pe o foaie curată la începutul cărții: „Să să știe de când m-au tuns în călugărie. 1858 anul, săptemvrie 14 zile. Și cine m-au tuns să să știi ieromonahul și ... arhiereului părintele Anatolie. Și cari m-au luat sub mantii să să știi Înalt Precuvioșia sa părintili igumenul și iconomul Casăi Arhierești Irinei”.

- pe o foaie curată la sfârșitul cărții: I. „Anul 1858, aprilie în 29 de zile, marți la 8 ceasuri din zi s-au pornit Arhiepiscopul Irinarh din orașul Chișinău și s-au mutat în guberniia Caminița Podoli”.

- forțașul II: „Ieromonah Dositei” și „Acest Testament esti drept al meu. Poslușnic Dimitri Gaiță”⁴⁴;

Ex. 2 la cota 53917: lipsă coperta și sfârșitul f 273-274, cu însemnarea posesorală „Acest Testament este a lui Ioan Barbălat”⁴⁵;

Ex. 3 la cota 84755: lipsă f. 98-103, pe partea anterioară a scoarței și forțaș însemnări: „La anul 1852 au fost norodului iarna, că în io Sf. Paștilor au nins și a doo zi și a treia zi. Am scris eu ieromonah Teofilact”; „Am cumpărat acest Testament de la părintele Ieronim Ghelari Sf. mănăstire Dobrușii, la an 1819, iulie 15. Neofit ieromonah”.

- Un exemplar atestat la cota 23062-81 la **Muzeul Național de Istorie a Moldovei,**

Chișinău. Însemnare pe foaia de titlu ^V: „Acest Noao Testament este dat din poronca Preosfinții Sale Mitropolit Gavriil (al) Chișinăului și Hotinului în 5 lei pol la anul 1818 oc(tomvrie) 30”⁴⁶.

- Două exemplare atestate azi în **Biblioteca Universității de Stat din Moldova,** Chișinău la cota 1689143 și respectiv la cota 1689102.

-

- Un exemplar atestat cu lipsa foii de titlu, la **mănăstirea Butuceni.** Însemnare pe fila 167: „Anul 1840, fevroarie 1 zile. În vremile aceste m-am învățat eu Alexandru Hăilău cu soț(i)a me Ana, fiica lu(i) Vasăle Drăgălin și voind Domnul am preimit Sfânta cununia întru această vreme”⁴⁷.

- Un exemplar atestat la **mănăstirea Căpriană**⁴⁸

- Un exemplar atestat la **mănăstirea Condrița**⁴⁹.

- Un exemplar atestat azi la **mănăstirea Dobrușa,** cu însemnarea: „Am cumpărat acest Testament de la părintele Ieronim Chelari Sf[ânta] M[ănă]s[tire]. Dobrușii, la an 1819, iulie

⁴⁴ Cereteu Igor, *Cartea românească veche și modernă în fonduri din Chișinău*, Catalog, Iași, 2011, p. 181, nr.464

⁴⁵ Ibidem, p. 181, nr.463.

⁴⁶ Danilov M., Grițco A., Malahov L., *Cartea românească în colecțiile Muzeul Național de Istorie a Moldovei 1683-1918. Catalog*, Chișinău, 2002, p. 87, nr. 46.

⁴⁷ Cereteu Igor, *Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova*, Chișinău, 2016, p. 152, nr. 178.

⁴⁸ Mihail Paul. *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, Chișinău, 1993, p. 182, nr. 15. Eșanu A., Eșanu V. *Mănăstirea Căpriană. În: Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*. Coord., red. șt. acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 199.

⁴⁹ Constantinescu-Iași P., *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși*, Chișinău, 1929, p.46.

15, *Neofit ieromonah*”⁵⁰. Un alt exemplar fost atestat în anii interbelici cu însemnarea: „Anu 1858 aprilie în 29 de ile, marți, la 8 ciasuri din zi s-au pornit arhiepiscopu Irinarh din orașul Chișinău și s-au mutat în gubernia Cameniț Podolschi”⁵¹.

- Un exemplar atestat la **mănăstirea Hârbovăț**⁵².

- Un exemplar atestat la **mănăstirea Saharna**. Însemnare pe forzațul I: „*Sfânta Evanghelie. S-au reparat în zilele Marelui Domn și părinte, preafericitul Alexei Patriarhul Moscoviei și a Înaltpreasfințitului Vladimir Mitropolitul Chișinăului și a Moldovii și Domnul Lucinschi. Terminată de lucru pe data de 10-11-1997. De meșterul Ieromonahul Aramescu Tarasie al sfintei mănăstire Saharna raionul Rezina. Și aceasta este proprietatea mea, ca să fie spre pomenire a preacuviosului Arhimandrit Adrian Starețul nostru. Sfârșit și lui Dumnezeu laudă*” (text dactilografiat, caractere chirilice)⁵³.

- Un exemplar atestat la **mănăstirea Suruceni** (Republica Moldova)⁵⁴.

- Un exemplar atestat la **mănăstirea Tabăra** (Republica Moldova)⁵⁵.

- Două exemplare atestate la **mănăstirea Țigănești** (Republica Moldova)⁵⁶.

- Treisprezece exemplare atestate la **Biblioteca Academiei Române din București** toate la cota [II 62785](#):

Ex. 001: leg. în piele; îns. msse: f. lim. ant. (circulație).

Ex. 002: inv. 4236; leg. în piele; îns. msse: f. lim. ant. și post. (social).

Ex. 003: inv. 4235; leg. în piele, det. la cotor; ex-libris Gheorghe Mihail Stihî (verso f. de titlu).

Ex. 004: 4234; leg. în piele; îns. msse: f. lim. post. (circulație).

Ex. 005: inv. 4233; îns. msse: f. lim. ant. și post. (circulație).

Ex. 006: inv. 4245; leg. în pânză; prov. Ach./1964.

Ex. 007: inv. 4243; ex. det.; leg. în piele, det.

Ex. 008: inv. 4239; leg. în piele; îns. msse: f. lim. post.; prov. D./1894, ștampila Mitropolitului Iosif Naniescu.

Ex. 009: inv. 4240; leg. în piele; prov. Anticariat Frații Șaraga, Iași.

Ex. 010: inv. 4240; leg. în piele.

Ex. 011: inv. 4241; leg. în piele; prov. Casa Bisericii.

Ex. 012: inv. 4244; ex. det. lipsă cop. I; f. de titlu det.; prov. D. 1951.

Ex. 013: 4246; lipsă ff. 1-15; 258-274; leg. nouă în pergamoid.

- Un exemplar atestat la **Biblioteca Academiei Române, Filialei Iași** cu însemnarea: „*Întru această carte să află scriptura lui Dumnezeu și cine va citi cu luare aminte și le va păzi, ce va cite, trebuie să se mântuiască*”⁵⁷.

- Trei exemplare atestate la **Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca**⁵⁸.

⁵⁰ Cereteu Igor, *Cartea românească veche și modernă în fonduri din Chișinău*, Catalog, Iași, 2011, p. 181, nr. 462.

⁵¹ *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, vol. IV (1829-1859), Un corpus editat de Caproșu I. și Chiaburu E., Iași, 2009, p.522.

⁵² *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*. Coord. Acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 368. Cereteu Igor, *Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova*, Chișinău, 2016, p.151, nr. 177.

⁵³ Cereteu Igor, *Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova*, Chișinău, 2016, p. 151, nr. 176.

⁵⁴ *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*. Coord. Acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 571.

⁵⁵ Ibidem, p. 588.

⁵⁶ Ibidem, p. 612.

⁵⁷ Braunștein Iancu, *Catalogul cărților vechi românești 1643-1830*. Iași, 1981, p. 80, nr. 145.

Ex. 1 la cota CRV 755 cu însemnarea pe foaia de gardă „Acest Nou Testament l-am cumpărat de la un anticar pe străzile Bucureștiului. Ion I. Radomirescu, anul 1936”, și însemnarea posesorală „Titus Furdui”. Pe forzațul 2 se află ștampila „Anticariat Cluj, lei 375”.

Ex. 2 la cota CRV 1211 cu însemnarea pe forzațul 2: „Acest Test[ament] iaste ... 1836, mart[ie] ...”, iar pe coperta 1 exterior și pe forzațul 1 se află eticheta „324. Muzeul „Biserica Domnească”.

Ex. 3 la cota CRV 880 cu aceeași însemnare posesorală pe p. 59^r, 98^v, 128^v, 219^r, 246^r „Această carte este a lui Ioniță Ciapărăgar”,

- p. 185^r: „Testamentul acesta este, este adevărulu Sfintei Scripturi culesu din Biblie. G.Stirmin (?), 1872. Vedeți să nu ascundeți carte[a], pentru Dumnezeu. Ioniță Cepregar. G.Stirninu. Testamentu acesta ... Ioan Dardea din Va ... Simion”.

- pe f. 258^v se află ștampila „Anticariat Cluj, lei 120”⁵⁹.

- Un exemplar la **Biblioteca Metropolitană din București**, în depozitul Nicolaus Olahus.

- Șase exemplare la **Biblioteca Central Universitară din Cluj** ⁶⁰.

Ex. 1 complet la cota BRV 948, fiind donația (1923) lui Gheorghe Sion. Însemnări pe foaia de titlu cu litere latine: „Să se știe de cându s-au măritat ... lui moșu Gavrilă a protopopului Ion Cătană la anul 1869”.

- pe p. 8-12: „Să se știe de cându s-au născutu fiul meu Alexandru la anul 1857 octombrie 24 și să se știe de când s-au născutu fiulu mei Gheorghe la anul 1861 ianuarie 29. Să se știe de când s-au născutu fiica mea Marghiola la anul 1864 luna ianuarie 6. Să se știe de când s-au născutu fiica mea Catinca la anul 1870 martie 28, să se știe de când s-au născutu fiica mea Maritza, 1872 iunie 20, să se știe de când s-au născutu fiica mea Elisabeta la anul 1875 mai 21 [la] Sfinții Împărați. Vasile Antohi, popa”.

- pe ultima filă: Să se știe de când au eșit Muscalii în Țara Moldovei de s-au bătur cu turcii la cetatea Brăilii, iar eu neavându altă treabă am scris aice pe această sfântă carte, anume Testament Nou cu toată legea cea nouă creștinească și cuvintele lui Hristos și aproape celor înscrise întru dânsa pentru aceasta tot creștinul care a ceti pe slovele acestea îl rog pentru dragostea lui Hristos ca să fie rugător pentru mine către Hristos și Dumnezeu a toți. 1828 martie 6. Antohi popa mai micu și pre plecată slugă”.

Ex. 2 la cota BRV 948 /1 este donația (1938) lui Liviu și Iulian Marțian. Are pe copertă în piele sigiliul Societății Biblice Ruse. Pe forzațul I și fila de gardă o însemnare din 1848 cu litere gotice. La f. 128, și pe forzațul II note referitoare la conținutul cărții.

Ex. 3 la cota BRV 948 /2 provine de la biblioteca lui Grigore Crețu (1923). Lipsește ultima filă. Însemnare pe f. 212 verso; „Știut să fie cându am luat Nemeșnicu ce am putut, Ocului (?) Crinu ce am scris lui ca să știe și să creadă unde să va înfățișa această iscălitură a mea la vleit 1850 iulie 24. Ioniță Bălaure Nemeșnicul ot. Dohanu”.

Ex. 4 la cota BRV 948 /3 provine de la biblioteca lui Grigore Crețu (1923). Pe coperta I semnătura posesorală a lui Baronescu Constantin, iar pe foaia de titlu verso și f. 266 însemnarea cu caractere latine: „Souvenire pentru nemurire. I. Konstantinescu Beliton, 1884 ianuarie 7 sâmbătă.”

Ex. 5 și **Ex. 6** la cota BRV 948 /4 și respectiv BRV 948 /5 - fără însemnări⁶¹.

- Două exemplare la **Biblioteca Central Universitară din București**.

⁵⁸ Urs Otilia. *Catalogul cărții românești vechi din Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, 2011, p. 613-614., nr. 459.

⁵⁹ Ibidem, p. 613-614, nr. 459.

⁶⁰ Mosora Elena, Hanga Doina, *Catalogul cărții vechi românești din colecțiile BCU „Lucian Blaga”, Cluj*, Cluj-Napoca, 1991, p. 193-194, nr. 542.

⁶¹ Mosora Elena, Hanga Doina. *Catalogul cărții vechi românești din colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca*, Cluj, 1991, p. 193-194, nr. 542.

Ex. 1 la cota B-U 09/607, inv. 3362, 274 f. . Însemnări: pe f. de titlu „*Această carte Apocalipsis (sic!) l-au făcut danii mii preutul Ioan când am fost la Vaslui (semnătura indiscifrabilă)*,”

- pe f. 275 însemnarea zilelor muncite la câmp de un anume Enache;

- pe f. 276v: - I. „*Această sfântă carte iese a lui Mat[t]hi(i) popa Ioniță ot Bălteni, iar di s-o întâmpla ca să o perzu și ar găsi-o cineva și ar tăgădui-o, să fii blăstămat și afurisit de mini. Mat[t]hii popa*”; - II. „*1830 febr.12. Lei 8 am dat lui Grigore șă lui Simio(n) pe vin de la let 1830 făurar 12.*”

Ex. 2 la cota B-U 09/607, inv. 3377 cu însemnarea pe prima f.liminară: „*Si această carte din n[umă]r[ul] cărților mele. Costachi Dobrovici*”⁶².

- Nouă exemplare la **Biblioteca Central Universitară din Iași** ⁶³. **Ex. 1** la cota RV III-88 are însemnări pe foaia de titlu: „*Alecsandru preot*”;

- pe verso aceleiași f. cu caractere chirilice: „*Această sfântă carte ce să numește Noul Testament este e părintelui Sandu Savul din sat Voloșcani (?) 1825 avg [ust] 5. T. Savul*”. Tot aici (caractere latine): „*În această carte m-am găsit însemnat pentru data nașterii mele de însuși mîna tatalui meu Sandu (Alexandru) Savul (Savescu), de la pagina foi I-a de și o mină pismașă a cercat a sterge scrisoarea, care se cetește: „Să se scie de când s-au născut fiul meu Toma; s-a născut spre Mucenicul Procopie și în zilele luminatului Ioniță Sturdza Vodă (Voevod) anul 1825 iulie în 8. T.A. Savescu*”. P.S. Cred ca la 7 iulie 1825 în ziua de Ap[ostol] Toma am fost născut; de aceea am fost numit Toma. Această însemnare menționată mai sus se afla și pe f. 1-8, însă cu unele mici deosebiri și le continuă cu altele.

- pe f. 9-82: - I. De la „*Luminatului nostru Ion Sturdza Voevodu domnu Moldaviei anul 1825 Iulie in 8*”; - II. „*Vin mult, pâne multă , 6 lei chila di păpușoi, rog boerii pe țar să le de pâine pe an... și nici ai(a)sta nu o ie nime. 1825 iulie 8. Sandu Preot*”; - III. „*Să știe că acuma au bătut cheatră săliștea satului din tot (?) și... limanului și au trăsniț și bisereca din Voloșcani, au stricat răstignire(a) și altele, iar de icona Sfântul Ilie nu s-au atins nimică*”; - IV. „*Să știe că în zioa di Sfântul Ghe(o)rghe, Neculau împăratul Pavloviciu cu oștele lui au trecut Prutul în Țara Moldovi(i) și au luat și Brăila și alte cetăți. 1828 iule 8. Alixandru Savu preot*”; - V. „*Vinir spre Joi (sic!) s-au cutremurat pămîntul la unsprezece ceasuri și cinci minute și unu menut au ținut cutremurul, let 1829, noe/m/vrie 14. Spre Sfântul Apostol Filipu, în zioa lăsatului de secu. Alexandru preot*”; - VI. „*Iar acia Neculau îperat au legat pace cu turcul și s-au tras oștile cu ernaticul la târgul Ocnii și în to(a)tă Moldova*”; - VII. „*Joi no(a)pte s-au mai cutremurat pămîntul, la tri(i) ceasuri din no(a)te și s-au mai cutremurat la șasă ceasuri din no(a)pte și apoi au cătat și cu cași (?). Am însămnat și această l(eat) 1829 noemvrie 15. Alexandru preot*”; - VIII. „*La 1813 au fost mare mo(a)rte de bo(a)la ciumii în târgulu Focșani și c(u)c(ona) lui Zoe au fugit din Focșani lăsând Șerbeștii și diominia ei ... și din jidovia Leibului s-au molăpsit Șerbeștii, Ereștii de Sus și au murit 4 preoți, anume Dumitrache Leulu și Vasile Leulu și Ioan Leul și Ivanu Leul și osul cei ce zăci Diomiet ... tot din Erești cu răposat și în ... au răposat de ciumă, fiindu blestemați de unu arhiereu din aceia nu se mai înmulțe cu omenii în Calimanu, și pentru aceasta am însămnat. 7314 (greșit, probabil anul 7341 = 1833), mai 10. Și în postul Criciunului s-au ostuită mo(a)rte(a) și la botezulu Domnului nostru n-au mai murit. Preot Sandu Savu. Și la 1830 au mai murit în Țifești di ciumnă și la 1831 în tot pămîntul au murit di holere câtu în ... se încheaga sângile cu mașile la unu locu și cărceii să pune la picior și la unu ceas muré. Iară altul carele îndrema la tot trupul îndată să întorce și ceii mai mu(1)ți o mie... mărindu-le (?) drumu cumu ...” (multe pasaje neclare din cauza uzurii). Am însămnat preot Sandu*”; - IX. „*Calugărița Sosfime au răposat lângă săptămâna ce(a) mare a Patimilor 1835 aprile 2. Preot Sandu*”.

⁶² Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București. Pref. de acad. V. Căndea, București, 1972, p. 171-172, nr. 228.

⁶³ Bodingher Martin. Cartea românească veche din colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași. Catalog adnotat. Cărți rare și prețioase, vol. 3, Iași, 1976, p. 314-317, nr. 455.

- Pe f. 1 numer. apare și o șampilă (car. latine): „*Din biblioteca prof. Toma A. Săvescu. Iassy. 1904*”.

Ex. 2 complet la cota RV III-88d provine din biblioteca lui Artur Gorovei [din] Fălticeni.

Ex. 3 la cota RV III-89 Pe f. de forszatz^v însemnarea (caractere latine): „*Accip. a Neophito Jeromonah Berzoviae die 31 Iulii 1838*”.

- Tot aici, cu chirilice: „*1837 octo(m)vrie 28 am cumpărat acest Sfântul Eva(n)ghelie de la cuvioșie sale părentele Agapie monah lavriat, psaltu în Sfânta m(ănăstire) Răchetoasa cu prețul 15 lei eu Neofit ieromonah alvanodachis (?)*”.

- Pe foaia de titlu o șampilă cu text chirilic: „*Ținut Bacău sa-tul Berzunțu H(ra)m Sf. Adormir(ea) Precisti 1834*”.

- Pe o f. de gardă la sfârșit diverse note calendaristice semnate de același Neofit, printre ele și următoarea notă: „*În împărăția turcilor are se stăpuniască putere trei sute și nou(ă) an, iar în zmerenia alți ai trei sute șasăzeci și cinci, care ani să facă toate 674 a(n)i, adică șase sute și șaptezeci și patru a(n)i, după astronomia lui Șefar (?) Alexandrinul, să afla la istoria ostrov... Chiprului la foaia 105 la însemnare 1838 mai 6. Neofit*”.

Celelalte 5 exemplare nu posedă însemnări, dar conform informațiilor oficiale ale BCU

Ex. 4 (RV III-89d.) provine de la Biblioteca Seminarului de istorie a literaturii române vechi;

Ex. 5 (RV III-89 tr.) incomplete;

Ex. 6 (RV III-180) provine din donația lui C.G.Urziceanu;

Ex. 7 (RV III-180d.) procurat din Anticariat din București;

Ex. 8 (RV III-180 tr.) de la fostul Seminar Franciscan de la Hălăucești și

Ex. 9 (RV III-180 cv.) procurat din Anticariat din Iași⁶⁴.

- Un exemplar în posesia **Bibliotecii Universității din Craiova**, inv. 266.482, fost exemplar al mănăstirii Slatina, achiziționat de la Anticariat din Craiova, în anul 1961. Însemnare pe foaia de titlu : „*Acest Sfânt Testament tipărit în Rosia fiind drept a răposatului Nil ieromonah, s-au afierosit Sf[ântei] M[ănăstiri] Slatina, spre vecinica sa pomenire, 1850, octombrie 25. Acest Testament este a ieromonahului Nil*”⁶⁵.

- Un exemplar incomplet, lipsă primele 8 file în **Muzeul Șcheii Brașovului**, nr. inv. 1103. Cartea legată în carton și piele, stare medie de conservare, provine din Biserica sf. Nicolae din Brașov, de la pr. Cornel Măerușan⁶⁶.

- Un exemplar complet atestat la **Muzeul de Artă „Ion Irimescu” din Fălticeni**, inv. 885, care posedă însemnări

la f. 1: „*Această carte mi-a dat-o ca amintire moșul meu, C. Chirilescu, cântăreț la biserica Sf. Vasile din Tătărăși, în sara zilei de joi, 17 mai 1901, Al. Vasiliu*” ;

la f. 3: „*D-lui Alexandru Vasiliu, învățător; Tătărăși, prin gara Lespezi-Suceava*”⁶⁷.

- Opt exemplare la **Biblioteca Sfântului Sinod din București**:

Ex. 1. D. 100.027/2013, provenită de la Facultatea de Teologie Ortodoxa a Universității din București (în continuare: FTOUB);

Ex.2. D. 33.717/2013, provenită de la FTOUB;

Ex. 3. D. 100.031/2013, fără foaia de titlu, provenită de la FTOUB, începe cu f. 9 – lipsă finalul;

⁶⁴ Bodingher Martin. *Cartea românească veche din colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași. Catalog adnotat. Cărți rare și prețioase*, vol. 3, Iași, 1976, p. 314-317, nr. 455.

⁶⁵ Mitric Olimpia, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog*. Ed-a a II-a, Suceava, 2005, p.311, nr. XXI.

⁶⁶ Oltean Vasile. *Catalog de carte veche din Șcheii Brașovului*, Ed. definitivă, Iași, Tipo Moldova, 2014, p. 700, nr. 208.

⁶⁷ Mitric Olimpia, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog*. Ed-a a II-a, Suceava, 2005, p.270, nr. CCC/1640.

- Ex. 4.** D. 100.195/2013, provenită de la Biblioteca Patriarhiei Române (e vorba de biblioteca Reședinței patriarhale), lipsă finalul; ștampilă negru de fum 1843, Sf. Nicolae;
- Ex. 5.** D. 101.587/2014, fără foaia de titlu;
- Ex. 6.** D. 100.208/2013, pe foaia de titlu Ștampila Seminarului din Huși, 1856; ștampila veche a Facultății de Teologie; exlibris Nifon Bălășescu profesor 1852;
- Ex. 7.** D. 101.634/2014, provenită de la FTOUB;
- Ex. 8.** D. 160/1959: ștampile de deținători: Episcopul Sofronie Vulpescu, Seminarul Nifon, marea Căldărușani- 1858⁶⁸.

- Nouă exemplare atestate în **Biblioteca Episcopiei Romanului**.

Ex. 1 complet la cota BER 146a cu o însemnare posesorală cu caractere chirilice la f.3 verso: „*Această sfântă carti ce să numește Testament iaste dreaptă a noastră, cu drepti banii noștri cumpărată, necertând pre nume ... Teodor nevrednicul*”;

Ex. 2 complet la cota BER 146b, însemnare la f.I nenum. Cu caractere latine. „*Această carte, fiind din cărțile mele, să se știe că este a me, a iscălitului, iereul Ioan Lupan*”;

Ex. 3 complet la cota BER 146c cu mai multe însemnări: la f.184 verso cu caractere chirilice „*Să se știe de când m-am însurat și am luat pi fata lui Ioniță Stavăr. 1858, apr[ilie] 23*”;

- la f. 44 cu caractere latine „*Să se știe că bunica mea, Magdalena, este moartă la anul 1889, oct[ombrie] 25*”;

- de aceeași mână la f. 128verso „*Să se știe că în anul 1894 iarna au fost călduroasă ca și toamna, așa că în lunile ianuar și februar oamenii munceau în cămașă și cu picioarele goale*”;

- la f. 205 „*Să se știe că tatăl meu, Ion Garin, a încetat din viață în anul 1901, luna aug[ust], în 11, și am scris aceste puține cuvinte, și cine va ceti, să zică D[umne]zeu să-l ierte și să-i fie țărâna ușoară! Scris V.Garin, fiul*”;

- la f. 4^v-5^r, 6^v-9^r însemnări din 1883, 1885, 1887, 1893 și 1894, ale aceluiași, consemnând nașterea a cinci copii Vasile I și Vasile II, Aglae, Niculae și Manoleta.

Ex. 4 complet la cota BER 146d cu mai multe însemnări:

- pe coperta I, interior „*Această cinstită carte ... este a lui Gheorghe dascăl din Păunești (jud. Vrancea), ci am cumpărat cu preț 5 lei cinzeci parale și cine s-ar ispiti să o furi, să fii blestemat de toate soborurile Sfînțilir Părinți, la anul 1820, mai 9*”;

- la f. 266^v-268^r „*Să se știi de când s-au născut fiica dascălului lui Gheorghe, Marghioala, la anul 1824, aprilie 9*”;

- la f. 1^v-35^r „*Să știi de când m-am făcut preot, anul 1826, luna decembrie, 10. Gheorghe, preot Sf. Sava*” din Iași. De același, consemnări despre nașterea a cinci copii Suzana (1828), Iancu I (1832), Vasile (1834), Iancu II (1843).

- la sfârșit, alt scris „*Să fii știut de când au răposat Ecaterina prezv[itera], la anul 1877, iulii și soțul ei, la 21 iunie 1883, preot Gh. Simionescu s-au săvârșit din viață*”.

Ex. 5 incomplet la cota BER 149 cu însemnarea în caractere chirilice

- la f.4-48 „*Acest Nou Testament esti a Bisericii Sfântul Gheorghe și am însemnat aici spre a nu să pierdi din cărțile bisericii. Și cine va ceti pre dânsa, să mă pomenească și pre mine, Anastasie Elena, și pe Gheorghe și să pomenească și pre cel ce am scris aice, Vasile, preot iconom, slujitoriu acestui sfânt locaș 25 ani. 1861, aprilie 21*”;

- la f. 134 „*Această carte iaste a Bisericii Sf. Gheorghe Lozonschii, care s-au însămnat cu toată biserica de iscălitul Grigorii ...*”.

Ex. 6 complet la cota BER II 169 însemnare cu caractere chirilice „*S-au dat Bisericii Sf. Ion, la bolnița bătrânilor, de ieromonahul Ieremia duhovnic, la anul 1870*”; la f. 167^v „*Iorgu Dimitrie, 1859, ianuarie 30*”.

Ex. 7 complet la cota BER II 171 provine de la parohia Pâncești (com. Poienari, jud. Neamț), având însemnări

- la f. de gardă: „*Acest Testament este a subtuiscălitului ... să hărăzească bisericii cu hramul Sfinților Voievozi, pentru pomenire. Gheorghe ... 1854, aprilie 29*”;

⁶⁸ Mulțumim mult Arhimandritului Policarp Chițulescu, care ne-a pus la dispoziție informațiile din Biblioteca Sfântului Sinod a Bisericii Ortodoxe Române (București).

-pe f. I nenum. „*Acest Tetraevanghel (sic!) , ce cuprinde toată Sfânta Evanghelie deplin, este a robului lui Dumnezeu iscălit aice, Ștefan vel sluger*”.

Ex. 8 lipsă foaia de titlu, având cota BER II 172 provine de la parohia Precista Mică din Roman, având o însemnare cu caractere chirilice la f. 1-7: „*Această carte ce se numește Noul Testament am dăruit-o eu preutul Ioan, sân Gavriil, spre pomenirea mea și a tot neamului meu. Si cine va îndrăzni să i-o furi, să fie blestemat de Maica Domnului și de ciei (sic!) patru evangheliști. Arhimandrit Nazarie, 1844, iunie 18*”.

Ex. 9 complet la cota BER II 173 provine de la parohia Bârjoveni (jud. Neamț), având însemnările în caractere chirilice

- la f. de gardă „*Această carte ieste a lui Constandin Popovici*” (mai jos la fel de trei ori, scris numele „*Vasile Popovici*”);

- la f. I nenum. „*Aice am însemnat când s-a u născut fiul nostru, Constandin, anul 1849, luna iulie 11 zile ...*”;

- pe coperta a doua „*Cinstit al meu, ca un frate preabun numai te iubesc, pentru binele ci ai făcut și sânt al ... ca un preaaplecă frate. 1825, aprilie 3. Constandin*”⁶⁹.

- Douăsprezece exemplare la **mănăstirea Bogdana**, jud. Bacău⁷⁰.

- Două exemplare atestate la **mănăstirea Slatina**, jud. Suceava, incomplete. **Ex. 1** - lipsă f. 274. inv. 111, care posedă o însemnare la f.[1]^v: „*Acest Testament, ce să chiamă Nou, este a părintelui Sofronie ieromonah ... mănăstirea Căldurășani; 1855, martie 29*”⁷¹;

Ex. 2 - incomplet, lipsă foia de titlu și f. de la început 1-17, inv. 112⁷².

- Două exemplare complete atestate la **mănăstirea Sinaia**, jud. Prahova.

Ex. 1 cu numărul de inv. 121 are mai multe însemnări: Coperta I verso: - I. „*Părintele Vasile am...*”; - II. „*Neiță Măgureanu: fă bine de trimite parale că-mi este foame și sete*”; „*Într-acest leat 1802 octombrie 14, în ziua Preapodoabnei Paraschivei cutremur mare s-au făcut, cât Colțea din București s-au rupt și nu s-au mai făcut. I proci. I pak și într-acele an 1829 noiembrie 13 la 10 ceasuri noaptea iarăși s-au cutremurat foarte tare ca și cel de sus: Asemenea însă și acum la acele an 1838 ianuarie 11, marți, până într-al patrulea ceas din noapte cutremuratu-s-au pământul iarăși până toate prăvăliile au simțit și s-au năruit și mai mult decât noi, fiind și ger foarte cumplit și zăpadă*”.

- fila 1 gardă recto: „*Și omul în cinste fiind n-au priceput alătura muerea într-o tăcere să se învețe, cu toată supunerea, iar muerea să învețe pre altul nu îngăduiesc, nici să-și stăpânească bărbatul, ci să fie în liniște, că Adam s-au zidit întâi, apoi Eva și Adam nu s-au amăgit, dar muerea amăgindu-se au fost pricină călcării de poruncă*”.

- fila de titlu recto: o însemnare în limba greacă.

- fila de titlu verso: „*Acest sfânt și dumnezeiesc Testament este rămas de la fericitul într-o pomenire răposatul părintele duhovnicul Dometie, ce au răposat la 1850 decembrie 26, spre vrednică pomenire al mănăstirii. Onufrie Sinaitul*”.

- foaia de gardă finală verso: „1832” – text grecesc. „*Suflete mă rog cu sufletul plâns de focul îndatorat ce este de tot*”; Text grecesc.

- coperta IV recto: - I. „*Suma oilor oi 126 la 1821 iunie 15*”; „*oi sterpe 136 la 1830 ianuarie 18*”; Însemnare despre numărul oilor; - II. „*Într-acele an cu leat 1834 pășind și peste 1835 cu pare precupire ? de bunătate suindu-se ... de grâu la taler 64 ... de porumb la taler 60 și*

⁶⁹ Mihăescu Doru. *Episcopia Romanului. 600 de ani de istorie. Carte românească veche și alte mărturii din trecutul episcopiei Romanului*, București, 2007, p. 252-253, nr. 236.

⁷⁰ Ibidem, p. 253.

⁷¹ Mitric Olimpia, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog*. Ed-a a II-a, Suceava, 2005, p. 269-270, nr. CCC/1637.

⁷² Ibidem, p. 270, nr. CCC/1638.

ceea ce vă va mai urma vom vedea ”; - III. „Iară ocaua parale 12, 16 și 20”; - IV. „Încetând însă după drumul măcar că luând taleri 50 dar nu le și ...”.

Ex. 2 provenit de la mănăstirea Ciolanu, județul Buzău la numărul de inv. 195 cu însemnări la fila 1-2, cerneală neagră, grafie latină: - I. „Al schitului Ciolan, 1905, Martie 20, Super<ior> Arhim<andrit> Dositei Georgescu”. Creion maro, caractere de tranziție: - II. „<Acest> Nou Testament <este> dăruit fratelui Petru de suptsemnatul. 1875 dec<hembrie> 25. W. P.”. Mai multe sigilii violete: sigiliu oval cu însemnarea: „Mînast. Sinai, jud Prahova, 1859”⁷³.

- Un exemplar complet, atestat la **mănăstirea Dragomirna**, jud. Suceava, inv. 1327. Cota III-2⁷⁴.

- Trei exemplare complete, atestat la **mănăstirea Putna**, jud. Suceava.

Ex. 1, inv. 472a, care posedă o însemnare pe f. 1-5: „Acest Testament este a ieromanahului Serapion Curchian, anul 1840, aprilie 23 zâle”;

- pe f. gardă post: „În anul 1858, noiembrie 13 zâle, s-a întâmplat lăsatul săcului de postul Nașterii, gioi, fiind indictul 1, crugul soarelui 2, mâna anului 2, crugul lunii 13, slova pashalii B, în zioa Sfântului Ioan Gură de Aur, și s-au întâmplat de au fost vreme foarte bună și liniștită, numai boala vitelor era, au murit mai mult de 20 de boi aleși la m[ănăstirea] Gârbovețul, iar la anul 1859, februarie 22, s-au întâmplat lăsatul săcului de brînză de postu mare și sara, după 6 ceasuri, au tunat tare și au fulgerat și furtună cu ploae au fost. Întru această zi, s-au hirotonit arhimandrit, părintele Ieronim Gerbovețului”⁷⁵.

Ex. 2 - complet, atestat la mănăstirea Putna, jud. Suceava, inv. 472b, care posedă o însemnare pe f. gardă ant.: „Această Sfântă carte dumnezeiască, ce să numește Tetravanghel, este dre[p]tu afiorosât de maica stareță Efrosinie de la monastire a Varaticului, dăruită părintelui Gherasim Andrievici, spre pomenire și ertare păcatelor ei; și după moartea iscălitului, nepoților lors ă rămâie, spre pomenire, neavând alții treabă. Supt blăstăm să fie cine ar îndrăzni din alții ciniva, afară de nepoții iscălitului; martie la 6 acestuia, 1853, Gherasim Andrievici ... din Suceava”;

- pe f. gardă verso: - I. „Și eu, fiul reposatului ieromonah Gherasim, am dăruit această carte vărului meu, primariu Constantin Andrievici, întru amintirea unchiului său, carele an, 25 iulie, 1864, au adormit în Domnul, Samuil Andrievici, prot ...”; - II. „Am cumperat-o aceasta carte de la nepotul susnumitului din 16 oct[ombrie], 1875, aice în Suciava< Vichentie, ieromonah și asistent”; - III. „Murind Vichenti, au rămas cartea aceasta a monastirei Putna; 25/3, [18]90, Arseni”⁷⁶.

Ex. 3 - complet, inv. 472c⁷⁷.

- Un exemplar complet, atestat la **mănăstirea Sucevița**, jud. Suceava, inv. 80, care posedă o însemnare pe f. de gardă ant.: „Acest Testament este a monastirei Suceviții, care are la inventariul nr. 507. S-au însămnat, la anul 1841”⁷⁸.

- Două exemplare atestate la **mănăstirea Râșca**.

⁷³ Mulțumim părintelui Mihail Harbuzaru care ne-a pus la dispoziție informațiile cu privire la exemplarele din biblioteca mănăstirii Sinaia.

⁷⁴ Mitric Olimpia, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog*. Ed-a a II-a, Suceava, 2005, p.269, nr. CCC/1633.

⁷⁵ Mitric Olimpia, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog*. Ed-a a II-a, Suceava, 2005, p.269, nr. CCC/1634.

⁷⁶ Ibidem, p.269, nr. CCC/1635.

⁷⁷ Ibidem, p.269, nr. CCC/1636.

⁷⁸ Ibidem, p.270, nr. CCC/1639.

Ex. 1, inv. 320, provenit de la biserica Sf. Arhangheli din s. Dealu, jud. Suceava. Însemnarea: „La anul 1838 s-au cutremurat pământu marș sara, în zioa di Tiodor, începătoriul obștii, în luna lui inoarî”⁷⁹.

Ex. 2, inv. 30, provenit de la fostă biserică Sf. Treime din s. Corocăiești, jud. Suceava: „Acest Nou Testament a sfinții sale părintelui Gheorghie de la biserica cu hramul Sfântului M(uce)nic Gheorghie, din oraș(ul) Roman, dăruită de sfinția sa părintele Maxim, monah de la mănăstire(a) Neamțului. 1850 maiu 27”⁸⁰.

- Un exemplar atestat la **Biserica Sfinții Trei Ierarhi din or. Bârlad**, care posedă o însemnare: „Să știe di când au așeat clopotul cel mare la Sfinții Treierarhi, la anul 1854 septembrie 22. S-au însămnat spre știință de mai gios iscălitul. Gheorghi boingiul, dasca”⁸¹. Actualmente nu se cunoaște locul păstrării.

- Un exemplar atestat la **Biserica Sfinții Voievozi-Roșca din Iași** cu câteva însemnări, pe prima copertă: „Adică noi, preuți slujitori sfinte(i) biserici de la satul Hârtoapele, unde să prăznuiește Svântul Dimitrii, din împreună (cu) dieaconii și dasăcalii (sic!), ne aflăm înt(r)u uniri unul pentru altul la cele ce vor fi între noi ori la ce prici(ni ce) să va întmpla între noi, fraț slujitori bisăricii. 1805 (greșit – n.n.) avg(us)t 24. Ierei Neculai ot H(â)rtoape. Eu, preutul Teodor din satul Hârtoapele. Eu, preotul Ilie ot Hârtoapele. Ieu, dieacon Gheorghiu”⁸²;

- pe o filă adăugată la sfârșitul cărții: „Să se știe de când am venit la moșul meu, părintele Necolai ot Hârtoape, D(u)mneeu să-i iarte pacatele, că mi-au dăruit acest Nou Testament, la leat 1836 mai 2, spre pomenire sfinției sale”⁸³. Actualmente nu se cunoaște locul păstrării.

- Un exemplar atestat la **Biserica Talpalari din Iași**, care posedă însemnări: - I. „Să s(ă) știe că acestu Testament iaste a diaconului Ioan pt Derzica, cumpărat di la părălele (sic!) iconomul Ghiorghe ot Dorohoi, dati fiind di la preosfin(ți)tul mitropolit din Ieș. Și pentru ca să nu să ispire(a)scă nimene a-l înstr(ă)ina fără voie me, iar is(pi)tindu-să ceneva, să fie supt blă(s)temul tuturor sfinților, cari au așezat pravila creștine(a)scă și pentru mai adivărată credință m-am iscălit însuși cu mâna me. Ioan dieacon ot Derțica. Cercat-am acest condei di bun, de rău și s-au aflat bun, dar cerne(a)la nu-i pre bună, fiindcă-i apoasă”⁸⁴; - II. „Această carte s-au dăruit de iscălitul dim(i)sale c(u)c(onului) Dimitrache (e)pitrop vechilului moșiii Perieni. 1853 april(ie) 27. Anton iconom”⁸⁵. Actualmente nu se cunoaște locul păstrării.

- Un exemplar atestat la **Biserica Albă din Iași** cu însemnarile: „Anul 1847 decemvri 19, noaptea, s-au cutremurat pământul pi la 11 ceasuri de noapte. Iancu Vasiliu”⁸⁶;

- pe verso copertei: - I. „Această sfântă și d(u)mneăiască carte, adică Noul Testament, este a me dreaptă, cumpăratură cu preț de 30 lei de la o prescorniță de la Sfinții Voievozi din Tatarăși și cine să va afla (sic !) ca să-l fure sau să-l înstreineză afară de mine, să fii afurisit și anatima cu toată casa lui, pentru rugăciunile Sfinților Apostoli și ale Născătoarei de D(u)mneeu și a Domnului și D(u)mneăului nostru I(su)s H(risto)s. Și am scris cu mâna me însuni. 1849

⁷⁹ Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei, vol. IV (1829-1859), Un corpus editat de Caproșu I. și Chiaburu E., Iași, 2009, p.178.

⁸⁰ Ibidem, p.402.

⁸¹ Ibidem, p.474.

⁸² Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei, vol. III (1796-1828), Un corpus editat de Caproșu I. și Chiaburu E., Iași, 2009, p. 193-194.

⁸³ Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei, vol. IV (1829-1859), Un corpus editat de Caproșu I. și Chiaburu E., Iași, 2009, p.139.

⁸⁴ Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei, vol. III (1796-1828), Un corpus editat de Caproșu I. și Chiaburu E., Iași, 2009, p.418.

⁸⁵ Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei, vol. IV (1829-1859), Un corpus editat de Caproșu I. și Chiaburu E., Iași, 2009, p. 453.

⁸⁶ Ibidem, p. 347.

ghenar 27. Iancu Vasiliu”⁸⁷; - II. „Să să știe că la anul 1846 aprilie 20 s-au mutat din viață tatăl meu păr(in)tele iconom Vasilie, ce au fost liturghisitor la Sfânt(ul) Nicolae cel Sărac”⁸⁸; - III. „Acest Testament este al meu drept cumpărat de la o prescorniță din Tătăraș, cu preț ... Iancu Vasiliu. 1847 septembrie 9”⁸⁹.

- Un exemplar atstat la **Biserica Ziua Crucii din Iași** cu însemnarile: - I. „La anul 1827 mai 16 s-au săvârșit din viață soția me prezvitera Ileana la on ceas după doasprezaci. Vasăli Ianoliu”; - II. „Să să știe de când au intrat oștile preputernicului monarh al Rosiei[l]i Niculai Pavlovici la 1828 apr(ilie) în zilele preînaltului domn al Moldaviei Ioan Sturza v(o)ievod, cari s-au și robit dem cătră ruși trecndu-l peste Prut la Basarabii. Iordachi Teodosiu”; - III. „Acest Nou Așăzământ a fost a moșuluim meu... Dimitri iot biserica Sfntului Constandin, iar după săvârșire sa din viață au rămas iscălitului ... di zăstre și datoriu esti a-l pomeni. Ostavioiul ioncăr Teodosiu”⁹⁰; - IV. „Să să știe de când au răposatvărul meu Șerban la 1831, luna mai în ... de năprasnica boală holirii morgus (sic!) și Dumnezău să-l odihnească cu dreptii întru împărăția sa, amin”; - V. „La anul 1831, luna mai 1-iu, s-au însămnai o boală ce să numești holera morgăi (sic!), care negură viind dinspre Marea Neagră în Rosiia și de acolo și în Moldavia; au muritmult norod de oameni. Ioncărul Iordachi Teodosiu”; - VI. „Să se știi de când au răposat ... meu Costachi, la 1832, luna apr(ilie) în 26, de boala dropicii și D(u)mnezeu să-i ierte sufletul lui”; - VII. „La anul 1832, luna dechemvr(ie) în 28 zile, miercuri, la 4 ceasuri din noapte, s-au săvrșit din vremelnica viață moșul meu, preot și sachelari Dimitrie, di boala apoplexie, și cetitorul sãn zică pentru denșii D(u)mnezău să-l ierte. Ioncărul Iordachi Teodosiu”; - VIII. „Să să știi di cândam vinit la S(ântul) Constandin, la anul 1833, luna fevroari. Vasăli diiacon”; - IX. „Să Să știi de când s-au încoronat preînălțatul nostru domn al Moldaviei Mehail Grigoriu Sturza voievod, la anul 1834, luna avgost în 24 zile. Dvorănicul Iordache Teodosiu”; - X. „La anul 1834 noiemvr(ie) 5 s-au născut nepoata me, Teodorița, la 6 ceasuri din zi, luni, la amiază, în zioa de Sfântul Mucenic Galaction. Ioncărul Iordachi Teodosiu”; - XI. „Să se știi di cnd am intrat la cocona Frăsinița Pețasca. Luna ... 1835. Ștefan Gheorghiu ot Deleni”; - XII. „Acest Testament este al meu, a diiaconului Vasăli di la Sfântul Costa(n)din di aici din Ieș(i)”; - XIII. „La anul 1836, luna ghenari 14, au răposat fratrii meu Gheorghe, la 2 ceasuri di noapti. Vasili. La anul 1837 octom(vre) 10 s-au născut fiiu-mei Haralampi și Soltana în ioa di Sf(ântul) Evlampii, duminică, pi la aprinsul limânărilor. Diiaconu Vasăle Teodoru. Anul 1837 noie(vrie) 14, s-au sîvârșit din viață fiica me Soltana, în vârstă de 5 săptămâni, duminică sara, la patru ceasuri di noapti. Diiaconu Vasăle Teodoresc. 1838 martii 16, sa- săvrșit din viață fiiul meu, Haralampii, în vârstă di 6 luni”; - XIV. „La anul 1842 ghenar în 9 ile, di a sa bună voi au lăsat și înaltpreosfințitul nostru mit(ropolit) Veniamin scaunul și s-au tras v.s.l. Prut (sic!)”⁹¹. Actualmente nu se cunoaște locul păstrării volumului.

- Un exemplar complet atestat în **parohia „Sf. Treime” din s. Corocăiești**, jud. Suceava, invb. 30, care posedă însemnări pe f. de gardă: „Acest Nou Testament a fost proprietatea preotului Grigore Dragan. S-a donat bisericei Sf. Neculai din satul Bursuceni preot D[umi]tru H. Simionescu; noembrie 15. 1918”;

- pe f. 1-5: „Acest Nou Testament, a Sfinții sale părintelui Gheorghe, de la biserica cu hramul Sfântului Mucenic Gheorghe, din oraș Roman, dăruită de sfinția sa, părintele Maxim, monah de la mănăstirea Neamțului. 1850, maiu 27”⁹².

⁸⁷ Ibidem, p.374-375.

⁸⁸ Ibidem, p. 320.

⁸⁹ Ibidem, p.343.

⁹⁰ Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei, vol. III (1796-1828), Un corpus editat de Caproșu I. și Chiaburu E., Iași, 2009, p. 608, 627, 418.

⁹¹ Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei, vol. IV (1829-1859), Un corpus editat de Caproșu I. și Chiaburu E., Iași, 2009, p.42, 43, 57., 66, 71, 100, 104, 111, 128, 183, 249.

⁹² Mitric Olimpia, Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog. Ed-a a II-a, Suceava, 2005, p. 268, nr. CCC/1627.

- Un exemplar complet atestat în **parohia „Sf. Arhangheli” din s. Dealu**, jud. Suceava, inv. 330, care posedă o însemnare pe f.98^v : „La anul 1838 s-a cutremurat pământul, marți sara, în zioa di Tiodor, începătoriul obștii, în luna lui inoari (sic!)”⁹³.

- Un exemplar incomplet atestat în **parohia „Nașterea Maicii Domnului” din s. Dumbrăveni**, jud. Suceava, lipsă foaia de titlu și f. 1-48. inv. 1210⁹⁴.

- Un exemplar complet, atestat în **parohia „Nașterea Maicii Domnului” din s. Frumosul**, jud. Suceava, inv. 4182, care posedă o însemnare pe f. de gardă: „Am scris și eu în această carte, spre știință. Această Sfântă carte, Evanghlie și Noul Testament esti a me, a celui mai jos iscălit, dăruită de dumnealui spătar Mihai Gane... 1826, martie 2”; pe f. [1]: „Din biblioteca parohiei Frumosul, fl[orini] 2”⁹⁵.

- Un exemplar atestat în **parohia „Sfântul Alexandru” din s. Sasca Mare**, jud. Suceava, incomplet, lipsă foaia de titlu și f. [1], 272-274. inv. 6313⁹⁶.

- Un exemplar complet atestat în **parohia „Sfinții Voievozi” din Slatina**, jud. Suceava, inv. 6404, care posedă o însemnare **pe f. 1:** „Această carte o am dat bisericii Sf. Voievozi din Draceni, de la ieroschimonahul Gavriil Moțeanu; Th. Malinescu”⁹⁷.

- Un exemplar incomplet, atestat la **parohia „Sfântul Nicolae” din Broșteni** lipsă foia de titlu și f.[1], 272-274., inv. 23⁹⁸. (Trebuie de cumplat)

- Un exemplar atestat în **satul Știubieni, jud. Dorohoi** cu însemnarea: „Să știi că la leat o mii optsuti douăzeci și cinci am scris aicea aceste slove, eu Ștefan Popovici, fiu lui blagocinul Vasili, din satul Concești. Ștefan Popovici, 1825 martie 20”⁹⁹.

- Un exemplar atestat la **Paraclisul Pașcanu din Iași** cu însemnările: -I. „Istorie viei, cum s-au sădit. După potop, au poroncit Dumneeu lui Noe să răsădească vie pre care au răsădit din ăatru sânghiuri, adică sânge de leu, și un sânge de momiță, un sânge de miel și un sânge de m(ascu), pre careli întrulucându-le la un loc îngropat în pământ, și dintru sânghiuri au răsărit vița viei și s-a prăsât vinul din ia. Și care din neoamenei obicinuiește a be vin preste măsură, dacă să îmbată, atunce să cuno(a)ști supt ce planită din aceli singuri (es)te plecar întâi alt om; dacă să îmbată și iaste plecat supt leu, el răcnești, zorbalâc, bătlîi și alteli, ca un leu; altul, dacă să îmbată și esti plecat supt momiță, el faci tămășaguri, jocuri, schimonosături, ca o momiță; altul, dacă să îmbatăși e plecat supt miel, el nu să atinge de nîmi, ci să duci și să culcă și doarme, nefăcând numărui nimică, ca un miel; iar care iaste plecat supt sângili mascarului, de să îmbată, el caută să să tăvălească prin tină și să să măscăriască întocmai ca un mascu. Și toți băutoarei de vin beu preste măsură, trebuie să fie plecați nrgreșit supt arătati de mai sus planete. 1837 săpt(emvrie) 8”; - II. „Știut să fie de când am întrat în Socola Seminarii, la anul

⁹³ Ibidem, p. 268, nr. CCC/1628.

⁹⁴ Ibidem, p. 268-269, nr. CCC/1629.

⁹⁵ Ibidem, p.269, nr. CCC/1630.

⁹⁶ Ibidem, p.269, nr. CCC/1631.

⁹⁷ Ibidem, p.269, nr. CCC/1632.

⁹⁸ Ibidem, p.270, nr. CCC/1641.

⁹⁹ Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei, vol. III (1796-1828), Un corpus editat de Caproșu I. și Chiaburu E., Iași, 2009, p. 570.

1846 septemv(rii) 2, în zioa de Naștirea Născătoarei de Dumnezeu. Grigori ...”; - III. „Să să știe când au murit Veniamin mitropolit, la anu 1846 de(che)mvr(ie) 19”¹⁰⁰. Actualmente nu se cunoaște locul păstrării volumului.

- Un exemplar atestat în **satul Cucuieți**, cu însemnările: - I. „Știut să fii di când s-au legat acestu Ceaslov în Măgura (Ocnii) di părintele Ghidion, din anul 1843, luna lui fevoare (sic!) 20”; - II. „Această carti ci si che(a)mă Apostol (s-au) ca(m)păra(t) pentru sat(ul) Cucuieți. Cini ar îndrăni a-lu fura, să fii supt blăstămu celor trii suri de Sfinți și supt afurisanii care au mudrădă (sic!). Și eu dascal sa (sic!) am scris, 1844 octomvr(ie) 23.”¹⁰¹. Actualmente nu se cunoaște locul păstrării volumului.

- Un exemplar atestat la **Biblioteca Județeană „V.A.Urechia” din Galați**¹⁰².

- Un exemplar atestat la **Biblioeca Județeană „G.T.Kirileanu” din Piatra Neamț**¹⁰³.

- Patru exemplare atestate în **Biblioteca mănăstirii Sfântul Pavel de la Muntele Athos**.
Ex.1 (nr. 149), la cota R0-63, are o însemnare la f. 1r-2r: „Acest Testament s-au dăruit sfântului schit Lacul” și amprenta ștampilei schitului Lacu cu hramul Sf. Dimitrie de la Sf. MunteAthos.
Ex. 2 (nr. 150), la cota Ro-206 are însemnare la f. 2r: „Această carte este a ieroschimonahului Ignatie din Lacu ...Nașterea Maicii Domnului”, și la f. 1r-4r: „Această carte de s-a întâmpla să o înștrăinăzi ... Isaiia monah”.
Ex. 3 (nr. 151), la cota 2872 însemnarea : „Dichiu Nicolai schimonahul”.
Ex. 4 (nr.153), la cota 13449 însemnare în l. greacă și l. rusă pe p. 1 preliminară: „1851 года марта 31 числа ... Новый Завет принадлежит у послушника Константино Посталаки в Курковском монастыре” și alta pe sf. f. liminară: „Acest Sfânt Testament l-am cumpărat eu monah ... (Патка ?) din Miro ... Kișinău și l-am trimis surorii mele monahinei Veniaminei la Sfântul Schit Meteora ca să-i fie spre [pomenire] sufletească. Anul 1819, ianuarie 3 zile”¹⁰⁴.

BIBLIA,

adică Dumnezeiasca Scriptură a legii vechi și a ceii noao. Cu cheltuiala Rossieneștii Societății a Bibliei ...în Sankt-Petersburg, tipografia lui Nicolai Grecia, 1819, în 4⁰, [2]+1249+[2]+303 p., (24 x 14 cm); 51 R (20 x 11 cm). Titlul pe două pagini. Tipar cu negru, text în 2 coloane, cu 50-51 de rânduri în coloană.

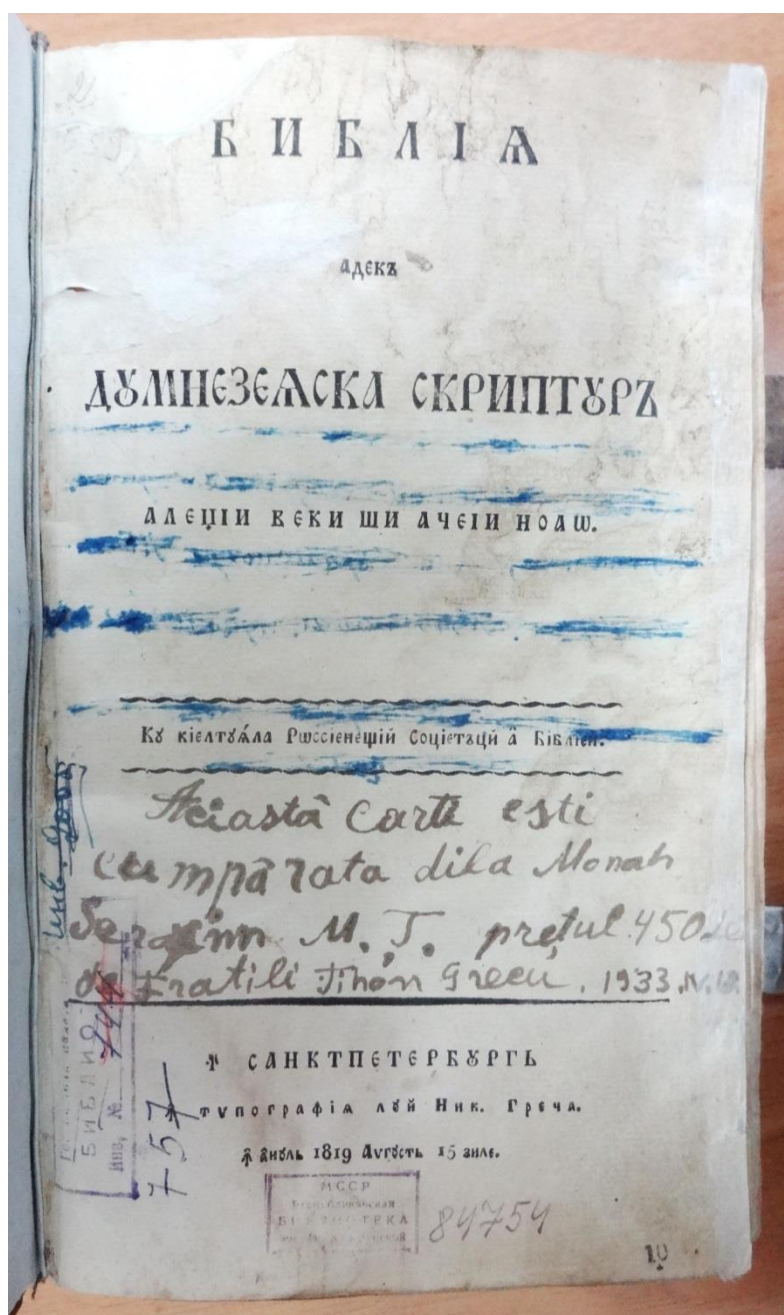
¹⁰⁰ Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei, vol. IV (1829-1859), Un corpus editat de Caproșu I. și Chiaburu E., Iași, 2009, p.162-163, 325, 329.

¹⁰¹ Ibidem, p.266, 295.

¹⁰² Hâncu Gh. Cartea românească veche în Biblioteca „V.A. Urechii”, Galați, 1965.

¹⁰³ Filip Mircea. Cartea românească veche în Biblioeca „G.T.Kirileanu”, Bacău, 1970, p. 88-89.

¹⁰⁴ Marinescu Florin, Mischevca Vlad, Cărțile românești din Biblioteca mănăstirii athonite Sfântul Pavel, Atena, 2010, p. 51-52, nr. 149, 150, 151, 153.

Biblia, Sankt-Petersburg, 1819. Foaia de titlu (după ex. din Biblioteca Națională a Republicii Moldova).

- Trei exemplare atestate la **Biblioteca Națională a Republicii Moldova** din Chișinău la cota 2/B-59, **Ex. 1** inv. 6796, **Ex. 2** inv. 43783: lipsă p. 301-304, copertă restaurată; **Ex. 3** inv. 84754: pe p. de titlu însemnări marginale.: „*Aciastă carti esti cumpărată di la monah Serafim M. G., prețul 450 lei de fratele Tihon Grecu. 1933.IV.12*”¹⁰⁵.

- Două exemplare la **Biblioteca Centrală Științifică Andrei Lupan a Academiei de Științe a Moldovei** din Chișinău.

¹⁰⁵ Cereteu Igor, *Cartea românească veche și modernă în fonduri din Chișinău*, Catalog, Iași, 2011, p. 188, nr. 487, 488.

Ex.1 la cota **31108**: lipsă p. 176-369, 384-609 cu însemnarea la f. 1 de titlu: „*Această Biblie este a lui Thiodor Nagăț și cini a fura-o anathema să fii*”¹⁰⁶.

Ex. 2 la cota **428966**: lipsă p. 303, coperta de carton, acoperită cu piele cu mai multe însemnări:

- Forzațul I: I. „*De la Tiodor Ciobanu 20 rubli argint 13 copeici, îi socotitor Varatic Fiodor pi anul 1858. Majă a mai luat di la Ghiorghe Ciobanu 8 ocă brânzia, după Paști a mai luat doi ocă brânzia*”; II. „*Di la Iacov Grigorovici am priimit, o dat 43 rubli argint și 50 tot argint, a doilea am priimit di la Ilincuța 1 rub. Argint, am mai luat di la Iacov Grigo(ro)vici 3 rubli argint, că sau pornit cu Mardari la Bălți, 1 ocă rachiu am luat la cumătrii, 1 ocă rachiu am luat pă urmă, 2 litri rachiu am luat când am tocmit văcariu Petru, pirivodu hârțiilor...*”.

- foaia de titlu: I. „*La anul 1821, ghenar în 28 zile, vineri înspre sâmbătă sau cutremurat pământul*”; II. „*La anul 1930 ... s-au cutremurat pământul*”; III. „*La anul 1829, avgust 3, s-au trecut din viață <fra>tili meu Mardari Grigori*”; IV. „*<În> anul 1830, mart în 4 zile, s-au trecut din viață tatăl meu Iordachi Bocance*”; V. „*<În> anul 1848, avgust 3 zile, s-au trecut maica mia Stepanida din viață, de moarte holerii și esti îngropată la bisărica din satul Coneștii la ... din stâncă*”; VI. „*La anul 1820, april 3 zile, m-am născut eu, Costantin Bocance*”; VII. „*La anul 1882, februar 3 zâli, m-am chăsătorit cu întâia cununie*”.

- pe verso acestei foi: I. „*1852 года, февраля 3 дня обвенчались Костантинъ Боканчя и Мария Харитонъ*”. <În anul 1852, la 3 februarie, s-au cununat Costantin Bocancea cu Maria Hariton>; II. „*1820 года, апреля 8 дня родился отецъ Костантинъ Боканчя*”. <În anul 1820 la 8 aprilie s-a născut părintele Costantin Bocancea>; III. „*1872 года, 22 июня умер отецъ Костантинъ Боканчя*”. <În anul 1872, 22 iunie a murit părintele Costantin Bocancea>; IV. „*Această duhovnicească Scriptură esti a dvoreaninului Costantin Bocancea din satul Co[r]neștii, cumpărată dila Marghioala, fiica lui Ioan Curălari din orașul Bălți, cu preț douăzeci 20 di lei la anul 1842, ghenar 12 zâli*”.

- forzațul II: I. „*1888 года 14-го дня февраля въ 3 часа ночи на канунъ воскресенія родилась дочь Любовь в м(естечке) Теленешты*”. <În anul 1888, la 14 februarie la 3 ceasuri de noapte, spre duminică, s-a născut fiica noastră Liubovi, în orașelul Telenești>; II. „*1889 года, 27 сентября въ среду въ 6 часовъ утра родилась дочь Надежда, въ Теленешты умерла, же она, 16 декабря въ субботу въ 2 часа ночи и похоронили 19 числа въ час пополудни*”. <În anul 1889, la 27 septembrie, miercuri la ora 6 dimineța s-a născut fiica mea Nadejda în Telenești și a murit la 16 decembrie, sâmbătă la ora 2 de noapte și am îngropat-o pe data de 19 la ora 1 de zi>; III. „*1890 года 4-го декабря родилась дочь Варвара в 11 часовъ ночи*”. <În anul 1890, la 4 decembrie s-a născut fiica Varvara, la ora 11 de noapte>; IV. „*1893 года, 6 ноября родилась дочь Елена въ 5 часовъ пополудни*” <În anul 1893, la 6 noiembrie s-a născut fiica Elena la ora 5 ziua>;

V. „*1891 года, 30 октября въ 4 часа утра скончалась мать моя похоронена 4 ноября*”. <În anul 1891, la 30 octombrie, la ora 4 dimineța, a murit mama mea și a fost înmormântată la 4 noiembrie>¹⁰⁷.

- Un exemplar atestat la **Muzeul Pedagogic Republican din Chișinău** la cota 2286. Însemnări: P. 133 (din 303): „*Această Biblie este a lui Rodiona Mihailov Bumbu*”. P. 281: „*Domnul Alexandru Rodionov Bumbu. 1921, octombrie 29*”¹⁰⁸.

- Patru exemplare atestate azi la **Muzeul Literaturii Române „M. Kogălniceanu” din Chișinău**, trei ex. complete și altul lacunar. Ex. cu cota 4441 F.B. are însemnarea la p. 1: „*Din cărțile mele. Constantin D. Robu, cantor “Uspenia” Botoșani I/I 1925*” și la p. 1249: „*Iliescu C. Const(antin) secretar comunal rural. 1925, ianuarie 10, Botoșani*”¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Ibidem, p. 189, nr.495.

¹⁰⁷ Ibidem, p. 189, nr.494.

¹⁰⁸ Ibidem, p. 187, nr.486.

¹⁰⁹ Ibidem, p. 188, nr.489, 490, 491, 492.

- Un exemplar incomplet atestat la **Muzeul Național de Istorie a Moldovei**, Chișinău la cota FB-22454¹¹⁰. Lipsă partea de început a cărții până la p. 929. Însemnări : „*Această carte este cumpărată de la monah(ul) Serafim M. G., prețul 450 lei, de frații Tihon Grecu, 1933, av(gust) 12*”;

- pe f. 1249^V însemnări posesorale „*Vrabii Porfirii*” și „*Corman Vasilii Gavril*”¹¹¹.

- Două exemplare la **Muzeul Național de Etnografie și Istorie Națională** a Republicii Moldova, Chișinău, inv 4441f.b., 1235.

- Un exemplar atestat în colecția de carte de la „**Catedrala Schimbarea la Față a Mântuitorului**” din **Chișinău**, (bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 164), ajuns de la un donator anonim. Volumul copertat în piele (cu segmente mari lipsă), foile sunt cusute, la mijloc. Biblia este ruptă în două, care se țin în legătura de piele. Sunt numeroase foi care s-au desprins definitiv, mai multe dine le sunt rupte pe la margini. Sunt prezente numeroase încercări de condei, indicări de ani: 1821, 1822, și semnături indiscifrabile. Pe coperta din spate un text din Biblie, scris cu cerneală, volumul căruia ocupă practic toată suprafața copertei, notă referitoare la conținutul cărții redactat în limba rămână cu grafie chirilică¹¹².

- Un exemplar atestat la **mănăstirea Căpriană** posedând însemnare pe scoarță: „*1821 iul[ie] 9 zile, s-au luat această Biblie pentru mănăstirea Căpriană, pentru care s-au plătit cincisprăzăci lei și s-au dat să ste în biserică. Gavriil arhimandrit și iconom*”. În 1924 cartea atestată în Biblioteca Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău sub nr. 4520¹¹³.

- Un exemplar atestat la **mănăstirea Chistoleni** incomplet, lipsă foile de titlu, p. 3-1249, [1] f., 294 p. Volumul are paginația încurcată, probabil în urma restaurării. Coperțile carton, pânză culoare verde întunecat. Însemnări pe o foaie curată de la sfârșit: I. „*Am citit cartea, anu(l) 2000, luna aprilie. Pranițchi Isachi*”. II. „*Această carte, ci să numești Biblie, esti dreaptă a me a lui Vasile Brânză din satul Zagorânni, cumpărată de la dascălu(l) Theodor Tiosa din satu(l) Gura Căinariului la 1861, ocromvri(e) 8 zili*”¹¹⁴.

- Un exemplar atestat la **mănăstirea Curchi**¹¹⁵. Exemplar complet. Prezintă [2] f., 1249 p., [1] f., 303 p. Coperțile carton, piele. Cotorul este din piele. Pe centrul primei coperti este imprimată o șampilă cu următorul conținut: „РОССИЙСКАГО БИБЛЕЙСК. ОБЩЕСТВА”. Greșeli în numerotarea tipografică la ultimele patru pagini. Însemnări pe forțașul I: „*2006. Mănăstirii Curchi de la familia Tihon din Chiperceni, Orhei*”. Pe o foaie curată la începutul cărții: „*Сія книга принадлежитъ однодворцу с. Слоб. Городиште, Изворской волости, Оргъевскаго уѣзда, Бессарабской губернии Данилу Йордакіеву Другушу. 1891²⁰ года, ноября 4²⁰ дня*” < Această carte este a locuitorului din Slovozia Horodiștei, volostea Izvoare, județul Orhei, gubernia

¹¹⁰ Danilov M., Grițco A., Malahov L., *Cartea românească în colecțiile Muzeul Național de Istorie a Moldovei 1683-1918. Catalog*, Chișinău, 2002, p. 89-90, nr. 50. ; M.Danilov, *Istoricul tipăririi și arealul de răspândire a Bibliei românești de la Peterburg(1819)/ Tyragetia IV-V, 1994-1995*, p. 215-220.

¹¹¹ Cereteu Igor, *Cartea românească veche și modernă în fonduri din Chișinău*, Catalog, Iași, 2011, p. 187, nr. 486; p. 188, nr.493.

¹¹² Aducem și pe această cale mulțumiri părintelui Mihail Tihonov care ne-a pus la dispoziție informația.

¹¹³ *Catalogul Bibliotecii Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău*, 1924. În: RSIAB, Chișinău, 1925, vol. XVI, p. 8; Mihail Paul. *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, Chișinău, 1993, p. 168. *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*. Coord., red. șt. acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 199.

¹¹⁴ Cereteu Igor, *Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova*, Chișinău, 2016, p. 166, nr. 203.

¹¹⁵ Ibidem, p. 164, nr. 195.

Basarabia Daniil Iordachiev Druguș. Anul 1891, noiembrie 4 zile>. F.t.: „Данила Другуш” <Daniil Druguș>¹¹⁶.

- Un exemplar atestat în 1929 la **mănăstirea Dobrușa**¹¹⁷, ț. Soroca, cu însemnarea; „April 23 zile, au înflorit cireșii, și vișinii în 24 april, cât și perjii la 26, la anul 1827”¹¹⁸.

- Un exemplar atestat la **mănăstirea Frumoasa** (Republica Moldova). Exemplar incomplet. Prezintă p. 5-1249, [1] f., 294 p.. Copertile carton, cotorul lipsește. Este desprinsă în mai multe locuri. Însemnare pe p. 1249: „1849 anu, martie 25 zile m-am povelit în stihari di preosfințitul Irinarh Arhiepiscopul Chișinăului și a Hotinului și cavaleri astăzi în ziua de Blagoveștenii. Dascăl Alexandru Dumbrava”.

- pe p. 1249^v: „Pomelnicul preotului Gheorghie Dumbravă din satul Buda. Vii: Ierei Gheorghii, Alixandru, Maria. Morți: presvitera Ecaterina, Mariia, Constantin, Ioan și tot niamul lor”.

- pe f. [1]: „Esti a stiharnicului dascal din satul Buda Alexandru Dumbrava. 1851, în 17 zile”¹¹⁹.

- Două exemplare atestate la **mănăstirea Hâncu**. Unul complet¹²⁰, cu foaia de titlu prinsă la sf. cărții; iar al doilea - are copertile disprinse, lipsă primele 2 file de la început și p. 303. Însemnare pe fila albă de la sfârșitul cărții: „Soroceanu Gheorghii Feodorovici, 1955 god” și ex-librisul: „Mihail Ion Leahovici”¹²¹.

- Un exemplar atestat la **mănăstirea Hârbovăț**¹²².

- Cinci exemplare atestate la **mănăstirea Hârjauca**¹²³.

- Un exemplar atestat la **mănăstirea Hirova**¹²⁴.

- Un exemplar atestat la **mănăstirea Noul Neamț**. Exemplar complet. Copertile carton, piele de culoare cafenie. Cotorul este din piele. Pe centrul primei coperti este aplicată prin presare la rece o ștampilă cu următorul conținut: „РОССИЙСКАГО БИБЛЕЙСК. ОБЩЕСТВА”. Greșeli în numerotarea tipografică la ultimele patru pagini de la Noul Testament. Cartea este desprinsă în mai multe locuri. Însemnare: pe foaia de titlu - p.17: „Pre această sfântă carte o hotărâsc eu mult păcătosul Andronic Ieroshimonah, ca să fie în veaci a obștejitiei prea fericitului părintelui nostru starețului Paisie și cine o va înstreina, ori în ce chip dintru această sfântă Noao monastire Neamțul, acela în veaci să rămâie supt ne ertat canon și ne blagosloveniia Maicii Domnului și a părintelui nostru”¹²⁵.

¹¹⁶ Mănăstiri și schituri din Republica Moldova. Coord., red. șt. acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 278. Cereteu Igor, Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova, Chișinău, 2016, p. 164, nr. 195.

¹¹⁷ Mănăstiri și schituri din Republica Moldova. Coord., red. șt. acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 297.

¹¹⁸ Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei, vol. III (1796-1828), Un corpus editat de Caproșu I. și Chiaburu E., Iași, 2008, p. 607.

¹¹⁹ Mănăstiri și schituri din Republica Moldova. Coord., red. șt. acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 324. Cereteu Igor, Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova, Chișinău, 2016, p. 163, nr. 194.

¹²⁰ Mănăstiri și schituri din Republica Moldova. Coord. Acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 347. Cereteu Igor, Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova, Chișinău, 2016, p. 164, nr. 198.

¹²¹ Cereteu Igor, Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova, Chișinău, 2016, p. 165, nr. 199.

¹²² Mănăstiri și schituri din Republica Moldova. Coord. Acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 368.

¹²³ Ibidem, p. 399.

¹²⁴ Ibidem, p. 421.

¹²⁵ Ibidem, p. 497. Cereteu Igor, Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova, Chișinău, 2016, p. 163, nr. 193.

- Un exemplar complet atestat la **mănăstirea Saharna**. Coperțile carton, piele. Cartea este desprinsă în mai multe locuri, și de coperți. Însemnări pe o foaie albă la începutul cărții: „*Donată de către ascultătorul Ghervasie Grișunea, Vasia, Maria. 21.02.2002*”.

- pe altă foaie albă de la început: „*Василий Иванович Рошка из с. Игнэцэи. 1898*” <Vasilii Ivanovici Roșca din s. Ignăței. 1898>.

- pe foaia de titlu: „*Această carte este a lui Vasilie Roșca din comuna Ignăței*”¹²⁶.

- Un exemplar complet atestat la **mănăstirea Vărzărești**¹²⁷.

- Trei exemplare atestate la **mănăstirea Zloți**¹²⁸. **Ex.1** și **Ex.2** incomplete¹²⁹, iar **Ex.3** complet cu însemnări: pe foaia de titlu: I. „*Hrystina Navon, botez. Elizaveta*”. II. „*Juncu Oroșan, Elizaveta Petrovna*”. III. „*Sankt Peterburg. 2001-1919=182 ani are această carte*”. IV. „*Prot. Serghie Vladimir, s. Călugăr, r-n Falești*”.

- pe verso acestei foi: I: „*Николай Константиновъ Хайдукъ. Село Нижний Жоръ, Орзеевскаго уезда*”. II. „*Hristina Navon, Teodor Doreli, Lia, Anghelina, Ghenadii, Feodor, Grigoraș, Valerii, Elizaveta II, Anastasia, Nicolai, Natalia, Hristina, Daniela, Anișoara, Vaniușă, Alexandrel, Roman*” și pe foaia titlului Noul Testament: I. „*Nicolai Gaiduc, Iasi, 1931*”¹³⁰.

- Un exemplar la **biserica din satul Horodiște, țin. Lăpușna** cu însemnarea: „*Psalmii ci să cetescu la vreme di primejdii: cînd să rădică vrăjmașii spre tine, zi psalmul 3, 19, 30, 31; cînd audi ciumă, zi psalmul 90; cînd ai căzut în păcat, zi psalmul 11, 45, 46, 70, 72; cînd mergi la Domnu să te judeci cu cinevai, zi psalmul 20, 75; cînd va căde vreo frică preste tine, zi psalmul 6, 66, 76; cînd ai supărare di dram, zi ps(almul) 37; cînd cde la închisori sau la robii, zi psalmul 69; cînd vor fi trăsnete sau fulgeri și grindină, zi psalmul 84; cînd din...*”. Astăzi nu se cunoaște locul păstrării¹³¹.

- Optsprezece exemplare atestate azi la **Biblioteca Academiei Române din București** toate sub cota [II 55594](#):

Ex. 001: leg. în piele îns. msse: f. de tit. verso (Serafim, egumenul Schitului Alunișul, Buzău, 1861), f. [1] (Grigorie, Mitropolitul Ungrovlahiei, Iosif Naniescu, 1892), ff. lim. post.; prov. don. Iosif Naniescu, Mitropolitul Moldovei și Sucevei, 1894.

Ex. 002: Inv. 4559; ex-libris ștampilă Joan Pallady (f. de tit.), ex-libris mss Jos. Menge (f. de tit.), ex-libris ștampilă Demetrii C. Sturza (f. de tit. verso); leg. în piele.

Ex. 003: Inv. 4562; leg. în piele; îns. msse: f. de tit. (Iancu Iorga, 1828, N. Iorga, 1903).

Ex. 004: Inv. 4561; leg. în piele; îns. msse: f. lim. ant., f. [1] (a lui Iosif, Mitropolitul Moldovei, 1892).

Ex. 005: Inv. 4560; ex-libris ștampilă Bibliotheca Sciensis (f. de tit. verso), ex-libris ștampilă Constantini Demetrii Sturza (p. 1); leg. în piele, cu cotorul desprins. **Ex. 006:** Inv. 4573; ex-libris ștampilă Petre Gârboviceanu (f. de tit.), ex-libris mss I. Poppovici Gruchoff, 1865 (f. de tit. verso), ex-libris mss Ștefan Popovici (f. de tit.); leg. în piele cu ornamente presate aurite; îns. msse: f. lim. post. (Neno Nikolai).

Ex. 007: Inv. 4565; leg. în piele; îns. msse: f. lim. ant. (a popei Alecu de la Măn. Cozia); f. de tit. (Constantin Crăciunescu).

Ex. 008: Inv. 4563; leg. în piele.

¹²⁶ *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*. Coord. Acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 553. Cereteu Igor, *Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova*, Chișinău, 2016, p. 164, nr. 196.

¹²⁷ Cereteu Igor, *Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova*, Chișinău, 2016, p. 164, nr. 197.

¹²⁸ *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*. Coord. Acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 636.

¹²⁹ Cereteu Igor, *Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova*, Chișinău, 2016, p. 165, nr.200, 201.

¹³⁰ Ibidem, p. 165, nr.202.

¹³¹ *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*. Un corpus editat de I.Caproșu și E. Chiaburu. În 4 volume. Vol. III (1706-1828), Iași, 2009, p. 465.

Ex. 009: Inv. 4567; leg. în carton cu cotor și colțuri din piele; prov. Casa Bisericii, don. Comisiunea Monumentelor Istorice, 1945.

Ex. 010: Inv. 4566; leg. în piele; îns. msse: pp. 303 (Stan Voiculescu).

Ex. 011: Inv. 4570; leg. în piele; îns. msse: ff. lim., f. de tit. (Constantin Stoian Stăneț, 1821).

Ex. 012: Inv. 4571; leg. în piele; prov. Bibl. Episcopului Melchisedec, 1892.

Ex. 013: Inv. 4575; incomplet; lipsă f. de titlu; f. [1], pp. 1-2; leg. în piele cu închizători.

x. 014: Inv. 4572; ex-libris ștampilă Bibl. Virgil Caraivan (f. de tit., f. [1], passim); leg. în piele; îns. msse: f. de tit. verso, pp. 1-7.

Ex. 015: Inv. 4578-4581; 4 vol.; leg. în piele.

Ex. 016: Inv. 4569; incomplet; lipsă Noul Testament (p. 1-303, pag. a II-a); ex-libris mss Nifon Ploieșteanu (f. de tit.); leg. în piele; îns. msse: p. 1249.

Ex. 017: Inv. 4576; fragment; pp. 329-766; fără leg.

Ex. 018: Inv. 4574; leg. în piele, deteriorată; îns. msse: f. lim. post.

- Un exemplar la **Biblioteca Academiei Române, Filiala Iași** cu însemnarea pe versoul prefeței: „*Preotul Vasilie Nicolau. Brebu*”; la p. 1-5: „*Această Biblie este dată preotul Luca Dogar Popovici (adică a lui popa – n.n) Ioan din Gura Galbeni. 1819*”¹³².

- Cinci exemplare atestate la **Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca**¹³³.

Ex. 1 la cota CRV 755 cu însemnarea posesorală pe foaia de titlu revers „*Furdui Vasile, Sohodol*”, și verso: „*Titus Furdui*”; pe foaia de gardă verso: „*Astadi, la 11-12 martie 1877, noaptea de vineri spre sâmbătă, la orele 2 postmeridian au încetat din viață scumpa noastră mumă, Elena, născută Theodor Bischiu, și pentru mai bună memorie în aceiași noapte au tuna[t] și fulgerat pentru prima oră în anul acesta. 1877, martie 12. C.Lung. Semnat A. Niculescul, fiul*”; pe f. liminară 2^v: „*Acastă Biblie me-au adus-o dumnealui, Cherherezan Ioanu de la București, căruia cumpărător i-am plătit-o t[aleri] 15. Gligore clu... apo ... din Câmpulung, 1820, martie 15*”; „*La anul 1844 ... domnul Gligore Dimitrie ... le arată ... înaintea căruia ... din partea ... și mai cetit ... de pitar*”, pe p. 303v se află ștampilă „*Anticariat Cluj, lei 625*”.

Ex. 2 la cota CRV 876 cu însemnare pe foaia de gardă^r „*Această Biblie este a suptînsemnatului adusă din Rusia de părintele Dionisie Romanovla prețul de 4 ... K.K. în anul 1846, dechenvrie. Preotu D.Protopopescu; D.Ioan; Demetrie Protopopescu*” și pe foaia de gardă^v: „*Și am citit-o părintele Simion*”; p. 303^v se află ștampilă „*Anticariat Cluj, lei 1000*”.

Ex. 3 la cota CRV 293 cu însemnare pe foaia de gardă^v „*Această cartebeste a lui dumnealui Petru Albu din Besinariu*”; pe forzașul 2: „*Această carte este ... Stanu Ciucurnu*”.

Ex. 4 la cota CRV 646 cu mai multe ștampile pe foaia de gardă^r și pe foaia de titlu ale Bibliotecii Centrale Arhidiecezană, Blaj.

Ex. 5 la cota CRV 469 provine de la același Bibliotecă Arhidiecezană din Blaj ¹³⁴.

- Un exemplar la Biblioteca **Metropolitană din București**, în depozitul „*Nicolaus Olahus*”.

- Optsprezece exemplare la **Biblioteca Sfântului Sinod din București**:

Ex. 1. D. 100.023/2013, provine de la Internatul Teologic;

Ex. 2. D. 285/1959 provine de la Seminarul Nifon (II 5039), pe coperta I: în timbru sec cu medalion în rusă: *Bibleisck rossiscago obștestva*;

¹³² Braunștein Iancu. *Catalogul cărților vechi românești 1643-1830*. Iași, 1981, p. 85, nr. 154.

¹³³ Urs Otilia. *Catalogul cărții românești vechi din Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, 2011, p. 628-629., nr. 483.

¹³⁴ Ibidem, p. 628-629., nr. 483.

Ex.3. D. 74852/1968 de la Episcopul Nicolae Popovici al Oradiei, Facultatea de Teologie Ortodoxa Univ. Bucuresti (FTOUB), pe coperta I: în timbru sec cu medalion în rusă: *Bibleisk rossiscago obștestva*;

Ex.4. D. 100.020/2013, provine de la Biblioteca Sfântului Sinod de la FTOUB;

Ex.5. D. 100.024/2013, provine de la FTOUB, pe coperta I: în timbru sec cu medalion în rusă: *Bibleisk rossiscago obștestva*;

Ex.6. D. 100.022/2013, provine de la FTOUB, pe coperta I: în timbru sec cu medalion în rusă: *Bibleisk rossiscago obștestva*;

Ex.7. D. 100.103/2013, provine de la FTOUB;

Ex.8. D. 74.344/1968, însemnari: econom Alexandru Bocancea, biserica Pitar Moș (București), 16 august 1904, pe coperta I: în timbru sec cu medalion în rusă: *Bibleisk rossiscago obștestva*

Ex.9. D. 285/1959, ex-libris șampilă roșie: *Arhiereu Sofronie Craioveanu, 1 aprilie 1907*

Ex. 10. D. 100.021/2013, provine de la FTOUB;

Ex. 11. D. 100.026/2013 provine de la FTOUB;

Ex. 12. D. 101.411, B.P.R., șampilă neagră: *schimonah Antonie Focșăneanu, Muntele Athos*

Ex. 13. D. 105.009/2015, provine de la Institutul Teologic, FTOUB, însemnări, pe coperta I: în timbru sec cu medalion în rusă: *Bibleisk rossiscago obștestva*;

Ex. 14. D. 101.533/2014, Biblioteca Sf. Sinod, 28 mai 1880, *dată de Episcopul Calist Stratonikias*, Biblioteca Patriarhiei Române (BPR –e vorba de biblioteca Reședinței patriarhale), pe coperta I: în timbru sec cu medalion în rusă: *Bibleisk rossiscago obștestva*;

Ex. 15. D. 100.019/2013, provine de la FTOUB, pe coperta I: în timbru sec cu medalion în rusă: *Bibleisk rossiscago obștestva*

Ex. 16. Legate în două volume. **Vol. I:** D. 101.428/2014, doar Vechiul Testament (Psaltirea – inclusiv), însemnări *Schitul Dălhăuți 1831*. Însemnare: despre un cutremur din 22 septembrie 1853, semnat de Dometian Institutur; aceeași însemnare de aceeași persoană datată 22 septembrie 1860, exemplar fost la Casa Bisericii;

Vol. II: D. 100.185/2013, începe cu Psaltirea până la Apocalipsă (inclusiv), exemplar fost la Casa Bisericii

Ex. 17. D.79008, șampilă mov Societatea Clerului Român Ajutorul; Donația Economului Chiriac Bidoianu;

Ex. 18. D. 4714/1960¹³⁵.

- Două exemplare atestate la **Biblioteca Mitropoliei Moldovei și Bucovinei „Dumitri Stăniloae” din Iași**¹³⁶.

- Nouă exemplare la **Biblioteca Central Universitară din Iași** ¹³⁷.

¹³⁵ Mulțumim mult Arhimandritului Policarp Chițulescu, care ne-a pus la dispoziție informațiile din Biblioteca Sfântului Sinod a Bisericii Ortodoxe Române (București).

¹³⁶ Mulțumim și pe această cale directoarei Bibliotecii d-ne Virginia Popa, care ne-a pus la dispoziție infirmația.

Ex. 1 complet la cota RV III-102 are însemnări pe verso copertii anterioare însemnarea: „1831, 1, ghenar în zioa de Sfântulu Vasilie cel Mare, joi spre vineri noaptea, au răposat al meu, mai mult de cât un părinte și voitoriu al meu de tot binele și foloșul, răposatul vornecul Thoma Luca, lăsându-mi mie nemângâiată mihnire și neîncetat suspin. Și această Blbliia singur mi-au dat-o încă în vie(a)ță fiind, să o am spre aducere aminteș neuitare”.

- pe f. de titlu verso de a ceeași mână: „Megaluca (?) Luca monahii”.

- pe r. foaiei de titlu o semnătură nedescifrabilă.

Ex 2, la cota RV III-102 d, conținând numai cărțile Vechiului Testament, legat în 2 tomuri, provine de la Biblioteca fostului Seminar de literatură română veche.

Ex. 3 la cota RV III-103, complet provine de la Biblioteca fostului colegiu de la Halăuțești. Însemnări:

- pe f. de forță: „Această Biblia s-au dat din poronca preutului Ioan Pologa (?) ot sat Gugulen (i). Ierei Lupu Blogoea (?), 1820 mai 13”.

-tot aici: „Iară ... au întrat în bisărică la mine prin schimbu dând altă carte pentru aceasta... însămnat să știe. 1826 mai 20. Erei Grigorie...” (foarte ștearsă).

-pe f. 2 liminară verso: „Aceasta Biblie este înscrisă în numărul cărților ce am în bibliotica me.Iară pretul este de 76 lei. 1856 august 23. Arghirie Iconom ”.

Ex. 4 la cota RV III-104, provine din donația lui Constantin Hurmuzachi.

Ex. 5 la cota RV III-106, incomplet (lipsă începutul până la p. 400).

Ex. 6 la cota RV III-107, incomplet (lipsă din prima parte până la p. 718 și p. 301-303 din a 2-a parte).

Ex. 7 la cota RV III-107d, complet. Însemnare pe verso copertii în limba rusă: „Книга эта именуемая Библия принадлежит священнику села Юрчень Феодору Минтичу, июль 11 дня 1877 года” (Această carte numită Biblie aparține preotului din satul Iurcenii (Basarabia – n.n.) Theodor Mintici, iulie 11 zile, anul 1877”. Pe verso filei I liminară și pe verso ultimei pagini alte însemnări de proprietate ale aceluiași „Феодор Александрович Минтич” (Theodor Alexandrovici Mintici).

Ex. 8 la cota RV III-181, complet, donată Bibliotecii Centrale din Iași de inginer Constantin G. Urziceanu. Pe verso foaiei de titlu următoarea însemnare (caractere latine): „Istoric. Această Sfântă Biblie a fost cumpărată de tatăl meu la iarmarocul din Fălticeni din anul 1875 sau 1876 pe când era student la Universitatea din Iași.

Tatăl meu este: Gheorghe I. Urziceanu, profesor de la 1882 la 1916 la Liceul „National” și la Școala Comercială, ambele din Iași”.

Ex. 9 la cota RV III-221 incomplet, procurat din Anticariatul din Iași¹³⁸.

- Patru exemplare la **Biblioteca Centrală Universitară din Cluj**.

Ex. 1, complet, inv. 19/1922, achiziționat de la A.C. Krupenschi, București;

Ex. 2, incomplet, inv. 118/1923, donația George Sion, lipsește 1 filă nenumărată din mijlocul volumului;

Ex. 3, donația George Sion, incomplet, lipsă p. 289-303 și cele 2 f. nn. din interiorul vol., la sfârșit atașate 3 f. mss. conținând „Scara cărții”, inv. V.203. Însemnări: pe f. de titlu verso: „I. Sorocean și Grigore Sorocea”; pe p.1249^v [însemnări nașteri anonime între anii 1855-1862]; pe foaia de titlu a Noului Testament: „Această Biblie am cumpărat-o dila Simion Chiragău la anul 1859 luna avgust 27. Vasili Trofimuvici”.

Ex. 4, inv. 2842/1970, incomplet, lipsă f. nn. de la mijlocul vol. Ultima filă 303 în dublu exemplar. Însemnări pe forță I: „S-a apucat ca să o cetească toată ziua kir Gheorghe Vasiliu să vadă în câta zile a isprăvi-o de ceti(t)”;

- mai jos, de altă mână: „Am dat casa lui kir kir Ghiorghe Buzălă pi o lună di zile cu un galbin dila 15 iunie până la 15 iulie [sic !]”;

¹³⁷ Bodinher Martin. *Cartea românească veche din colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași. Catalog adnotat. Cărți rare și prețioase*, vol. 3, Iași, 1976, p. 332-334, nr. 482.

¹³⁸ Ibidem, p. 332-334, nr. 482.

- pe f. 303^v : „În anul 1886 până la 8 dechembrie au fost tot vreme bună, ca totdeauna, au umblat și plugurile vr-o di sau două au făcut sminteală, apoi la 8 dechembrie s-au închis și școlile să însemnă pentru știință”;

- tot acolo: „Gheorghe Protopop Herți. Această Biblie este dăruită de Alexandru împărat le[at] 1820”¹³⁹.

- Cinci exemplare la **Biblioteca Central Universitară din București**¹⁴⁰.

- Două exemplare în **Muzeul Șcheii Brașovului**.

Ex. 1 complet (nr. inv. 258), legat în carton și piele, stare bună de conservare. Provine de la Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului.

Ex. 2 incomplet nelegat, donat în 1967 de Vasile Grosu din Brașov¹⁴¹.

- Un exemplar atestat la **Biblioteca Muzeului Brukental din Sibiu**, incomplet, lipsă mai multe file cu însemnare: „Scriș în 31 august în Colicăuți Basarabia”¹⁴².

- Un exemplar complet, atestat la **Muzeul „Arta Lemnului” din Câmpulung Moldovenesc**, jud. Suceava, inv. 2205, care posedă însemnări cu nume posesorale pe f. de gardă: „Simeon Andronovici”; „Ilarion Pavel”; p. 303: „Din cărțile mele, Simion Lăzăreanu”¹⁴³.

- Un exemplar atestat în colecția **Muzeului Municipiului București**. Ex.libris la f. 1249, p. 303: Staful Popular al Capitalei. Secțiunea Culturală. Muzeul de Arheologie și istorie și însemnarea pe f. de gardă v: „Cumpărată de la Jamoglo-Podosolschi Nicolai. 8.IX.1956”¹⁴⁴.

- Un exemplar atestat la 1935 în biblioteca **Muzeului Sorocăi, Casa învățătorilor** cu însemnarea: „Această carte ce se numește Biblia, adică dumnezăiască Scriptură a Legii Vechi și Nou, este a preutului Constandin Grigoriev Livovschie din satul Japca, și este cumpărată cu preț dou rubli optzeci și cinci copeici argint, din Duhovniceasca bibliotecă a Chișinăului. 1858 anul, noiembrie 28 zile. Preutul Constantin Livovschii”¹⁴⁵. Actualmente nu se cunoaște locul de păstrare.

- Trei exemplare în biblioteca **Episcopiei Romanului**.

Ex. 1 complet la cota BER 148a cu însemnare în chirilică la f. I nenum. „Aice s-au însemnat când au plouat ș-au nins smbăta spre duminică și duminică pără a miazăzi și luni au fost Sfântul Spiridon, luna decembrie [1]860. Boată ...”.

Ex. 2 complet la cota BER 148b cu însemnare la f. I nenum. „Proprietatea mea, de la bunul meu, hagi Chiriace Calciu. 1860”.

Ex. 3 complet la cota BER 148b cu însemnări la f. I nenum. (verso, chirilice, cerneală neagră): „Am citit și eu pi această carte ci să numeste Biblie, care este foarte folositoare celor ci vor citi-o cu luare aminte. 1835, fev[ruarie] 29. Grigorescu”;

- p. 570(1), caractere latine, cerneală brună: „Aici însemnez spri aduciri aminte, mama mea Mariea Șarban (sic!), s-au săvârșit din viață la 12 dichemvrii, anul 1866, pi la oarili 9 dupa

¹³⁹ Mosora Elena, Hanga Doina, *Catalogul cărții vechi românești din colecțiile BCU „Lucian Blaga”, Cluj, Cluj-Napoca, 1991, p. 202-203, nr. 570.*

¹⁴⁰ *Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București*. Pref. de acad. V. Căndea, București, 1972, p. 179, nr. 243.

¹⁴¹ Oltean Vasile. *Catalog de carte veche din Șcheii Brașovului*, Ed. definitivă, Iași, Tipo Moldova, 2014, p.719, nr. 250.

¹⁴² Pascu Constantin, *Cartea românească veche în Biblioteca Brukental*, Subiu, 1976, p. 130, nr. 214, „B”

¹⁴³ Mitric Olimpia, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog*. Ed-a a II-a, Suceava, 2005, p.276, nr. CCCX/1714.

¹⁴⁴ Ștefan Ștefania-Cecilia, *Catalogul cărții românești vechi și rare din colecția Muzeului Municipiului București (1648-1829)*, București, 2008, p. 117-119, nr. 44.

¹⁴⁵ *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, vol. IV (1829-1859), Un corpus editat de Caproșu I. și Chiaburu E., Iași, 2009, p.527.

ameaza. S-au înmormântat la 14 dichemv[rie]. Săvârșiri din viață au fost la Târgu[l] Lespezili (acum în jud. Suceava), undi la bisărică s-au înmormântat”;

- p. 770 (chirilice, cemeală brună): „Aici însemnând spre aducere aminte: mama mea, Maria Șerban, s-au săvârșit din viață la 12 decembrie, anul 1866, pi la orili 9 după-amiază (si) s-au înmormântat la 14 decembrie...”.

- p. 986, aceeași mână: „Aice însămnenez să fii știut că m-am insurat la anul 1862, luna mai, 24 zile. Mi-au fost cununia în Roman, în Bisărica Precista; nănas au fost d[omnul Manolachi Cilibiu; eu eram di 28 ani și Agripina di 19 ani”;

- p. 1207, aceeași mână: „Aici însămnenez ca să fii știut că copilul nostru, Alixandru, s-au născut la 3 martie 1863 și s-au botezat la 23 martie. Și la 24 mart[ie] s-au săvârșit din viață. Și l-am înmormântat la Biserica Precista, la 26 mart[ie]”;

- p. 1249 (chirilice, cerneală brună): „Să fii știut di când au vinit lacustili în Moldova, la anul 1823, iulii 30, în zilili domnului Ioan Sandu Sturza-Vo[i]evod, ci s-au ridicat în vreme[a] răzmeriței lui Ipsilant, din bo[ierii Moldovei [primul domn pământean în Moldova, după fanarioti 1822-1828-n.n.]. Episcop la Hus[i] era Meletii [Meletie Brandaburul, episcop de Huși între 1803 și 1826 - n.n.]. Intru acea zi s-au cutremurat pământul”;

- mai jos, aceeași mână: „Aice am însămnat pentru ca să fii știut de când m-am însurat, la 1816, ghenar 30, în Duminica vameșului și a fariseului Eu eram de 24 ani și Marghioala era de 16 ani. Să fii știut di când s-au născut copilul nostru, Marincu, 1817, mai 10”;

- mai jos (chirilice, cerneală neagră): „Să fii știut di când au vinit episcopu[l] de Huși, Sofronie, mitropolit Moldovei, la anul 1851, fevr[uarie] 10 și la 11 fevr[uarie] s-au suit pe tron” (Sofronie Miclescu, mitropolit al Moldovei între 1851 și 1860-n.n.);

- f. I nenum. (Noul Testament) (chirilice, cerneală brună): „Să să știi di când s-au întâmplat primejdia de s-au omorât copilu[l] Gligoriță a lui chir Hriste[a], de căruța lui Vasile Zaharia, viand de la sat Cașla, de la nuntă. 1829, noiemv[rie] 5” (Câșla, fost sat în jud. Vaslui - n.n.);

- mai jos (caractere chirilice, cereală neagră): „Să fii știut di când m-am însurat; m-am logodit [la] 10 fevr[uarie] 1856, în zi[ua] di Sfântul Haralambii și m-am cununat la 19 februar[ie]. duminică, în bisărică la moșia Șipoteli (jud. Iași). Eu eram di 30 di ani și Marghioala di 20 ani. 1856, fevr[uarie] 19”;

- pe verso, aceeași mână: „Aici însămnenez di când s-au săvârșit din viață părintili iconom Iordache di la Șipote, socrul meu, la anul 1856, dece[m]v[rie] 8, luni dimineață, la 7 ciasuri evropienești, și s-au înmormântat marți la bisărica din satul Sipotili, cu hramul Sf[înții] mai marii Voievozi, în vârstă di 43 ani”;

- mai sus (chirilice, cereală neagră): „Această carti ci să numești Biblie este a lui Gheorghi Sărbani”; „Să să știi di când au venit episcop la Huși părintele Sofronie, 1826, iulie” (Sofronie Miclescu, episcop de Huși între 1826 și 1851).

- p. 103 (II), caractere chirilice, cerneală brună: „Această fericită carti ci să numești Biblii, prin pofta ci am făcut cătră kir lani Holban, când [au] cumpărat-o din Târgul Chișinăului, cu drepti bani 16 lei, pre carile în viață vo[fi]ese a o ave(a) odor. Și după mine au să o stăpânească urmașii mei. Însă dacă, din întâmplari, ar fi tăinuită de cătră cineva, voind a o înstrăina de la dragoste[a] me[a], unul ca acela să fii ne[i]ertat de Mântuitorul Hristos, la vreme[a] infricoșatului judet ... 1822, decemv[rie] 20”;

- f. de gardă de la sfârșit, recto (caractere chirilice, cerneală brună): „Aici însămnenez că fericita carti ci să numeste Biblii, rămasă di la răposatul meu părinti, Ghiorghi Panaite, 1853. Apr[ilie] 16”;

„Aici însămnenez că ..., fiind și eu urmas, vroind a o ave[a] până la sfârșitul meu; și după mini, la cari a rămâni, la unul din copii[i] noștri. 1850, no[i]e[m]v[rie] 11 ... Ghiorghi”¹⁴⁶.

- Două exemplare atestate la **mănăstirea Putna**, jud. Suceava.

¹⁴⁶ Mihăescu Doru. *Episcopia Romanului. 600 de ani de istorie. Carte românească veche și alte mărturii din trecutul episcopiei Romanului*, București, 2007, p. 261-262, nr., 246.

Ex. 1 complet inv. 2742, care posedă o însemnare la p. 103: „*Gheorghie Cantemir, administrator în Jucica Veche, 1844*”¹⁴⁷;

Ex. 2 - incomplet, lipsește p.301-303. Atestat la mănăstirea Putna, jud. Suceava, inv. 473, care posedă însemnări la p. 1-15: „*Această Sfântă Biblie am primit-o cu, de daru, din mâna domniei sale, anume Andrei Burduhosu vornicu și dascălu bisericii hramul Adormirea Preacestii din Câmpulung, încredințându-mi-o în ziua durerilor, marț, în 9/25 august, 1849. Gheorghie Ciupercovici, paroh*”; la p. 1249: „*Andrei Burduhosu au dăruit această Biblie, spre pomenire iscălitului paroh, Gheorghie Ciupercovici, la 9/25 avgust 1849*”¹⁴⁸.

- Un exemplar complet atestat la **mănăstirea Sucevița**, jud. Suceava, inv. 503, care posedă însemnări la p. 103: „*Această Sfântă Biblie este a me, mai gios icălitului de mini. Nu esti slubod a o fura nimini, că cini ar îndrăzni, blăstămat să fii în veci, 1820...*”; f de gardă: „*Am citit Biblie, Testameniu vechi și nou; 1866, iunie 14 ...*”; „*În anu ȋtat, multă neliniște în țară și mare scumpete în pâne, cât nu s-au mai pomenit*”¹⁴⁹.

- Un exemplar atestat la **mănăstirea Bogdana**, jud. Bacău¹⁵⁰.

- Un exemplar atestat la **mănăstirea Moldovița**, jud. Suceava, inv. 1683. Ex. incomplet, lipsește foaia de titlu, f. [1]-[2], p. 769-1249, 1-303.¹⁵¹

- Un exemplar incomplet atestat la **mănăstirea Dragomirna**, jud. Suceava, inv. 1375, cota III-7, care posedă o însemnare la f. 2: „*Adus de la Ion Cerniavschi din comuna Sânger, jud. Hotin 29/XI, 1921*”¹⁵².

- Trei exemplare atestat la **mănăstirea „Sf. Ioan cel Nou de la Suceava”**, jud. Suceava incomplete:

Ex 1 - lipsă f. [2], p. 1-1249., inv. 289, cota III-069¹⁵³;

Ex. 2 - lipsește foia de titlu, f. [1]-[2], p. 1-326, 771-1249, 1-303, inv. 290, cota III-070¹⁵⁴;

Ex. 3 - lipsește foia de titlu, f. [1]-[2], p. 1-770, 1-303, inv. 291, cota III-071¹⁵⁵.

- Două exemplare atestate la **mănăstirea Sinaia**, jud. Prahova.

Ex. 1 incomplet cu numărul de inventar 4, are mai multe însemnări pr foaia de gardă recto, cerneală: „*Preotul N. Poppescu*”; „*Mănăstirea Măxineni 1887 august 6*”; „*Apis Dumnezeul eghiptianilor veac(hi) era un junc tânăr de 3 ani-Bov*”; „*Lista 885 la Sfântul Prooroc Irimia capitoul 45*”. Foaia de titlu verso, grafie chirilică, cerneală neagră: „*Această Biblie este cumpărată de mine subtiscălitul în 5 galbeni împărătești ai Austriei și am însemnat-o spre știință 1846 octombrie 16 Chesarie Mărgineanu*”.

Ex. 2 complet cu numărul de inventar 127 cu însemnarea posesorală: „*I. Toma A<nul> 1880*”¹⁵⁶.

¹⁴⁷ Mitric Olimpia, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog*. Ed-a a II-a, Suceava, 2005, p.276, nr. CCCX/1709.

¹⁴⁸ Ibidem, p.276, nr. CCCX/1708.

¹⁴⁹ Ibidem, p.276, nr. CCCX/1713.

¹⁵⁰ Mihăescu Doru. *Episcopia Romanului. 600 de ani de istorie. Carte românească veche și alte mărturii din trecutul episcopiei Romanului*, București, 2007, p. 253.

¹⁵¹ Mitric Olimpia, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog*. Ed-a a II-a, Suceava, 2005, p.276, nr. CCCX/1707.

¹⁵² Ibidem, p.276, nr. CCCX/1706.

¹⁵³ Ibidem, p.276, nr. CCCX/17010.

¹⁵⁴ Ibidem, p.276, nr. CCCX/17011.

¹⁵⁵ Ibidem, p.276, nr. CCCX/17012.

¹⁵⁶ Mulțumim părintelui Mihail Harbuzaru care ne-a pus la dispoziție informațiile cu privire la exemplarele din biblioteca mănăstirii Sinaia

- Un exemplar atestat la **mănăstirea Vorona** (jud. Botoșani) cu însemnările: „*Această sf(â)ntă carte a Testamentului Vechiu și Nou, fiind a me, a vor(nicului) Drăcachi Rosăt, am afierisit-o sfintei mănăstiri Vorona, spre a me veșniva pomenire ... 1833 martie 15, Iași*” și „*1839 aprilie 8, sâmbătă, a dooa săptămână după Paști, au venit vlădica Athanasie edumen și a monastire Mogoșăștilor. Ieromonahul Silvăstru am scris.*”¹⁵⁷.

- Un exemplar la **Biserica Sfântul Nicolae, Aroneanu (comuna Aroneanu, Iași)**, provine din biblioteca Mitropoliei Moldovei și Sucevei dăruită în 1948¹⁵⁸.

- Un exemplar la **Biserica Sfântul Andrei din Iași**, ulterior la anticariatul lui Kuperman, actualmente nu se cunoaște locul păstrării exemplarului. Însemnarea:

„*De când au răposat părintele Gherasim, fiind episcop la Huș șasă ani, și la Roman douăzeci și patru. Și s-au îngropat la Sfânta Mitropolie în biserica Sfântului Gheorghe, 1826 mai 15, vecinica lui pomenire. Bărbat cu un duh atît de mare, încît în curgere de 30 ani fiind episcop, au strălucit în ipolepsie ca nici unul cîți episcopi au avut Tara Moldaviei și nici din cîți mitropoliți.*

Au fost chinuit de mitropolitul Veniamin 30 de ani, dar însă și el... Veniamin au fost chinuit de zavistie 30 ani.

Pomelnicul adormiților miei: Gherasim arhiereu (fostul episcop de Huș și Roman); Iacov arhimandrit; Simeon protoiereu; Elisaveta monahia; Atanasia monahia; Ecaterina; Maria, Maria; Ioan; Calistru monah; Vasilie iereu; Gheorghe; Sofronie arhimandrit (Bărbosul, ce au fost mare predicator al Mitropoliei și tot neamul lor)”¹⁵⁹.

- Un exemplar la **Paraclisul Mitropoliei din Iași** cu însemnarea: „*Această dumnezăiască scriptură a Bibliei, am cumpărat-o de la Comitetul Bibliilor din Chișinău. 1821 noiembrie 7. Tudurachi Miriu*”¹⁶⁰. Astăzi locul păstrării nu se cunoaște.

- Un exemplar la **Biserica Talpalari din Iași** cu însemnarea: „*Această Biblie s-au dăruit de gios iscălitul, părintelui Emanuil tighineanul iconom(ul) mănăstirii Sfinților Trii Ierarhi din orașul Ieșii, în privire evlavio(a)săi Sali viețuiri și neprihănitelor purtări, rogându-l ca să fii rugătoriu cătră Domnul pentru păcatele mele. În orașul Ieșii, anul 1839 săptemvri 26. Nicolai Hariton ...*”¹⁶¹

- Un exemplar la **Parohia Sfântul Vasile din Tătărași** de sub Iași cu însemnările pe prima copertă: „*1856 noiembrie 12, s-au cutremurat pământul, noapte la 2^{1/2} ceasuri*”; „*Ilarie ieromonah, duhovnic. 1856 de(chemvrie) 6*”¹⁶².

- Un exemplar atestat în 1915 în **satul Știubieni, jud. Dorohoi** cu însemnările: „*Anul 1838 ghenar 12, la trei ceasuri pol din noapți, s-au cutremurat pământul. Pentru junghiu: prav, ciapă alba pisată, untură de porc, să fiarbă la un loc, să se ungă*” și „*Să să știe de când s-au întunecat*

¹⁵⁷ Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei, vol. IV (1829-1859), Un corpus editat de Caproșu I. și Chiaburu E., Iași, 2009, p. 73, 203.

¹⁵⁸ Bodale Arcadie M. Însemnări de pe cărțile și manuscrisul ce se păstrează la biserica Sf. Nicolae din comuna Aroneanu (Iași). În: Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei, Iași, Serie nouă, 2013, vol. XIX, p. 170, 185.

¹⁵⁹ Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Un corpus editat de I. Caproșu și E. Chiaburu. În 4 volume. Vol. III (1706-1828), Iași, 2009, p. 591.

¹⁶⁰ Ibidem, p. 509.

¹⁶¹ Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei, vol. IV (1829-1859), Un corpus editat de Caproșu I. și Chiaburu E., Iași, 2009, p. 208-209.

¹⁶² Ibidem, p. 505.

luna vremi di trei ciasuri, la 1856 octomvrie în t(r)ei zi(le), luni, la patru ceasuri din noapte, spre marți.”¹⁶³. Actualmente nu se cunoaște locul de păstrare.

- Un exemplar atestat la **Biblioeca Județeană „G.T.Kirileanu” din Piatra Neamț**¹⁶⁴.
- Un exemplar atestat la **Biblioeca Județeană Dolj**, la cota II.12.138, provenit de la N.Vasilescu-Capsali¹⁶⁵.
- Două exemplare atestae la **Biblioteca documentară a Arhivelor Statului, Bacău** la cotele III991 și II 2885¹⁶⁶.
- Două exemplare atestae la **Biblioteca documentară a Arhivelor Statului, Galați** la cotele II 925 și II 2171¹⁶⁷.
- Un exemplar atestat la **Biblioteca Științifică a Universității Naționale „I.I.Mecinicov” din Odessa**, Ucraina la cota 1/409.
- Un exemplar atestat în biblioteca **mănăstirii Pantocrator din Sfântul Munte** la cota „54 Ro”¹⁶⁸.
- Două exemplare atestate în biblioteca **mănăstirii Sfântul Pavel de la Muntele Athos** la cotele Ro-211 și respectiv la 13894. Cel din urmă exemplar are câteva însemnări în l. rusă a monahului Constantin de la mănăstirea Curchi, a lui Ivan Votna, a lui Isaia Anghel din satul Chișnova care lasă o însemnare de posesor din 4 septembrie 1902 și alta de la 1905¹⁶⁹.

NOUL TESTAMENT,

adekā așezământului legii cei nouo a Domnului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, în Sankt-Petersburg, Tipografia lui Nic. Grecea, 1819, [2]+303 p., în 4° (24 x 15 cm).

Greșeli de paginație: p. 300 e numerotată 100, 301 e nenumerotată 101, 302 e numerotată 102 și 303 e numerotată 103¹⁷⁰.

¹⁶³ Ibidem, p. 178.

¹⁶⁴ Filip Mircea. *Cartea românească veche în Biblioeca „G.T.Kirileanu*, Bacău, 1970, p. 92.

¹⁶⁵ *Manuscrise și cărți vechi. Catalog*. Întocmit de Gabriela Nica și Tudor Nedelcea. Pref. de Dan Simonescu, Craiova, 1977, p. 28, nr. 32.

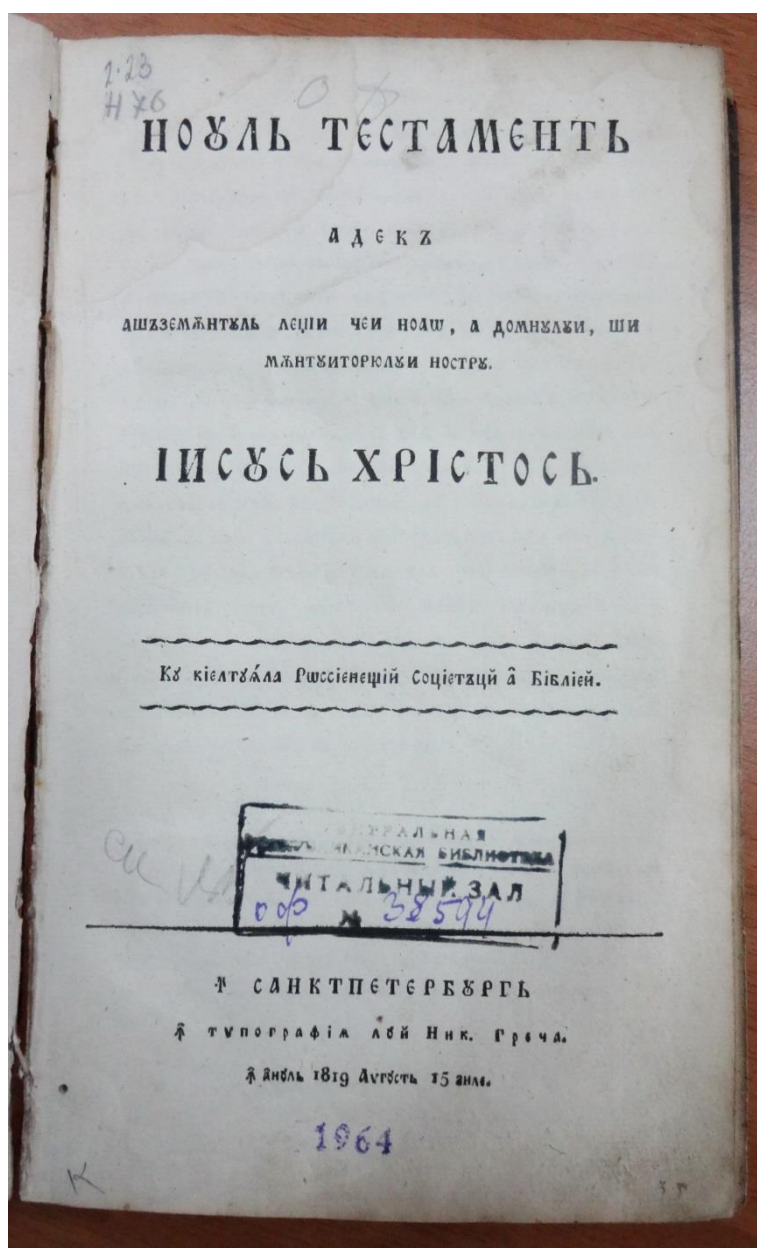
¹⁶⁶ *Cartea romnească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului. Catalog*. Volum întocmit de Elena Dima, Gheorghe Buluță, Simona Ceașu, București, 1985.

¹⁶⁷ Ibidem.

¹⁶⁸ Marinescu Florin, Croitoru Ion Marian, *Tipărituri românești ale Sfintei Mănăstiri Pantocrator din Sfântul Munte, Sfântul Munte*, 2014, p. 76, nr. 23.

¹⁶⁹ Marinescu Florin, Mischevca Vlad, *Cărțile românești din Biblioteca mănăstirii athonite Sfântul Pavel*, Atena, 2010, p. 55-56, nr. 165, 166.

¹⁷⁰ Urs Otilia. *Catalogul cărții românești vechi din Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, 2011, p. 632, nr. 488.

Noul Testament, Spb, 1819. Foiaa de titlu (după un exemplar din Biblioteca Națională a Republicii Moldova).

- Trei exemplare atestate azi la Chișinău în **Biblioteca Națională a Republicii Moldova** la cotele: **Ex.1** la cota II-679695, incomplet cu însemnarea pe forzaful 1: „*Сестра наша похор(они)ли 26 декабрия 1904*” <*Sora noastră a fost înmormântată la 26 decembrie 1904*>. **Ex. 2** la cota II-661709 și **Ex. 3** la cota 38594 cu însemnarea pe o foaie curată la începutul cărții: „*Въ знакъ предданности Ивану Степановичу Ботезату. Богословъ Яковъ Симионович даритъ. 1833-го декабрия 12 дня. Кишинев*”. <În semn de recunoștință lui Ivan Stepanovici Botezatu de la Iacov Simionovici. 1833, 12 decembrie>¹⁷¹.

- Trei exemplare complete atestate azi în **Biblioteca Centrală Științifică Andrei Lupan a Academiei de Științe al Moldovei din Chișinău** la cotele 28643; 301485,30094¹⁷².

- Un exemplar complet atestat la **Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău** la cota FB-22971-8. Cu mai multe însemnări¹⁷³ :

¹⁷¹ Cereteu Igor, *Cartea românească veche și modernă în fonduri din Chișinău*, Catalog, Iași, 2011, p. 195-196, nr.526, 527, 528.

¹⁷² Ibidem, p. 197, nr.531, 532, 533.

¹⁷³ Danilov M., Grițco A., Malahov L., *Cartea românească în colecțiile Muzeul Național de Istorie a Moldovei 1683-1918*. Catalog, Chișinău, 2002, p. 90-91, nr. 53.

- pe forțașul I: I. „Corintenii, cap. al 6 pentru curvie, și al 7 cap.”. II. „Di la Luca cap. al 19, al 20, al 21 ci zâli au sâ fii”. Pe o foaie curată la începutul cărții: „1905-20 года, 18 декабря. Писаль Константинъ Захариу Маданъ”. <Anul 1905, 18 decembrie. A scris Constantin Zaharia Madan>.

- pe f. 1^V: I. „1945, la 5 august, eu Zaharia G. Madan a vândut 7 kilograme de rachiu. Și tot atunci am făcut vin nou. <Am scris> di țâneri di minti”. II. „Donată Casei ateistului de înv(ățătorul) din s(atul) Trușeni, r-nul Strășeni, Cecan P.S.”.

- pe f. 38: „La 1955 o nins în zioa de Florii, și frig, o (î)nghețat ca iarna”.

- pe f. 39: „La 1923 di ani o fost îngheț di Florii, omăt ca iarna și o nins toată săptămâna. Și în ziua di Blagoviștenii o (î)nghețat ca la Crăciun. <Am scris> di țâneri di minti Zaharii Madan”.

- pe f. 62: „La 1908 ani o fost mari iarnă cî la Vinerea Mari era omăt și la Paști tot omăt și frig. Pisal <a scris> Zaharii G. Madan”.

- pe f. 124: I. „1905-20 года, 6 марта <în anul 1905 la 6 martie> m-am împărțâșit eu Zaharii G. Madan”. II. „1906 года, 24 марта <în anul 1906 la 24 martie> m-am grijit eu Zaharii Ma<dan>”.

- pe f. 281: „Partea lui Costea: via în Podimă, o jumătati di livadî la vie în deal la imaș, o bucatî la valea pămă(n)tului, mijlocul și doi stânjâni în Bâc și locul casâi. Partea Anicâi: în Bostancea la păduri livada la Ruptură, o bucatî la mori și 2 capiti di pământ la pârau(l) Cojușnii. Partea lui Colea: casa, via în Bostancea, livada la imaș, o bucatî la mori, pământu(l) la imaș. Partea Paraschiții: via la Bostancea, o bucatî di livadî la Fundăturî ... Asta-i împărțârea lor, datî di mini tatu lor Zaharii Gheorghii Madan”.

- pe f. 103: I. „1900 года, мая 17 дня родился наш сын Николай” <În anul 1900, la 17 mai s-a născut fiul nostru Nicolai>; II. „1907 года, 24 февраля день был болен и не мог ходить” <În anul 1907, la 24 februarie am fost bolnav și nu am putut să merg>.

- pe f. 103^V: I. „Anul 1925, la 15 iunie s-o născut eu Ioan Madan”; II. „Anul 1928, la 20 martie s-o născut fratele meu Zaharia Madan. Necolai Zaharia”.

- pe forțașul II: „Anul 1925, iunie la 15 s-o născut fiul Ioan. Nicolai Zaharii Madan. Și Zaharia, fiul lui Nicolai Zaharia Madan la 1928, luna lu(i) mart, la 23 zile”¹⁷⁴.

- Un exemplar atestat la **Muzeul Literaturii Române „M.Kogălniceanu” din Chișinău** la cota 5469 F.B. Însemnări pe fila curată la începutul cărții: „Сія Тестамеит принадлежит послушнику Архиперейскаго дома Иоакиму Попову. 1911 года, мая 1²⁰ дня”. <Acest Testament este al ascultătorului Casei arhieresti Ioachim Popov. Anul 1911, 1 mai>.

-Foaia de titlu - p. 25: „Această sfântî carte ce sî numește Noul Testament este dăruiti sfintei mănăstiri Hârjauca de monahul ei Valerii Cogut. Anul 1923. Martie zile 25”.

- Un exemplar atestat la **mănăstirea Căpriană**¹⁷⁵.

- Un exemplar atestat la **mănăstirea Hârbovăț**¹⁷⁶.

- Un exemplar atestat la **mănăstirea Hârjauca**¹⁷⁷ cu însemnarea la f. 25: „Această sfântă carte ce sî numește Noul Testament este dăruit Sfintei mănăstiri Hârjauca de monahul ei Valerii Cogut. Anul 1923. Martie 25”¹⁷⁸.

¹⁷⁴ Cereteu Igor, *Cartea românească veche și modernă în fonduri din Chișinău. Catalog*, Iași, 2011, p. 196, nr.529.

¹⁷⁵ Mihail Paul, *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, Chișinău, 1993, p. 182, nr. 17. *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*. Coord., red. șt. acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 199.

¹⁷⁶ *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*. Coord. Acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 368.

¹⁷⁷ Ibidem, p.399.

¹⁷⁸ Cereteu Igor, *Cartea românească veche și modernă în fonduri din Chișinău. Catalog*, Iași, 2011, p. 197, nr. 530.

- Un exemplar atestat un exemplar incomplet la **mănăstirea Rudi** ¹⁷⁹.
- Un exemplar atestat la **mănăstirea Suruceni** ¹⁸⁰.
- Un exemplar incomplet atestat la **mănăstirea Țigănești**¹⁸¹.
- Șase exemplare atestate azi la **Biblioteca Academiei Române din București**, toate la cota II 59546 :
 - **Ex. 001**: leg. în piele; îns. msse: f. lim. ant. - Melchisedec ieromonah; prov. D./1892, Melchisedec episcop.
 - **Ex. 002**: inv. 4668; leg. în piele; prov. Ach./1940.
 - **Ex. 003**: inv. 4669; leg. în piele; prov. D/1945, Comis. Monum. Ist., fost al Casei Bisericii.
 - **Ex. 004**: inv. 4670; leg. în piele; prov. Ach./1967.
 - **Ex. 005**: inv. 4671; leg. în carton; prov. D/1951.
 - **Ex. 006**: 4672; leg. în pergamoid; prov. C./1964.
- Un exemplar atestate la **Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca** la cota CVR 455 cu o șampilă pe foaia de titlu „I.M.Moldovan” ¹⁸².
- Trei exemplare atestate la **Biblioteca Central Universitară din Iași** ¹⁸³. **Ex. 1** la cota RV III-94, complet provenit din donația lui Constantin Hurmuzachi.; **Ex. 2** la cota RV III-95, complet cu ex-librisul lui Paul Gore. Însemnare în limba rusă pe foaia de titlu: „*В библиотеку Пермской церкви*” (Pentru biblioteca bisericii din Permi). **Ex. 3** la cota RV III-182, complet provenit din donația C.G. Urziceanu¹⁸⁴.
- Trei exemplare la **Biblioteca Bibliotecii Central Universitare din Cluj**. **Ex. 1** la cota CN-U BRV 1049 donație de la George Sion. Însemnare pe o filă albăla începutul volumului: „*Să se știe di când m(i)-am scoc ucaz di pălămărit la anul 1824 ... La anul 1831 ghenarii 11 zile m-am însurat și eu, citit cununia priotul Isaiia Lupașcu și la gherari 17 zile me-(a)u dat casă de pomană și m-am mutat întrânsa ponamariu. (Isaia) Lupașcu, anul de naștere (18)25*”.
- mai jos de altă mână: „*La anul 1832 dichemvrie 9 zile s-au născut fiul meu Alexandru. La anul 1834 aprilie 23 zile m-au părăsit soțul meu și au fost morte ... (restul textului șters)*”.
- pe verso: „*Către cinstit ... C.C.Mihalache Dușin (?) cu adâncă plecăciune*”.
- pe fila următoare: „*Anul 1840 mai în 25 zile, către cinstiții cititori cari vor ave dorința a ceti întru această carte ci să numește Noul Testament să înștiințează că iaste a me dre(a)ptă cumpărată în priț 10 lei. Întâmplându-se la preot priiatin de a citi într-însa cu duh întâmplări pentru a ... fac rugămintă cu dare înapoi ... Aleco Mălinescu*”.

¹⁷⁹ Mănăstiri și schituri din Republica Moldova. Coord. Acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 538. Cereteu Igor, Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova, Chișinău, 2016, p. 174, nr. 213.

¹⁸⁰ Mănăstiri și schituri din Republica Moldova. Coord. Acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 571.

¹⁸¹ Cereteu Igor, Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova, Chișinău, 2016, p. 174, nr. 212. La aceeași mănăstire Țigănești Ștefan Ciobanu atesta la 1925 trei exemplare ale *Vechiului Testament*, Spb. 1819 (Ciobanu Șt. *Mănăstirea Țigănești*. În: *Comisiunea Monumentelor Istorice*, 1925, p. 3-18. *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*. Coord. Acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 612). Întrucât nu am identificat exemplare ale unei asemenea ediții, probabil, este vorba de trei exemplare ale *Noului Testament*, Spb. 1819, dintre care doar unul a fost depistat recent la măn. Țigănești.

¹⁸² Urs Otilia. *Catalogul cărții românești vechi din Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, 2011, p. 632-633., nr. 488.

¹⁸³ Bodinger Martin. *Cartea românească veche din colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași. Catalog adnotat. Cărți rare și prețioase*, vol. 3, Iași, 1976, p. 337, nr. 489.

¹⁸⁴ Ibidem, p. 337, nr. 489.

- pe p. 303 și verso: „Să se știe de când au fost ciumă în nord și au fost omor mari în anul 1830 în oamini în Basarabia în târguri și au fost târgurile cele mai vestite Chișinău, Le(o)va și alte închise și țepuri un an și iar mari strașnecei că iar satele cu țipuri închise. La anul 1831 a fost holeră și au fost morte grabneacă om grăind cu altul ... și ia mort și îngropa fără preot. La anul 1834 a fost mari scumpete di pâne ca nu s-au făcut trii ..., iar chila di popoșoi doosprezeci cărbouă și di grâu zăci cărbouă și cu morit vacile di boală pi ... locuri n-au rămas și au fost fomete mari în norod cari n-au mai fost di mult vac (sic!) așa și au fost ocaz împărătesc în suduri (justiție- n.n.) și au venit pin sate a făcut probă au măcinat ciocane di popoșoi și au făcut mămălega di fânene di ciocane, 2 părți fânene di ciocane și una di fânene popoșoi. La anul 1835 au fost mari fomete chi mulți de fomete au murit omene pi une locuri iar pi la alte locuri au mă(n)cat răsă di alun și rădăcină di papură și n-au murit di fo(a)me. ”

- pe ultima filă albă: „Să se știe că acest Nou Testament ieste a lui Alecu Mălibescu drept fără vriun cuvânt ... spus cumpărat din Băsărabie, întâmplându-să a lua cumva și uita să ducă și nu o va napoi ... să fie di toți sfinții și de Maica lui Dumnezeu. 1840 mai 15 zile. Alecu Mălinescu”.

- pe verso: „Să se știe când au fost la Basarabia în anul 1840 dechemvrie 1 în oraș Chișinău și bolnăvindu-mă tot acel (oraș) și am zăcut trei lune di zile și în a patra m-am îndreptat ... și în anul 1841 am vinet la Moldova în oraș Eși și am zăcut patru lune de zile la Sfântul Ion... după Bobotează am venot (la) Botoșani. Alecu Mălinescu”.

- pe ultima filă albă; „Să se știe di când m-am scos ucaz de dascălie la anul 1833 avgust 23 zile Zamfer Lupașcu ot Taracălciaia și era chila di popoșoi 12 cărbouari aia de gru o sută 50 de lei. Dascăl Zamfer”.

- pe forțașul II: semnează „Grigoriu Lupașcu”¹⁸⁵.

Ex. 2 la cota CN-U BRV 1049/1 cu însemnare pe fila albă: „Cine va ceti cartea aceasta va fi fericit preamărit în ceriu și câte păcate va face, toate se vor ierta. C. Ivanovici”;

- pe o filă albă la sfârșitul volumului înșiruirea numelor familiei Ivanovici.

Ex. 3. La cota CN-U 16 Nr, 3245 cu însemnări, pe foaia de titlu verso: „1846 Decembrie în 4 au căzut zăpada și au ținut-o în geru până la 1847 martie 16”;

- pe p. 303 verso: „1860 decembrie 27 s-au născut fiul meu Verănichii și s-au botezat de fratele ... 1861 iunie 4 la biserica târgului din Târgoviște”;

- pe o filă albă : „1830 aprilie 2. De când m-am însurat eu de am luat pe Zmaranda în ziua de [S]tretraine [Întmpinarea Domnului – n.n.]”;

- mai jos: „La leat 1831 februarie 8 s-au născut fiul meu Constandin la duminica vemeșului și a fariseului și s-au botezat la 15 în duminica fiului chirvar (sic!)”¹⁸⁶.

- Un exemplar atestat în **Biblioteca mănăstirii Pantocrator din Sfântul Munte** la cota „19 Ro”. Însemnare pe f.2: „Acest Testament este drept al meu și ... 1833 ...”¹⁸⁷.

- Un exemplar incomplet atestat în biblioteca **Episcopiei Romanului**. la cota BER 149 cu însemnări în chirilică la f. 5-47: „Acest Nou Testament [este] a[l] Bisericii Sfânt[ul] Gheorghe, prenumit Lozonschie, și am însemnat aici, spre a nu să poerdă supt cărțile bisericii. Și cine ca ceti pre aceasta, să mă pomenească și pre mine, Anastasia, Elena și Gheorghe și să pomenească și pre ... Vasile, preot iconom, slujitor acestui sfânt locaș [timp de] 25 ani. 1861, aprilie 21”;

- pe p. 134: „Această carte iaste a Bisericii Sfânt[ului] Gheorghe Lozonschi, care s-au însemnat ..., de iscălitul Grigore ...”¹⁸⁸.

¹⁸⁵ Mosora Elena, Hanga Doina, *Catalogul cărții vechi românești din colecțiile BCU „Lucian Blaga”, Cluj, Cluj-Napoca*, 1991, p. 205-207, nr. 578.

¹⁸⁶ Ibidem, p. 205-207, nr. 578.

¹⁸⁷ Marinescu Florin, Croitoru Ion Marian, *Tipărituri românești ale Sfintei Mănăstiri Pantocrator din Sfântul Munte, Sfântul Munte*, 2014, p. 74, nr. 22.

* * *

Numeroasele exemple aduse sunt destul de reprezentative pentru a trage concluzia că datorită efortului Mitropolitului Gavriil Bonulescu-Bodoni și a oamenilor din anturajul său, Noul Testament și Biblia de la Santk-Petersburg au devenit un jalon deosebit de important în răspândirea tot mai largă a Sfintei Scripturi în limba română în întreg spațiul cultural-spiritual românesc în Epoca Modernă.

În paralel, pe parcursul sec. al XVIII – încep. sec. al XIX-lea în tiparnițele din occident, din lumea românească și din estul Europei au fost scoase la lumină în mai multe rânduri, *Biblia*, *Noul Testament*, *Psaltirea*, *Apostolul* și alte „cărți” biblice și de slujbă bisericească, dintre care unele de asemenea au ajuns și pe meleagurile românești. Trebuie, însă, de subliniat faptul că treptat pe măsură ce avea loc trecerea la oficierea slujbei religioase în limba română și în condițiile când tiparnițele românești produc tot mai multe ediții, numărul cărților în limba slavonă venite din spațiul est-slav descrește neîncetat. Același proces îl observăm și în privința pătrunderii Bibliilor tipărite în Rusia pe parcursul sec. XVIII-XIX, căci odată cu retipărirea *Bibliei* la Blaj în 1795 și mai ales după apariția în mari tiraje¹⁸⁹ a *Noului Testament* (1817) și a Sfintei Scripturi la Petersburg în 1819, din inițiativa mitropolitului Basarabiei Gavriil Bănulescu-Bodoni¹⁹⁰, necesitatea de carte slavonească aproape că dispare. Locul Bibliilor în greacă și slavonă îl ocupă tot mai mult Bibliile traduse și editate în limba română. Acest fenomen îl observăm chiar și în Basarabia aflată din 1812 sub stăpânire rusească, căci mai ales *Biblia* românească tipărită la Petersburg în 1819 este repartizată în această provincie în sute de exemplare în mănăstiri, parohii și instituții de învățământ.

Numeroasele însemnări de pe aceste exemplare, care fie că au fost procurate direct de la Chișinău, fie au fost duse în partide mari din Basarabia peste Prut, demonstrează că tirajele de la Sankt-Perersburg, au fost difuzate în număr **covârșitor** în Princilatul Moldovei, Valahia și Transilvania. Multe dintre acestea se păstrează până astăzi în numeroase instituții din întreaga Românie.

¹⁸⁸ Mihăescu Doru. *Episcopia Romanului. 600 de ani de istorie. Carte românească veche și alte mărturii din trecutul episcopiei Romanului*, București, 2007, p. 264, nr. 249.

¹⁸⁹ Amărieuței Mihai-Cristian, Bacumenco-Pîrnău Ludmila, Olariu Veronica, *Societatea biblică rusă și filiala sa din Basarabia (1813-1826). Noi considerații. În: Istorie și cultură. In honorem academician Andrei Eșanu*, Coord. Gh. Cojocaru, I. Cereteu, Chișinău, 2018, p. 583-597.

¹⁹⁰ Danilov Maria, *Istoricul tipăririi și arealul de răspândire a Bibliei românești de la Petersburg (1819)*. În: *Tyragetia* (Chișinău), IV-V, 1994-1995, p. 215-220.

b. 35 b67
p. 1, 15-22

Gheorghe Cojocaru · Gheorghe Iacob · Ionuț Nistor
(coordonatori)

BASARABIA ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

Volum al Congresului Național
al Istoricilor Români,
Iași, 29 august – 1 septembrie 2018

Historica

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IASI

andru-Florin Platon.

Identității Naționale,

și
I", Iași

Gheorghe Cojocaru • Gheorghe Iacob • Ionuț Nistor
(coordonatori)

Basarabia în istoria românilor

Volum al Congresului Național al Istoricilor Români,
Iași, 29 august – 1 septembrie 2018

Cuvânt-înainte de **Gheorghe Cojocaru**

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI

2020

CUPRINS	
Notă asupra ediției	7
Cuvânt-înainte (Gheorghe Cojocaru).....	9
ISTORIOGRAFIE	
Cartea est-slavă în țările române în secolele XV-XVI Andrei EȘANU, Valentina EȘANU	15
Aportul lui Alexandru I. Gonța la studierea societății medievale românești Demir DRAGNEV	23
Dimitrie Cantemir cu privire la paternitatea și valoarea informativă a Hronicului lui Ureche vornicul Andrei EȘANU, Valentina EȘANU	33
Etapale Problemei basarabene (din moștenirea istoriografică a lui L. A. Casso) Vlad MISCHEVCA	69
ÎN SECOLUL NAȚIONALITĂȚILOR	
Un consorțiu polono-moldovenesc pentru producerea prafului de pușcă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea Valentin CONSTANTINOV	91
Reprezentarea populației românești din Basarabia în hărțile etnice și lucrările elaborate de Alexandr Rittikh Adrian DOLGHI, Alina FELEA	103
Politici imperiale și identități sociale în Basarabia: statutul social-politic și economic al nobilimii basarabene în secolul al XIX-lea Cristina GHERASIM	117
Politica comercial-vamală a Imperiului Rus cu privire la importul de sare din Principatul Moldovei în Basarabia (1812-1859) Andrei EMILCIUC	135
Austria și chestiunea Basarabiei (1856-1857) Eugen-Tudor SCLIFOS	153
Tipologia includerii în componența Imperiului Rus a diferitelor regiuni și popoare: etapele și specificul încorporării Basarabiei (1812-1918) Valentin TOMULEȚ	165
5	

ii Național al Istoricilor
Gheorghe Cojocaru,
i „Al. I. Cuza”, 2020

Acad. Andrei EȘANU,
Dr. Valentina EȘANU,
Institutul de Istorie, Chișinău,
Republica Moldova

Cartea est-slavă în țările române sec. XV-XVI

Summary

„East Slave book in the romanian countries in XVth-XVIth centuries”.

Along with printings of both the Romanian and South-Slavic origin from the XVth - XVIth centuries, also, there was determined the presence in the Romanian Principalities of books from East-Slavic typographic centers like Moscow, Lvov, Ostrog, Vilna, Uniev, Kiev etc. The permanently increasing number of East-Slavic manuscripts and printed books that circulated in the Romanian Principalities in XV – XVI centuries, which were identified in archives, museums, monasteries, libraries and private collections, leads us to systematize this huge material and implicitly to reconsider its role in the cultural and spiritual development of Romanians in the Middle Ages.

Keywords: Russia, Bulgaria, Serbia, Middle Ages, culture, spirituality, manuscript.

În urma unor îndelungate și complicate procese migraționiste și de etnogeneză în Europa de Sud-Est către evul mediu spațiul populat de români a devenit în mare parte o insulă în lumea slavă. Firește în asemenea condiții când atât la Sud, Nord și Est s-au format state slave, țările române au stabilit și au menținut relații de divers ordin, inclusiv și cultural-spiritual cu vecinii lor. Aceste legături s-au amplificat odată cu creștinarea slavilor în secolele IX-X și întocmirea alfabetului chirilic, și traducerea primelor texte creștine în limba slavă, limbă care de altfel, s-a impus ca limbă de cult creștin ortodox și limbă literară nu numai în lumea Sud și Est slavă, dar și la români pe parcurs pentru multe secole înainte.

Dacă la început cartea ca fenomen cultural cu conținut preponderent creștin s-a răspândit în spațiul populat de români din centrele culturale bulgare și sârbești, apoi treptat după apariția și consolidarea unor centre cărturărești est-slave în Rusia Kieveană, iar mai târziu Rusia Haliciană și cea Moscovită în sec. XIII-XV, se stabilesc și se întrețin relații cultural-spirituale și cărturărești și cu această parte a Europei¹⁹¹. Se cunoaște, în special, că acel „Bizanț după Bizanț”, expresie plastică care aparține lui Nicolae Iorga, s-a instalat și s-a perpetuat în țările române prin filiera sud-slavă, căci Bulgaria și Serbia până la căderea lor sub stăpânirea otomană au jucat un rol important de punte culturală între Imperiul Bizantin și țările române pe de o parte și cele est-slave, pe de altă parte. Totodată trebuie să subliniem faptul că, centrele cărturărești sud-slave, fiind vorba de structurile ortodoxe (patriarhii, mitropolii, episcopii, mănăstiri ș.a.) în condițiile stăpânirii otomane nu se mai bucurau de sprijinul de altădată din partea autorităților de stat (țarilor bulgari și despoților sârbi) și a nobilimii locale dispărute ajungând treptat la decădere. În același timp, se consolidează centrele cărturărești din lumea est slavă. Or, afirmarea mitropoliilor de la Kiev, Halici, Moscova, a unor episcopii și mănăstiri importante, cum ar fi Lavra Pecerska din Kiev, Lavra Sf. Serghe de lângă Moscova ș.a. au dus la apariția unor centre de copiere și difuzarea cărții în întregul areal de spiritualitate slavă ortodoxă, spațiu care includea și țările române. S-a stabilit cu certitudine că acest circuit de valori era întreținut în ambele direcții: dinspre Balcani și lumea românească spre centrele est slave și invers, din lumea est slavă, cea din spațiul Halici-Volânean în special, spre țările române și popoarele creștine de la sud de Dunăre. Timp de secole acest vast teritoriu a constituit o lume cu aceeași credință creștin-ortodoxă, cu aceeași limbă slavonă cărturărească, cu aceleași tradiții și valori culturale de sorginte bizantină.

Cu începere din a II jum. a sec. al XIX – I jum. a sec. al XX-lea s-au format importante școli naționale de slavistică, care au contribuit mult la cercetarea acestei vaste moșteniri culturale și a acestor legături spirituale multiseculare. Cu părere de rău după asemenea istorici celebri ca Ioan Bogdan, P.P. Panaitescu, Damian P. Bogdan, Gheorghe Mihăilă ș.a. slavistica românească și-a redus cu mult din efort, încât astăzi cercetările în această direcție s-au restrâns dramatic. În acest context dacă relațiile culturale româno-sud-slave pe parcursul evului mediu au căpătat amploare, apoi în ceea ce privește raporturile cu lumea est-slavă în aceeași perioadă, după slaviștii basarabeni Alexandr Iațimirskii și Polihronie Sârcu în istoriografia rusă și P. Constantinescu-Iași sau Gheorghe Bezviconi în cea românească, tematica de cercetare s-a redus cu rare excepții la activitatea unor asemenea figuri importante ale culturii românești ca Petru Movilă la Lvov și Kiev, Nicolae Milescu și Dimitrie Cantemir în Rusia Moscovită.

Numeroasele acumulări de informații în procesul de studiere a culturii și spiritualității medievale românești arată cu prisosință că mai ales după căderea Balcanilor sub stăpânirea otomană rolul factorului cultural est-slav a crescut de la un secol la altul prin receptarea unui spectru larg de carte manuscrisă și tipărită, care a diversificat spectrul tematic al literaturii religioase și laice care a circulat în țările române în sec. XV-XVII.

Sub aspect concret istoric ținem să amintim că primele contacte politice cultural-spirituale cu centrele est slave sunt atestate încă din a doua jumătate a sec. al XIV-lea când la 1352 la

¹⁹¹ Турилов А., *Галицкая Епархия. В: Православная Энциклопедия*, том 10, Москва, 2010, с. 322-328.

episcopia ortodoxă din Przemyśl¹⁹² este atestat un episcop „Chiril Voloșin”, adică „românul”, fapt care vorbește și despre legăturile românilor cu alte episcopii ortodoxe din aceeași arie geografică, cu mitropolia ortodoxă din Halici după reînțemeierea ei în 1371¹⁹³ apoi și cu cea de Kiev. Astfel, Lațcu voievod al Țării Moldovei, în vederea consolidării structurilor ecleziastice ortodoxe a obținut hirotonirea a doi episcopi Iosif și Meletie¹⁹⁴, care s-au format, se pare, în mediul bisericesc și cărturăresc al eparhiei din Halici de către Antonie, mitropolit al aceleiași structuri ecleziastice. Din aceeași serie de acțiuni, face parte și participarea lui Kiprian, mitropolitul Kievului la depunerea în 1387 a jurământului de omagiu al lui Petru I Mușat față de regele polon Vladislav al II-lea la Lvov¹⁹⁵.

Drept exemplu concret poate fi amintită sosirea în 1382 la „volohii mari” în frunte cu voievodul lor Petru a lui Vasiliu, fiul lui Dimitrie Donscoi, kneazul Moscovei¹⁹⁶. În același spectru de relații cu lumea est-slavă trebuie trecute și înscrierea în unele pomelnice ale Țării Moldovei a rubedeniilor de la Kiev și Moscova al lui Ștefan cel Mare în urma căsătoriei sale cu Eudochia, fiica lui Olelcovici (în Pomelnicul de la Bistrița) sau a mai multor țari moscoviți din sec. XVI-XVII de la Ivan cel Groaznic până la Alexei Mihailovici (în Pomelnicul de la Voroneț). Un asemenea gest era însoțit de regulă de bogate daruri, între care cărți¹⁹⁷ și icoane moschicești¹⁹⁸, ajungându-se și la pictarea unor biserici de zugrăvi moscoviți, cum ar fi cea de la mănăstirea Trei Ierarhi din Iași pe timpul lui Vasile Lupu și întemeierea de tiparnițe cu sprijin venit din estul slav.

Pe lângă faptul că în Biblioteca Academiei Române, în cele ale mai multor universități, arhive, muzee, mănăstiri și biserici din România și Republica Moldova s-au acumulat, fiind atestate, identificate un număr destul de mare de cărți manuscrise și tipărite est-slave din sec. XV-XVII ceea ce ne face să considerăm că de rând cu cartea copiată sau tipărită în țările române, în centrele sud-slave, la Veneția ș.a. un rol important în viața cultural-spirituală românească l-a jucat și cartea provenită din centrele culturale ucrainene și rusești, în special din tiparnițele de la Moscova, Lvov, Ostrog, Vilna, Uniev, Kiev. Deși s-au inventariat cu anumite ocazii atât codice și tipărituri est-slave deocamdată nu s-a întreprins o cercetare frontală (eshaustivă) a prezenței și respectiv a gradului de influență est-slavă în cultura românească medievală.

Pornind de la unele cercetări și cataloage întocmite în ultimul secol¹⁹⁹, de la izvoadele și condicele de cărți ale mai multor mănăstiri și biserici putem afirma că prezența cărții est-slave în țările române pe parcursul evului mediu a fost una substanțială și neîntreruptă, devenind parte componentă a vieții spiritual-culturale românești.

La hotarul sec. XIX-XX Al. Iațimirskii efectuând investigații în bibliotecile academice, mănăstirești (Agapia, Neamț, Humor, Văratec, Secu, Dragomirna, Golia, Bogdana, Moldovița, Bisericanii, Voroneț, Probota, Sucevița, Tismana, Bistrița (din cele două țări românești), Putna, Dealu, Trei Ierarhi, biserica Sf. Nicolae din Iași, Pângărați) și private din România a constatat prezența unui număr relativ mare de cărți manuscrise rusești est-slave, care au ajuns în țările române la o dată destul de timpurie. Spectrul tematic al acestor cărți este destul de divers: vieți

192 Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Românii și Episcopia ortodoxă din Przemyśl (sec. XIV-XVII)*. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, 2002, nr. 1-2, p.10-16.

¹⁹³ Турилов А., *Галицкая Епархия*. В: *Православная Энциклопедия*, том 10, Москва, 2010, с. 322-328.

¹⁹⁴ Nu este exclus că și alte fețe bisericești, probabil episcopi, trecuți în pomelnicul Episcopiei din Rădăuți (păstrat într-o traducere din 1780) cum ar fi Nicolae și Ștefan, deasemenea s-au format în mediul Sud-Vest rusesc halician. A se vede și P.Parasca, *La obârșia Mitropoliei Moldovei*, Chișinău, 2002, p. 32-34.

¹⁹⁵ *Relațiile externe ale Țării Moldovei. În documente și materiale (1360-1858)*. Editor I. Eremia, Chișinău, 2014, doc.7, p. 84.

¹⁹⁶ *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV – начало XIX в.)*. Отв. Ред. Д. Драгнев, Кишинев, 1987, с. 21.

¹⁹⁷ Mitric Olimpia, *Colecțiile de carte veche din biblioteca mănăstirii Putna*. În: *Analele Putnei*, A. VI, 2010, nr. 1, p.94-96.

¹⁹⁸ Smirnova Anghelina, *Icoane ale măștrilor ruși din secolul al XV-lea la mănăstirea Putna. Registrul Apostolilor și Praznicerele*. În: *Analele Putnei*, A. VI, 2010, nr. 1, p. 7-32.

¹⁹⁹ Яцимирский А., *Русские и славянские рукописи румынских библиотек*, Спб., 1905, 965 с.

de sfinți, mucenicii, epistole, învățături, cazanii, predici, tâlcuiri, cărți populare, cronografe ș.a. Aceste investigații fiind continuate de istoricii ruși pe parcursul secolului trecut au arătat că mai multe scrieri ale cărturarilor din Rusia Kieveană au fost receptate în literaturile sud-slave până la căderea Bulgariei și Serbiei sub stăpânirea otomană, iar de acolo, acestea în redacție mediobulgară sau sârbească au ajuns în sec. XV-XVI și în țările române unde au fost copiate și răspândite contribuind la crearea atmosferei cultural-spirituale în alt spațiu. Unul dintre aceste monumente literare este „Служба Борису и Глебу” (Slujba sfinților Boris și Gleb) și „Перенесение мощей Бориса и Глеба” (Strămutarea moaștelor sf. Boris și Gleb) dedicate sfinților ruși cu aceleași nume scris în Rusia Kieveană de mitropolitul Ioan I în 1039 și care a ajuns la sud de Dunăre în sec. XII, păstrându-se într-un Mineu sârbesc din sec. XIII-XIV în colecția Hludov (din Muzeul Istoric din Moscova, nr. 160)²⁰⁰. Această „Slujbă...” în variantă mediobulgară a ajuns în Moldova fiind inclusă în manuscrisul slav din sec. XVI-XVII (nr. 82 de la mănăstirea Neamț) astăzi în Biblioteca Academiei Române²⁰¹, în care este inclus Troparul și Condacul sfinților ruși Boris și Gleb, după care a fost publicat de istoricul bulgar B.St. Anghelov²⁰².

O altă scriere din literatura veche rusă din perioada kieveană este adusă printr-un intermediar sud-slav în Moldova „Слово о вере варяжской” (Despre credința Varegilor) de Feodosii Pecerskii inclusă într-un codice de limbă medio-bulgară de izvod moldovenesc din sec. XV-XVI de la aceeași mănăstire Neamț. Pornind de la faptul că „Житие Феодосия Печерского”²⁰³ (Viața lui Theodosie de la mănăstirea Peșterilor din Kiev) întocmit de monahul kievean Nestor²⁰⁴ era cunoscută în diverse redacții bulgare sau sârbești din sec. XII-XIV, cercetătoarea rusă V.P. Adrianova-Pereț²⁰⁵ admite că întreg „Patericul rusesc” a ajuns pe acele timpuri în Balcani, făcând ulterior referință la acesta (concret la capitolul al II-lea al acestui „Pateric ...”) un cărturar medieval sud slav sau român. Referința în cauză este făcută într-un codice slav din 1505 descoperit de Al. Iațimirskii în localitatea Vilcovo din Basarabia de Sud, ceea ce ne face să presupunem că fie integral, fie fragmentar vechiul „Patericul rusesc” de redacție kieveană a fost cunoscut și în țările române în sec. XV-XVI²⁰⁶.

Din lucrările lui Chiril de Turov²⁰⁷ au fost receptate în mediul sud-slav până la sf. sec. XIV evident două scrieri „Притча о белоризце и мнишестве” (Parabola despre clericul alb și monahi) cunoscută în sec. XVI și sub denumirea „Повесть к Василию игумену Печерскому” (Povestire despre Vasiliu egumenul mănăstirii peșterilor) într-o copie sârbească de „pora Dragol” și „Притча о слепце и хромце” (Parabola despre un orb și un șchiop) incluse în codicele nemțean nr. 91 (80)²⁰⁸ din sec. al XVI-lea, fapt care vorbește din nou despre receptarea acestor lucrări în cultura română scrisă prin filieră sud-slavă.

Spre deosebire de exemplele aduse mai sus se cunosc și lucrări din aceeași perioadă a Rusiei vechi kievene, care de prin sec. XV-XVI au ajuns în țările române direct din aria est-

²⁰⁰ Сперанский М.Н., *Из истории русско-славянских литературных связей*. Сб. статей, Москва, 1960, с. 15-16

²⁰¹ Panaïtescu P.P., *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*. Vol. I, București, 1959, p. 106.

²⁰² Ангелов Б.Ст., *Из старата българска, руска и сръбска литература*, София, 1958, с. 190-200.

²⁰³ Феодосия Печерский, *fondator și egumen al Lavrei Pecersca din Kiev (I jum. a sec. XI)*.

²⁰⁴ Nestor (1050 –încep. sec. XII), călugăr de la măn. Lavra Pecersca din Kiev, hagiograf și cronicar (Творогов О.В., *Нестор. В: Словарь книжников и книжности Древней Руси*. Вып. 1 (XI – первая половина XIV в.), Отв. ред. Д.С. Лихачев, Ленинград, 1987, с. 274-278).

²⁰⁵ Адрианова-Перец В.П., *Древнерусские литературные памятники в югославянской письменности*. В: *Труды Отдела Древнерусской Литературы*, т. XIX: *Русская литература XI-XVII веков среди славянских литератур*, Москва-Ленинград, 1963, с. 9.

²⁰⁶ Яцимирский Ал., *Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии XV-XVII в.* В: *Памятники древней письменности и искусства*, т. CLXII, Спб., 1906, с. CIX, 159-160.

²⁰⁷ Chiril († ante 1182), episcop de Turov, autor de învățături, cuvinte festive și rugăciuni (Творогов О.В., *Кирилл. В: Словарь книжников и книжности Древней Руси*. Вып. 1 (XI – первая половина XIV в.), Отв. ред. Д.С. Лихачев, Ленинград, 1987, с. 217-221).

²⁰⁸ Яцимирский Ал., *Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии XV-XVII в.* В: *Памятники древней письменности и искусства*, т. CLXII, Спб., 1906, с.148-150. Ангелов Б.Ст., *Из старата българска, руска и сръбска литература*, София, 1958, с. 307.

slavă. Drept exemplu pot servi scrierile atribuite mitropolitului de Kiev Ilarion²⁰⁹ „Наказание к отрешшимся от мира” (Învățătură către cei ce s-au dezis de lume) sau „Слово к брату столпнику” (Cuvânt către fratele stâlpnic), „Слово о пользе душевной” (Cuvânt despre folosul celor sufletești), „Слово о перенесение мощей преподобного Николая (Николы)” (Cuvânt despre strămutarea moaștelor cuviosului Nicolae) a episcopului de Periaslav Efrem²¹⁰, „Слова Кирила Туровского” (Cuvânt a lui Kiril de Turov) păstrate în Balcani într-o redacție sârbească din sec. XIV-XV ajuns într-un codice copiat la mănăstirea Neamț în sec. al XVI-lea (Colecția mănăstirii Neamț, nr. 91 (80))²¹¹. Al. Iațimirskii a ajuns la concluzia că aceste din urmă opere au fost copiate în Moldova direct de pe un codice original rusec²¹².

Se pare, de asemenea direct de pe un manuscris est-slav mai curând din spațiul fostei Rusii Halici-Volâniene a fost copiat în Moldova în a doua jum. sec. al XV-lea așa numitul „Устав” (Statut) al cneazului kievean Vladimir Sveatoslavici inclus în „Кормчая Волынская” (Cod de legi), într-o redacție de după invazia mongolo-tătară (1240-1242), care astăzi se păstrează în colecția Episcopiei de Arad (nr. 21, 37, 56)²¹³ identificat de N. Smochină²¹⁴.

Același Al. Iațimirskii efectuând cercetări prin vechile centre culturale din Moldova a procurat în 1895 dintr-un anticariat din Iași o filă dintr-un „Ceaslov” rusec datat cu sec. XIII-lea filă care fusese utilizată anterior pentru confecționarea copertei unui alt codice din partea locului²¹⁵. În schitul basarabean rupestru Horodiște (care se consideră că a existat încă din sec. XV), același Al. Iațimirskii a descoperit o filă dintr-o altă carte manuscrisă rusească „Устав о поште и о епитимиях” (Statut despre post și epistimuri) sf. sec. XIII – încep. sec. XIV²¹⁶. Aceste fragmente, azi păstrate în fondul Iațimirskii al Bibliotecii Academiei de Științe a Rusiei din Sankt Petersburg, cu scriere uncială rusească pare din nou să reprezinte urme ale circulației unor codice est slave în spațiul istoric al Țării Moldovei din sec. XIV-XV.

În urma consolidării Rusiei de Nord-Est cu centrul la Moscova se intensifică legăturile dintre centrele cărturărești ale acestora cu cele din Balcani, ca prin intermediul bulgarilor și sârbilor anumite scrieri rusești cum ar fi „Историческая Палея” (Palia Istorică) care include o scriere apocrifă „Житие Моисея” (Viața lui Moisei) sau „Исход Моисеев” (Exodul lui Moisei) s-a păstrat și într-o variantă slavo-moldovenească (codicele nr. 505 azi în colecția Șciukin din Muzeul Istoric din Moscova)²¹⁷.

Precum admite Constantin I. Ciobanu în pictura exterioară a bisericii Sfântul Gheorghe de la mănăstirea Voroneț realizată în 1547 sub îndrumarea directă a mitropolitului Grigorie Roșca la

²⁰⁹ Ilarion (mijl. sec. XI), orator și scriitor (Розов Н.Н., *Иларион*. В: *Словарь книжников и книжности Древней Руси*. Вып. 1 (XI – первая половина XIV в.), Отв. ред. Д.С. Лихачев, Ленинград, 1987, с. 198-204).

²¹⁰ Efrem (sec. XI), se admite că ar fi autor al ciclului despre Sf. Nicolae de Miralichiei (Творогов О.В., *Ефрем*. В: *Словарь книжников и книжности Древней Руси*. Вып. 1 (XI – первая половина XIV в.), Отв. ред. Д.С. Лихачев, Ленинград, 1987, с. 125-126).

²¹¹ Яцимирский Ал., *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*. В: *Сборник Отделения Русского языка и словесности*, том LXXIX, Спб., 1905, с. 772-779.

²¹² Ibidem, с.779. Anghelov B.St. înclină să considere că „Слово о перенесение мощей преподобного Николы” a episcopului de Periaslav Efrem din același codice nemțean este de redacție medio-bulgară, ceea ce face să considerăm că lucrarea în cauză a ajuns în Moldova de asemenea din mediul sud-slav (Ангелов Б.Ст., *Из старата българска, руска и сръбска литература*, София, 1958).

²¹³ Шапов Я.Н., *Княжеские уставы и церковь в древней Руси*, Москва, 1972, с. 24-25, 55-56.

²¹⁴ Smochină N., *Le „Procheiros Nomos” de l’empereur Basile (867-879) et son application chez les Roumains au XIVe siècle*. În: *Balkan Studies*, 1968, 9, nr. 1, p. 167-208.

²¹⁵ Библиотека Академии Наук Российской Федерации, Санкт-Петербург, Фонд 31, Рук. №. 13.7.9 [Яцимирский, 13-а] (*Пергаменные рукописи Библиотеки Академии Наук СССР. Описание русских и славянских рукописей XI-XVI веков*. Составители: Н.И.Бубнов, О.П. Лихачева, В.Ф. Покровская, Ленинград, 1976, с. 48).

²¹⁶ Библиотека Академии Наук Российской Федерации, Санкт-Петербург, Фонд 31, Рук. №. 13.7.8 [Яцимирский, 13-б] (*Пергаменные рукописи Библиотеки Академии Наук СССР. Описание русских и славянских рукописей XI-XVI веков*. Составители: Н.И.Бубнов, О.П. Лихачева, В.Ф. Покровская, Ленинград, 1976, с.66).

²¹⁷ Сперанский М.Н., *Русские памятники письменности в югославянских литературах XIV-XVI вв.*, Москва, 1938, с. 112, 123-142.

zugrăvirea Înțelepților elini (Homer, Pitagora, Tucidide, Socrate, Platon, Aristotel ș.a.) și a prorociilor lor înscrise în filactere, aparte a fost utilizată informația dintr-o copie a unui „Miscilaneu” copiat prin 1523-1526 de Gurii Tușin²¹⁸, egumenul mănăstirii Kirolo-Bieloozero²¹⁹ din Rusia moscovită. S-ar putea admite, că informația respectivă a ajuns în Moldova prin intermediul legăturilor lui Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546) cu Moscova și prin aducerea în această perioadă a unor cărți, între care și cea copiată de Gurii Tușin. Drept recunoștință țarul Ivan al IV-lea cel Groaznic (1533-1584) și rudele sale au fost înscrise în Pomelnicul mănăstirii Voroneț²²⁰.

Unele cărți manuscrise, de regulă cu conținut religios ajungeau în spațiul românesc și prin filieră poloneză. Drept exemplu, poate servi o „Evanghelie” după Ioan, pergament din sec. XVI de redacție novgorodeană, care este atestată în Moldova, după notele marginale, încă la început de sec. al XVII-lea²²¹. Deosebit de interesant este și faptul stabilit de istoricul rus E. Nemirovski că Evangheliarul tipărit de Macarie la Târgoviște în 1512 are tangențe și similitudini cu primul codex integral al bibliei în limba slavonă finalizat de un grup de intelectuali ruși și occidentali la 1491 la Novgorod sub îndrumarea lui Ghenadie, mitropolit de Novgorod²²². Dintre alte exemple pot servi „Сборник поучений на праздники” (Miscilaneu de învățături pentru la sărbători) de redacție rusă datat cc. 1550, păstrat la Biblioteca Universitară „M. Eminescu” din Iași (cota Ms-VI-240), precum și altul de la Biblioteca Universitară din Cluj.

Un număr mult mai mare de cărți est-slave pătrund și se răspândesc în țările române după apariția și răspândirea tiparului în spațiul est-slav, mai ales odată cu fondarea de către Ivan Feodorov a unor tipografii la Moscova, Zabludov, Lvov și Ostrog. Problema răspândirii vechilor tipărituri din aceste centre, precum și de mai târziu constituie un capitol aparte în istoria relațiilor culturale româno-est-slave, care de asemenea au jucat un rol important în viața cultural-spirituală din întreg arealul sud-est european și au servit drept obiect de studiu în altă lucrare a noastră²²³.

²¹⁸ Codexul de păstrare în Colecția „Sofiiskaia”, nr. 1468 a Bibliotecii de Stat a Rusiei din Moscova (Российская Государственная Библиотека, fosta V.I. Lenin). Казакова Н.А., „Пророчества еллинских мудрецов” и их изображения в русской живописи XVI-XVII вв. В: Труды Отдела Древней Русской Литературы, М.-Л., 1961, том 17, с. 367-368.

²¹⁹ Ciobanu Constantin I. *Stihia profeticului. Sursele literare ale imaginii „Asediul Constantinopolului” și ale „Profețiilor” Înțelepților Antichității din pictura murală medievală moldavă*, Chișinău 2007, p. 142.

²²⁰ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Pomelnicul Mănăstirii Voroneț*. În: Idem. *Mănăstirea Voroneț. Istorie. Cultură. Spiritualitate*, Chișinău, 2010, p. 155.

²²¹ Panăitescu P.P., *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*. Vol. I, București, 1959, p. 7, nr. 5.

²²² История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века. Кн. 3: Немировский Е.Л., *Начало книгопечатания в Валахии*, 2008, Москва, Наука, с. 521.

²²³ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Tipăriturile lui Ivan Feodorov în țările române*. În: Idem, *Lumina cărții la români. Studii, surse și materiale*, București-Brăila, 2018, p. 83-101.

Dimitrie Cantemir cu privire la paternitatea și valoarea informativă a „hronicului lui Ureche vornicul”

Rezumat

In the study Dimitrie Cantemir on the paternity and informative value of "The Chronicle of Ureche Vornicul", the writings of scholar prince devoted to the history of Romanians uses many European sources, from the ancient to European renaissance authors. In addition, the monarch also uses various chronicles of his homeland, and often referred to the "Chronicle of Ureche Vornicul", which he considered to be an important historian, while his writing extremely valuable. Throughout the centuries this chronicle was attributed to various authors, including Grigore Ureche (1590-1647), while Dimitrie Cantemir assigned it to his father Nestor Ureche (1550-1618). The chronicle was not preserved in original, but survived due to copies made by various scribes, who, occasionally were making additions to the original, additions which were criticized and considered defamatory by Cantemir in relation to the origin of the Romanians topic.

Keywords: Nistor Ureche, Grigore Ureche, chronic, paternity, interpolator

Generații de cercetători care s-au aplecat cu multă dăruire asupra scrierilor istorice ale lui Dimitrie Cantemir au observat că învățatul principe a pus la temelia lucrărilor sale, referitoare la istoria românilor, numeroase surse istoriografice care țin atât de clasicii istoriografiei antice eline și romane, de istoriografia medievală și a renașterii europene, de numeroase cronică și istorii din lumea slavă, cât și multe din letopisețele și scrierile cărturarilor români. Dintre operele istoricilor români, și moldoveni în special, la care face referință destul de frecvent, aducând uneori întregi pasaje, face parte și „hronicul lui Ureche vornicul”, adică *Letopisețul Țării Moldovei*, atribuit de mai multă vreme lui Grigore Ureche (n. cc. 1590 - †1647), mare vornic al Țării de Jos (1643-1646)²²⁴.

Dimitrie Cantemir apelând la „hronicul lui Ureche vornicul” se referă în scrierile sale în temei la **patru aspecte principale**, care țin de **aprecierea valorică ca sursă de informație, de paternitatea, de critica textului și de aprecierea interpolatorilor**. Or, în probleme de geneză și istorie a românilor, în lipsa originalului letopisețului în cauză, învățatul principe, ca și predecesorul său Miron Costin, a avut la dispoziție o redacție târzie a „hronicului lui Ureche” care pe lângă textul de bază conținea și adăugiri ale unor cărturari și copiiști de mai târziu.

În cele de mai jos ne propunem să prezentăm aceste aspecte-probleme prin prisma scrierilor istorice ale lui Dimitrie Cantemir, dat fiind faptul că acestea nu s-au aflat în aria de interese ale istoricilor.

I. Valoarea „hronicului lui Ureche vornicul” în viziunea lui Dimitrie Cantemir

Dacă luăm *hronicul lui Ureche* în integritatea sa în redacția ajunsă până astăzi, trebuie de arătat că reieșind din referințele și aprecierea de ansamblu a acestei surse interne, D. Cantemir are de multe ori cele mai pozitive opinii, atât despre autor, cât și despre letopisețul său, considerându-l pe Ureche vornicul drept „**pre carele noi îl avem maiștiut istoric moldovenesc**”²²⁵ sau „cel mai cinstit dintre istoricii moldavilor”²²⁶, iar în altă lucrare scrie că

²²⁴ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV-XVII*, București, 1991, p. 453.

²²⁵ D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ed. Stela Toma, Chișinău, 2016, p.182-183.

Ureche ca istoric este „... cinstit cum se cuvine și se lasă prea puțin ademenit de lingușeli.”²²⁷, iar în altă parte când consideră că părerea acestuia este pe deplin justificată, arată precum că „ne încredem în Ureche ...”²²⁸.

Pe cât de important ca autor de istorie este Ureche vornicul, se vede și din faptul că principele învățat îl pune pe „istoricul moldovan” în „Catastihul istoricilor, gheografilor, filosofilor, poeticilor și a altor oameni învățați, ellini, latini și de alte niamuri, a cărora numere [nume – n.n.] să pomenesc și mărturiile li să aduc într-acest *Hronic*”²²⁹.

În căutările sale privitoare la obârșia și întemeierea țării cele de-a întâi și de-a doua, principele învățat încearcă să găsească informații și la predecesorii săi moldoveni. Pregătirea intelectuală i-a oferit lui posibilitatea să folosească pe larg izvoarele narrative interne, care sunt desemnate prin „toți istoricii neamului nostru”²³⁰, în special, cronicile lui Ureche vornicul, ale lui Miron²³¹ și Nicolae Costin.

După opinia lui P. P. Panaitescu, Dimitrie Cantemir, în perioada aflării sale în Rusia, când elaborează lucrările sale istorice, nu a avut la dispoziție toate letopisețele Țării Moldovei și că ele au fost citate doar din memorie²³². La prima vedere aceasta pare să corespundă adevărului, deoarece însuși Dimitrie Cantemir afirma că a avut cu sine la Țarigrad, unde au și rămas „hronicul muntenesc și așeși cu singură mâna lui Șerban logofătul, pe proastă limbă grecească scris, ce acela, cu alte multe ale noastre, acolo la Țarigrad au rămas”²³³ după revenirea sa în Moldova la sfârșitul anului 1710. Din lucrările cantemiriene *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi* și *Istoria moldo-vlachică* (puse în circuit după apariția monografiei lui P.P.Panaitescu, din 1958²³⁴) s-a văzut că autorul acestor tratate a avut la dispoziție în Rusia **hronicul lui Ureche vornicul** și *De neamul moldovenilor* al lui Miron Costin, pe care le citează cu precizie, uneori chiar cu inexactitățile din scrierile predecesorilor săi:

Pasaj din Ureche vornicul ²³⁵	Pasaj din D.Cantemir ²³⁶
„Acest ... Ștefan vodă, au avut doi ficiori, cum sau pomenit mai sus (pre Ștefan și pe Pătru), carii după moartea tătine-său, pricindu-să pentru domnie, au fugit Ștefan fratele cel mai mare la Cazimir craiul leșescu, poftindu ajutoriu	„...voi înfățișa cuvintele lui [Ureche – n.n.]: „Acest Stephanus a avut doi fii, Stephanus și Petrus, între care s-a iscat o ruptură, după moartea părintelui, în privința succesiunii; Stephanus chiar a fugit la Cazimirus, regele Poloniei, iar Petrus a luat în stăpânire tronul,

²²⁶ Dimitrie Cantemir, *Istoria moldo-vlachică*, în Dimitrie Cantemir, *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi* • *Istoria moldo-vlachică* • *Viața lui Constantin Cantemir* • *Descrierea stării Moldaviei: în vechime și azi*. Editarea textului latinesc, aparatul critic și indicia Florentina Nicolae, Traducere din limba latină Ioana Costa, Studiu introductiv Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, București, Academia Română - Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2017, p. 323. În continuare **Dimitrie Cantemir. Istoria moldo-vlachică, 2017.**

²²⁷ Dimitrie Cantemir. *Viața lui Constantin Cantemir*, în Dimitrie Cantemir, *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi* • *Istoria moldo-vlachică* • *Viața lui Constantin Cantemir* • *Descrierea stării Moldaviei: în vechime și azi*. Editarea textului latinesc, aparatul critic și indicia Florentina Nicolae, Traducere din limba latină Ioana Costa, Studiu introductiv Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, București, Academia Română - Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2017, p. 893. În continuare **Dimitrie Cantemir. Viața lui Constantin Cantemir, 2017.**

²²⁸ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, în Dimitrie Cantemir, *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi* • *Istoria moldo-vlachică* • *Viața lui Constantin Cantemir* • *Descrierea stării Moldaviei: în vechime și azi*. Editarea textului latinesc, aparatul critic și indicia Florentina Nicolae, Traducere din limba latină Ioana Costa, Studiu introductiv Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, București, Academia Română - Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2017, p. 143. În continuare **Dimitrie Cantemir. Despre numele Moldaviei: în vechime și azi, 2017.**

²²⁹ D.Cantemir. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ed. Stela Toma, Chișinău, 2016, p. 109.

²³⁰ Vezi *Descriptio [...] Moldaviae* în volumul de față, p. 1192-1193.

²³¹ Dragoș Moldovanu, *Dimitrie Cantemir între Orient și Occident*, București, 1997, p. 101-156.

²³² P.P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1958, p. 153-154.

²³³ Dimitrie Cantemir, *Opere: Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Repere cronologice, studiul introductiv, text stabilit, glosar și indici de Stela Toma, Chișinău, Ed. Știința, 2016, p. 484.

²³⁴ P.P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1958.

²³⁵ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*. Ed. de P.P.Panaitescu, București, 1955, p. 67-68.

²³⁶ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p.137.

înpotriva frăține-său, lui Pătru și să să plece cu toată țara. Iară Pătru cu ajutoriul ungurescu au apucatu țara. Vrându Cazimir crai ca să dobândească țara și să fie pe voia lui Ștefan vodă, i-au datu oaste, de au intrat în țară, în zioa dintăi a lui iulie. Și întâi îi mergea cu norocu, iară mai apoi i-au amăgit ai noștri, de i-au băgat la codru, fiindu copacii înținați ăre lângă drum, i-au surpatu asupra lor, unde câți n-au peritu de copaci i-au prinsu vii, pre carii mai apoi i-au răscumpăratu craiul Cazimir. Fost-au într-acești robi oameni mari: Zbigneu și Tecinschii ficiorul voevodului de Cracău, trei steaguri a trei voevozi, a Cracăului, a Sandomirului și a Liovului și noao steaguri boierești”.	ajutat de oștirea ungară. Regele Cazimirus însă, pentru că dorea să-și supună principatul, a hotărât să-l trimită pe Stephanus, cu o ceată bine înarmată, pentru a-și alunga fratele. Stephanus a intrat, așadar, cu armata polonă, în hotarele Moldaviei, în prima zi a lunii iulie (anul însă nu îl spune, temându-se, poate, să nu greșească) și la început părea să-i meargă cu noroc, dar mai apoi polonii, amăgiți de moldavi, au intrat în păduri și în niște locuri strâmte unde, între copaci tăiați, au fost înconjurați și închiși. În felul acesta mulți au fost răpuși de copaci, mulți au fost chiar luați prizonieri de vii, între care s-au aflat, dintre mai-mari, Zbigneus și Tenczinskus, fiul palatinului din Cracovia, și, în plus, au fost primite trei steaguri de oaste ale celor trei vayevedi, de la Cracovia, Sandomir și Leopoldis, și alte nouă stindarde de comiții.”
--	--

Citatele paralele din cei doi cărturari arată și mai clar, că Dimitrie Cantemir a avut la îndemână în exilul său nordic ***hronicul lui Ureche vornicul***, când elabora scrierile sale în limba latină, *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, în special, fiind cea mai timpurie lucrare a sa referitoare la istoria românilor.

Dimitrie Cantemir întrevede destul de clar faptul că vornicul Ureche și-a elaborat cronicul său având la temelie surse istoriografice mai vechi definite în textele sale „Cronograf moldav” sau „moldavic”²³⁷, „vechiul Hronic moldav”²³⁸, „hronicul moldovenesc”²³⁹ sau „vechiul istoric anonim moldav, pe care istoricul moldav Ureche Vornic îl citează în prefața sa”²⁴⁰, intuind poate primul dintre cărturarii noștri, existența în Moldova a unor scrieri istorice mai vechi, decât cea a lui Ureche vornicul. „Iară din hronicul moldovenesc, întâi dzicem că mare jeale ne iaste căci hronicul carile au fost scris mai denainte de hronicul lui Ureche vornicul și a lui Misail măzacul să aflăm nicicum n-am putut. Iară precum cel dintăi istoric a Țării Moldovii să nu fie fost Ureche vornicul, singur el mărturiseste, de vreme ce în multe locuri pomeneste de hronicul cel moldovenesc. Așijderea Misail și Simion veade-să acel vechiu hronic să-l fie avut la mână, căci și ei pomenesc de același hronic, precum și de a lui Ureche; și ales Misail Călugărul anume însămnază precum acel dintăi istoric au fost însămnând viața domnilor de la Dragoș Vodă numai până la Petăr Vodă Șchiopul. Dzikem dară că mare jéle ducem pentru căci acel vechiu hronic la mână nu ni-au vinit...”²⁴¹. În aceeași ordine de idei în *De antiquie ... nominibus*, el arată că „de bună seamă, trebuie să ne intristăm, că acel *Hronic moldav* (de care amintește Ureche în prefața sa și, adesea, într-alte locuri) este pierdut pentru noi: ne-ar fi dat multă lumină, într-o asemenea intunecime și între păreri felurite”²⁴². Prin urmare, învățatul principe era convins că un asemenea vechi letopiseț moldovenesc de până la Ureche vornicul a existat cu adevărat²⁴³, căci l-au văzut și au preluat informații, pe lângă vornic și interpolatorii de mai târziu Misail și Simion.

²³⁷ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p.132-137.

²³⁸ Ibidem, p. 167.

²³⁹ D.Cantemir. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ed. Stela Toma, Chișinău, 2016, p. 491-492.

²⁴⁰ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p.107

²⁴¹ D.Cantemir. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ed. Stela Toma, Chișinău, 2016, p. 491-492.

²⁴² Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p.115.

²⁴³ Din fericire aceste texte cronicărești le-a descoperi și le-a publicat pe la sfârșitul sec. al XIX-lea celebrul slavist roman Ioan Bogdan (Ion Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, București, 1895. Reeditate în *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI* publicate de Ion Bogdan. Ediție de P.P.Panaitescu, București, 1959).

Faptul că D.Cantemir vroia să cunoască părerile sau informația pe care o posedau istoricii moldoveni de până la el, și mai ales de până la Ureche vornicul referitoare la așa numitul „mileniu întunecat”, adică de la prima întemeiere până la venirea lui Batâi și până la cea de-a doua întemeiere a Moldovei, reiese clar din conținutul *Istoriei moldo-vlahice* și *Hronicul a vechimei* Din păcate chiar dacă a avut la dispoziție *hronicul lui Ureche*, Cantemir nu află nimic, sau aproape nimic despre această perioadă. Dimitrie Cantemir face referințe cu anumite ocazii și în alte lucrări ale sale, în special în *Istoria moldo-vlahică*, unde nu rare ori acordându-i toată încrederea preluând unele informații așa cum le-a găsit la predecesorul său. Astfel, de exemplu: „Silit din această pricină să se abată din drum, Bathus [hanul mongol Batâi – n.n.], ajungând între Cumania și Ruthenia prin Poarta pe care o numesc ruthenă – locul acesta la Ureke, istoricul moldav, este numit Rodna – pe unde hotarele Hungariei ating Transylvania...”²⁴⁴.

De cele mai multe ori, când cu anumite ocazii D. Cantemir se referă în lucrările sale, fie în limba latină, fie în cea română, la problema întemeierii Țării Moldovei, la descălecat și primii voievozi, aproape de fiecare dată își amintește și notează, fie direct în text, fie în note marginale, „*hronicul lui Ureche*”²⁴⁵. În aceeași ordine de idei este interesant faptul că principele învățat când amintește de „*descălecatul crăiilor leșești din neamul slovenilor*”, *deasemenea face referință la sursa cea mai credibilă pentru el - „Hronicul cel vechiu la Ureche Vornicul”*, concretizând că evenimentul în cauză se pomenește „în Predoslovie”²⁴⁶.

În schimb D.Cantemir află informații la Ureche vornicul despre herbul Țării Moldovei, informație pe care o apreciază critic, considerând-o „istorioară, însălată nu fără farmecul unei povești”²⁴⁷, arătând în continuare că Dragoș voievod cu ai săi: „... renunțând la vechile însemne (... doi lei care țineau trei turnuri sub o coroană regească, iar sub cele două turnuri erau așezați doi pești, puși în X, pe un fundal de culoarea cerului”²⁴⁸), a pus mai apoi, pe același câmp, capul boului sălbatic între lună și soare, ținând între coarne luceafărul, iar deasupra coarnelor, coroana regească. Aceste însemne se păstrează și în ziua de azi”²⁴⁹. Dimitrie Cantemir expune versiunea sa în privința prezenței „boului” în herbul țării, imagine pe care o văzuse și pe o monedă veche [română- n.n.] și respinge versiunea expusă de Ureche vornicul în hronicul său: „Așijderea chipul boului carele iaste într-acest ban, nu puțină dovadă poate să să ție pentru herbul țărâi noastre, caréle cap de bou ține, de pre cetatea carea a zidit singur Traian împărat în Dachia și au numit-o Capul Boului, pentru carea s-au și mai pomenit, macar că Ureche vornicul altă poveste pentru aceasta aduce, carea mai mult basnii să asemănă decât istoriilor adevărate”²⁵⁰. Arătând în continuare că „pentru aceasta va citi cititorul nostru unde vom dzice pentru herbul țărâi în gheografia Moldovei [Descriptio Moldaviae – n.n.]” unde Cantemir arăta că primul voievod

²⁴⁴ Dimitrie Cantemir. *Istoria moldo-vlachică*, 2017, p. 737. Aceiași precizare și în D.Cantemir. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ed. Stela Toma, Chișinău, 2016, p. 472.

²⁴⁵ D.Cantemir. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ed. Stela Toma, Chișinău, 2016, p. 322, 503-504.

²⁴⁶ Ibidem, p. 353.

²⁴⁷ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p.167.

²⁴⁸ Această stemă D.Cantemir o consideră a fi cea a Țării Moldovei de până la invazia lui Batâi în stațiul carpatic în 1241/1242. Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p.169.

²⁴⁹ După câte se vede în scurtă ședere la Harcov D.Cantemir a continuat să lucreze și să examineze unele relicve moldove descoperite de el pe aceste meleaguri, unde a identificat cele două herburile ale Țării Moldovei, primul - de până la invazia lui Batâi și altul după trecerea lui Dragoș din Maramureș peste Carpați: „(Nu au lipsit însă, mult mai târziu, între principii ce i-au urmat, unii care să amestece însemnele, deopotrivă cele vechi și cele mai noi, cum am văzut în Charcovia Ucrainiei²⁴⁹ un tun uriaș de război, din aramă, turnat în forma unui balaur, pe care se vedeau amândouă însemnele, despre care abia am vorbit, cu un înscris al principelui Moldaviei, Bogdanus, fiul lui Stephanus cel Mare)”. Această din urmă paranteză reprezintă un adaos marginal al lui D.Cantemir la lucrarea citată, care, condiderăm noi, a fost plasat în textul de bază mai corect în ediția lui Dan Slușanschi (Dimitrie Cantemiri. *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, în Dimitrie Cantemiri. *Opere complete*, Prefață de Virgil Cândea, Ediție critică, traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi, vol. IX, partea I, București, Ed. Academiei Române, 1983, p.119), decât în ediția Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p. 161-171.

²⁵⁰ D.Cantemir. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ed. Stela Toma, Chișinău, 2016, p. 283.

Dragoș „capul boului sălbatic a vroit să fie însemnul noului său Principat”²⁵¹, împărtășind și preluând de astă dată părerea de la Ureche vornicul. Ceva mai târziu, prin 1717, când finisează *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* Cantemir își revizuieste această din urmă părere, îmbrățișând opinia despre originea antică a capului de bour în stema Țării Moldovei²⁵².

Uneori Cantemir prin comparații cu cele arătate de istoricii străini, cum ar fi de exemplu Bonfinius, preia unele informații de la același Ureche fără anumite comentarii și aprecieri critice, de unde se vede că principele nostru îl pune pe Ureche vornicul alături și la nivelul marilor istorici europeni. Astfel că principele nostru încercând să găsească vechimea denumirii țării sale arăta: „Că numele Moldaviei este străvechi se vedește din denumirea vechilor cetăți ale Daciei, dintre care cele mai multe se termină în *-dava*, ca Zargedava, Carlidava, Petridava, Clepidava, Sandava etc. De văzut în vechea descriere a Daciei și la Bonfinius, în decada 1, cartea 1: „Comidava, Sergidava, Decidava, Marcidava, cum ar fi Dava lui Marcus, a lui Decius și Sergius“ etc. Ureke, scriitorul moldav, vrea să fi fost numită [țara – n.n.] după râul Moldova, iar numele râului, povestește el după legendă, a fost pus de Dragossius, cel dintâi principe, de la căteaua Molda, care s-a înecat în acel râu la o vânătoare de bou sălbatic.”²⁵³. Aceasta ar însemna că D. Cantemir ia în serios nu numai părerea istoricului străin în privința originii denumirilor cetăților dacice și a formulei *dava* din limba dacilor, dar și opinia lui Ureche în privința originii denumirii Moldova, ca țară.

Cu altă ocazie D.Cantemir căutând să găsească obârșia noțiunilor de „valah”, „Valahia” cu referire la români și la denumirea Țărilor Române iese într-un fel în apărarea lui Ureche vornicul, căruia nu se cuvine să-i atribuim tâlcuirea acestor noțiuni, că ar proveni de la generalul roman Flacus. Or, arată principele nostru, aceasta a spus-o cu mult înainte Enea Silvio Piccolomini, istoric italian și papă a Romei în același timp²⁵⁴: „*Apoi, uitând sau poate fi și neștiind că această poveste precum vlahii așe s-au chemat de pe Flac hatmanul iaste întâi de Eneas Silvie scornită, cade năpaste hronicului moldovenesc, ca cum el cel dintâi ar fi scornit că românii să să fie trăgând de pe acel Flac. Ce să vinim la cuvinte lui: „Însă, dzice, ce să laudă istoriile moldovenilor (poate fi, înțelege hronicul lui Ureche vornicul) să vede, că iaste împotriva a toată istoria de obște, căci pe acele vremi romanii nici gândie să treacă apa Dunării, unde acmu moldovenii stau, nicum să poată a-și pune legheoanele acolo, precum din tâmplarea lucrurilor supt Avgust Chesar decât soarele mai curat să vede*”²⁵⁵.

Din cele exemplificate în acest subcompartiment se vede clar că Dimitrie Cantemir îl trece pe Ureche vornicul în rândul celor mai importanți istorici, iar hronicul său – în categoria celor mai credibile surse la care se referă în lucrările sale. Dacă unele informații le preia, fără ezitare și comentarii deosebite, apoi altele sunt analizate și „dezjgoagă” detaliat, deși nu de fiecare dată vine cu reflecții judicioase. Prin urmare analiza critică a hronicului lui Ureche vornicul pe care o aflăm în opera lui Dimitrie Cantemir se dovedește în anumite privințe a fi deosebit de pozitivă, în conformitate cu adevărul istoric, la care ținea atât de mult principele.

II. Problema paternității „hronicului lui Ureche vornicul”

Cine era acest Ureche vornicul și când a fost întocmit hronicul său în viziunea lui Dimitrie Cantemir? În știința modernă primul istoric care a atribuit paternitatea cronicii în cauză lui

²⁵¹ Dimitrie Cantemir, Principele Moldovei, *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*. Studiu Introductiv, notă asupra ediției și note de Valentina și Andrei Eșanu. Traducere din limba latină și indici de Dan Slușanschi. București, Institutul Cultural Român, 2007, p. 132.

²⁵² Vezi mai detaliat în Dimitrie Cantemir, Principele Moldovei, *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*. Studiu Introductiv, notă asupra ediției și note de Valentina și Andrei Eșanu. Traducere din limba latină și indici de Dan Slușanschi. București, Institutul Cultural Român, 2007, p. 136-137, nota 25.

²⁵³ Dimitrie Cantemir. *Istoria moldo-vlachică*, 2017, p. 777.

²⁵⁴ Enea Silvio Bartolomeo Piccolomini (în latină *Aeneas Silvius Bartholomeus* , 1405 – 1464, papa Pius II, 1458-1464) și lucrarea sa *In Europam* , în „Opera quae extant omnia”, Basel, 1551.

²⁵⁵ D.Cantemir. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ed. Stela Toma, Chișinău, 2016, p. **p. 175-176**.

Grigore Ureche a fost Mihail Kogălniceanu care a publicat-o pentru prima dată în ediția sa în 3 volume *Letopisișile Țării Moldovii*²⁵⁶, fiind inclusă în volumul I cu denumirea „*Domnii Țării Moldovei și viața lor*”²⁵⁷. Bineînțeles, astăzi rigorile de publicare a unor asemenea lucrări se deosebesc mult de modalitatea de editare pe care a propus-o Mihail Kogălniceanu pe la mijlocul sec. al XIX-lea. Însă istoricul nostru neavând experiență și modele în pregătirea pentru tipar a unor asemenea lucrări și lipsindu-i originalul (neidentificat până astăzi), a fost nevoit să recurgă la mai multe variante-redacții făcute de copişti de mai trziu, care au intervenit cu adăugiri în textul inițial, copişti care au fost definiți ulterior în știință drept „interpolatori”.

În pregătirea acestei cronici pentru tipar, Mihail Kogălniceanu a observat că autorul acestei scrieri figurează în manuscrisele cunoscute, doar cu numele și dregătoria - „*Ureche vornicul*”, de fiecare dată, fără prenume și doar din predosloviile interpolatorilor a aflat de prenumele și numele autorului „hronicului” – Grigore Ureche. Căutând să publice o variantă cât mai completă și mai exactă a Letopiseșului vornicului Ureche, Kogălniceanu studiind și analizând mai multe copii ale acestei cronici²⁵⁸, pe care le-a avut în colecția sa, între care și cel mai vechi cunoscut până atunci (dăruit ulterior Bibliotecii Academiei Române și trecut în fondurile acesteia cu nr. 174)²⁵⁹ a intervenit în ediția sa cu o serie de modificări, pe care le-a considerat ca editor necesare, dar care au schimbat cadrul cronologic al întregii scrieri. Astfel comparând manuscrisul nr. 174 cu ediția din 1852 a Letopiseșului constatăm unele diferențe importante după cum urmează:

după mss nr. 174 (din BAR)	după ediția lui M. Kogălniceanu, vol. I, 1852
„ <i>răposatul Gligore Ureche</i> ”	„ <i>eu Grigore Ureche...</i> ”
de „ <i>până la domnia lui Petru Vodă Șchiopu</i> ”	„ <i>de la început până la domnia lui Petru Vodă Rareș</i> ”
„ <i>până la domnia lui Petru Vodă Șchiopu, și s-au stins, că de-acia înainte nu mai scrie nimeni până la Aron Vodă</i> ”	„ <i>până la domnia lui Petru Vodă Rareș, și s-au stins, că de aice încoace n-au mai scris nimene</i> ”

Din cele câteva exemple aduse mai sus se vede că editorul a intervenit în textul Predosloviei, atribuind paternitatea, pentru prima dată lui Grigore Ureche, adăugându-i chiar și semnătura „*Grigore Urechi, Vornic mare*”, care de fapt lipsește în copiile cunoscute²⁶⁰. Această atribuire a paternității a fost susținută fără rezerve de Ion Sbiera²⁶¹. Însă în următoarele decenii, această rezolvare a problemei a fost nu numai pusă la îndoială, dar și chiar respinsă de B.P. Hașdeu și mai ales de Aron Densusianu²⁶². Apreciind critic prima ediție a Cronicii, acesta din urmă arăta că „Kogălniceanu nu numai publică cronica fără rezervă pe numele lui Grigore Ureche, dar pune în capul cronicii și o „predislovie” sub care mai tipărește încă și numele lui „Grigore Ureche vornucu mare””²⁶³. În continuare A. Densusianu vine cu o serie de argumente, prin care urmându-l pe B.P. Hașdeu, a atribuit paternitatea letopiseșului mai sus arătat, lui **Nestor**

²⁵⁶ Tipărite cu caractere chirilice: *Letopisișile Țării Moldovii* publicate pentru întâiași dată de M. Kogălniceanu, tom I, Iași, 1852; tom II, Iași, 1845; tom III, Iași, 1846. Eșanu Andrei, *Mihail Kogălniceanu colecționar și editor de cronici românești*, în *RIM*, 2017, nr.2, p. 5-20.

²⁵⁷ Ibidem, tom I, p. 93-209.

²⁵⁸ Vezi lista codicelor deținute de M. Kogălniceanu A. Eșanu, *Mihail Kogălniceanu colecționar și editor de cronici românești*, în *RIM*, 2017, nr.2, p. 16-20.

²⁵⁹ Manuscrisul *Letopiseșul Țării Moldovei* de Grigore Ureche, copiat de „Constantin logofăt la Divan” în 1724, procurat de Enache Kogălniceanu în Țarigrad, la 1760, ulterior, a aparținut lui Mihail Kogălniceanu. Astăzi mss. nr. 174 este depozitat la BAR (Ștrempel Gabriel, *Catalogul manuscriselor românești*. BAR 1-1600, vol. 1, București, 1978, *Ibidem*, vol. 1, p. 53-54, nr. 174).

²⁶⁰ A. Densusianu, *Cronica lui Nestoru Ureche*, în *Revista critică literară*, an. I, 1893, nr. 5, p.203-206.

²⁶¹ Ion Sbiera, *Grigiriu Ureche. Contribuiri pentru o biografie a lui*, București, Tip. Academiei, 1884.

²⁶² A. Densusianu, *Cronica lui Nestoru Ureche*, în *Revista critică literară*, an. I, 1893, nr. 5, p. 201-210.

²⁶³ Ibidem, p. 202.

Ureche (n. ? - † ante 1618), mare vornic al Țării de Jos (1596-1611, cu anumite întreruperi), tatăl lui Grigore Ureche. Mai mult, A. Densusianu constată că în manuscrise numele lui „Ureche vornicul” figurează doar în predoslovie la Letopisețul, predoslovie, care aparține unuia dintre copiii de mai trziu, și că numele adevărat al autorului nu figurează în nici o copie a textului propriu-zis al cronicii. Întrucât în partea de predoslovie care este atribuită autorului cronicii, continuă A. Densusianu, se arată că „...pre scriu scriind și însemnând de la început până la domnia lui Părtu Vodă Șchiopu, și s-au stinsu, că de-acia înainte nu mai scrie nimeni până la Aron Vodă”, de unde ar reieși că letopisețul în cauză a fost scris de un contemporan cu Aron vodă (1591-1594) și că acel „Ureche vornicul” trecut în predoslovie ca autor, este de fapt Nestor Ureche, om deosebit de instruit cu mare pondere în domnia lui Aron vodă și cele ale Movileștilor.

Ceva la târziu în pregătirea unei noi ediții, de fapt a treia (după cele două ale lui M.Kogălniceanu din 1852 și 1872), C. Giurescu efectuând un vast travaliu comparativ (ceea ce se vede clar din aparatul critic de la subsol) asupra mai multor copii din Biblioteca Academiei Române și cea a Universității din Iași o consideră a fi întocmită de Simion Dascălul „după Grigorie Ureche vornicul, Istratie logofătul și alții”²⁶⁴, încercând totodată să delimiteze contribuția fiecăruia dintre aceștia în textul cronicii.

Polemică privitoare la paternitatea cronicii lui Ureche vornicul a durat secole, căpătând o anumită finalitate în studiile și edițiile lui P. P. Panaitescu de la mijlocul sec. al XX-lea²⁶⁵, din care reiașea că autorul *Letopisețului Țării Moldovei* nu poate fi altul decât Grigorie Ureche, opinie împărtășită cu anumite nuanțări de Liviu Onu²⁶⁶, Mircea Scarlat²⁶⁷, Dimitru Velciu²⁶⁸, Dan Horia Mazilu²⁶⁹ ș.a. Cu toate acestea în lumina unor studii filologice ale lui N.A. Ursu, acesta atribuie din nou paternitatea cronicii lui Simion Dascălul²⁷⁰, pe când A. Eșanu vede aceeași scriere istorică drept o lucrare pluristratificată colectivă, la care și-au adus contribuția câteva generații de cărturari moldoveni²⁷¹. Spectrul de păreri în problema paternității *Letopisețului* în discuție a fost prezentat recent de Cătălina Chelcu, care înclină să susțină opinia lui N.A.Ursu²⁷².

Ținem să subliniem că Miron Costin (n. 1633 -†1691) în cronică sa „*Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace, de unde este părăsitu de Ureche vornicul de Țara de Gios, scos de Miron Costinu vornicul, de Țara de Giosu în orașu în Iași, în anul ...1675 ...*” referindu-se la Letopisețul care descrie evenimentele de la descălecat până la Aron vodă de cele mai multe ori îi atribuie paternitatea „răpăosatului Ureche vornicul”²⁷³ sau lui „Ureche vornicul”, zicându-i

²⁶⁴ *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron vodă (1359-1595)*, întocmit după Grigorie Ureche vornicul, Istratie logofătul și alții, de Simion Dascălul. Ediție de Constantin Giurescu cu o prefață de I. Bogdan, București, 1916, 304 p.

²⁶⁵ Grigore Ureche. *Letopisețul Țării Moldovei*. Ed. îngrijită, studiul introductiv, indice și glosar de P.P.Panaitescu, București, 1955 și Ediția a II-a, 1958. Spre deosebire de A. Densusianu, P.P.Panaitescu consideră că Grigore Ureche a preluat de la tatăl său Nestor Ureche doar „amintirile verbale” despre evenimentele din Moldova de după 1587 (P.P.Panaitescu, *Introducere*, în Grigore Ureche. *Letopisețul Țării Moldovei*. Ed. îngrijită, studiul introductiv, indice și glosar de P.P.Panaitescu, București, 1955, p. 34-35).

²⁶⁶ Grigore Ureche. *Letopisețul Țării Moldovei*. Texte stabilite, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Onu, București, 1967, 200 p.

²⁶⁷ Grigore Ureche. *Letopisețul Țării Moldovei*. Postfață și bibliografie de Mircea Scarlat, București, 1978, 222 p.

²⁶⁸ Velciu Dumitru, Grigore Ureche, București, Ed. Minerva, 1979, 198-255.

²⁶⁹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*. Prefață, tabel cronologic, referințe critice și glosar de Dan Horia Mazilu, București, 2002, 180.

²⁷⁰ Ursu N.A., *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă, opera lui Simion Dascălul (I și II)*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*, Iași, vol. XXVI, 1989, p. 363-379; vol. XXVII, 1990, p.73-101.

²⁷¹ Eșanu Andrei, *Caracterul pluristratificat al “Letopisețului Țării Moldovei” de Grigore Ureche*, în *Valori și tradiții culturale în Moldova*, Chișinău, 1993, p. 96-106.

²⁷² Chelcu Cătălina, *Cultura scrisă în limba română în Moldova la mijlocul secolului al XVII-lea*. Contribuții, Iași, 2016, p. 149-162.

²⁷³ Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p. 41-44, 75, 243, 385, 427.

în *Cronica polonă* „cronica răposatului Ureche vornicul”²⁷⁴ sau în *De neamul moldovenilor*: „osârdia răposatului Urechie vornicul, carile au făcut de dragostea țării letopisețul său”²⁷⁵, dar de fiecare dată, fără prenumele concret, încât nici de astă dată nu se știe despre care dintre cei doi vornici Ureche este vorba: de Nestor sau de Grigorie.

Cu toate acestea de mai multă vreme s-a observat că în unele copii ale lucrării lui Miron Costin, autorul descriind evenimentele legate de luptele pentru scaunul țării între Ștefan Tomșa și Constantin Movilă din 1611, pe când acesta din urmă se retrăgea în Polonia împreună „cu *îmă-sa și cu frații săi au purces la leși și cu câțiva și din boieri, între carei era și Nistor Ureche, tatăl lui Grigorie Ureche vornicul, carele au scris letopisețul țării până la Aron vodă*”²⁷⁶. Deși în unele manuscrise cuvântul „Grigorie” este omis²⁷⁷, sintagma citată poate avea două sensuri: 1) autor al cronicii ar fi *Grigorie Ureche* și al 2) că autor al aceleiași cronicii ar fi Nestor Ureche. Dacă Ion Sbiera interpretează această informație considerându-l drept autor al cronicii pe Grigore Ureche, apoi Aron Densusianu, reieșid din același fragment din cronica lui Miron Costin, îl consideră drept autor pe Nestor Ureche, arătând de exemplu, că „în acest pasaj cuvintele „tatăl lui Grigore Ureche” nu se află în codicele Țicău”, manuscris din 1785, considerat cel mai complet text al cronicii lui Miron Costin. După acest din urmă codice același pasaj arată în felul următor: „și cu o seamă de boieri, între care era și Nestor Ureche vornic care au scris Letopisețul țerei până la Aron-vodă”²⁷⁸. De unde se deduce că autor al cronicii ar fi Nestor Ureche.

Cercetările din zilele noastre au scos în vileag destul de multe informații despre Nestor Ureche – omul, dregătorul și cultura sa, acesta distingându-se prin bune calități de înalt demnitar și diplomat, ajungând la un moment dat regent, tutore al tânărului voievod Alexandru Movilă, administrând de facto întreaga țară. Cunoscând limbile latină, slavonă, polonă el a îndeplinit funcții de grămatic și diac în Țara Românească și Moldova (1570-1572), mare vătaf de Cărligătura, clucer, vornic de poartă (1588-1589), logofăt (1591-1592), mare logofăt (1592-1593), semnând drept „Nestorius Ureka vornik, Illustrissimi Principis Moldaviae Consiliarius”, mare vornic al Țării de Jos (1596-1611), trimis în solii în Transilvania și Polonia; în câteva rânduri s-a aflat pribeag în Țara Leșască, unde a obținut și indigenatul²⁷⁹. Din corespondența și documentele întocmite de el se vede că Nestor acumula o bună experiență de a scrie concis, logic și cu un anumit har²⁸⁰. Unii istorici îi atribuie o lucrare hagiografică dedicată moaștelor lui Ioan Botezătorul²⁸¹. Nu este exclus, că interesul față de istoria țării sale s-a amplificat pe timpul peregrinărilor sale în Polonia, unde a putut cunoaște lucrările tipărite ale unor istorici și cronicari poloni (Marcin (1495-1575) și Ioakim Bielski (1540-1599), Martiv Paszkowski († 1620) ș.a.), care circulau pe atunci și din care va aduce informații și în „hronicul” său. Aceste lecturi, se prea poate l-au adus pe Nestor Ureche la înțelegerea de a întocmi un letopiseț în limba țării. Ar putea confirma aceasta și descrierea evenimentelor de la Petru vodă Șchiopul până la Aron vodă care a făcut-o el personal și nu fiul său Grigore, precum consideră P.P.Panaiteescu.

Din scrierile lui Miron Costin mai reiese că el îi cunoștea activitatea atât a lui Nestor Ureche (menționat de patru ori în cronică cu prenumele), cât și cea a lui Grigorie Ureche, căruia, după câte se vede nu-i cunoștea prenumele, căci unica mențiune a acestuia din urmă cu nume

²⁷⁴ Ibidem, p. 202.

²⁷⁵ Ibidem, p.242.

²⁷⁶ Ibidem, p. 58.

²⁷⁷ Ibidem, p. 58, nota 3.

²⁷⁸ A. Densusianu, *Cronica lui Nestoru Ureche*, în *Revista critică literară*, an. I, 1893, nr. 5, p. 208-209.

²⁷⁹ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Romnească și Moldova, sec. XIV-XVII*, București, 1971, p. 332-333. Maria Magdalena Székely, *O carieră de dregător moldovean: Nestor Ureche*, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, Vaslui, XII-XIV, 1990-1992, p. 129-153.

²⁸⁰ Maria Magdalena Székely, *O carieră de dregător moldovean: Nestor Ureche*, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, Vaslui, XII-XIV, 1990-1992, p.131, 141-144.

²⁸¹ Petre S. Năsturel, Andronickos Falangas, *Istoria moaștelor piciorului Sf. Ioan Botezătorul de la mănăstirea Secu. Hagiografie și istorie*, în *Buletinul Bibliotecii Române. Studii și documente românești. Volum jubiliar (1949-1989)*, Freiburg, [1990], p. 147-173.

complet mai curând este o precizare făcută de un copist de mai târzi și reluată în alte trei copii ulterioare a Cronicii lui Miron Costin²⁸².

D.Cantemir despre paternitatea lui „Ureche vornicul”

Dacă cele arătate de Miron Costin referitoare la predecesorul său în scrierea analelor Țării Moldovei sunt cunoscute și pe larg tâlcuite, apoi informațiile cuprinse în scrierile lui D.Cantemir despre Letopisețul lui Ureche vornicul rămân cu totul necunoscute în știința istorică românească. De aceea în continuare ne propunem să ne oprim mai pe larg la tot ce ține de cronica lui Ureche vornicul în scrierile lui Dimitrie Cantemir, implicit și la atribuirea paternității.

Dacă recitim cu atenție pânzele istorice ale lui Dimitrie Cantemir, cunoscute azi prin solide ediții academice, învățatul principe, la fel ca și Miron Costin, referindu-se la „*autorii noștri de cronografe*”, la „*vechiul Hronic moldav*”²⁸³, la „*analele noastre*”, „*analele moldave*” sau „*hronicile moldavilor*”²⁸⁴, destul de frecvent preia informații, nu rareori destul de critic de la „Ureche vornicul”, numele căruia îl ortografiază dealtfel foarte diferit: „Ureche”, „Ureke”, „Urekie” „Ureka” „Vrekia”, „Vrekie” „Vreche”, dar fără să aducă prenumele concret al cronicarului, de exemplu: „vornicul Urekie”²⁸⁵ „Ureche Vornicul, istoric moldovan”²⁸⁶; „hronicul lui Ureche vornicul”²⁸⁷; „*Predosloviia hronicului lui Ureche*”²⁸⁸; „istoricul moldav Urekie Vornic”²⁸⁹; „Urekia, în *Cronograful* său”²⁹⁰; „*Analele* lui Ureka, istoricul moldav”²⁹¹.

În schimb, spre deosebire de Miron Costin, D. Cantemir vine cu detalii deosebit de grăitoare în privința autorului concret al Cronicii în cauză. Astfel, cel puțin în două rânduri, luminatul principe spune clar, de exemplu în lucrarea sa *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus / Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, că: „Urekia, străvechiul autor”²⁹² moldav, ... a trăit sub Aron²⁹³, cel mai tiranic principe al Moldaviei”²⁹⁴, iar în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* Cantemir se pronunță și mai clar în privința paternității: „căce Ureche au trăit și au scris pre vremile lui Aron Vodă Tiranul, într-a căruia domnie și sfârșitul istoriei sale face”²⁹⁵. Ori se cunoaște că pe timpul lui Aron Vodă Tiranul (1591-1592 și apoi 1592-1595) și în perioada următoare a trăit și a activat Nestor Ureche (cc. 1550 - † ante 1618), care precum am arătat, a pășind mai multe trepte dregătorești, de la simplu uricar în 1572 până la mare logăfăt sub Aron vodă și mare vornic al Țării de Jos (1596-1611)²⁹⁶ sub domnii Movilești. De aici putem trage concluzia că Dimitrie Cantemir îi atribuie cronica în cauză lui Nestor Ureche.

²⁸² Fiind vorba de manuscrisele 103 și 169, 115, 238 din Biblioteca Academiei Romne (Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p. 58, nota 3, Vezi și p. 37).

²⁸³ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p. 167.

²⁸⁴ Dimitrie Cantemir. *Istoria moldo-vlachică*, 2017, p. 743-751.

²⁸⁵ Dimitrie Cantemir. *Viața lui Constantin Cantemir*, 2017, p. 893.

²⁸⁶ D.Cantemir. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ed. Stela Toma, Chișinău, 2016, p. 75, 109, 164, 251.

²⁸⁷ Ibidem, p. 178; 322, 472, 491-492. Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p. 113, 133.

²⁸⁸ D.Cantemir. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ed. Stela Toma, Chișinău, 2016, p. 182-183; 184-185, 476; 503.

²⁸⁹ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p.107.

²⁹⁰ Ibidem, p. 135-151.

²⁹¹ Dimitrie Cantemir. *Istoria moldo-vlachică*, 2017, p. 285.

²⁹² Ibidem, p. 315.

²⁹³ De fapt, Ureche, născut prin 1590, era abia în anii copilăriei mici în vremea lui Aron Vodă Tiranul (1591-1592 și apoi 1592-1595); confuzia provine desigur din subtitlul Letopisețului: De la Dragoș Vodă până la Aron Vodă (Dimitrie Cantemir. *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, în Dimitrie Cantemir. *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus și Historia Moldo-Vlachica*, Prefață de Virgil Cândea, Ediție critică, traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi, București, Ed. Academiei Române, 1983, p.43, nota 51).

²⁹⁴ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p. 27,29.

²⁹⁵ Dimitrie Cantemir. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ed. Stela Toma, Chișinău, 2016, p. 162.

²⁹⁶ Stoicescu Nicolae, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV-XVII*, București, 1991, p. 332-333.

Drept urmare apare fireasca întrebare: ce l-a determinat pe Dimitrie Cantemir să-l considere drept autor al acestei cronici pe un contemporan cu Aron Vodă și care la fel ca și Grigorie Ureche a deținut dregătoria de „vornic” cu același nume Ureche? Să nu fi știut învățatul principe de o altă generație de Urechești, de astă dată contemporană cu tatăl său – Constantin Cantemir (1685-1693)? Căci nu putea să-i includă principele Dimitrie pe „Urechești” sau „Vrekestii” în rândurile „nobilimii moldave”²⁹⁷, dacă din acest neam s-ar fi tras doar Nestor Ureche și dacă acesta din urmă nu ar fi avut urmași destoinici cu nume și ranguri înalte în epocă? Să-l fi considerat Dimitrie Cantemir autor pe Nestor Ureche doar pornind de la faptul că *Letopisețul* în cauză se încheie cu domnia lui Aron Vodă? Or cel mai vechi text cunoscut al acestei scrieri istorice, fiind vorba de o copie din anii '60 ai sec. XVII-lea deși ultimul subtitlu anunța continuarea cronicii, dar fie că nu a fost scrisă, fie că un caiet (fie mai multe), în anumite împrejurări s-a desprins de corpul manuscrisului și s-au pierdut. Poate Cantemir a avut și considerentele sale în datarea acestei Cronici cu ultimul deceniu al sec. al XVI-lea, căci lectura atentă a scrierilor sale dedecate istoriei românilor, arată că referirea și chiar citarea frecventă a „*hronicului lui Ureche vornicul*” demonstrează că principele nostru a avut la dispoziție în Rusia, unde și-a elaborat lucrările, o copie cu toate interpolările cunoscute astăzi, precum arată însuși Cantemir, ale „*unui Simion călugărul, după carile apoi urmadză un Misail iarăși călugăr și Evstratie, carele au fost și logofăt al treile la răpăosat (sic!) părintele nostru*”²⁹⁸, **fiind vorba de Constantin Cantemir**. Nu-i exclus că adolescentul Dimitrie l-a cunoscut personal pe acest Eustaratie logofătul, care se pare activa în cancelaria domnească în anii '80 ai sec. XVII-lea, poate chiar comandându-i acestuia o copie.

Dintre interpolatori cel care a copiat *Cronica* după decesul lui Nestor Ureche (ante 1618) prin „Ureche vornicul” îl avea în vedere pe Nestor Ureche; iar cel care au copiat aceiași *Cronica* după moartea lui Grigore Ureche (1647), prin același „Ureche vornicul” îl aveau în vedere pe acesta din urmă, adică pe fiul lui Nestor, pe Grigore. Faptul că Nestor Ureche a deținut o perioadă mai îndelungată (de 15 ani) dregătoria de mare vornic, decât fiul său Grigore (doar 3 ani), a putut intra mult mai adânc în conștiința generațiilor drept „Ureche vornicul” – mai curând Nestor Ureche.

Aceiași concluzie se desprinde și din spusele cronicarului, care arată că „...*pre scutru scriind și însemnând de la început până la domnia lui Părtu Vodă Șchiopu* (după ed. Kogălniceanu, aici „*Petru Vodă Rareșu*”), și s-au stinsu (adică aici au ajuns cu descrierea evenimentelor – n.n.), *că de-acia înainte nu mai scrie nimeni până la Aron Vodă*”. De aici ar reieși clar, că cel care scrie *cronica* în cauză a activat pe timpul domniei lui Aron vodă (1591-1594) și deaceia a scris că „*de-acia înainte nu mai scrie nimeni până la Aron Vodă*”. Totodată ținem să subliniem că dacă ar fi scris *letopisețul* de un contemporan al lui Vasile Lupu (1634-1653), or acesta era Grigore Ureche vornicul, ar fi trebuit să arate în *cronica* sa, „*că de-aicea* (fie de la domnia lui Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546), fie de la Petru Șchiotu (1574-1577; 1578-1579; 1582-1591) *înainte nu mai scrie nimeni până*” **la Vasile Lupu vodă**. Astfel, autorul cronicii care scria pe, timpul lui Aron vodă trebuia să fi fost Nestor Ureche.

O singură umbră de îndoială planează asupra acestei concluzii și anume: a putut oare scrie Nestor Ureche o *cronică* în limba română la o dată atât de timpurie, fiind vorba de ultimul deceniu al sec. al XVI-lea când încă mai rămânea dominantă în cultura scrisă limba slavonă? Răspunsul îl putem găsi, după câte se pare, în acea atmosferă culturală de la hotarul sec. XVI-XVII când apar primele traduceri de proporții în limba română cum ar fi: *Pravila ritorului Lucaci* (1581); *Leastvița lui Ioan Scărarul* (1610-1618) și chiar primele documente și scrieri

²⁹⁷ Dimitrie Cantemir. *Descrierea stării Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p. 1461, 1491

²⁹⁸ Dimitrie Cantemir. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ed. Stela Toma, Chișinău, 2016, p. 182. Această din urmă precizare al lui D.Cantemir pare să ne ducă spre concluzia că pe lângă Eustaratie logofătul diin domnia lui Vasile Lupu (1634-1653) a mai activat la cancelaria domnească încă o persoană cu același nume și aceeași dregătorie dar de astă dată în domnia lui Constantin Cantemir (1685-1693).

originale în limba română, între care și lucrarea *hagiografică dedicată moaștelor lui Ioan Botezătorul*²⁹⁹, *întocmită de același* Nestor Ureche.

III. Critica textului „hronicului lui Ureche vornicul”

Pe cât de înalt l-a apreciat D. Cantemir de Ureche vornicul ca autor de hronic, sublinuindu-i nu rare ori valoarea și importanța pentru istoria românilor, poate tot de atâtea ori examinează și tratează critic cele arătate de același vornic. Referindu-se cu diferite ocazii la *hronicul lui Ureche vornicul*, principele menționează că „Urekia, în *Cronograful* său, spune, greșind foarte mult”³⁰⁰, „Ureke nu arată niciun timp anume”³⁰¹ fie când era vorba de problema retragerii românilor din calea mongolilor, fie alte date cronologice, iar în altă parte „socotește, greșit, Ureke”³⁰².

Astfel când încearcă D. Cantemir să identifice sursele istorice în care vechia denumire a Daciei a fost transformată în Flachia, de unde vine „Valahia” și „valahi” cu referire la români, principele învățat a găsit că doar trei autori exprimă această părere: „Din toate cétele a tuturor istoricilor și din carii până acmu la mâna noastră au venit, nici la unul, precum / am dzis, pomenirea înnoirii și schimbării numelui Dachiii în Flachia a videa nu ni s-au tâmplat, fără numai la doi de cei den afară și la unul din casă”³⁰³. Din cei den afară unul iaste Enias Silvius, carile întâi și singur iaste cela ce va să dzică că numele Dachiii de pe un hatman al Râmului ce l-au chemat Flaccus să să fie schimbat în Flachia, iară mai pre urmă din Flachia să să fie mai primenit în Valahia...”, iar al altul este „Ian Zamoschie liah...”, care a preluat teza lui Enias Silvius Piccolomini în această problemă. „Pe acest Enias Silvius să véde să fie credzut și urmat săracul Ureche vornicul și la predosloviia hronicului său dzice și el că a vlahilor nume să să fie luat de pe acel hatman”³⁰⁴. Deși respinge această părere gășind-o departe de adevăr, totuși D. Cantemir nu-l judecă prea aspru pe istoricul „din casă”, adică pe Ureche vornicul, dat fiind faptul că acesta a preluat această opinie de la Enias Silvius: „Lunecării lui Ureche pre lesne-i iaste scularea și a greșelii îndatăși și îndreptarea, de vréme ce el nu iaste cel dintâi „ibovnicul giupânesei” pentru carea pilda istoriei minciunoasă am adus, ce al doilea; nici el iaste zămisliatoriul sau pricina scornitoare a numelui Flacăii, ce precum prostiia i s-au tâmplat, din cei scornitori a audzi sau poate și a citi (căci de slovele lătinești lipsit să fie fost nu să arată) așé au și însămnat, după acel Enias Silvius urmând, și această povéste adevărată istorie a fi socotind, la alții și mai vrednici de credință a mai cerca și din mărturiile altora lucrul a dovedi s-au lenevit sau tulburate vrémile lui mâna nu i-au dat... și așé, dinamăgială, cu grașală pentru moșia și neamul său, célea ce nicicum nu sint, nici au fost, au scris”³⁰⁵. Astfel Cantemir îl tratează pe Ureche cu indulgență și înțelegere, căci pe timpul când își întocmea hronicul erau „tulburate vrémile” în domnia lui Aron Vodă Tiranul.

O altă problemă la care se oprește D. Cantemir în lucrările sale este cea a continuității populației romanizate, adică a românilor în spațiul sud și est cartatic după părăsirea Daciei de către romani. În cercetarea acestei chestiuni Cantemir consultă hronicul lui Ureche, constatând că acesta preluând informația de „la vechiul istoric anonim moldav [adică vechile cronici de până la Ureche – n.n.], pe care istoricul moldav Urekie Vornic îl citează în prefața sa. Căci spune: „Găsim în *Hronicul Moldaviei* că această provincie a fost locuită și înainte de noi (înainte de sosirea principelui Dragosz) și – după cum dă mărturie vădită faptul că cetățile sunt o lucrare italică – că au avut-o în stăpânire oștenii romani. Mai apoi însă, când au pătruns tartarii (strecoară aici năvălirea lui Bathias), nu au mai putut îndura și s-au retras către alte ținuturi”³⁰⁶.

²⁹⁹ Petre S. Năsturel, Andronickos Falangas, *Istoria moaștelor piciorului Sf. Ioan Botezătorul de la mănăstirea Secu. Hagiografie și istorie*, în *Buletinul Bibliotecii Române. Studii și documente românești. Volum jubiliar (1949-1989)*, Freiburg, [1990], p. 147-173.

³⁰⁰ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p. 143.

³⁰¹ Ibidem, p. 115.

³⁰² Ibidem, p.121.

³⁰³ Aici dintre străini D. Cantemir îi are în vedere pe italianul Enea Silvio Piccolomini (1405 – 1464, papa Pius II, 1458-1464) și pe polonul Jan Zamoyski (n. 1542 – d. 1605), iar dintre cei de acasă – pe Ureche vornicul.

³⁰⁴ D. Cantemir. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ed. Stela Toma, Chișinău, 2016, p.161.

³⁰⁵ Ibidem, p.162.

³⁰⁶ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p.107

De unde indirect ar reieși că un timp aceste spații au rămas nelocuite de români. În continuare Cantemir apreciază critic această teză a predecesorilor săi, a lui Ureche în special: „Dar, să nu se supere ei, raționamentele arătate mai sus dovedesc că această socoteală este cu totul greșită. Cred a fi dovedit îndeajuns că, până în vremurile lui Bathias, au locuit în aceleași locuri, fără întrerupere, chiar de la Traian, cel care i-a adus și i-a așezat în Dacia pe valachi, sau romani”³⁰⁷. Iar în privința faptului că, după năvălirea lui Bathias, adică din anul 1242, până la 1359 aceste locuri nu au fost cu totul părăsite de valachi, vom arăta atât cu autoritatea celor mai serioși scriitori, cât și cu argumente temeinice și credibile, că scriitorii numiți mai înainte fie nu s-au străduit să-i citească atent pe autorii buni, fie nu le-au avut scrierile în maini, ceea ce eu înclin să cred – iar de aceea Ureche nu arată niciun timp anume, iar Necolaus [Costin – n.n.] susține cu cutezanță, după cum pofteste el (căci nu o dovedește cu niciun temei) că Moldavia noastră a fost părăsită și nelocuită, vreme de șase sute de ani”³⁰⁸. Într-adevăr Cantemir a arătat pe mai multe pagini continuitatea românilor în Dacia, secole la rând până la Batâi, în marele sale tratate științifice dedicate românilor *Istoria moldo-vlahică* și *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Principele nostru respinge părerea „autorilor noștri de cronografe, și mai cu seamă Urechie Vornik și Necolaus Costin (care fără vreo dovadă) vor să fi fost părăsită de locuitori vreme de șase sute de ani și să rămână nelocuită, până în vremea principilor Dragoszius al Moldovlachiei și Negrulus al Ungrovlachiei, despre care se spune că s-au înălțat în anul lumii (la greci) 6867, care este al lui Hristos 1359 ...”³⁰⁹. Cantemir în principiu admite și consideră că este corect să se spună că românii au părăsit spațiile extre carpatice, dar numai pentru un scurt timp (nici decum 600 de ani) și că o parte din ei au rămas la vechile vetre, arătând că „aceste locuri nu au fost cu totul părăsite de valachi”.

„In felul acesta - continua reflecțiile sale Cantemir -, limpezește faptul că valachii, locuitorii Daciei, s-au întors (cum nu a mai fost nimic să-i împiedice), după un scurt răstimp [evidențierea noastră], la locurile lor. Iar de vreme ce este sigur, atât din scrieri, cât și din vechile tradiții, deopotrivă ale vlachilor (a celor din Țara Românească - n.n.) și ale noastre, că ungrovlachii, sub conducerea lui Negrulus, și moldovlachii, sub conducerea lui Dragosz, s-au îndreptat îndărăt către locurile lor, este credibil, ba chiar foarte aproape de adevăr ...”. În schimb Cantemir respinge părerea „că anul ieșirii acestor doi principii, către anul Domnului 1359, a fost arătat greșit de Urechie și de cei ce l-au urmat, de vreme ce chiar analele valachilor spun că principele ungrovlachilor sau, cum spunem noi, al muntenilor, Radul Negrul, ieșise din ținutul Transilvaniei Amlasz și Fagarasz, în anul lumii 6798, care este anul Domnului Hristos 1290, și că a avut prima domnie asupra Ungrovlachiei; ele adevăresc că istoria lui este sigură și nu lasă nicio îndoială în privința anului în care a ieșit acel principe, socotind după o mănăstire ridicată de el”. Cantemir după cum vedem împărtășește pe drept părerea cronicarilor munteni, dar nu ține cont de faptul că întemeierea Țării Moldovei, fie și de Dragoș vodă, fie de alt voievod a avut loc mai târziu și nici de cum sincronic. „Așadar este vădit că sub numele comun de valachi Gregoras³¹⁰ se gândea la principele Moldovlachiei; iar faptul se potrivește cu cele spuse de polonul Dlugosz, care arată că principatul Moldaviei este cu mult mai vechi; altminteri, dacă ar fi fost adevărată părerea lui Urechie și a lui Costin, moldovlachii ar fi cu 30 de ani în urma ungrovlachilor, ceea ce este împotriva atât de multor autori greci, latini și poloni, încât părerea acestora se cuvine să fie înlăturată”³¹¹. Deși Cantemir respinge părerea lui Ureche vornicul și dă dreptate lui Nicolae Costin, privitoare la vechimea întemeierii Țării Moldovei, dând crezare istoricilor străini, dar de astă data principele este Acela care „alunecă în greșeală”.

Deși îl critică pe Ureche vornicul, totuși Dimitrie Cantemir îl tratează pe predecesorul său cu îngăduință, încercând să găsească cauzele reale ale alunecării acestuia în greșeală.

³⁰⁷ Ibidem, p. 113-115.

³⁰⁸ Ibidem, p. 113-115.

³⁰⁹ Ibidem, p. 113.

³¹⁰ Istoricul bizantin Nicephorus Gregoras (1295-1360) și lucrarea sa *Istoria Romeilor*, în 36 de cărți.

³¹¹ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p. 123-125.

Astfel când încearcă să deslușească originile și începuturile din vechime (prima întemeiere) a Moldovei, principele consideră că „Urekia, străvechiul autor moldav, a căzut în greșeală” urmându-l în această problemă pe „Sylvius”³¹², dar se cuvine să fie lesne iertat, de vreme ce, după cum înțelegem din *Cronologul* lui, nu citise chiar scrierile istoricilor romani, ci doar i-a tradus după poloni, fie pentru că nu cunoștea limba latină, fie pentru că, în vremurile acelea tulburi (căci a trăit sub Aron³¹³, cel mai tiranic principe al Moldaviei), nu a avut la îndemână istorici demni de încredere și nici autori clasici. De aici, trage concluzia principele moldav, acest *hronic* al lui Ureche nu amintește defel de prima întemeiere a Moldaviei noastre³¹⁴ nici în prefață, nici în alte locuri unde s-ar fi potrivit (cum se cuvine să facă un istoric)”³¹⁵.

În procesul de elaborare a scrierilor sale istorice, preponderent în limba latină învățatul principe pentru a găsi începuturile neamului, a Țărilor Române medievale recurge și analizează *in-extenso* „*hronicul lui Ureche vornicul*”. Deosebit de miticulos Cantemir încearcă să stabilească și să găsească adevărulcu privire la primii voievozi moldoveni cu începere de la a doua întemeiere a țării. Astfel, principele arată că: „poate *Hronicul moldav* (pe care îl pomenește foarte adesea) și pe care l-a avut el însuși, în vremea sa, a fost ciuntit și împușinat în partea de început, iar numele acelor principii le-a prins fie din indice, fie din vreun alt loc al acelui hronic, sau, ceea ce cred că este mai aproape de adevăr, din arhivele cetățenești, care obișnuiau să însemneze în cataloagele lor, pe rând, spre amintire, numele principilor, mitropoliților, episcopilor și baronilor (boierilor - n.n.), fără vreo indicare a anilor”³¹⁶ (același pasaj după traducerea lui Dan Slușanschi sună astfel: „...să fi aflat numele domnilor fie după o anume tradiție, fie că le-a putut avea din oarecare arhive, fără însemnarea anului”³¹⁷). Cele presupuse de D.Cantemir, referitoare la asemenea „cataloage” s-au adeverit prin cercetările de mai târziu, între care și ale noastre, care au demonstrat că asemenea informații au fost trecute în pomelnicele celor mai importante mănăstiri moldave Bistrița³¹⁸, Voroneț³¹⁹ și a Mitropoliei Rădăuților³²⁰, căci „arhivele cetățenești”, adică orășenești, la care se referea principele, nu s-au păstrat.

D. Cantemir analizează cât se poate de obiectiv și în același timp și critic *hronicul lui Ureche vornicul*, arătând totodată că la temelia acestuia a fost pusă o altă cronică mai veche, din care la fel ca și la istoricii străini, nimic nu se arată despre cele făptuite de primii șapte voievozi moldoveni, de până la Alexandru cel Bun. „Același lucru putem să îl dovedim chiar din istoricii noștri - scrie Cantemir, - și, ceea ce este și mai prielnic, după dezvăluirea minciunii și greșelii, să înfățișăm și să arătăm, în urma lor, adevărul. Căci ei spun că în anul lumii 6867, care este al Domnului Hristos 1359, Dragossus, principele din Maramoriss, a ieșit în Moldavia noastră; mai apoi, Urekie Vornik arată în *Cronograful* său că, după Dragoss cel dintâi, au venit alți șase principii, despre ale căror fapte nu s-a păstrat vreo amintire, nici la istoricii din vecini, nici în acel *Cronograf moldav*. Și se spune că acești șase principii au fost în fruntea treburilor moldave un

³¹² Aeneas Silvius Bartholomeus Piccolomini și lucrarea sa *In Europam*, în „Opera quae extant omnia”, Basel, 1551.

³¹³ De fapt, Ureche, născut prin 1590, era abia în anii copilăriei mici în vremea lui Aron Vodă Tiranul (1591-1592 și apoi 1592-1595); confuzia provine desigur din subtitlul Letopisețului: De la Dragoș Vodă până la Aron Vodă (Dimitrie Cantemiri. *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, în Dimitrie Cantemiri. *Opere complete*, Prefață de Virgil Cândea, Ediție critică, traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi, vol. IX, partea I, București, Ed. Academiei Române, 1983, p.43, nota 51).

³¹⁴ Prin prima întemeiere a Moldovei D.Cantemir avea în vedere începuturile colonizării romane la nord de Dunăre pe timpurile împăratului Traian (Marcus Ulpius Nerva Traianus (n. [18 septembrie 53](#) - d. [9 august 117](#), [Împărat Roman](#) între 98-117) care a cucerit Dacia.

³¹⁵ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p. 27,29.

³¹⁶ Ibidem, p. 135.

³¹⁷ Dimitrie Cantemiri. *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, în Dimitrie Cantemiri. *Opere complete*, Prefață de Virgil Cândea, Ediție critică, traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi, vol. IX, partea I, București, Ed. Academiei Române, 1983, p.101.

³¹⁸ Damian P. Bogdan, *Pomelnicul de la Bistrița*, București, 1941, p. 50.

³¹⁹ A. Eșanu, V. Eșanu, *Pomelnicul Mănăstirii Voroneț*, în Idem, *Mănăstirea Voroneț. Istorie, cultură, spiritualitate*, Chișinău, 201, p. 154, 285-286.

³²⁰ Petru Rezuș, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți*, București, 1975, p. 56.

răstimp de 40 de ani”³²¹. „În felul acesta - scrie în continuare D.Cantemir, precum că Ureche - fusese lipsit de autorii străini și nu putuse găsi în *Cronograful moldav* nimic despre viața și faptele acelor șapte principii [primii voievozi al Moldovei din a doua jum. a sec. XIV - n.n.], le-a împărțit anii de domnie după pofta și bunul său plac și i-a înghesuit pe toți șapte într-un răstimp atât de îngust și scurt. Și dacă el însuși nu șovăie defel, spune totuși deschis că are mare îndoială în privința timpului și anului în care a ieșit [din Maramureș - n.n.] principele dintâi și că nu a putut să împace *Cronograful moldavic* cu cel al străinilor, deși înclina mai degrabă către străini; mai apoi însă nu spune nimic [Ureche - n.n.] despre anul pe care îl preferă străinii”³²². „Se cuvine așadar ca anii aceștia să fie încredințați timpului domniei celor șapte principii, ale căror fapte nu s-au păstrat, și să nu fie ani împărțiți, fără vreo bază sau rațiune, după pofta lui Ureche, și restrânși la patruzeci sau 46 [ani – n.n.]; aceasta este împotriva atât a rațiunii, cât și a autorilor și scriitorilor demni de încredere. Căci nimănui nu i se va părea de necrezut și potrivit rațiunii dacă se socotesc o sută și vreo zece ani pentru șapte principii: fiecăruia i-ar fi de pus în seamă cincisprezece [ani – n.n.], dacă se împart în chip egal. Nu-mi pierd nădejdea că, dacă Dumnezeu ne va da viață și dacă vom fi dobândit autorii pe care ni-i dorim, vom da la lumină o însemnare măcar credibilă despre acești principii”³²³.

Numai că se dă pe față chiar la începutul aceluia *Cronograf* că a greșit de aici până la Babylon³²⁴. Căci, după acei șapte principii, începe domnia celor doi fii ai ultimului Stephanus (Ștefan I, anii de domnie 1394-1399), adică a lui Petrus și Stephanus; voi înfățișa cuvintele lui: «Acest Stephanus a avut doi fii, Stephanus și Petrus, între care s-a iscat o ruptură, după moartea părintelui, în privința succesiunii; Stephanus chiar a fugit la Cazimirus, regele Poloniei, iar Petrus a luat în stăpânire tronul, ajutat de oștirea ungară. Regele Cazimirus însă, pentru că dorea să-și supună principatul, a hotărât să-l trimită pe Stephanus, cu o ceată bine înarmată, pentru a-și alunga fratele. Stephanus a intrat, așadar, cu armata polonă, în hotarele Moldaviei, în prima zi a lunii iulie (anul însă nu îl spune, temându-se, poate, să nu greșescă) și la început părea să-i meargă cu noroc, dar mai apoi polonii, amăgiți de moldavi, au intrat în păduri și în niște locuri strâmte unde, între copaci tăiați, au fost înconjurați și închiși. În felul acesta mulți au fost răpuși de copaci, mulți au fost chiar luați prizonieri de vii, între care s-au aflat, dintre mai-mari, Zbigneus și Tenczinskius, fiul palatinului din Cracovia, și, în plus, au fost primite trei steaguri de oaste ale celor trei vayevodzi, de la Cracovia, Sandomir și Leopold, și alte nouă stindarde de comiții»³²⁵.

Cele arătate de Ureche vornicul, pentru a desluși adevărul D.Cantemir le compară cu informațiile aduse de istoricii străini, în special cu ale celor polonezi, numit de principele nostru, *Hronicul polon*, constatând: „Cât privește istoria, sunt adevărate, căci la fel spune autorul polon Bilskius³²⁶, din care ia Calvisius³²⁷, ale cărui vorbe sunt acestea: „Casimirus, regele Poloniei, încearcă să-l aducă îndărăt în Walachia³²⁸ pe Stephanus, care fusese alungat de acolo de fratele său, Petrus, dar oștirea lui a fost nimicită într-o pădure, cu arborii tăiați, printr-o viclenie a walachilor [adică a românilor din Moldova – n.n.]... În întocmirea istoriei, zic, este foarte bine,

³²¹ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p. 133.

³²² Ibidem, p. 135-137.

³²³ Ibidem, p. 149-151.

³²⁴ Expresia vine de la o zicală turcească pe care D.Cantemir o cunoștea: „O socoteală greșită sau trecută cu vederea se poate întoarce și de la Babylon” (Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p.107). Ceea se ar însemna o aluzie la ceva ireparabil.

³²⁵ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p. 137.

³²⁶ D. Cantemir se referă la lucrările fie a lui **Marcin Bielski (1495-1575), fie ale fiului său Ioakim Bielski (1540-1599)**, cu operele lor *Cronica universală* și *Cronica polonă*.

³²⁷ Probabil este vorba de autorul german Sethus Calvisius (1556-1616) și lucrarea sa [*Opus chronologicum ex auctoritate potissimum sacrae scripturae et historicorum fide dignissimorum, ad motum luminarium coelestium, tempora & annos distinguendum, secundum characteres Chronologicos contextum, trecentis fere Eclipsibus annotatis confirmatum & deductum usq; ad nostra tempora*](#), Leipzig 1605, [*Frankfurt am Main*](#) 1620, 1685.

³²⁸ În Evul Mediu atât Moldova cât și Țara Românească erau numite de autorii străini la fel – Valahia. Chiar și pe timpul lui Dimitrie Cantemir aceste țări continuau să fie numite Valahia, dintre care una era Valahia Mare (după D. Cantemir era Moldova), iar alta – Valahia Mică.

în privința anului, însă, mai puțin bine. Căci *Hronicul polon* afirmă că această pierdere a polonilor s-a petrecut în anul Domnului 1360³²⁹. Aici să bage de seamă bunul cititor greșeala lui Urechia și judecata noastră dreaptă, pe care am înfățișat-o acum, căci el născocescă că primul principe al Moldaviei a ieșit în anul Domnului 1359, adică un an mai înainte de această pierdere de neuitat a polonilor; ce se poate dovedi mai fără noimă și mai greșit, de vreme ce înaintea acestui principe sunt, la el, 46 de ani puși în seama celor șapte principii care l-au precedat? Apoi, el [aducă Ureche vornicul – n.n.] nu amintește nimic despre acest Petrus, fratele lui Stephanus, cât anume s-a aflat în fruntea treburilor moldave³³⁰, și trece mai departe, povestind domnia lui Iuga, urmașul lui Petrus, despre care spune că a ținut domnia doar doi ani; apoi merge mai departe cu istoria lui Alexander, numit cel Bun, despre care spune că a primit domnia în anul lumii 6907 - iată încă o greșeală grosolană³³¹. Căci este anul Domnului 1399: dacă vei scădea din numărul acesta patruzeci de ani, rămân numai patruzeci de ani până la cel dintâi principe, Dragoss, despre care spune că a ieșit din Maramoriss în 1359, iar la acest an dintâi al lui Alexander se străduiește să aducă anii după socoteala sa, de vreme ce el vrea ca tot atâția ani să se fi scurs de la Dragoss până la acest Alexander. Noi însă, după socoteala lui, avem 46 (adică șase) de ani doar pentru acei șapte principii, dar lipsesc cu totul anii necunoscuți și nepuși la socoteală ai lui Stephanus și cei doi ai lui Iuga. Se vede așadar pretutindeni greșeala, pretutindeni, alunecarea în socoteala anilor. Trebuie însă să arătăm mai temeinic judecata noastră: amintirea acestui principe Alexander o găsim și la alți autori, unde apare și o însemnare precisă a anilor. La anul Domnului 1395 (al lumii, 6903), Calvisius spune, după Dubravius³³²: „După ce Sigismundus, zice el, dusesse la capăt războiul transalpin sau dacic și învinsese ajutoarele lui Alexander Dacul (prin „Dacul” înțelege „Moldavul”), adică pe turci, soția lui, Maria, moare” (dacă l-aș fi avut la îndemână pe Dubravius însuși, ne-am fi putut avea mare sprijin în el, dar...!). De la Ureke înțelegem însă că acest an este cel din urmă al vieții lui Alexander și că el a domnit 32 de ani, 8 luni. În felul acesta așadar, dacă Alexander și-a început domnia în anul lumii 6907, al Domnului 1399, de ce este amintit la Dubravius că în anul Domnului 1395, trupele venite să-l ajute i-au înfrânt pe turci pentru Sigismundus, regele Ungariei? Căci în felul acesta ar fi fost domn cu patru ani mai înainte de a fi domn. Este așadar deopotrivă fără temei dacă acesta a fost anul din urmă al vieții lui Alexander (căci spune „în același an a murit Alexander cel Bun”) și dacă a domnit 32 de ani și 8 luni. Dacă i-ai adăuga pe aceștia la numărul spus mai înainte, moartea lui s-a petrecut în anul 1399 + 32 = 1431, însemnat mai jos, iar al lumii, 6939. Așadar, sunt 37 de ani și câteva luni (căci atâția ani trec peste 1395, anul însemnat de Dubravius, când Alexander a fost tovarășul de arme al lui Sigismundus³³³). Nu va fi deci anul din urmă al vieții lui, ci fie primul, fie al doilea, căci de la același autor (dacă ne încredem în Ureke în privința anului morții) aflăm că Alexander a domnit mai mult de 32 de ani și 8 luni ...”³³⁴. Totalizând aceste calcule și reflecții cu privire la primele domnii, în final Cantemir arată că „se cuvine așadar ca anii aceștia să fie încredințați timpului domniei celor șapte principii [de până la Alexandru cel Bun – n.n.], ale căror fapte nu s-au păstrat, și să nu fie ani împărțiți, fără vreo bază sau rațiune, după pofta lui Ureke, și restrânși la patruzeci sau 46 [ani – n.n.]; aceasta este împotriva atât a rațiunii, cât și a autorilor și scriitorilor demni de încredere.”³³⁵. Astfel încercând să analizeze și să precizeze cronologia primilor opt voievozi de la Dragoș până la Alexandru cel

³²⁹ După câte se vede este vorba de bătălia de la Plonini între valahi (adică moldoveni) și oastea leșească.

³³⁰ Potrivit cronicii lui Ureche evenimentele legate de rivalitatea dintre cei doi frați, Petru și Ștefan ar fi avut loc după 1391, dar înainte de urcarea în scaun al lui Iuga vodă, 1399. Această părere a lui Ureche este cu totul hazardată căci mai curând aceste evenimente au avut loc, așa cum arată istoricii poloni, prin 1359-1360.

³³¹ Aici D. Cantemir nu are dreptate, căci Alexandru cel Bun a urcat în scaunul Moldovei așa cum scrie Ureche, în 1399.

³³² Jan Dubravius (1486-1553) și lucrarea sa *Historia regni Bohemiae ab initio Bohemorum, libri triginta et tres*, Viennae, 1554.

³³³ Este vorba de campania ungurească în Moldova împotriva domnului Ștefan I, cauzată de vasalitatea Moldovei față de regele polon (confirmată prin omagiul lui Ștefan din 6 ianuarie 1395).

³³⁴ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p. 139-143.

³³⁵ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017.

Bun, inclusiv, D. Cantemir cade în calcule eronate, încât mai aproape de adevăr era totuși Ureche vornicul. În schimb, principele învățat este mai aproape de adevăr când consideră că rivalitățile pentru tron între cei doi frați Ștefan și Petru au avut loc prin 1360 și nu după 1394-1395 cum a interpretat Ureche vornicul.

„Pe lângă acestea, merită să băgăm de seamă că *Urekia*, în *Cronograful* său, spune, greșind foarte mult - comentează în continuare Cantemir hronicul citat - că Alexander i-a dat împrumut regelui Poloniei 100 000 de ruble de argint și că a primit ca zălog târgul Sniatin, Colomia și toată Pocutia, ca să ducă război împotriva lui Sigismundus. Căci regele Poloniei nu voia să lupte cu Sigismundus, ci împreună cu Sigismundus împotriva turcilor, lucru care, pentru că este cu totul limpede, nu are nevoie de mărturii. Așadar greșeala vine fie de la Ureke, fie de la scribi, care scriseră în loc de „pentru“, „împotriva“, iar în felul acesta expediția polonilor este aceeași, iar nu alta, cu cea a lui Sigismundus, despre care spune că a avut loc în ultimul an al vieții lui Alexander”³³⁶. Un asemenea împrumut făcuse regelui polon Wladislaw al II-lea Jagello nu de un Alexandru voievod, cum credea Cantemir, ci de Petru I Mușat la 27 ianuarie 1388 și nu cu 100 mii, ci cu 4 mii ruble de argint, dar care era o sumă considerabilă pe atunci.

„Anii tuturor acestor principii, de la Alexander până la cel dintâi principe, Dragoss, se cuvine să fie numărați îndărăt, după cum se înțelege din toate acestea, anume că de la primul an al lui Alexander până la Dragoss se împlinesc 135 de ani (mai mult sau mai puțin), sub cei șapte principii numărați mai sus și sub Petrus, fratele lui Stephanus, și Iuga, care a fost înaintea lui Alexander.

Ca să se vadă însă mai limpede socoteala noastră, vom înfățișa anii însemnați de străini pentru principii Moldaviei și, făcând de acolo socoteala, vom ajunge lesne la adevăr. În primul rând trebuie să arătăm că Alexander a domnit mai mult de 32 de ani și 8 luni. Situația stă așa: dat fiind că, după Ureke (faptul este adevărat, căci aici și analele noastre de mai apoi se potrivesc cu ale altora în socoteala anilor), el a murit în anul 1432/6940, urmează că Alexander a domnit mai mult de atât, ceea ce dovedim prin ce scrie Dubravius, că în anul 1395/6903 i-a dat trupe de ajutor lui Sigismundus, pe atunci rege al Ungariei, și i-a înfrânt pe turci în ținutul transalpin; iar din anul 1432 până în anul 1395 lipsesc 37 de ani. Așadar, dacă acela a fost primul an al domniei lui Alexander, a domnit fără îndoială 37 de ani ori, ceea ce de asemenea e cu puțință, 38 (fără 4 luni). A greșit așadar Ureke, care i-a pus aceleia în seamă numai 32 de ani și 8 luni”³³⁷. După cum observăm D. Cantemir acordă un spațiu destul de vast pasajului din *hronicul lui Ureche vornicul* care cuprinde domniile voievozilor moldoveni de la moartea lui Alexandru cel Bun (1432) înapoi, până la acel prim voievod Dragoș. Întrucât Cantemir nu împărtășește părerea lui Ureche vornicul în privința plasării în istorie într-un interval de 40 de ani a celor șapte voievozi de până la urcarea în scaun a lui Alexandru (1399) caută informații și argumente în cronicile străinilor, ajungnd la calcule greșite. Dacă în privința plasării luptelor pentru tron cu participarea polonilor între frații Petru și Ștefan (cc. 1360), D. Cantemir urmându-i pe cronicarii poloni, este mai aproape de adevăr decât Ureche vornicul, apoi în privința anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun și a celorlalți voievozi de până la el, principele nostru rătăcește mult în privința cronologiei domnilor din a doua jumătate a sec. XIV-lea raportate la cea a lui Alexandru cel Bun, ceea ce observăm din citatul de mai jos.

„Așadar, dacă Alexander a domnit 38 de ani și dacă se ia ca primul lui an cel al expediției pentru Sigismundus, 1395, de la Alexander până la anul așezat de noi ca ieșire din Transylvania, 1250 sau 1260, lipsesc 135 de ani sau 145.

Apoi citim tot la *Ureke* că Iuga a fost înaintea lui Alexander și că a domnit numai doi ani; așadar, primul an al lui Iuga a fost 1393/6901. Spune, de asemenea, că Iuga a fost înaintea fraților Stephanus și Petrus și că Stephanus a fost alungat de la domnie de fratele său și, odată înfrânt în luptă, acela s-a înstăpânit singur pe domnie. Doar că trece cu totul sub tăcere în ce an s-a petrecut aceasta sau cât a domnit acel Petrus. Iar în privința anului în care s-a iscat cearta între frați putem înțelege tot din vorbele lui, când spune că aceia s-au înfruntat asupra succe-

³³⁶ Ibidem, p. 143-145.

³³⁷ Ibidem, p. 145.

siunii la domnie la moartea părintelui lor – ceea ce înseamnă îndată după ce a răposat; iar Stephanus a fugit la Casimirus, regele Poloniei, după cum am povestit mai sus. Analele polone pun lupta dintre frați și nimicirea alor lor la anul 1360/6868.

Așadar, dacă acel an dintâi al lui Petrus a fost cel din urmă al lui Stephanus, părintele lor, urmează că Petrus a domnit treizeci și trei de ani întregi, căci atâția lipsesc până la primul an al lui Iuga, urmașul lui, care este 1393; la *Ureke* nu există nicio însemnare în privința lor, ori fiindcă nu știa, ori fiindcă, știind, era silit să întindă mai departe cei patruzeci de ani ai celor șapte principii. Se vedește însă foarte limpede de aici că de la primul an al acestui Petrus până la cea din urmă năvălire a tartarilor lipsesc 100 de ani. Căci dacă vei adăuga un deceniu sau 8 ani dintr-un deceniu (pentru că numai atât ne rămâne nesigur), rămâne aceeași socoteală pe care am făcut-o mai sus, și anume o sută cinci, șase, șapte, opt ani până la Dragoss, cel dintâi principe al Moldaviei³³⁸. Cantemir încercând să completeze cu voievozi întreaga perioadă de istorie a Moldovei de după năvălirea lui Batie în 1241-1242, alunecă în reflecțiile sale în cronologia domnilor de până la Alexandru cel Bun în constatări fanteziste, departe de adevăr. Această problemă a delimitării cronologice a primilor domnii în Țara Moldovei mai rămâne și astăzi în discuție, fiindu-i dedicate studii monografice de proporții³³⁹.

„În felul acesta, este de crezut că, dacă acel principe Ioannes s-a săvârșit din viață înainte de năvălirea lui Bathias, asta s-a petrecut sub Bogdanus, fiul sau fratele lui (căci domnia asupra Moldaviei se făcea, înainte de stăpânirea turcească, prin moștenire, nu prin alegere), sau chiar nepotul lui, iar Bogdanus a trecut în Maramorisz împreună cu ai săi și a murit acolo, după cum spun maramorisenii. Poate că moartea principelui a întârziat puțin ieșirea celor din neamul lui înspre vechile lor locuri, și ne face să ne îndoim de socoteala a zece ani, de vreme ce, ... de la anul 1242, al năvălirii lui Bathias, până la anul 1260, al ieșirii principelui Dragossius, sunt numai optsprezece ani. De aici se poate crede că între acești ani i s-a încheiat viața lui Bogdan, în Maramorisz, și că, după moartea lui, Dragossius s-a îndreptat către vechile sălașuri, părintești. De aici, *prefața la vechiul Hronic moldav*³⁴⁰, din care ia *Hronicul lui Urekia*, face o istorioară, însăilată nu fără farmecul unei povești: căci spune că Dragossius, luându-i pe câțiva dintre cei de-un neam cu el și trecând munții, a găsit un bou sălbatic, pe care îl urmărea o cățea (al cărei nume era Molda), și, pe când tot stăruia să urmărească fiara, a ajuns la râul Moldova, unde fiara s-a înecat și, odată cu fiara, și cățeaua Molda. Luând Dragossius faptul ca un semn bun (după ce părăsise alte ținuturi locuite mai înainte de strămoșii săi, ca fiind prea puțin norocoase), a schimbat numele râului după numele cățelei și l-a numit Moldova, după Molda³⁴¹.

Prezentând *in-extenso* polemica lui Dimitrie Cantemir cu Ureche vornicul privitoare la cronologia celor 7 voievozi moldoveini de până la Alexandru cel Bun, dar și cea după năvălirea lui Batâi în 1242 trebuie să arătăm că numeroasele cercetări ulterioare îi dau dreptate lui Ureche.

IV. Aprecierea interpolatorilor

³³⁸ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p. 147-149.

³³⁹ Gorovei Ștefan S., *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, 1997. Reeditată în 2014. Rezachevici C. *Enciclopedia domnilor români. Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova a.1324-1881*. vol. I. Secolele XIV-XVI, București, 2001.

³⁴⁰ *Vechiul Hronic moldav* – o sursă cronicărească din Moldova neidentificată, din care, precum admite D.Cantemir, au fost preluate informații în „Hronicul lui Urekia”. Deși precum consideră Dan Slușanschi informațiile despre legenda bourului și a Moldei, apoi și despre Dragoș sunt preluate de D. Cantemir nu din *hronicul lui Ureche*, ci mai curând de la Nicolae Costin (Dimitrie Cantemiri. *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, în Dimitrie Cantemiri. *Opere complete*, Prefață de Virgil Cândea, Ediție critică, traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi, vol. IX, partea I, București, Ed. Academiei Române, 1983, p. 119, nota 270).

³⁴¹ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p. 167-169.

Întrucât cea mai veche copie a *Letopisețului lui Ureche vornicul*, care deja conținea interpolări, datează din 1665³⁴², și dacă admitem că autor ar fi Grigorie Ureche, ar trebui pe interpolatori să-i încadrăm între anii 1647 (când se stinge din viață Grigorie Ureche) și 1665 de când datează cea mai veche copie cunoscută a acestei cronicii. Chiar și copia comandată de Constantin Stolnicul, la Iași, 1670, și alta folosită de Miron Costin pe când își elabora cronica sa (finisată în 1675) - deasemenea conținea interpolări. Pornind de la aceste realități, pare mai puțin plauzibil, să-i plasăm cu activitățile lor pe cei trei interpolatori Simion, Misail și Eustratie, în scurtul interval de timp de 22 de ani, căci se pare aceștea nu se cunoșteau între ei, deoarece, reprezentau trei generații de cărturari care au copiat consecutiv și la un anumit interval de timp, vechea cronică a lui Ureche vornicul. Mai întâi a copiat-o Simion dascălul (după D. Cantemir „călugărul”), adăugând considerentele (interpolările) sale, după care copie aceiași cronică, dar de astă dată cu adăugirile lui Simion dascălul, Misail călugărul, ca în cele din urmă să o copieze la timpul său Eustratie logofătul, având la dispoziție o copie cu completările celor doi predecesori, ca să vină cu precizări la rândul său. În această din urmă redacție au cunoscut „hronicul lui Ureche vornicul” Constantin Stolnicul din Țara Romnească (de unde a pornit ramura de copii din Valahia), Miron Costin, apoi și Dimitrie Cantemir.

Mai curând, cel mai timpuriu copist cunoscut al cronicii în cauză, Simion dascălul nu a știut cu exactitate autorul concret al acesteia. De unde ulterior au apărut divergențele în atribuirea paternității, ceea ce în același timp, ar însemna, că această Istorie a Moldovei a fost întocmită cu mult înainte, în raport cu perioada când Simion copia cronica. Or, Grigorie Ureche, ar trebui să fi fost contemporan cu Simion, care s-a stins din viață după moartea celui dintâi, arătându-l pe acesta în Predoslovie sa, drept „răposatul Gligore Ureche”. Deoarece Grigorie Ureche la fel ca și tatăl său a fost vornic al Țării de Jos, Simion a putut crede că autor este Grigore. Or, pe acesta din urmă îl știa el drept vornic.

Deși Simion dascălul i-a atribuit cronica lui Grigorie Ureche, se vede că atât Miron Costin, cât și Dimitrie Cantemir, care au trăit într-o epocă apropiată de cea a lui Grigorie Ureche, dintr-o anumită cauză nu au găsit de cuviință să preia această atribuire de paternitate, înscriindu-l în lucrările lor pe autorul cronicii de fiecare dată, fără prenumele „Grigore”. Mai mult ca atât, precum am arătat mai sus, Cantemir arată direct că autorul cronicii a fost contemporan cu Aron Vodă Tiranul (1591-1595), atribuindu-i paternitatea lui Nestor Ureche.

Această din urmă înșiruire de interpolatori pe care o aflăm în scrierile lui D. Cantemir, când se referă la hronicul lui Ureche, arată la fel ca și Miron Costin, că învățatul principe nu a cunoscut originalul „hronicului lui Ureche vornicul”, ci o copie ulterioară, care deja conținea interpolările cunoscute astăzi. Spre deosebire însă de Miron Costin care îl plasa cronologic pe un Eustratie logofăt al treilea ca autor al unui letopiseț înainte de cel al lui Ureche vornicul, apoi Dimitrie Cantemir cunoaște un alt „Evstratie, carele au fost și logofăt al treile la răposat părintele nostru”, (care se pare copiasse și hronicul lui Ureche vornicul) și de aceea îl scrie pe acest Eustratie după interpolatorii Simion și Misail călugărul, care de asemenea la timpul lor copiasse același letopiseț al lui Ureche. Dacă dăm crezare celor doi mari istorici moldavi Miron Costin și Dimitrie Cantemir, trebuie să admitem că ar fi existat doi autori sau copişti de cronici cu aceleași nume și rang dregătoreasc Eustratie, dintre care unul, cel menționat de Miron Costin, a activat până la Ureche vornicul (se pare în a doua jum. a sec. XVI-lea) și a întocmit acel „Hronic vechiu” despre care scrie „la Ureche Vornicul, în Predoslovie”³⁴³, iar după D. Cantemir altul (din doua jum. a sec. XVII-lea), chiar pe timpul domniei lui Constantin Cantemir (1685-1693). Investigațiile efectuate de P.P.Panaitescu reflectate în studiile introductive la edițiile sale din 1955 și 1958 ale Letopisețului Țării Moldovei îl vede pe Eustratie drept contemporan cu Grigorie Ureche și că ar fi chiar acel

³⁴² Gh. Cardaș, *Odiseia celui mai vechi manuscris inedit al cronicii lui Ureche*, în *Mitropolia Olteniei*, Craiova, 1970, nr. 5-8 și repetat în volumul *Contribuții la istoria culturii românești*, București, Monerva, 1971, p. 477-532.

³⁴³ D.Cantemir. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ed. Stela Toma, Chișinău, 2016, p. 353 (notă pe câmp).

Eustratie care a tradus pravilele puse la temelie Cărții românești de învățătură (Iași, 1646), opinie respinsă de Liviu Onu³⁴⁴.

Întrucât în copiile cronicii lui Ureche pasajele adăugate de interpolatori nu erau delimitate primul care a încercat să le identifice a fost Mihail Kogălniceanu cu ocazia pregătirii primei ediții a acestei lucrări. Astfel, editorul a observat că în pânza cronicii lui Ureche sunt întrețesute pe ici-colo fraze sau fragmente mai mult sau mai puțin întinse ale unor copiiști de mai târziu (Simion Dascălul, Misail Călugărul, Eustratie Logofătul și a lui Axinte Uricaru). Prin ediția sa M. Kogălniceanu primul în știința istorică românească a încercat să le delimiteze, punând prin aceasta începuturile unor ediții critice de cronici românești. Aceste interpolări conform concepției lui Mihail Kogălniceanu au fost excerptate de el din corpul cronicii și incluse la sfârșitul volumului drept apendice, adică anexe³⁴⁵. Precum se știe aceste delimitări mai mult sau mai puțin definitive le-a întreprins mai târziu și P. P. Panaitescu în edițiile sale ale aceleiași cronicii din 1955 și 1958³⁴⁶.

Revenind la felul cum a preluat D. Cantemir informația din ***hronicului lui Ureche vornicul trebuie să arătăm că pe marele nostru cărturar l-a interesat în procesul elaborării lucrărilor sale nu numai cele din Letopisețul inițial al lui Ureche, dar și ceea ce au afirmat, au adăugat în interpolările lor cei trei copiiști***: Simion Dascălul, Misail Călugărul și Eustratie Logofătul, pe care el îi desemnează sau îi califică prin epitetele „scornitor”, „născocitor”, „băsnuitor”, „măsluitor” sau „**măzac**”³⁴⁷, iar cele „însăilate” de aceștia le califică drept „basnă”, adică mit inventat, subliniind prin aceasta caracterul deosebit de inferior în comparație cu cele scrise de Ureche vornicul. Cu atât mai mult că cele afirmate de interpolatori, cu privire la obârșia românilor, nu numai că erau în disonanță totală cu cele arătate de Ureche vornicul, dar și cu rezultatele investigațiilor și reprezentările personale ale lui D. Cantemir.

Ce l-a determinat pe D. Cantemir să acorde atenție și celor spuse de interpolatori? Răspunsul îl aflăm în una din lucrările sale, arătând că „Sufletul însă, care nu știe de odihnă mai înainte de a-și împlini pofta, lovit fără încetare de imboldul unei asemenea rușini, despărțindu-se de istorici, mă împinge să mă întorc spre scornitori”³⁴⁸, iar în altă parte, extinzând argumentarea arată că „... aceasta ne-a fost făgăduiala, să arătăm cu gând întreg și suflet senin orice au transmis alții despre neamul nostru, fie bun, fie dimpotrivă”³⁴⁹. Drept urmare D. Cantemir îi respinge cu argumente puternice pe interpolatorii cronicii lui Ureche, ca pe niște „scriitori plâsmuiți”, „care bat câmpii”, „sub numele a doi monahi, Simeon și Misael”³⁵⁰, înfățișându-i pe aceștia drept „scornitorul nostru”³⁵¹, „născocitor de soi”³⁵², „necioplit măsluitor”³⁵³, „călugăr foarte mincinos”³⁵⁴ sau plini de „minciună și de sfruntare”³⁵⁵. Cu aceiași duritate D. Cantemir îi scoate în evidență pe interpolatori și în alte lucrări. Astfel, principiile în căutarea adevărului arată despre scornirile lui Simeon Dascălul, precum că „această poveste” despre tâlharii Romei aduși în Dacia: „... circulă sub numele lui Symeon ...” care „... poate împins de la sine de ochiul cel orb al invidiei sau că l-a auzit, cu mintea lui naivă, pe vreun altul povestind asemenea lucruri (chiar dacă minte, ..., că ar fi scos așa o poveste din *Hronicul hungaric*) – a adăugat această poveste în prefața *Hronicii* lui Ureka, străvechi autor al Moldaviei, iar între atât de multe minciuni pe care le răsfire se pare că a spus un singur adevăr, și anume mărturisește că nu a găsit

³⁴⁴ Liviu Onu, *Studiu introductiv*, în Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*. Texte stabilite, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Onu, București, 1967, p. 14-25.

³⁴⁵ Ibidem, tom I, la sfârșitul volumului cu numerotare aparte p. 3-115.

³⁴⁶ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1955 și Ediția a II-a, 1958.

³⁴⁷ Măzac – murdar, murdărie, necurătenie. D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ed. Stela Toma, Chișinău, 2016, p. 184-185, 476, 491.

³⁴⁸ Dimitrie Cantemir, *Istoria moldo-vlachică*, 2017, p. 325.

³⁴⁹ Ibidem, p. 313-315.

³⁵⁰ Dimitrie Cantemir, *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p. 91.

³⁵¹ Dimitrie Cantemir, *Istoria moldo-vlachică*, 2017, p. 337.

³⁵² Ibidem, p. 337.

³⁵³ Ibidem, p. 339.

³⁵⁴ Dimitrie Cantemir, *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p. 105.

³⁵⁵ Ibidem, p. 90-91, 104 -105.

această relatare scrisă în analele moldave, dar că nu a vrut ca pana să-i treacă peste ea”³⁵⁶. „Asta e așadar povestea pe care monahul acela, Symeon, fie a născocit-o, fie, apărută la vreunul dintre vecini, ațâțat de imboldul invidiei, a adăugat-o *Prefetei* lui ” Ureche³⁵⁷.

Principele nostru consideră că „aceasta ... basnă pre carea Simion acesta, sau singur din capul său au scornit-o, sau de la vreun prostac însă zavistuietoriu mai denainte din crieri fătătă au aflat-o, la predosloviia *hronicului lui Urêche*, fără nici o rușine a o prepune au îndrăznit...”³⁵⁸. ***Dintru început D, Cantemir expune cele arătate de „ ... Simion. Scrie dară călugărul acesta în Presosloviia (sau precum noi dzicem în Prevoroava) hronicului lui Ureche (pre carele noi îl avem maiștiut istoric moldovenesc) precum el această poveste în hronicul lui Ureche însămnată neaflând-o n-au vrut și pe aceasta să o triacă cu condeilul său. Pentru numele dară basnuitorului acestuia așe ne înștiințăm de la Miron Costin și de la ficiorul sau Neculaiu Costin logofătul. Iară basna lui în pomenita Pridosloviie a lu Ureche așe o citim: Fiind ...***³⁵⁹.

Basna după <i>Letopisețul</i> Gr.Ureche	Basna după <i>Hronicul</i> ...lui D.Cantemir
Interpolarea lui Simion Dascălul „De izvodirea moldovenilor, de unde au venit într-aceste locuri”, adică despre obârșia moldovenilor și de unde au venit ei pe meleagurile dintre Carpați și Nistru, căci anume aceste afirmații ale interpolatorului l-au făcut pe D.Cantemir să se cutremure de „scornirile” acestuia: „Scrie letopisețul vel unguresc că oarecându [cândva- n.n.] pre aceste locuri [pe teritoriul Moldovei –n.n.] au fost lăcuind tătarii. [Aceștia –n.n.] mai plodindu-să și înmulțindu-să și lățându-să, s-au [în]tinsu de au trecut și peste munte [Carpați – n.n.], la Ardeal. Și împingându pe unguri din ocinele salem n-au mai putut suferi, ce singur Lăslău craiul ungurescu, ...s-au sculat de s-au dus la împăratul Râmului, de ș-au cerșut oaste într un ajutoriu împotriva vrăjmașilor săi. Ce împăratul Râmului alt ajutoriu nu i-au făgăduit, ce i-au dat răspunsu într-acesta chip, de i-au zis: „Eu sântu jurat, cându am stătut la împărăție, om de sabiia mea și de județul mieu să nu moară. Pentru aceia oameni răi s-au făcut în țara mea și câte temnițe am, toate sânt pline de dânșii și nu mai am ce le face, ci ți-i voi da ție, să faci izbândă cu dânșii și eu să-mi curățescu țara de dânșii. Iar în țara mea să nu-i mai aduci, că ți-ii dăruiescu ție.” Și den sârgu învătă de-i strânsără pre toțin la un loc de pretitinderile și i-au însemnatu pre toți, de i-au arsu împrejur capului de le-au prjolit părul ca unor tâlhari, cu un hier arsu, care semnu trăiaște și până astăzi în țara Moldovei și la Maramoroș, de să cevluiescu oamenii prejur cap. ... Laslăun craiu, dacă au luat acel ajutoriu tâlhărescu de la împăratul Râmului, au silit la Țara Ungurească și ... cu toată puterea sa s-au apucat de tătari a-i bate și a-i goni, de i-au trecut munte în ceasta parte pre la Rodna ...	„Fiind, dzice [Simion - n.n.], crai în țara ungurească Laslău (așe cheamă el pe Ladislav) ... , să fie întrat mulțime de tătari cu pradă în țara ungurească. Craiul Laslău, vădzindu-să slab de oști și de puteri și mierându-să cum va face și cum va pute să stea împotriva a atâta mulțime, să fie trimăs la împăratul Râmului (iară la care împărat nu pomenêște) și să să fie rugat să-i dea agiutoriu împotriva a unui nepriiantin de obște ca acesta. Împăratul solii lui Laslău să-i fie priimit și că-i va da cum mai în grabă agiutoriu să-i fie făgăduit. Și așe mulțime de tâlhari și de ucigași și de alt fé/liu de vinovați de moarte, din toată împărăția lui strângând, să-i fie trimis acelui craiu unguresc într-agiutoriu. Iară căci să să fie aflat atuncea atâta samă de tâlhari în temnițele Râmului dă samă iarăși acel Simion, precum împăratul acela, când au stătut la împărăție, ori de a sa bunăvoie, ori de la publică silit, nu să știe, să să fie giurat că cât va împărăți el, nici un om, macar cu orce féliu de vină, de sabiia sau de poronca lui să nu moară, macar de l-ar și da dreptatea morții; și cu acea socoteală în vrémea împărăției lui, să să fie aflat mulțime de tâlhari prin toate temnițele închiși. Așe dară, precum dzisem, împăratul, ... Râmului, <vrând>³⁶¹ să trimață acei tâlhari într-agiutoriu lui Laslău, întâi să fie poroncit și să-I fie ars pe toți în giur împregiurul capului, pentru ca de ciia să să poată cunoaște dintr-alti oameni. Apoi, trimițindu-i, să le fie poruncit

³⁵⁶ Dimitrie Cantemir. *Istoria moldo-vlachică*, 2017, p. 313-315.

³⁵⁷ Ibidem, p.323.

³⁵⁸ D.Cantemir. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ed. Stela Toma, Chișinău, 2016, p. 184.

³⁵⁹ Ibidem, p. 182-183.

³⁶¹ În manuscris adăugat pe margine.

Și așa gonindu-i prin munți, scos-au și pre acești tătari, carii au fostu lăcuiitori la Moldova, de i-au trecut apa Siretului. Acolo ... s-au descălecat țara, după cuvntul craiului... Și după multă goană ce au gonit pre tătari și i-au trecut preste Nistru, la Crâmu ..., de acolo s-au întorsu Laslău craiu îndărătu cu mare laudă și biruință...

Ce această poveste a lui Laslău craiu ce spune că au gonit pre acești tătari nu a au scos Ureche vornicul di letopisețul cel leșesc, care poveste o am socotit pre semne ce arată, că poate fi adevărată”³⁶⁰.

Înapoi să nu să mai întoarcă, că carile se va întoarce și să va prinde în împărăția sa, acela să va omorî. Laslău dară, luând acel agiutoriu de tâlhari de la împăratul Râmului trimiși, să fie purces cu dânșii asupra tătarilor, carii acmu, în țara unguriască întrând, ardea și prăda tot ce le ieșie înainte și, dându-le război tare, să fie răzbit pe tătari și să-i fie biruit. Tătarii dând dos de fugă, Laslău cu tâlharii și cu alte oști a sale să-i fie gonit până peste munți și până au dat la apa Sirétiului; acolo tătarii, fiind de gonași întiriți și de frica carea le sta din dos, apa și fără vad a tréce căutându-le, mulțime de dânșii în apa Sirétiului să să fie înecat ...

Într-acesta chip craiul Laslău, făcând mare izbândă ca aceasta și la scaunul său cu mare pohfală întorcându-să ...

După acestea, vrând Laslău craiu iarăși să trimață pe acei tâlhari romani la împăratul înapoi și cu mari și multe daruri să-i mulțămască pentru agiutoriul ce i-au dat și pentru binile carile i-au făcut, împăratul să-i fie răspuns că mai mare și mai priimit dar nu poate să-i dea, decât dacă va opri pre acei oameni la sine, nici le va da voie să să mai întoarcă la locul său. Pentru care lucru, vădzând Laslău că împăratul nu mai priiméște la sine pe acei tâlhari, așijderea temându-să să nu cumva acéleași furtușaguri și tălhușaguri să facă și în țara lui, precum făcuse la Râm, de nevoie / i-au căutat a le arăta locuri de hrană și de aședzământ; și așé să-i fie aședzat pe apa Morășului, care țară și acmu să chiamă Maramorăș, și de atuncea să fie rămas acei romani pentre unguri în Ardeal multă vréme lăcuiitori. Și de ciia, cu cursul vremii, acolo înmulțindu-să și plodindu-să, și nemaîncăpându-i locul, să se fie sculat unii dintr-înșii și, trecând peste munți în ceasta parte [a Carpaților – n.n.], să fie aflat locurile (unde acmu țara Moldovei și a Munteniii stă) pustii și de oameni deșérte și, aducându-și de ciia și muierile și copiii de la Ardeal, să să fie aședzat cu totul pre acéle pomenite locuri pustii”³⁶².

Anume această versiune a interpolatorului l-a indignat peste măsură l-a indignat pe D. Cantemir și l-a determinat să o analizeze minuțios și să-i deslușească toate fațetele, recurgând direct la sursele ungurești. Ba mai mult, principele învățat dedică acestor căutări două întreg capitole în *Hronicul* ... său, în care „arată-să din ce izvor s-au scurs piștelnița aceștii puturoase

³⁶⁰ Ureche Grigore, *Letopisețul Țării Moldovei*. Ediție de P.P.Panaiteescu, București, 1955, p. 62-63.

³⁶² D.Cantemir. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ed. Stela Toma, Chișinău, 2016, p. 183-184 .

basne” și „arată-să precum această basnă cu Laslău iaste scvornită din istoriia adevărată a doi crai ungurești”³⁶³. Acelorași aspecte D.Cantemir le consacră pagini întregi și în *Istoria moldo-vlachică*: „*Basna dară aceasta să poartă sub numele unui Simion Călugărul, după carile apoi urmadză un Misail iarăși călugăr și Evstratie ..., pune-vom nevoie să doslușim ... de unde s-au încăpătat de această așe de grozavă minciună și măcar că el singur minte, precum această poveste să o fie luat din hronicul cel unguresc, însă adevărat nu dzice, căci cât în puțința noastră au fost, din istoricii carii au scris pentru lucrurile ungurești, nici pre unul/ cu amănuntul și prin multă vreme necercat n-am lăsat; și ales pe Anton Bonfin (carele adevărat s-ar putea dzice precum iate domnul istoricilor ungurești) numai cât nu l-am fărmat întorcându-l, însă de poveste ca aceasta a da n-am putut.*”³⁶⁴.

D.Cantemir bazându-se pe lucrarea lui Bonfinius arată cu multă exactitate „...de unde va fi amestecat celelalte părți ale scornelii ...”³⁶⁵ cu privire la tâlharii din temnițele Râmului și „...din ce parte a istoriei o va fi însăilat scornitorul și își va fi acoperit povestea cu o atât de chipeșă alcătuire?, cu „...prilejul de a născoci ceva despre o secure și despre Bathus ucis de Ladislaus și altele.”³⁶⁶. „*Iară noi aceasta a mai lungi părăsind, datoriia a adevărinții istoricești ne silește ca să cercăm și aflând să arătăm de unde iaste <începătura> acestii basne, și cum și în ce chip până la acel măzac Simion au agiuns?*”³⁶⁷.

Cu referire la cele spuse de interpolatorii cronicii lui Ureche, D.Cantemir generalizează: „După cum se strică apa care țâșnește din izvorul cel mai curat, abătută din cursul său prin mlaștini și bălți înțepenite, și începe apoi să putrezească și să împrăștie un miros rău, tot așa povestirile istoriei adevărate, ajungând în gura proștilor și înșelătorilor, se transformă în scorneli puturoase și dezgustătoare (căci gura care s-a obișnuit să nască minciuni nu mai lasă nici urechile să audă adevărul)”³⁶⁸.

Finalizând aceste caracteristici D.Cantemir arată: „Așadar, pe când citeam cu hărnicie *Hronicele*, cum le numesc ei, ale bulgarilor, scrise în limba sclavonă de primii lor – nu știu dacă să le spun oameni ce însăilează sau care împung – într-un târziu, rătăcind prin atâtea mlaștini, bălți, lacuri, am ajuns la capătul mort, ca să folosesc un termen al chimiei.”³⁶⁹. D.Cantemir încercând până la urmă să găsească de unde vin scornelile lui Simeon consideră că acesta „pare să fi dat îndărăt cu dobândă această poveste a sa [cu privire la obârșia românilor- n.n.], împrumutată de la un alt scornitor, mai vechi decât el. Căci noi am trudit cercetând această poveste (născocită poate spre rușinea neamului valachic), căutându-i izvorul nu doar vreme de multe zile, ci chiar de mulți ani, până ne-am sleit de puteri, dând deoparte praful pus pe scriitori: și nu am putut găsi nimic de felul acesta la cei adevărați, care își merită cumva numele de istorici...”³⁷⁰. „Acestea sunt așadar cele spuse de bulgari despre Ladislaus Magul și, mai apoi, Sfântul, - conchide principele nostru,- la care Symeon ori vreun alt ignorant de același soi a adăugat celelalte ..., despre tâlharii romani trimiși lui Ladislaus în ajutor: nu sunt însă altceva decât o stricare a istoriei adevărate...”³⁷¹.

D. Cantemir în anumite privințe vine cu argumentele sale în combaterea spuselor interpolatorilor, așa cum este cazul unor calcule cronologice câți ani au trecut de la domnia regelui ungar, până la năvălirile mongolilor în spatiul populat de români: „...sub acest Bela, rege al Ungariei, are loc năvălirea lui Bathias, foarte aprigă și cea din urmă, prin care toate aceste ținuturi au fost aproape cu totul răvășite și pustiite. Aici s-ar cuveni ca acel călugăr Simeo[n], un

³⁶³ Ibidem, p.185-195.

³⁶⁴ Ibidem, p. 182.

³⁶⁵ Dimitrie Cantemir. *Istoria moldo-vlachică*, 2017, p. 343.

³⁶⁶ Ibidem, p. 347.

³⁶⁷ D.Cantemir. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ed. Stela Toma, Chișinău, 2016, p. 184-185, 476.

³⁶⁸ Dimitrie Cantemir. *Istoria moldo-vlachică*, 2017, p. 323.

³⁶⁹ Dimitrie Cantemir. *Istoria moldo-vlachică*, 2017, p. 325.

³⁷⁰ Ibidem, p. 325.

³⁷¹ Ibidem, p. 335.

omuleț foarte mincinos și cu mintea nerușinată (și învățăcelul lui, Samuel³⁷²), să ia aminte cați ani se scurg de la Vladislaus (Lasleu al lui) până la Bela, fiul lui Andreas, căci se adună treizeci și unu de ani întregi până la prima lui cercetare augurală și se adaugă apoi cei unsprezece ani ai domniei lui (pentru că într-al unsprezecelea an al domniei lui a avut loc năvălirea lui Bathias, adică în anul Domnului 1242). Așa încât toți anii care s-au scurs ajung la 42, care fac aproape o jumătate de secol. Este așadar foarte bun proverbul turcesc ... „o socoteală greșită sau trecută cu vederea se poate întoarce și de la Babylon“, adică este îndreptată și corectată chiar după vreme îndelungată³⁷³.

Cu argumente și mai puternice combate părerea interpolatorilor privitoare la venirea romanilor din Italia în Dacia la o data mult mai trzie față de cum consideră D. Cantemir: „Voi pune păreri noastre un fel de cunună: religia însăși a tuturor valachilor, din orice ținut. Căci toți sunt credincioși ai bisericii răsăritene [bizantine – n.n.]; dacă însă acești valachi au ieșit prima dată dintre romani, cum minte monahul acela Simeon, în anul Domnului 1359, sub Vladislaus³⁷⁴, acel plăsmuit rege al Ungariei, cum se face că acești valachi au ieșit din Italia cu religia grecească? Căci pe atunci nu doar că biserica apuseană era separată de cea răsăriteană, ci încă din vremea lui Photius, patriarhul de la Constantinopolis³⁷⁵, și a împăratului Leon³⁷⁶, fapt ce se petrecea în anul Domnului ...³⁷⁷, aveau mari neînțelegeri între ele: de unde se vedește că acea ieșire este cu totul neadevărată și că toți valachii, sau romanii din Dacia, au primit creștinismul odată cu trupul Imperiului de răsărit și și-au păstrat după aceea cu strășnicie credința, laolaltă cu grecii...”³⁷⁸.

Cu o și mai mare putere de convingere în promovarea concepției sale privind originea românilor în spațiul vechii Dacii și în același timp respingând opiniile interpolatorilor D. Cantemir se oprește într-un capitol special din Cartea Întâi a *Istoriei moldo-vlahice* „Despre părerea celor care vor ca neamul valach să nu fi fost dus în Dacia nici de Flaccus, nici de Traian, ci să fi ajuns multe veacuri mai apoi, din Italia, mai întâi în Transilvania și de acolo în amândouă Valachiile [Moldova și Țara Românească – n.n.]”, în care arată precum că „Nu am citit ca vreunul dintre scriitorii din vecini, fie greci, fie latini, să fi pus în scris părerea aceasta privind sosirea recentă [în plin Ev Mediu - n.n.] a valachilor, nici nu am auzit să o fi urmat cineva demn cumva de numele de istoric. Căci înfățișarea acestei tradiții aduce nu a istorie (care are în sine adevăr, așa cum trupul are suflet), nici a simplă istorisire, ci de-a dreptul a minciună scornită și a poveste băbească, de soiul celor cu care obișnuiesc oamenii să-i ademenească noaptea pe copilași înspre somn și liniște; de aceea nici nu ar trebui să-și afle locul între tradițiile celorlalți autori, dacă nu am avea datoria să îi înfățișăm cititorului nostru ce am promis, după cum se cuvine”³⁷⁹.

Dacă la început D.Cantemir arată că nu știe de ce obârșie este Simeon: „Despre numele scornitorului³⁸⁰ așa am aflat de la doi istorici de-ai noștri, Myron și Nicolaus Costin; despre neamul lui însă, patria lui și când va fi scris așa ceva, până acum nu ni s-a deslușit”³⁸¹, ca în cele din urmă să vadă în acest „călugăr „quidam Simeo” foarte mincinos, un omuleț dintr-un neam

³⁷² Printr-o serioasă scăpare D.Cantemir scrisese aici Samuel în loc de Misail (Dimitrie Cantemiri. *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, în Dimitrie Cantemiri. *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus și Historia Moldo-Vlachica*, Prefață de Virgil Cândea, Ediție critică, traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi, București, Ed. Academiei Române, 1983, p. 85).

³⁷³ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p.105-107.

³⁷⁴ Probabil D. Cantemir îl avea în vedere pe Ladislau I, rege al Ungariei (1077 - 1095).

³⁷⁵ Photius I, patriarh al Constantinopolei (858-867; 877-886).

³⁷⁶ Leon al VI-lea Înțeleptul, împărat bizantin (886-912).

³⁷⁷ La D. Cantemir anul lipsește, dar evident este vorba de marea schismă produsă în 1054 între ramura orientală și cea occidentală a Bisericii creștine.

³⁷⁸ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p. 149.

³⁷⁹ Dimitrie Cantemir. *Istoria moldo-vlachică*, 2017, p. 315.

³⁸⁰ Cu același termen D.Cantemir îl caracterizează în lucrările sale și cu alte ocazii „scornitor al nostru, Symeon”(Dimitrie Cantemir. *Istoria moldo-vlachică*, 2017, p. 323).

³⁸¹ Dimitrie Cantemir. *Istoria moldo-vlachică*, 2017, p. 313-315.

necunoscut...”³⁸², totuși admite că ar fi de neam strain „Symeon, un călugăr... fie trufaș de ceva știință de carte slavonică, fie că va fi fost el însuși de neam bulgaric sau servic”³⁸³, iar ulterior vine cu precizarea că ar fi de neam „bulgar”³⁸⁴. De unde reiese după D. Cantemir că doar o persoană de neam străin (nici de cum un român) ar fi putut aduce atâtea ocări la adresa neamului său nobil.

În capitolul 13 al Cărții Întâi: „În ce fel s-a plăsmuit, din istoria adevărată despre regii Hungariei Ladislaus și Bela, povestea lui Symeon despre tâlharii romani trimiși în ajutor regelui Ladislaus”, D. Cantemir îndeplinește promisiunea făcută în Prefață, arătând că „avem să înfățișăm altora și cele de bine, și cele de rău de la toți autorii, după cum le-am auzit, întocmai, fără să le schimbăm și fără să le micșorăm Căci am făgăduit să primim cu suflet împăcat părerile în privința neamului nostru ale autorilor, adică ale celor care sunt acceptați în rândul istoricilor de către lumea învățată, ori sunt măcar cumva îngăduiți, dar nu ale unor născocitori și ale unora ce rățesc dincolo de căile ce merită numele de istorie Este dincolo de îndoială (după cum credem noi) că acel născocitor de soi, oricine va fi fost, a cârpit și a țesut povestea asta din două istorii diferite ale unor regi diferiți și din timpuri diferite: adică dintr-una care s-a petrecut sub frații Solomon și Geiza, în anul Domnului 1082, și dintr-alta care s-a petrecut sub Bela al patrulea, fiul lui Andreas al doilea, pe la anul 1235”³⁸⁵. Spre deosebire de interpolatori pentru mai multă convingere și pentru deslușirea adevărului în problema enunțată în titlul capitolului D. Cantemir se adresează la „Bonfinius, cel mai atent scriitor al istoriei hungare”³⁸⁶. Expunând pe larg evenimentele desfășurate în domniile regilor ungari, arătați mai sus, Cantemir constată că nimic din cele spuse de interpolatori nu află la acest prestigios istoric al Ungariei³⁸⁷. În finalul capitolului D. Cantemir arată mecanismul „măsluirii” faptelor de către interpolatori: „Iată cum se vedește că el a pus o scorneală: în locul rugăciunilor și lacrimilor vărsate dinaintea judecății lui Dumnezeu, în locul prizonierilor unni [hunilor -n.n], duși jalnic în lațuri, tâlhari ținute vreme îndelungată în temnițele din Roma și din întreaga Italie”³⁸⁸. În aceeași ordine de idei principele nostru se întreabă: „Dar că Ladislaus și-ar fi urmărit dușmanii până la râul Sireth, din ce parte a istoriei o va fi însălat scornitorul și își va fi acoperit povestea cu o atât de chipeșă alcătuire?”. În continuare Cantemir aduce imediat și răspunsul: „Iată că și aceasta se dezvăluie limpede, tot acolo [la același istoric Bonfinius – n.n.]: căci unnii, auzind de moartea regelui lor și a tuturor alor lui, în Ungaria, și-au adus ajutoare de pretutindeni, de parte bărbătească. Tot așa, s-au străduit să-i stârneasă împotriva hunarilor pe comani, hamaxobi și ruteni. Se pornește așadar o încăierare plină de cruzime și ungarii îi zdrobesc în luptă din nou pe unni și pe aliații lor, iar Ladislaus îl ucide cu securea, într-o luptă om la om, pe regele unnilor, Acus. (Iată, pentru scornitor, prilejul de a născoci ceva despre o secure și despre Bathus ucis de Ladislaus și altele.)

După măcelul unnilor însă, s-a pornit războiul cu roxolanii: odată stins acesta și încheindu-se pacea, a izbucnit războiul cu polonii, pe care Ladislaus, înfrângându-i de asemenea, i-a urmărit până la râul Vistula. Iată-ți, în loc de Sireth din Moldavia, Vistula, râul care desparte Scythia și Sarmatia de Germania.” Încheind capitolul respectiv D. Cantemir constată cu regret că cele falsificate de interpolatori, până la urmă autorul reduce critica doar la adresa lui Simeon, că

³⁸² Dimitrie Cantemir. *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, în Dimitrie Cantemir. *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus și Historia Moldo-Vlachica*, Prefață de Virgil Cândea, Ediție critică, traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi, București, Ed. Academiei Române, 1983, p. 102, 105. **Acwiași frază în tălmăcirea lui Dan Slușanschi:** „... un anume călugăr plin de greșale, [pe nume] Simion, un îns căruia nici neamul nu l se cunoaște” (Dimitrie Cantemir. *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, în Dimitrie Cantemir. *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus și Historia Moldo-Vlachica*, Prefață de Virgil Cândea, Ediție critică, traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi, București, Ed. Academiei Române, 1983, p.83).

³⁸³ Dimitrie Cantemir. *Istoria moldo-vlachică*, p. 315.

³⁸⁴ Ibidem, p. 349.

³⁸⁵ Ibidem, p. 335-337.

³⁸⁶ Ibidem, p.339.

³⁸⁷ Ibidem, p. 337-349.

³⁸⁸ Dimitrie Cantemir. *Istoria moldo-vlachică*, 2017, p. 345.

„de la el iau și alții, nu cronicari [istorici veritabili – n.n.], ci gălbejiți [adică niște începători nepricepuți în știința istorică – n.n.], ori mai degrabă apucați, de aceeași teapă”³⁸⁹.

Apelând la scrierile aceluiași Bonfinius, Dimitrie Cantemir demolează mitul scornit de interpolatori, precum că regile Ungariei a obținut victorie asupra lui Batâi și că în realitate lucrurile s-au întâmplat exact invers: „Înainte de toate este de observat la scornitorul nostru că Bathus sau, la alții, Bathias, a pustiit Hungaria în timpul domniei lui Bela al patrulea, că regele a fost înfrânt în luptă și a scăpat cu fuga în Austria; să se citească Bonfinius, în decada a 2-a, cartea a 8-a, unde nu se aude decât că aproape tot regatul Hungariei a suferit pustiiri, măceluri, distrugeri, incendii, fier și nenorociri greu de rostit și prăpăduri nemaipomenite, dar nu se găsește nicio slovișoară despre vreo izbândă împotriva tartarilor. Scornitorul însă spune că Bathias a fost ucis cu securea de Ladislaus acela Sfânt; și nu e de mirare, dacă în loc de comani (care se predaseră regelui Bela în anul de dinaintea năvălirii lui Bathus în Ungaria: cum o parte dintre ei primiseră credința creștină, regele le dăduse ogoare întinse ca să se așeze acolo), necioplitul măsluitor va fi citit „romani”. Cum însă această povestire nu se potrivește nici măcar cu scorneala, să trecem la istoria lui Ladislaus. Bonfinius, cel mai atent scriitor al istoriei hungare, în decada a 2-a, cartea a 3-a, scrie: Pe când domnea în Hungaria Solomon, în anul 1062, Giula, regele hunnilor, a năvălit în Hungaria, iar lui i-au ieșit dinainte regele Solomon, împreună cu căpeteniile Geisa și Ladislaus (acesta e acel Ladislaus care a domnit după fratele său Geiza, și a fost numit Credinciosul sau Sfântul) și cu oștile hungare, lângă cetatea Dobok, la muntele numit Cherhelem: acolo s-a pornit o luptă aprigă de ambele părți, iar hungarii au dobândit victoria ...”³⁹⁰.

„...Iară pricina iaste căci vădzind noi adăosăturile basnelor carile acel Misail și următorul lui, Simion, din uscată tidva lor li-au scornit și în pridosloviia hronicului lui Uréche fără nici o rușine a le amesteca au îndrăznit, atâta cât acmu orice, și adevăr ar fi scris, toată credința ș-au pierdut, căci *semel mendax semper mendax*, odată minciunos, pururea minciunos rămâne, ó év éví καὲν παντὶ, cel ce într-una, acela și în toate, și căci aceasta iaste dobânda minciunosului, ca când ar grăi și adevărul să nu să mai creadă”³⁹¹.

Pentru a convinge și mai mult cititorul în privința aprecierii interpolărilor D. Cantemir recurge la o comparație: „Pocitanie [citatul, fragmentul – n.n.] aceasta, dzice dară Simion să o fie luat din istoricul cel unguresc; iară din care istoric anume nu arată; dzice că în *hronicul lui Uréche* nu iaste scris, iară el, socotind-o că presémne va fi adevărată, n-au vrut să nu o scrie. (O, ce frumos giudecătoriu, asemenea aceluia, căruia dzicându-i unul să gâcească ce ține strâns în pumni, el au răspuns că de-i va spune numai forma lucrului aceluia, atuncea va putea să giudece și anume să gâcească ce ține în pumn. Celalalt spuindu-I că ține în pumn un lucru rătund și în mijloc găurit, gâcitoriul, după multă chiteală, i-au răspuns dzicând că altă nu poate fi fără numai o piatră de moară, căci acéia iaste rătundă și în mijloc găurită. Tocma așé iaste și socoteala giudecătorului Simion, socotind numai căci iaste rătundă și găurită, iară nu ce poate pumnul cuprinde.) Așijderea dzice că acel Laslău să fie fost vâlhovnic, carea di pe limba slovenească să înțălége vrăjitoriu, căutătoriu în stéle; dzice c-au fost în légea păpiștășască și de la dânsul întâi au început ungurii a lăsa săc marțea și altele câte buiguiaște tuturor sânt știute.”³⁹².

Chiar și în cazul când Cantemir observă în *hronicul lui Ureche* o afirmație sau o teză care nu concordă cu viziunile sale, este înclinat să atribuie aceste ierori mai curând copiștilor de mai trziu și nici de cum lui Ureche vornicul. De exemplu, când expune faptele referitoare la relațiile moldo-polone la împrumutul bănesc făcut de voievodul moldav regelui polon Sigismund, în special (ulterior revărsându-se în problema Pocuției în relațiile dintre cele două țări), principele afirmă că: „greșeala vine fie de la Ureke, fie de la scribi [copiști, interpolatori – n.n.], care scriseră în loc de „pentru”, „împotriva”³⁹³. D.Cantemir îi demască pe interpolatori și măsluitori arătând că aceștia „schimbă ordinea povestirii adevărate”, și „pune în loc de aceea [de

³⁸⁹ Ibidem, p. 349.

³⁹⁰ Ibidem, p. 335-339.

³⁹¹ D.Cantemir. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ed. Stela Toma, Chișinău, 2016, p. 491-492.

³⁹² Ibidem, p. 476.

³⁹³ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p. 143.

evenimente veritabile – n.n.]” „scurtura putredă a scornelii”³⁹⁴ sau „non vero item fabulatoribus et extran omnes historici nomimis semitas aberrantibus”³⁹⁵.

„Poate că pe acest Sylviu l-a urmat fără destulă grijă Urechia, străvechiul autor moldav, și a căzut în greșeală, dar se cuvine să fie lesne iertat, de vreme ce, după cum înțelegem din *Cronologul* lui, nu citise chiar scrierile istoricilor romani, ci doar i-a tradus după poloni, fie pentru că nu cunoștea limba latină, fie pentru că, în vremurile acelea tulburi (căci a trăit sub Aron³⁹⁶, cel mai tiranic principe al Moldaviei), nu a avut la îndemână istorici demni de încredere și nici autori clasici. De aici i se trage și faptul că nu amintește defel prima întemeiere a Moldaviei noastre nici în prefață, nici în alte locuri unde s-ar fi potrivit (cum se cuvine să facă un istoric).”³⁹⁷

Concluzii:

Astfel, din cele arătate mai sus concluzionăm că la întocmirea lucrărilor sale dedicate istoriei românilor, Dimitrie Cantemir pe lângă numeroasele opere istorice ale străinilor a utilizat pe larg și surse istoriografice interne, între care un loc important îi revine „*hronicului lui Ureche vornicul*”, sursă pe care o analizează și o folosește în mod critic. Dacă Ureche vornicul este considerat de principele învățat „cel mai cinstit dintre istoricii moldavilor”³⁹⁸, apoi copiiștii și interpolatorii de mai târziu Simion Dascălul, Misail Călugărul și Eustratie Logofătul sunt apreciați drept „băsnuitori” care au calomniat pe români cu afirmații mincinoase și deșănțate referitor la obârșia lor.

Punând laolaltă toate informațiile din lucrările lui Dimitrie Cantemir fie în limba latină, fie în limba română în care au fost preluate informații din „*Hronicului lui Ureche vornicul*” reiese cu destulă claritate că învățatul principe atribuia această lucrare referitoare la istoria Moldovei de la descălecatul lui Dragoș până în domnia lui Aron Tiranul (1591-1595) lui Nestor Ureche (?-1618), vornicul Țării de Jos și prin sintagma „**Ureka, străvechi autor al Moldaviei**” adusă în diferite lucrări ale sale³⁹⁹, Dimitrie Cantemir îl vede drept autor al cronicii în cauză pe **Nestor Ureche**.

³⁹⁴ Dimitrie Cantemir. *Istoria moldo-vlachică*, 2017, p. 343.

³⁹⁵ Ibidem, p. 337.

³⁹⁶ De fapt, Ureche, născut prin 1590, era abia în anii copilăriei mici în vremea lui Aron Vodă Tiranul (1591-1592 și apoi 1592-1595); confuzia provine desigur din subtitlul Letopiseșului: De la Dragoș Vodă până la Aron Vodă (Dimitrie Cantemir. *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, în Dimitrie Cantemir. *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* și *Historia Moldo-Vlachica*, Prefață de Virgil Cândea, Ediție critică, traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi, București, Ed. Academiei Române, 1983, p.43, nota 51).

³⁹⁷ Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p. 27, 29.

³⁹⁸ Dimitrie Cantemir. *Istoria moldo-vlachică*, 2017, p. 323.

³⁹⁹ Dimitrie Cantemir. *Istoria moldo-vlachică*, 2017, p.313-315. Dimitrie Cantemir. *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi*, 2017, p. 27, 29.

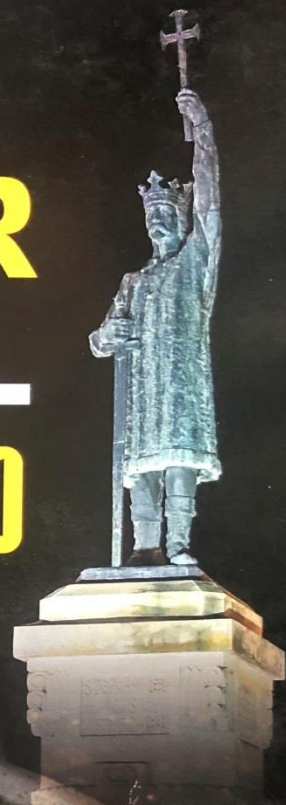

MINISTERUL EDUCAȚIEI, CULTURII ȘI CERCETĂRII AL REPUBLICII MOLDOVA

BIBLIOTECA NAȚIONALĂ A REPUBLICII MOLDOVA

CALENDAR NAȚIONAL 2021

**555 de ani de la trecerea moșiei Chișinău în posesia
lui Vlaicul Pârcălab (1466)**

Deși începuturile Chișinăului coboară în adâncul secolelor, se prea poate încă din perioada stăpânire mongolo-tătare pe meleagurile noastre (1241/1242 – circa anii 70-80 ai sec. XIV) o primă mențiune a așezării datează din 17 iulie 1436, pe când era proprietate a unor boieri.

După mai mulți ani această moșie prin actul domnesc al lui Ștefan cel Mare (1457-1504) din 1466 a fost întărită „...unchiului nostru dumnealui Vlaicul ... o siliști la Chișinău, la Fântâna Albișoara, ce s-au cumpărat de la Toader, feciorul lui Fedor, și de la fratele lui, de la... și de la Fedorel, drept 120 arginți tătărești”. În partea finală a aceluiași document mai aflăm: „Deci i-am dăruit acea siliști mai sus-numită, la Chișinău, la Fântâna Albișoara, ca să-i fie dumisale și de la noi direaptă ocină și moșie cu moară și cu tot venitul și fiilor dumisale, nepoților și strănepoților, stătătoare în veci”.

Din același izvor (1466) istoricii mai conchid că în cazul dat este vorba de o așezare rurală repopulată prin efortul lui Vlaicul pârcălab, ca ulterior să figureze cu anumite bunuri agricole, păduri, pășuni, terenuri valorificate, cu o moară, care în totalitatea lor constituiau o moșie ce aducea proprietarului anumite venituri. Aceasta a fost procurată cu o sumă destul de mare pe acele vremuri – 120 arginți tătărești. Probabil, în cazul Chișinăului de atunci era vorba de o seliște unde erau stabilite cu traiul, pe malul Bâcului, câteva familii țărănești care se îndeletniceau cu agricultura (arau, semănau, iar cerealele obținute le măcinau la moara din partea locului), creșteau vite, cultivau vița de vie ș.a. De obicei, asemenea așezări rurale numărau 5-10 gospodării țărănești. Tot atâtea gospodării trebuia să fi avut și Chișinăul pe atunci.

Din documentul citat mai sus, din 1466, care, trebuie să constatăm, nu s-a păstrat în original, ci doar într-o copie târzie tradusă din slavonă în românește în prima jumătate a sec. al XVIII-lea, mai aflăm că până la acea dată seliștea Chișinăului cu toate bunurile și veniturile ei de mai multă vreme, fie între 1436-1466, fie încă de până la această dată, era în proprietate boierească, aparținând unui oarecare Toader, feciorul lui Fedor și rudelor apropiate. Aceștia din urmă au vândut moșia Chișinăului lui Vlaicul, unchiul lui Ștefan voievod pe linie maternă (era fratele Mariei-Oltea, mama lui Ștefan cel Mare), promovat în Sfatul domnesc de Bogdan al II-lea, domn al Țării Moldovei (1449-1451, tatăl viitorului voievod Ștefan cel Mare (1457-1504). Probabil, a fost în pribegie cu viitorul vv. Ștefan 1451-1457; adept al lui Ștefan la luarea scaunului domnesc din 12 aprilie 1457; *pârcălab de Cetatea Albă* 1457 -1462 (probabil până la 1466); *boier-sfetnic în Sfat fără dregătorie* 1463 - 1467; *pârcălab de Hotin* 1467 - 1469; 1469 - 1476, când apără cetatea de invazia otomană; *boier-sfetnic în Sfat fără dregătorie* 1478 – 1480; *prim-sfetnic* 1479- 1484 și totodată *pârcălab de Orhei* 1481- 1484, când cetatea a fost înzestrată pentru prima dată cu artilerie. Menționat ultima dată în documente pe 29 mai 1484 admițându-se că a murit participând în luptele de apărare a Chilieii sau Cetății Albe. Copii: Duma pârcălab și prim-sfetnic, † 1502 și Dragna. Astăzi una din străzile din centrul Chișinăului poartă numele „Vlaicul pârcălab”.

După moartea lui Vlaicul pârcălab (1484), Chișinăul a trecut în posesia fiului acestuia Duma pârcălab, prim sfetnic al lui Ștefan cel Mare, apoi și la nepoții și strănepoții săi, fiind stăpânită de aceștia până în 1576, când Vasutca strănepoata celebrului pârcălab o vinde cu 500 galbeni tătărești, fiind la acea dată o destul de bogată moșie cu mai multe mori în Bâc.

BIBLIOGRAFIA

- Documenta Romaniae Historica A Moldova, vol. II, doc. 65-113; 115, 131, 147, 148-158, 161-206, 219– 262, 233, 235, 237, 240-247, 249-254, 257-259, 261, 262.
- Eșanu Valentina, Eșanu Andrei. *Bogdan al II-lea și Maria-Oltea – părinții lui Ștefan cel Mare*, Chișinău, Prut Internațional, 2007, 156 p.
- Eșanu Valentina. Raporturile lui Ștefan cel Mare cu marea boierime în primii ani de domnie. În: *Akademios*, 2012, nr. 4 (27), p. 132.
- Eșanu Andrei, Eșanu Valentina. *Compromisul în politica internă a lui Ștefan cel Mare: formarea primului sfat domnesc (1457)* . În: *In honorem Gabriel Ștrempel*, Satu-Mare, 2006, p. 250.
- Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387-1858. Tratatate*, Ed. de Ion Ieremia, Chișinău, Universitas, 1992, doc. 52, p. 87-89.

Bogdan I. *Documentele lui Ștefan cel Mare*, Vol. II, București, 1913, p. 296-299.
 Eșanu Andrei, Eșanu Valentina. *Epoca lui Ștefan cel Mare. Oameni, destine, fapte*. București: Ed. Institutul Cultural Român, 2004, p. 249.
 Tudor-Radu Tiron, Lucian-Valeriu Lefter. *Sigiliile boierilor lui Ștefan cel Mare*. În: *Arhivele Putnei*, An. XI, 2015, nr. 1, p. 191, nr. 7 și p. 192, nr. 7 bis.
 Eșanu A. *Vlaicul pârcălab – unchiul lui Ștefan cel Mare*, Chișinău, Prut Internațional, 2001, 110 p.
 Bogdan Damian. *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București: Fundația Regele Carol I, 1941, p. 106.
 Eșanu Valentina. *Marii demnitari ai Țării Moldovei în domnia lui Ștefan cel Mare (1457-1504)*, Chișinău, 2018, p. 369-370.

Andrei Eșanu

555 ani de la punerea pietrei de temelie a Mănăstirii Putna (1466) de Ștefan cel Mare și Sfânt

După consolidarea în scaun, luat la 12 aprilie 1457, la îndemnul mitropolitului Moldovei, Teoctist I (1453-1477) Ștefan cel Mare și Sfânt a pus la 10 iulie 1466 temelia primei sale ctitorii – Mănăstirea Putna, fiind consemnată prin aceasta cucerirea cetății Chilia. Din cauza unor evenimente potrivnice (războiul contra regelui Ungariei (1467), invaziei tătarăști) construcția a fost încheiată prin 1469. Sfințirea lăcașului a avut loc în același an la 3 septembrie, după biruința în bătălia de la Lipnic pe Nistru asupra tătarilor. Ceremonia a fost oficiată de un sobor de 64 arhierei, egumeni, preoți și diaconi. Primul ei diriguitor fiind arhimandritul Ioasaf. Mănăstirea înzestrată cu toate cele necesare de voievod a devenit în scurtă vreme un mare centru cultural și spiritual al întregii țări, apoi și necropolă domnească, aici fiind înhumat Ștefan cel Mare, rude ale domnului, mitropolitul Teoctist ș.a. De-a lungul veacurilor, Mănăstirea Putna a trecut prin numeroase încercări (incendii, cutremure, jafuri și năvăliri străine), care i-au schimbat chipul cel dintâi. Din vechea zidire s-a păstrat turnul tezaurului, precum și numeroase relicve cărturărești, broderii și obiecte de cult.

Bibliografie

Cercetări arheologice la Mănăstirea Putna. În două volume, Mănăstirea Putna, vol. I, 2007, 216+ planșe; vol. II, 2016, 128 p.+ planșe
 Claudiu Paradais. *Comori ale spiritualității românești la Putna, Iași, 1988, 734 p.*
Putna. Ctitorii ei și lumea lor. Studii, București, 2011, 248 p.
Sfnta Mănăstire Putna. Album. Ed. II-a, Mănăstirea Putna, Ed. Mitropolit Iacov Putneanul, 2016, 608 p.
 Vasile Dumitrache. *Mănăstirile și schiturile României pas cu pas*, Vol. 2 – *Mitropolia Moldovei și a Bucovinei*, București, 2002, p. 374-381.

Andrei Eșanu

255 de ani de la întemeierea primei școli domnești din Chișinău 1766

Întrucât numărul celor instruiți în aceste școli înalte era încă destul de mic, iar necesitatea de oameni instruiți în Moldova era în continuă creștere s-a recurs în 1766 la o amplă reformă a învățământului, prin care se urmărea scopul de a cuprinde un număr tot mai mare de tineri de pe întreg teritoriul țării, tineri proveniți din păturile sociale mai modeste ale populației. Condițiile reformei au fost stipulate în hrisovul domnesc al lui Grigore al III-lea Ghica (1764-1767) prin care se prevedea deschiderea de școli domnești cu finanțare din visteria princiară în 23 de localități urbane din țară, între care și în orașul Chișinău. Aceste școli urmau să fie deschise la Sfântul Gheorghe (23 aprilie), având câte un dascăl de limbă română.

Cu mai mulți ani în urmă, într-un studiu al unuia dintre semnatarii lucrării de față, se admitea că o asemenea școală domnească a fost instituită și la Chișinău și că a funcționat cu succes mai mulți ani. Drept argument se aducea o observație în baza unor documente și însemnări de pe cărți manuscrise conform cărora în deceniile următoare a crescut mult numărul știutorilor de carte în rândurile populației târgului Chișinău. Aducem doar un singur exemplu în această privință. Astfel, o înțelegere semnată la 12 decembrie 1797, între mănăstirea *Galata de Jos* din Iași (care stăpânea pe atunci moșia Chișinăului) și un mare număr de negustori și posesori de cârciumi din Chișinău, aflăm că au iscălit personal 57 de persoane, dintre care o bună parte la sigur studiasse la școala domnească din partea locului.

Din unele materiale publicate în ultima vreme, fiind vorba de însemnările unor călători străini, care au trecut și chiar au rămas pentru un timp la Chișinău în anii '80-'90 ai sec. XVIII-lea, aflăm informații mult mai concludente despre existența și activitatea unei școli domnești în această urbe după 1766. Astfel, baron **Leyn Pierce Balthasar von Campenhausen**, care era în trecere prin Moldova în 1790-1791, consemna că „*Puțini tătari și moldoveni știu să citească. Aceștia din urmă au anumite manuscrise, cu litere chirilice, de care se servesc preoții în biserici. Foarte puțini dintre aceștia au studiat la Iași sau Chișinău, unde se află un fel de gimnaziu*”, ca ulterior să mai concretizeze precum că „*odinioară a fost aici [la Chișinău – n.n.] o academie, la care studiau tinerii moldoveni, mai ales preoții, (dar) în timpul șederii mele (în oraș), nu se aflau decât șapte studenți. Marea clădire a academiei ne-a servit, pe vremea ultimului război, drept magazie [...]*”. Din această relatare reiese clar că până în timpul războiului din 1787-1791 la Chișinău activa școala domnească fondată în baza hrisovului domnesc din 1766. Pentru școală, conform aceluiași călător, a fost înălțată o clădire specială.

Se prea poate această școală domnească a activat mai multă vreme în Chișinău, fiind cunoscută pe la 1795 drept „**școala ce vechi**”, care a activat pe lângă mănăstirea *Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil* din aceiași urbe. Despre aceasta aflăm dintr-o însemnare lăsată și de „dascălul Vasile din târgul Chișinău” care la 9 iulie 1795 finisa copierea pentru a patra oară „*Cartea Amortolon Sotiriia, adică Mântuirea păcătoșilor, Minunile Precistii*, [de Agapie Landos - n.n.] *ce s-au tălmăcit din limba ellinească pre limba moldovenească, acum s-au prefăcut a patra oară de dascălul Vasile din târgul Chișinăului, acum în zilele preainaltului domnului nostru Alexandru Nicolai Calimah voievod, arhiepiscop fiind preosfinția sa chirio chir Iacov (Stamati), și în zilele preosfințitului episcopul Hușului chiriu Veniamin (Costache). Și s-au scris în școala ce vechi de la mănăstirea Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil din Chișinău, fiind sărdari dumnealor: dumnealui Ioan Racoviță și dumnealui banul Manolache Donici din satul Belieștii, la leatul 1795 iulie 9 ...*”. Faptul că aici sunt menționați serdarii Ioan Racoviță și banul Manolache Donici, ar trebui să însemne că aceștia se îngrijeau ca epitropi de buna funcționare a școlii. Trebuie să mai subliniem că acest dascăl Vasile de la școala veche îi învăța „*carte a ceti, a cânta și a scrie*” pe fiii de clerici moldoveni din sate, fiind un om cu un apreciabil orizont cultural și cunoscător al limbii elinești din care a tradus cartea mai sus arătată. Din însemnare mai reiese că prin 1795 pe lângă școală mai activa și un scriptoriu unde se tălmăceau și se copiau cărți, fie pentru lăcașele sfinte, fie pentru persoane particulare. Unul dintre discipolii

dascălului arătat mai sus a fost Petru Teodorovici, care „*carte știe grecești, sârbești și moldovenești [și] au învățat la dascălul Vasili și preot Necolai din târgul Chișinău*”.

Drept confirmare a existenței acestei școli poate servi și numărul în creștere a știutorilor de carte, care fiind martori la diferite acțiuni de vânzare-cumpărare își pun pe documente semnătura, adăugând și unele cuvinte. De exemplu la 2 iulie 1779 iscălesc pe un zăpis „*Ioniță Băț ot Chișinău și Ștefan Băț mazil ot Chișinău*” .

Unele persoane din același oraș aveau pe atunci cărți, fapt despre care ne vorbește însemnarea de pe un codice *Miscelaneu* din 1777: „*Și am scris eu Agapii sin Ioan ot Chisănov. Leat 1784, iunie 5*”.

Toate aceste informații demonstrează că prin hrisovul domnesc din 1766 la Chișinău a fost deschisă o școală domnească, pentru care a fost zidită și o clădire specială în apropiere de biserica Sf. Arhangheli, care și-a întrerupt existența în urma războiului ruso-turc din 1787-1791 și că epitropi ai acestei școli domnești erau serdarii de Orhei cu sediul la Chișinău. O altă școală domnească a fost fondată la Chișinău în 1803 (Vezi: ***Școala domnească de la Chișinău. 1803***. În: *Calendar Național* 2003, p. 118-119).

BIBLIOGRAFIE

Codrescu T. *Uricarul*, vol. XIV, Iași, 1889, p.186-192;

Eșanu Andrei. *Școală domnească la Chișinău la începutul secolului al XIX-lea*. În: *Revista de istorie a Moldovei*, Chișinău, 1993, nr.3, p.14.

Ешану Андрей, *Школы Кишинева во второй половине XVIII - начало XIX в.* В: *Известия Академии Наук МССР. Серия общественных наук*, Кишинев, 1978, № 2, с.87-93.

Eșanu Andrei. *Chișinău. File de istorie*, 1998, p. 41-42.

Халиппа И.Н. *Документы XVII-XVIII вв, касающиеся села Буюканы ныне предместье гор. Кишинева*. В: *Труды Бессарабской Губернской ученой архивной комиссии*, том II, Кишинев, 1902, с.294-298.

Călători străini despre Țările Române, vol. X, Partea a II-a, București, 2001, p. 865, 866.

Eșanu Andrei, Eșanu Valentina. *Mănăstirea Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil din Chișinău*.

În: *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*. Coord. Acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 691-693.

Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Un corpus editat de I.Caproșu și Elena Chiaburu, vol. II, Iași, 2008, p. 567.

Tomescu C., *Diferite știri din Arhiva Consiliului Eparhial – Chișinău*. În: *Arhivele Basarabiei*. 1933, an. 5, nr. 3, p. 227; 1936, nr. 2-3, p. 39. (doc. din 1814) .

Sava Aurel, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, București, 1944, p. 282.

Каталогъ женерал ал манускриселор молдовенеи пэстрате ын УРСС. Колекция библиотечий мэнэстирий Ноул-Нямц (сек. XIV-XIX). / Сводный каталог молдавских рукописей, хранящихся в СССР. Коллекция Ново-Нямецкого монастыря (XIV-XIX). Алкэтуитор Валентина Овчиникова-Пелин, Кишинэу, Штиинца, 1989, п. 392.

Andrei Eșanu

30 de ani de la proclamarea independenței de stat a Republicii Moldova

În istoria popoarelor, a anumitor teritorii au loc de la o epocă la alta evenimente, care au schimbat radical cursul lor de mai departe. Un asemenea eveniment epocal în istoria Republicii Moldova s-a produs la 27 august 1991, când a fost proclamată independența de stat. Eveniment care a încununat lupta pentru libertate, democrație și revenirea la valorile naționale supreme: conștiința de apartenență la națiunea română, alfabetul latin, limba română și credința strămoșească. Toate acestea au venit după o îndelungată și complicată traiectorie a destinului acestei palme de pământ, care sub stăpânire străină țaristă după 1812 s-a numit Basarabia, iar după reanexarea acestei provincii românești în 1940, prin voința Cremlinului stalinist deveni RSS Moldovenească în componența Uniunii Sovietice.

Astăzi, în condițiile când istoria națională este tratată de pe pozițiile adevărului științific, fără ură și părtinire, se afirmă, pe bună dreptate că, sute de ani de-a rândul teritoriul din stânga Prutului cu ținuturile sale istorice Hotin, Soroca, Iași, Lăpușna, Tighina, Tigheci, Cetatea Albă și Chilia a făcut parte din Țara Moldovei, iar acesta împreună cu Valahia (Țara Românească) făceau parte din spațiul populat de unul și același neam, fiind vorba de poporul român.

Prin hazardul istoriei, în căutarea unui destin mai bun, pe parcurs de secole, mulți dintre consăngenii noștri s-au revărsat dincolo de Nistru, întemeind multe sate și orașe. Acest teritoriu din stânga Nistrului s-a aflat mai multă vreme sub stăpânire străină, fie a tătarilor crâmleni, fie a regalității polono-lituaniene.

Deși în pofida unei rezistențe îndârjite, țările române, inclusiv Moldova, au trecut sub stăpânire străină otomană sau habsburgică, locuitorii de o parte și de alta a Carpaților au menținut strânse legături politice, economice și cultural-spirituale păstrând unitatea de origine, limbă și tradiții, legături care le-au consolidat ca popor, cu putere de rezistență în fața tuturor încercărilor istoriei.

Părea că stăpânirile străine vor dura la nesfârșit, cu atât mai mult, că în urma războiului ruso-turc din 1787-1791, teritoriul dintre Nistru și Bug, populat în cea mai mare parte de români, a fost anexat prin pacea de la Iași, la Imperiul Rusiei, iar în urma altui război ruso-turc 1806-1812, la Imperiul țarist a fost anexat și teritoriul Moldovei dintre Prut și Nistru. Timp de peste un secol de stăpânire străină, această provincie românească transformată în regiune, apoi și în gubernie rusească a fost administrată, exclusiv de cinovnici țariști, iar biserica din acest ținut, fiind ruptă de la Mitropoliei Moldovei și Sucevei a fost trecută (cu excepția anilor 1813-1821, pe când era mitropolit al Basarabiei și Hotinului, Gavriil Bănulescu-Bodoni), sub ascultarea Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse, care instala de fiecare dată până în 1918, în fruntea eparhiei locale episcopi ruși. Cercetările istoricilor au arătat cu prisosință că, moldovenii români dintre Prut și Nistru, dar și cei din stânga Nistrului au fost ținuți de țarism în sărăcie, ignoranță și întuneric și împiedica orice tentativă de iluminare culturală prin carte, școală și biserică, impunând un aspru regim de cenzură și izolare de restul lumii și culturii românești.

Cu toate acestea, deși cu anumită întârziere depășind mai multe greutăți și piedici impuse de autoritățile țariste, în mediul populației băștinașe, al intelectualității naționale în plin proces de formare, la hotarul sec. XIX-XX, lua avânt procesul de deșteptare națională, de conștientizare a valorilor și tradițiilor culturale proprii, de neam și de apartenență la neamul românesc. Procesul a căpătat proporții impunătoare către finele Primului Război Mondial, prin 1917-1918, când marile imperii ale Europei de atunci, în goană după noi acaparări de teritorii și avuții străine, războinduse între ele, s-au prăbușit. Drept urmare, a luptei pentru libertate și drepturi naționale popoarele subjugate din fostul Imperiu Rus, Otoman și cel Habsburgic s-au ridicat cu toată puterea lor și revenind la valorile și tradițiile naționale au format numeroase state independente (Estonia, Letonia, Lituania, Ucraina, Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, Bulgaria ș.a.).

În procesul de destrămare a fostului imperiu țarist și-au revendicat drepturile lor și moldovenii români de o parte și de alta a Nistrului, formând în 1917 Republica Democratică

Moldovenească în componența Federației Ruse. Fiind ulterior amenințată de pericolul bolșevizării și a teroarei roșii, la data de 24 ianuarie 1918 a fost proclamată independența Republicii Democratice Moldovenești. Sfârșitul Primului Război Mondial aducea schimbări de proporții și pe Frontul Român, pe care luptau alături contra puterilor centrale armatele române și cele rusești. În urma bolșevizării și dezordinilor în rândurile armatei ruse, are loc destrămarea și retragerea de pe front a unităților rusești, care în drum spre guberniile de dincolo de Nistru, treceau prin Basarabia provocând numeroase jafuri, răfueli și distrugeri, încât autoritățile de curând formate ale Republicii Moldovenești s-au adresat regelui Ferdinand la România să trimită armată pentru a reinstala în Basarabia pacea și ordinea. Întrucât, pericolul extinderii războiului civil din Rusia amenința și Basarabia, autoritățile de la Chișinău în frunte cu organul lor reprezentativ – Sfatul Țării, au proclamat la 27 martie 1917 unirea necondiționată a Basarabiei cu Patria Mamă România.

Acest eveniment a avut consecințe dintre cele mai favorabile, pentru întreaga populație a ținutului, revenindu-se la matricea strămoșească, la valorile și tradițiile naționale și revigorarea forțelor vitale și creatoare a populației românești, aflate mai mult de un secol sub stăpânire străină. În pofida marilor greutăți, prin care trecea România modernă, după Primului Război Mondial, s-a reușit conectarea populației provinciei la viața politică, economică și culturală a țării: împrăștierea țăranilor, deschiderea de numeroase școli de toate nivelurile, între care și facultăți, instituții de cultură, care a adus schimbări benefice majore. Către 1939-1940 Basarabia era în bună parte integrată în piața și sistemul politic întregii Românii de atunci. Dar procesele, care s-au derulat cu rapiditate în Europa au adus la putere cele mai reacționare regimuri totalitare, fiind vorba de cel bolșevic din Uniunea Sovietică, cel nazist din Germania și cel fascist din Italia, care au adus în anii următori întreaga lume în pragul unui nou război mondial.

În asemenea atmosferă revanșardă din partea acestor puteri totalitare, în condiții de maximă conspirațiune și de complot împotriva popoarelor pașnice, Uniunea Sovietică și Germania au încheiat la 23 august 1939 un pact de „neagresiune”, semnat de miniștrii de externe ai celor două țări, Molotov și Ribbentrop, care avea și un protocol adițional secret, prin care cei doi dictatori Stalin și Hitler au împărțit Europa în sfere de influență și dominație. În scurtă vreme, tratatul a fost adus la îndeplinire prin dezlănțuirea la 1 septembrie 1939 a celui De-al Doilea Război Mondial. În calea cotropirilor și rășluirilor teritoriale s-au pomenit toate țările de la Marea Baltică până la Marea Neagră, inclusiv și România.

Prin note ultimative și presiune armată din partea Uniunii Sovietice la 28 iunie 1940, România aflându-se într-o încercuire dușmănoasă a fost nevoită să cedeze Basarabia. În scurtă vreme, regimul bolșevic de ocupație a dezlănțuit în provincie răfueli sângeroase, deportări și condamnări la închisoare, fiind lichidate toate structurile executive, administrative și culturale românești, transplantând aici întregul sistem totalitar de teroare și batjocură. Pe lângă aceasta, dictatorul din Kremlin a format în teritoriu anexat o nouă republică sovietică RSS Moldovenească de la care au fost decupate fără voința și consultarea populației băștinașe a unor importante teritorii din nordul (o parte din județul Hotin) și sudul Basarabiei (județele Cetatea Albă, Ismail și, parțial, Cahul). Procesul de bolșevizare și transformări „progresiste” în Basarabia au continuat după reocuparea în august 1944 de către Armata Roșie. Pe lângă faptul că mii de moldoveni au fost trimiși la moarte sigură pe fronturile războiului, autoritățile sovietice au trecut în teritoriul ocupat la jafuri, distrugeri și confiscări de proporții, impozități și dări deosebit de grele, la înfometarea populației, la colectivizări forțate și deportări în masă ș.a., fapte care au fost scoase în vileag în ultimele decenii, prin publicarea de către istorici, a numeroase monografii, studii și culegeri de documente și prin aceasta au scos în vileag întreg calvarul prin care a trecut populația de pe meleagurile noastre în anii de după război.

În anii următori, deși prin munca celor mulți au mai fost tămăduite rănila războiului, depășite alte lipsuri și greutăți, în RSS Moldovenească ca republică unională, continua să domine stilul dictatorial KGB-ist, al partidului unic, cel comunist al Uniunii Sovietice. În paralel cu problemele de industrializare și colectivizare în agricultură, după ce o bună parte din fruntașii locali, între care învățători, medici, juriști, primari, preoți ș.a. s-au refugiat peste Prut, cei rămași,

fie au fost nimiciți, condamnați la ani grei de pușcărie sau deportați, s-a trecut la așa numita „revoluție culturală”, prin care, încă din 1945 grația latină a fost înlocuită cu cea rusească, iar limba rusă introdusă în toate sferele de activitate. Mai mult, întreaga societate urma să fie îmbuibată cu ideologia marxist-leninistă, fiind nimicite multe din valorile naționale: monumente istorice, biblioteci, închise mănăstiri și biserici ș.a. După moartea dictatorului I.V.Stalin în martie 1953 republica moldovenească, ca și întreaga Uniune Sovietică multinațională, a trecut printr-o scurtă perioadă în care partidul comunist a încercat să mai distindă încordarea și frica în care se afla populația, perioadă care a intrat în istorie prin definiția „dezgheț hrușciovist” (de la numele N.S.Hrușciov, conducătorul de atunci al URSS). După lovitura de stat în 1964, când în fruntea partidului comunist și al statului sovietic deveni L.I.Brejnev s-a revenit treptat la același regim de sorginte stalinistă, dar într-o formă mai voalată, încât în toate sferele vieții politice, economice și culturale domnea aceeași dictatură și ideologie de sorginte stalinistă, care se ținea pe o imensă armată de secretari de partid și de agenți ai KGB-eului.

Menținând o asemenea atmosferă de frică, structurile de stat și de partid ale URSS pretindeau că au reușit să rezolve problema națională, să mențină pace și înțelegere între popoarele URSS, pe când în realitate lucrurile stăteau cu totul invers. Imperiul sovietic multinațional începea puțin câte puțin să dea fisuri și nemulțumiri. Or, republicile sovietice, între care și cea moldovenească (nu și structurile de partid și de stat) doreau mai multe libertăți, mai multă autonomie, mai multe drepturi, ba chiar democratizarea vieții culturale și celei politice, în cele din urmă. Pe acest fundal, în condițiile stagnării economice și dezordinii totale care cuprinsese întregul imperiu sovietic, în RSS Moldovenească cresc nemulțumirile în toate paturile societății și mai cu seamă în rândurile intelectualității formate pe parcurs de câteva decenii în perioada postbelică. Această stare de spirit, de indignare și chiar răzvrătire în rândurile populației băștinașe, erau amplificate de faptul că, prin politica de industrializare intensă a republicii, în orașele Moldovei au fost plasate întreprinderi gigantice, în care erau aduși zeci de mii de ingineri, tehnicieni, muncitori, până și măturați, mai ales din Federația Rusă, care erau asigurați cu apartamente și toate cele necesare. La aceasta s-a adăugat plasarea la Chișinău a unei mari grupări ale armatei sovietice, care și mai mult deforma și dilua mediul național și cultural moldovenesc. Lipsa de școli de grădinițe pentru băștinași, impunerea tot mai vădită a limbii ruse în toate sferele vieții, iar prin aceasta și intensificarea procesului de rusificare și deznăționalizare accelerată, a luat proporții îngrijorătoare încât „păharul răbdării s-a umplut”. Or, prin tot ce au întreprins structurile sovietice de ocupație, timp de câteva decenii după război, au adus prejudicii dintre cele mai periculoase, fiind dereglat până și codul genetic al acestui neam pașnic. Asemenea stări de spirit cuprinseseră, către sfârșitul perioadei brejneviste, toate republicile unionale, încât în anii 80 ai secolului trecut, moartea rând pe rând a câțiva secretari generali ai PCUS, încât sistemul totalitar sovietic a intrat într-o adâncă criză, fiind pusă la îndoială în societate, până și autoritatea altă dată „de nezdruccinat” al PCUS. Întregul imperiu sovietic și mai ales periferiile naționale, erau cuprinse de nemulțumiri, tulburări și mișcări naționale de amploare. Popoarele URSS cereau: reforme și schimbări radicale, drepturi și libertăți naționale. Odată cu propulsarea în postul de secretar general al PCUS al lui M.S Gorbaciov (11 martie 1985) s-a considerat că acesta va reuși să scoată imperiul din criză, să impulsioneze economia, și chiar să democratizeze procesele politice din țară. În scurtă vreme, acesta a propus un întreg program de restructurare („perestroika”) în toate sferele de activitate, să diminueze dictatura de partid și să treacă centrul de greutate al puterii administrative și executive în cel a sovietelor. Altfel spus, reforma propusă „avea ca obiectiv schimbarea radicală a structurii social-politice a URSS, separația clară a puterilor în stat, garantarea constituțională a drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor”. Restructurarea trebuia să aibă drept rezultat depășirea decalajului catastrofal economic a URSS față de țările industrializare capitaliste, proces care trebuia să fie însoțit de creșterea bunăstării materiale a populației, iar prin aceasta să fie diminuate nemulțămirile și mișcările naționale din „republicile surori”.

Contrar așteptărilor, schimbări importante în economie și în alte sfere de activitate nu s-au produs, or, în vânzare lipseau cele mai elementare mărfuri de larg consum, trecându-se chiar la

repartizarea dozată a acestora în baza unor cartele. Criza continua să se agraveze, încât sub presiunea mișcărilor naționale centrifuge, imperiul începu să se zguduie din temelii, încât transformându-se într-un „gigant cu picioare de lut”. Cea de-a doua fațetă a politicii de restructurare numită „glasnosti” (transparență), deși urmărea scopul de a scote în evidență toate neajunsurile și piedicile, care stau în fața marilor transformări, pe lângă altele au avut drept efect mai puțin așteptat de autorități de izbucnirea unei critici aspre, deschise la adresa structurilor de partid și de stat sovietice, critici care au umplut paginile presei periodice de atunci, proces însoțit în republicile unionale, inclusiv și RSS Moldovenească, de redeșteptarea conștiinței naționale.

Către 1989, aceste procese au cuprins întreaga societate, transformându-se într-o mișcare națională de proporții, manifestată prin adunări naționale cu participarea a sute de mii de cetățeni. Rând pe rând se prăbușește întreaga coloană vertebrală a puterii imperiale și, în primul rând partidul unic. Spre finele perioadei, atât la Chișinău, cât și în alte orașe și chiar sate din republică răbufnesc tot mai puternic dezideratele naționale ale conștiinței de apartenență la neamul românesc cu valorile sale fundamentale: limba română și trecerea la grafia latină. În fruntea acestei ample mișcări s-a situat intelectualitatea de creație, care prin Adunările Uniunii Scriitorilor, a cenaclului literar „Alexei Mateevici” și a „Mișcării democratice pentru susținerea restructurării” (transformată în 1988 în Frontul Popular din Moldova). Sub presiunea mișcărilor populare și la insistența mediilor scriitoricesc și academic, structurile de partid și de stat din RSSM au fost nevoite să adopte la 31 august 1989 Legea cu privire la statutul limbii de stat a RSSM și Legea cu privire la revenirea ei la grafia latină.

În perioada imediat următoare, mișcarea populară prin structurile paralele formate înaintea noii cerințe și, în primul rând, obținerea suveranității de stat, apoi și a ieșirii Moldovei din componența URSS. Astfel, la 27 aprilie 1990 Sovietul Suprem al Moldovei (Parlamentul de atunci – n.n.), ales pentru prima dată conform principiilor democratice, a adoptat Legea cu privire la Drapelul de Stat, oficializând Tricolorul – albastru, galben, roșu (de facto, drapelul național al României), iar la 23 iunie 1990, fiind conștient de responsabilitatea istorică pentru destinele poporului Moldovei, punând la bază valorile perene naționale – istoria, cultura și tradițiile ei seculare, Parlamentul a adoptat Declarația cu privire la suveranitatea RSS Moldova. Acțiunea a fost urmată în aceeași zi de Hotărârea aceluiasi organ legislativ suprem „Cu privire la Avizul Comisiei Sovietului Suprem al RSS Moldova pentru aprecierea politico-juridică a Tratatului sovieto-german de neagresiune și a Protocolului adițional secret din 23 august 1939, precum și a consecințelor lor pentru Basarabia și Bucovina de Nord”, declarându-l „nul și neavenit din momentul semnării lui”. La aceeași sesiune de rezonanță națională, a fost proclamată ziua de 31 august drept sărbătoare națională „Limba noastră” și anulată sărbătorirea zilei de 28 iunie, când Basarabia a fost ocupată de Uniunea Sovietică.

În continuare, evenimentele s-au derulat cu rapiditate, fiind luat cursul spre desprinderea de structurile Uniunii Sovietice și spre obținerea independenței de stat. În condiții de libertate și democratizare, a fost marcată pentru prima dată după jumătate de secol Actul Unirii Basarabiei cu România, convocată între 26-28 iunie 1991 Conferința internațională „Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele sale pentru Basarabia”. În același timp, marea majoritate a populației susținea cursul spre independență, fapt confirmat prin investigațiile sociologice din vara anului 1991. Agonia regimului putred sovietic a ajuns la apogeu în zilele puciului comunist din 19-21 august 1991, când de la conducerea URSS a fost înlăturat președintele M.S. Gorbaciov. Fiind susținut masiv de popor, Prezidiul Parlamentului de la Chișinău a adoptat Hotărârea „Cu privire la Partidul Comunist din Moldova”, prin care PCM a fost declarat în afara legii, iar averile acestuia naționalizate și trecute în proprietatea statului.

Fiind înăbușit puciul celor mai reacționare forțe imperiale, republicile sovietice una după alta au început să-și declare independența de stat și suveranitatea deplină. Mai întâi acest pas a fost întreprins de Țările Baltice (primăvara anului 1990), apoi de Ucraina (24 august 1991). La 27 august 1991, Frontul Popular din Moldova, convocând la Chișinău Marea Adunare Națională, la care au participat sute de mii de oameni, a cerut Parlamentului de a declara Republica Moldova un stat liber și independent. În aceeași zi, Parlamentul Republicii Moldova a adoptat cu

276 de voturi pro textul Declarației de Independență a Republicii Moldova. Recunoscând documentele finale ale Marilor Adunări Naționale din anii 1989-1991, prevederile Actului Final de la Helsinki din 1975 și ale Cartei de la Paris din 1990 și reafirmând dreptul la autodeterminare conform Cartei Organizațiilor Națiunilor Unite, Parlamentul Republicii Moldova a hotărât ca pe întregul său teritoriu în hotarele fostei republici unionale să se aplice numai deciziile organelor legal constituite ale Republicii Moldova, garantând totodată drepturile și libertățile tuturor cetățenilor, inclusiv ale persoanelor ce aparțin altor grupuri naționale, etnice, lingvistice și religioase.

După 27 august 1991 a urmat imediat o perioadă de recunoaștere în plan internațional a Republicii Moldova ca stat independent. Chiar în aceeași zi a fost recunoscută de România, apoi de Georgia și marile puteri, numărul lor în prezent ajungând la cca 180 de state ale lumii. La 2 martie 1992 Republica Moldova a devenit membru al ONU, la 14 aprilie 1995 – membru al Consiliului Europei, fiind pe parcurs primită și în alte organisme internaționale. La 29 iulie 1994 a fost adoptată Constituția țării – lege fundamentală, care și-a păstrat valabilitatea până în zilele noastre. După proclamarea independenței a urmat o perioadă istorică destul de complicată, în care Republica Moldova a rezistat ca stat independent pe harta lumii, încercând să se afirme, conform Constituției, printr-o politică de țară neutră. Procesul de consolidare, democratizare de tranziție ca stat de drept continuă până în prezent, încât ne exprimăm încrederea, că alegerile din toamna anului 2020, în condițiile unei largi susțineri internaționale, vor deschide drumul spre o societate cu adevărat democratică și prosperă.

Andrei Eșanu

Bibliografie

- Basarabia – 1812. Problemă națională, implicații internațional.* Coord. Gh. Cliveti și Gh. Cojocaru, București, 2014, 1116 p.
- Centenar Sfatul Țării: 1917-2017.* Coord. Gh. Cliveti, I. Bolovan și Gh. Cojocaru, Chișinău, 2017, 784 p.
- POPOVSCHI Valeriu. *Basarabia în Epoca Renașterii naționale 1917-1918. Fenomene politice. Instituții. Personalități*, Chișinău, 2018, 36 p.
- PASAT Valeriu. *RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1953)*, Chișinău, Cartier, 2011, 684 p.
- PASAT Valeriu. *Calvarul. Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești. 1940–1950*, ПООСПЭН, Moscova, 2006, 456 p.
- ȚARANU Anatol. *Foametea în Moldova sovietică (1946-1947)*. Culegere de documente, Chișinău, 2017, 864 p.
- COJOCARU Gheorghe. *Ieșirea din URSS. Republica Moldova. Dezbateri parlamentare (1990-1991)*, București, 2012, 537 p.
- Istoria*. În: *Republica Moldova*. Ed. a II-a revăzută și adăugită, Chișinău, 2010, p. 185-236.

Anexă

Declarația de independență a Republicii Moldova

PARLAMENTUL REPUBLICII MOLDOVA, constituit în urma unor alegeri libere și democratice,

AVÎND ÎN VEDERE trecutul milenar al poporului nostru și statalitatea sa neîntreruptă în spațiul istoric și etnic al devenirii sale naționale;

CONSIDERÎND actele de dezmembrare a teritoriului național de la 1775 și 1812 ca fiind în contradicție cu dreptul istoric și de neam și cu statutul juridic al Țării Moldovei, acte infirmate de întreaga evoluție a istoriei și de voința liber exprimată a populației Basarabiei și Bucovinei;

SUBLINIIND dănuirea în timp a moldovenilor în Transnistria – parte componentă a teritoriului istoric și etnic al poporului nostru;

LUÎND ACT de faptul că Parlamentele multor state în declarațiile lor consideră înțelegerea încheiată la 23 august 1939, între Guvernul URSS și Guvernul Germaniei, ca nulă ab initio și cer lichidarea consecințelor politico-juridice ale acesteia, fapt relevant și de Conferința internațională „Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele sale pentru Basarabia” prin Declarația de la Chișinău, adoptată la 28 iunie 1991;

SUBLINIIND că fără consultarea populației din Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța, ocupate prin forță la 28 iunie 1940, precum și a celei din RASS Moldovenească (Transnistria), formată la 12 octombrie 1924, Sovietul Suprem al URSS, încălcând chiar prerogativele sale constituționale; a adoptat la 2 august 1940 „Legea URSS cu privire la formarea RSS Moldovenești unionale”, iar Prezidiul său a emis la 4 noiembrie 1940 „Decretul cu privire la stabilirea graniței între RSS Ucraineană și RSS Moldovenească”, acte normative prin care s-a încercat, în absența oricărui temei juridic real, justificarea dezmembrării acestor teritorii și apartenența noii republici la URSS;

REAMINTIND că în ultimii ani mișcarea democratică de eliberare națională a populației din Republica Moldova și-a reafirmat aspirațiile de libertate, independență și unitate națională, exprimate prin documentele finale ale Marilor Adunări Naționale de la Chișinău din 27 august 1989, 16 decembrie 1990 și 27 august 1991, prin legile și hotărârile Parlamentului Republicii Moldova privind decretarea limbii române ca limbă de stat și reintroducerea alfabetului latin, 31 august 1989, drapelul de stat, din 27 aprilie 1990, stema de stat, din 3 noiembrie 1990, și schimbarea denumirii oficiale a statului, din 23 mai 1991;

PORNIND de la Declarația suveranității Republicii Moldova, adoptată de Parlament la 23 iunie 1990, și de la faptul că populația Republicii Moldova, exercitând dreptul său suveran, nu a participat la 17 martie 1991, în ciuda presiunilor exercitate de organele de stat ale URSS, la referendumul asupra menținerii URSS;

ȚINÎND SEAMA de procesele ireversibile ce au loc în Europa și în lume de democratizare, de afirmare a libertății, independenței și unității naționale, de edificare a statelor de drept și de trecere la economia de piață:

REAFIRMÎND egalitatea în drepturi a popoarelor și dreptul acestora la autodeterminare, conform Cartei ONU, Actului final de la Helsinki și normelor de drept internațional;

APRECIIND, din aceste considerente, că a sosit ceasul cel mare al săvârșirii unui act de justiție, în concordanță cu istoria poporului nostru, cu normele de morală și de drept internațional,

PROCLAMĂ solemn, în virtutea dreptului popoarelor la autodeterminare, în numele întregii populații a Republicii Moldova și în fața întregii lumi:

REPUBLICA MOLDOVA ESTE UN STAT SUVERAN, INDEPENDENT ȘI DEMOCRATIC, LIBER SĂ-ȘI HOTĂRASCĂ PREZENTUL ȘI VIITORUL FĂRĂ NICI UN AMESTEC DIN AFARĂ, ÎN CONFORMITATE CU IDEALURILE ȘI NĂZUINȚELE SFINTE ALE POPORULUI ÎN SPAȚIUL ISTORIC ȘI ETNIC AL DEVENIRII SALE NAȚIONALE.

În calitate sa de STAT SUVERAN și INDEPENDENT, REPUBLICA MOLDOVA:

SOLICITĂ tuturor statelor și guvernelor lumii recunoașterea independenței sale, astfel cum a fost proclamată de Parlamentul liber ales al Republicii, și își exprimă dorința de interes comun cu țările europene, cu toate statele lumii, fiind gata să procedeze la stabilirea de relații diplomatice cu acestea, potrivit normelor de drept internațional și practicii existente în lume în această materie.

ADRESEAZĂ Organizației Națiunilor Unite cererea de a fi admisă ca membru cu drepturi depline în organizația mondială și în agențiile sale specializate;

DECLARĂ că este gata să adere la Actul final de la Helsinki și la Carta de la Paris pentru o nouă Europă, solicitînd, totodată, să fie admisă cu drepturi egale la Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa și la mecanismele sale;

CERERE Guvernului Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste să înceapă negocieri cu Guvernul Republicii Moldova privind încetarea stării ilegale de ocupație a acesteia și să retragă trupele sovietice de pe teritoriul național al Republicii Moldova;

HOTĂRĂȘTE ca pe întregul său teritoriu să se aplice numai Constituția, legile și celelalte acte normative adoptate de organele legal constituite ale Republicii Moldova;

GARANTEAZĂ exercitarea drepturilor sociale, economice, culturale și a libertății politice ale tuturor cetățenilor Republicii Moldova, inclusiv ale persoanelor aparținînd grupurilor naționale, etnice, lingvistice și religioase, în conformitate cu prevederile Actului final de la Helsinki și ale documentelor adoptate ulterior, ale Cartei de la Paris pentru o nouă Europă.

Așa să ne ajute Dumnezeu!

Adoptată la Chișinău,
de Parlamentul Republicii Moldova,
la 27 august 1991

destin românesc

REVISTĂ DE ISTORIE ȘI CULTURĂ
2020 An XV (XXVI) Nr. 2 (112)

Serie nouă

INSTITUTUL CULTURAL ROMÂN

CUPRINS / CONTENTS

PRIM-PLAN / FOREGROUND

- „Sunt multe aspecte pe care un om cult ar trebui să le cunoască
despre neamul său...”6
Raia Rogac în dialog cu Silvia Șaranuță
“There are Multiple Aspects that a Cultured Man Should Know about His Own People...”
Raia Rogac in dialogue with Silvia Șaranuță

ROMANII POPULARE / POPULAR ROMANIAS

- Ion Chirtoagă**
O formațiune statală românească de la est de Carpați. De la brodnici,
berladnici, iași la Demetrius, Gheorghii voievod, Șendre voievod (II) 19
A Romanian Statal Formation East of the Carpathians..
From Brodnics, Berladnics, lashes to Demetrius, Gheorghii Voievod, Șendre voievod

PERSONALITĂȚI / GREAT FIGURES

- Radu Ștefan Vergatti**
Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești* și problema românilor28
Constantin Cantacuzino the Stolnic, *The History of the Romanian Principality*
and the Problem of Romanians

POPULAȚIA BASARABIEI / BESSARABIA'S POPULATION

- Constantin Ungureanu**
Populația rurală din nordul și centrul Basarabiei în anul 190746
Rural Population of the North and Center of Bessarabia in 1907

INSTITUȚII DE CULT / RELIGIOUS INSTITUTIONS

- Andrei Eșanu, Valentina Eșanu**
Mănăstirea Căpriană între anii 1914 și 1940 64
The Monastery Căpriană between 1914 and 1940

RECUNOAȘTEREA UNIRII / RECOGNITION OF THE UNION

- Eugenia Danu**
Hotărârea Consiliului Suprem al Conferinței de Pace de la Paris
din 3 martie 1920 și ecourile ei în Basarabia (II)79
The March 3, 1920 Decision of the Supreme Council of the Paris Peace Conference
and its Echoes in Bessarabia (II)

Mănăstirea Căpriană între anii 1914 și 1940

*Andrei Eșanu
Valentina Eșanu*

Andrei Eșanu

Născut la 16 iulie 1948, în s. Sculeni, r. Ungheni. Absolvent al Universității de Stat din Chișinău, Facultatea de Istorie (1971). Din 1972 activează în cadrul Institutului de Istorie al Ministerului Educației și Cercetării. Doctor habilitat, profesor cercetător, academician, Membru de onoare al Academiei Române. Autor al peste 500 de lucrări științifice, inclusiv 46 de monografii, culegeri de studii și lucrări coordonate.

Laureat al premiilor de stat ale Republicii Moldova, ale AȘM și ale Academiei Române, Cavaler al Ordinului Republicii.

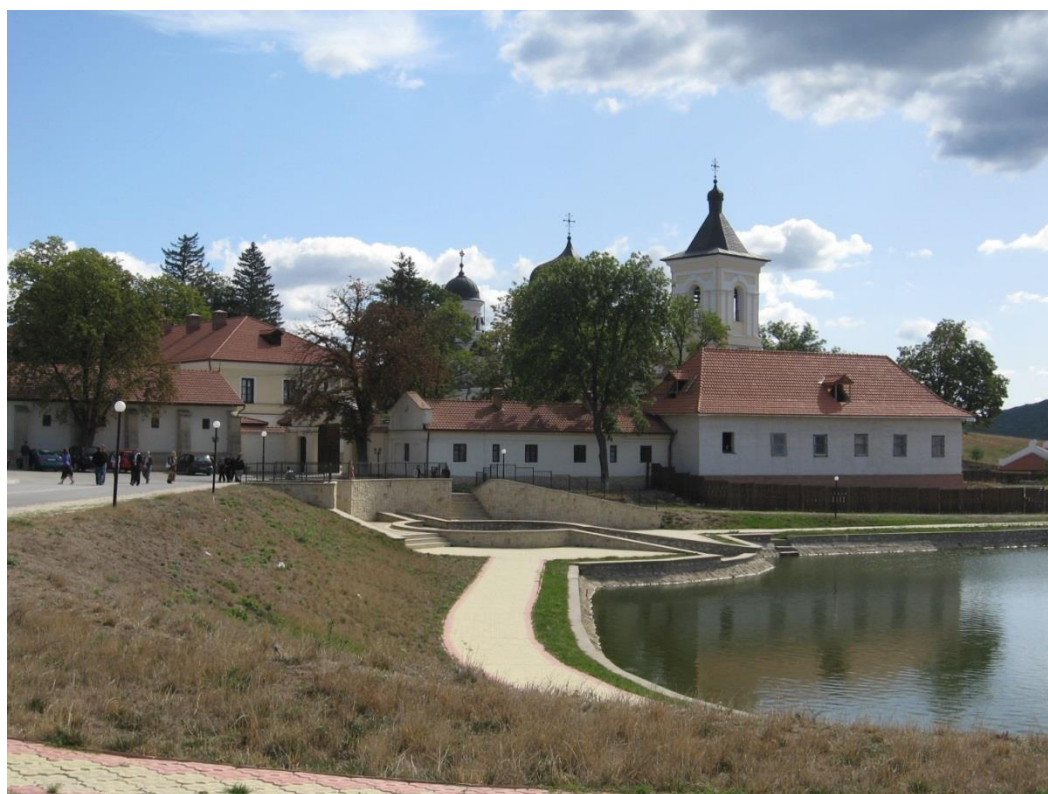
Valentina Eșanu

Născută la 20 ianuarie 1960, în s. Sculeni, r. Ungheni. Absolventă a Facultății de Biblioteconomie și Bibliografie, USM (1981). Din 1981, activează, cu mici întreruperi, la Academia de Științe a Moldovei: inițial la bibliotecă, apoi la Institutul de Geofizică, iar din 1994 la Institutul de Istorie al Ministerului Educației și Cercetării. Doctor în istorie (2015). Autoare a 260 de lucrări științifice, inclusiv 25 monografii, inclusiv în colaborare, dedicate în mare parte istoriei culturii scrise și epocii lui Ștefan cel Mare. În prezent, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie.

Abstract

In the paper *The Monastery Capriana between the First World War and the Second World War* the authors present new data and details about the events that happened at this Bessarabian holy place between 1915 and 1940, showing that, during this time, Capriana, which accumulated for centuries important possessions, cult items and valuable and expensive books was spoiled several times by the Bulgarian and Russian monks that were leading the monastery at that time. While it was part of the Romanian Orthodox Church, the Capriana monastery recovered economically and revigorated its cultural-spiritual and monastic life, that was interrupted in 1940 due to the occupation of Bessarabia by the Soviet army.

În 2019 s-au împlinit 590 de ani de la prima mențiune documentară a „Mănăstirii de la Vișnevăț”, ulterior Căpriana, cea mai importantă așezare călugărească din spațiul dintre Prut și Nistru. Preocupările noastre pentru istoria și destinul Mănăstirii Căpriana și Schitului Condița (care a aparținut de ea de la fondare până în anul 1918) au fost expuse în mai multe studii, publicate de noi în ultimul timp⁴⁰⁰.

Mănăstirea Căpriana. Vedere generală (2010)

În studiul de față aducem o serie de precizări și completări privitor la istoria și activitatea acestui locaș sfânt în perioada cuprinsă între anii 1914 și 1940. Subliniem, însă, că, la 1812, când mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni luase în grija sa Biserica Basarabeană, Mănăstirea Căpriana, ca și Schitul Condița, se aflau într-o stare deplorabilă, chiar dacă, de la sfârșitul sec. XVII, acestea erau închinat Mănăstirii bulgare Zografu de pe Muntele Athos. Mitropolitul G. Bănulescu-Bodoni le preluase pentru un timp de la monahii athoniți bulgari, pentru a le restabili, dar, în 1837, ambele lăcașuri au fost retrocedate din nou Mănăstirii Zografu. Opera începută de

⁴⁰⁰ A. Eșanu (coord.), *Mănăstirea Căpriana (sec. XV-XX). Studiu istoric, documente, cărți, inscripții și alte materiale*, Pontos, Chișinău, 2003; A. Eșanu, V. Eșanu, *Mănăstirea Căpriana*, în A. Eșanu (coord.), *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, Chișinău, 2013, pp. 163-219. A. Eșanu, V. Eșanu, *Mănăstirea Condița*, în A. Eșanu (coord.), *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, Chișinău, 2013, pp. 227-244; *Mănăstirea Căpriana cu Schitul Condița (secolele XV-XXI). Studii, documente și materiale*, Coord. Andrei Eșanu și Gheorghe Postică, Chișinău, Cartdidact, 2019, 636 p.

G. Bănulescu-Bodoni a fost continuată totuși de monahii veniți de pe Muntele Athos, care munciseră mult pentru a menține mănăstirea și schitul în condiții bune.

Un alt moment asupra căruia insistăm se referă la marile proprietăți ale Căprianiei (peste 40 de moșii), pe care, la 1873, guvernul țarist, practic, și le însușise aproape abuziv. Averile și profiturile mănăstirești (la acea vreme, mănăstirea deținea câteva zeci de mii de desetine de terenuri arabile, păduri, livezi, vii, pășuni ș. a.), au fost trecute sub controlul autorităților rusești, lăcașului lăsându-i-se doar 150 de desetine de pământ⁴⁰¹. Administrarea propriu-zisă a lăcașului fusese lăsată în grija monahilor bulgari, trimiși de la Zografu. Această stare regretabilă s-a perpetuat până la hotarul dintre anii 1915-1916.

Vedere generală a Bisericii Adormirea Maicii Domnului de la Condrîța

* * *

Primul Război Mondial, zguduind din temelii lumea, nu a ocolit nici Mănăstirea Căpriană și nici Schitul Condrîța (pe atunci încă afiliat ei). Războiul afectase grav Basarabia: inițial prin mobilizări masive în armata țaristă, apoi, treptat, după intrarea în război a Bulgariei (la 15 octombrie 1915) și a României (la 27 august 1916), prin implicarea directă a guberniei în acțiuni militare, ca spațiu aflat în imediata apropiere de Frontul Român. Evenimentele din 1917, care au condus la dispariția Imperiului Rus și la cultivarea spiritului revoluționar-bolșevic în mediul soldaților ruși, au provocat destrămarea armatei ruse și, la sfârșitul anului 1917 - începutul anului 1918, retragerea ei în dezordine. Basarabia, care încerca să-și determine soarta, devenise teritoriul predilect de tranzit al acestor trupe. Jafurile și fărâdelegile comise de soldați au fost descrise la modul general, dar despre impactul acestor acțiuni asupra Mănăstirii Căpriană, s-a scris încă extrem de puțin. Or, anume la acest aspect ne vom referi în studiul de față, contextualizându-l.

⁴⁰¹ ANRM, F.208, inv. 3, dos. 2953, ff. 23-24.

Odată cu intrarea Bulgariei în război de partea Puterilor Centrale, guvernul țarist adoptase măsuri drastice în raport cu etnici bulgari, inclusiv în Basarabia. Ca și etnicii germani, bulgarii erau considerați elemente dușmănoase și subversive. Obștile monahale de la Căpriana și Condița, unde viețuiau în mare parte călugări supuși statului bulgar, se pomeniseră într-o situație ingrată. Au fost, respectiv, sechestrate averile mănăstirești; scaunul de stareț, ocupat până atunci de un monah bulgar, a fost încredințat monahilor ruși; legăturile cu Bulgaria și Mănăstirea Zografu – întrerupte.

La indicația dirigitorului de la Zografu, sau din proprie inițiativă (anticipând măsurile guvernului țarist), parte din monahii bulgari, printre care Antonie, Benedict, Pavel și Teofil, împreună cu arhimandritul Vladimir⁴⁰² (care din 1907 era economul Schitului Condița) au părăsit în taină lăcașele basarabene, luând cu ei multe bunuri, odoare de preț și sume mari de bani („огромна парична сума”)⁴⁰³. La 1917 (fiind încă destul de tineri⁴⁰⁴), aceștia s-au stabilit definitiv la Mănăstirea Zografu și s-au încadrat, fără mari dificultăți, în viața monahală de pe Athos (conform unor date, la 1945, călugării respectivi aveau 50-70 de ani). Datorită sumelor mari de bani pe care le-a adus de la cele două lăcașe monahale basarabene, arhimandritul Vladimir a fost ales egumen al mănăstirii athonite (rang pe care îl deținea și la 1945⁴⁰⁵). Din sumele aduse, s-a reconstruit locașul athonit, s-a construit un hotel în or. Plovdiv și a fost întemeiată Mănăstirea Ghermani, de lângă Sofia⁴⁰⁶ (Bulgaria). Printre odoarele duse la Zografu se număra și racla de argint cu moaștele Sfinților Chiric și Iulita (care se păstrează acolo până azi⁴⁰⁷).

Mănăstirea Zografu, vedere generală

⁴⁰² Despre Vladimir vezi mai detaliat: A. Eșanu, V. Eșanu, *Mănăstirea Condița*, în *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, Chișinău, 2013, p. 235.

⁴⁰³ X. Темелски, *Монашеското братство на Зографския манастир през 40-те и 50-те години на XX в.*, în *Светогорска обител Зограф*, vol. 11, Sofia, 1996, pp. 164-168.

⁴⁰⁴ *Ibidem*.

⁴⁰⁵ *Ibidem*.

⁴⁰⁶ *Ibidem*.

⁴⁰⁷ M. Енев, *Двадесет и три мощехранителници от главната църква в Зографския манастир*, în *Светогорска обител Зограф*, vol. 11, Sofia, 1996, pp. 352, 368-369. Tot aici este prezentată o descriere amănunțită a raclei menționate. Din informații vehiculate în presa basarabească în 1917-1918, aflăm că la Căpriana se mai păstrau și părțile din moaștele Sfântului Gheorghe, or, Mănăstirea Zografu și una din bisericile din lăcașul basarabeian purtau numele acestui sfânt. Din păcate, nu se cunosc alte informații privitoare la aceste relicve aduse de la Căpriana.

Racla cu moaștele Sfinților Chiric și Iulita de la Căpriana

Într-un raport, întocmit de A. Kostenko-Rodzievski (șeful Secției evacuare de pe lângă guvernatorul Basarabiei) la 11 ianuarie 1917, se relatează că 11 monahi bulgari urmează să părăsească Mănăstirea Căpriana, indicându-se și numele lor: starețul Teofilact; călugării Samuil, Nicodim, Meletie, Irinarh, Nichita, Arcadie, Daniil, poslușnicii Hristo Diamandi, Raico Dimitriev și Ivan Vasiliev⁴⁰⁸; trei monahi – Vladimir, Hrisant și Ignatii – de la Schitul Condrîța⁴⁰⁹. Ridicați de autorități din lăcașele lor și reținuți la Chișinău sub autoritatea arhiepiscopiei locale, aceștia urmau a fi deportați într-o mănăstire din adâncul Rusiei⁴¹⁰. Despre soarta lor de mai departe nu se știe nimic: niciunul nu s-a întors în obștea monahală din care făcuse parte. Ca supus bulgar, starețul athonit de la Mănăstirea Căpriana, Teofilact (1891-1916), care, prin hotărârea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse, urma să fie și el evacuat în regiunea Reazan, a fost lăsat la Căpriana din cauza vârstei lui înaintate și s-a stins din viață în iulie 1919⁴¹¹. După evacuarea monahilor bulgari, la cele două așezăminte monahale rămaseră doar călugări ruși și băștinași⁴¹².

Teofilact fusese înlăturat de la conducerea mănăstirii la 12 decembrie 1916⁴¹³, în locul lui fiind numit, pentru foarte puțin timp, ieromonahul Iakov, rus de naționalitate, care a condus lăcașul până în primele luni ale anului 1918. Referindu-se la cele întâmplate atunci la mănăstire, Visarion Puiu avea să scrie: „Acest stareț n-a adus niciun folos mănăstirii, numai a risipit și multe lipsuri a avut mănăstirea în gospodărie că a vândut și a luat tot ce-a putut din lucrurile bisericii”⁴¹⁴.

De la începutul anului până la 18 iulie 1918, stareț fusese alt monah rus – Pitirim, despre care Iustin Frățiman spune că ar fi profitat, împreună cu predecesorul său, de dezordinea ce cuprinsese Basarabia și „au vândut la ruși: șase cruci de argint aurite, din care una era cu lemn sfânt; două evanghelii mari, îmbrăcate în argint aurit, între care și una scrisă pe pergament și donată mănăstirii de gospodarul Moldovei Petru Rareș, două potire mari aurite”⁴¹⁵. E posibil ca printre crucile „de argint aurit” să se fi aflat și „crucea de aur” dăruită în 1544/1545 de Petru Rareș Mănăstirii Căpriana, care astăzi, conform unor informații, se află în Catedrala catolică din Vilnius (Lituania)⁴¹⁶. Iu. Frățiman amintește și de alte abuzuri comise de cei doi stareți ruși:

⁴⁰⁸ ANRM, F. 2, R.1, D. 9587, f. 10-12.

⁴⁰⁹ ANRM, F. 2, R.1, D. 9587, f. 11.

⁴¹⁰ ANRM, F. 2, R.1, D. 9587, f. 10-12.

⁴¹¹ A. Eșanu et. al., *Mănăstirea Căpriana (sec. XV-XX). Studiu istoric, documente, cărți, inscripții și alte materiale*. Pontos, Chișinău, 2003, pp. 41-42.

⁴¹² ANRM, F. 2, R.1, D. 9587, f. 11-11 v.

⁴¹³ ANRM, F. 2, R. 1, D. 9587, f. 10.

⁴¹⁴ V. Puiu, *Mănăstirea Căpriana*, în RSIABC, vol. XI, Chișinău, 1919, p. 21.

⁴¹⁵ J. Șt. Șt. Frățiman, *Mănăstirile Basarabiei*, în Onisifor Ghibu, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, București, 1997, p. 306.

⁴¹⁶ Gh. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse (din cele mai vechi timpuri până la 1854)*, București, 1958, p. 55

vânduseră și „40 vase mari cu vin, 3.000 puduri de pâine, 50 porci mari, 100 porci mici, 8 boi, 70 care cu fân, doage de gospodărie în valoare de 4.000 de ruble, varză tot de aceeași valoare”⁴¹⁷. În plus, aceștia au întâmpinat cu mare dușmănie mișcarea națională din Basarabia și evenimentul Unirii provinciei cu România în primăvara anului 1918⁴¹⁸.

Despre dezastrul lăsat de călugării ruși la Căpriană, relatează, în octombrie 1919, și Aurel Gheorghiu: „Acum o sută și mai bine de ani, după 1812, mitropolitul român Gavriil Bănulescu, unul din cei mai buni organizatori și mai energici mitropoliți basarabeni, izbutise să o scoată de sub autoritatea Mănăstirii Zografu și o trecu sub cârmuirea episcopiei Chișinăului, înființată atunci, unde stătu până la 1837, când, în urma intrigilor și stăruințelor de tot felul ale călugărilor de la Sfântul Munte, mănăstirea fusese din nou trecută sub acea autoritate, de care se izbăvește abia în 1873. Cum însă așezământul avea, la declararea războiului acesta [Primul Război Mondial – n. n.], în scaunul de conducere călugări de origine bulgară, cârmuirea împărătească îi alungă, iar averile fură confiscate în folosul statului”⁴¹⁹. Odinioară, mănăstirea era bogată în odoare ca și în venituri; aceasta se vede din felul cum este clădită, din mulțimea zidurilor mari și impunătoare, din întinsa gospodărie și din numeroasele și doveditoarele «knigi» rămase. Astăzi, însă, în acest an de bucurie firească și nestăpânită [Unirea Basarabiei cu România – n.n.], mănăstirea se află într-o vrednică stare de plâns. Odoare ca: mitre, cruci, evanghelii, icoane și, mai ales, cărți, în cea mai mare parte ieșite de sub teascurile tiparniței lui Vartolomeu Măzăreanu de la Neamț sau Putna, lucruri roase de vremuri și mărturii de fală străbună, lucrate în lumina curților domnești sau în răbdarea chiliilor întunecoase, de cine știe ce mână gingașă de domniță ori de mâini noduroase și cinstite de călugăr, au fost părăduite și expediate de acel ieromonah rusesc blestemat, care a fost Iakov și care a trimis tot ce se adunase în decursul a sute de ani. Aceea ce a scăpat de furia atâtor încălcări tătarești și turcești, aceea ce a scăpat de sabia atâtor războaie, n-a scăpat de viclenia și răutatea acestui călugăr care, nesocotind dreptul sfânt de proprietate al așezământului, la înflorirea căruia niciunul din neamul lui n-a ajutat cu nimic, a răpit, trimițând peste Nistru podvoadă întregi cu vase de aur, cu lucruri de preț și cu țesături scumpe de mătase, jefuind și dezbrăcând mănăstirea.

Este de ajuns numai a aminti de Evanghelia îmbrăcată în aur, pe care Petru Rareș și cu soția sa, doamna Elena, au dăruit-o mănăstirii în 1544 și care, cu toate acestea, a fost transportată la Moscova, pentru ca să se vadă până unde s-a mers cu jaful și nelegiuirea, fără a mai aminti de turmele de oi, cirezile de vite și de hambarele cu pâine, care au fost vândute pe prețuri de nimica negustorilor de la Chișinău. Astăzi, o sărăcie searbădă se plimbă stăpână și mândră printre mulțimea chiliilor goale. Starețul G[herontie (Guțu)], un om de inimă, cu care ți-e drag să stai la sfat, își dă osteneala să îndrepte lucrurile, dar ce poate face bietul om în mijlocul unui viespar întreg de rusofili, căci și această mănăstire, ca și [Mănăstirea] Hâncu, și ca și [Mănăstirea] Vărzărești, și ca și toate celelalte, nu sunt decât cuiburi de intrigi, de lene și un focar de propagandă rusească.

Mănăstirea Căpriană nu are un stil de arhitectură deosebită. Desele reparațiuni, pe care le-a suferit cu vremea, a făcut ca clădirea să-și piardă din înfățișarea impunătoare și mândră de altă dată, iar locașul biruinței lui Ștefan să poarte o pecete de înstrăinare. În interior, picturi noi au fost așternute peste cele de altă dată și o poleială de un galben urât se răsfață pe catapeteasma de o mărime neobișnuită. Cu toate acestea, sub bolta înnegrită și întunecoasă plutește ceva din cuvioșia și evlavia vremurilor legendare.

Un ceas am rătăcit a doua zi prin mănăstire și chilii, scotocind cărțile cu foile roase de șoareci și cercetând picturile afumate. Într-o cameră, unde am fost găzduiți, se găseau câteva tablouri vechi; din ele, unul înfățișează pe Ștefan cel Mare, pronunțând testamentul, în 1504, iar celălalt – pe mama lui Ștefan, refuzând intrarea voievodului în Cetatea Neamțului. Acestea au rămas întâmplător, ca o mărturie de adevăr istoric pentru originea zidirii locașului și ca o ironie

⁴¹⁷ J. Șt. Frățiman, *Mănăstirile Basarabiei*, în O. Ghibu, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, București, 1997, p. 306.

⁴¹⁸ T. Jereghie, *Un cuib de dușmani. Mănăstirea Căpriană*, în O. Ghibu, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, București, 1997, p. 315.

⁴¹⁹ Puiu V., *Mănăstirile din Basarabia*, Chișinău, 1919.

pentru «knigi» – cărți și pentru acei ce se mai îndoiesc încă și acum de drepturile noastre sfinte asupra acestui pământ, în care o fi tresărit, poate, cenușa oaselor atâtor plăieși, în ziua când cel dintâi ostaș român a pășit iarăși peste brazda, pe care cu atâtea jertfe au apărât-o arcașii și plăieșii lui Ștefan cel Mare și Sfânt!"⁴²⁰.

Totalizând într-un fel cele petrecute și văzute la Mănăstirea Căpriană în ultimii ani de război, Ștefan Berechet, arăta că toate au fost „... luate de călugării bulgari dinaintea războiului, fugind cu ele în Sf. Munte Athos”⁴²¹. Rămânând stăpâni pe cele două așezăminte monastice, călugării ruși cu stareții lor au supus mănăstirea unui alt jaf de nedescris, înainte s-o fi părăsit în prima jumătate a anului 1918⁴²². După Primul Război Mondial, la Mănăstirea Căpriană rămăsese doar foarte puțin din vechea moștenire cultural-spirituală.

* * *

După Unirea Basarabiei cu România, bisericile locale, inclusiv Mănăstirea Căpriană, trecuse sub cârmuirea Bisericii Române. La acea dată, frăția monahală de la Căpriană avea 2 ieromonahi, 5 ierodiaconi, 13 monahi și 51 de frați⁴²³. Călugării moldoveni trebuiau să reanimeze activitatea mănăstirii în condiții deosebit de grele. Trebuiau să aducă la conducerea mănăstirii stareți băștinași. Primul dintre aceștia (numit la 3 iulie 1918), fusese și Gherontie (Guțu), numele lui laic fiind Gavriil⁴²⁴. Treptat, la Căpriană, ca și în întreaga Basarabie, s-a instalat liniștea, revenindu-se la activitățile firești unui lăcaș de rugăciune și credință. În 1918, frăția monahală a Căprianiei se întări cu monahi băștinași, printre care se regăseau Ioachim Popa (din Cornova, jud. Orhei), Theodor Sârghii și Simion Sârbu (din Bravicea, jud. Orhei), cu fiii de țărani, aflați de trei ani la ascultare în mănăstire (toți cu vârsta cuprinsă între 32 până la 45 ani): Gheorghe Batâr (din Horodiște, jud. Chișinău), Gheorghe Clima (din Pârjolteni, jud. Soroca), Cozma Cazac (din Gura-Căinari, jud. Soroca)⁴²⁵. La 18 octombrie 1918, protosinghelul Gherontie (Guțu) ceruse binecuvântarea mitropolitului pentru „tunderea” unui grup de persoane⁴²⁶, iar la 2 decembrie 1918, sub presiunea aceluiași „viespar întreg de rusofili”, solicita să fie demis din rangul de stareț. Fusese însă lăsat în funcție, căci, la 27 februarie 1919, semna cererea pentru alocarea unei sume de „80.000 ruble” pentru „repararea acareturilor mănăstirii”⁴²⁷, iar la 8 martie 1920, îl aflăm deja în obștea de la Mănăstirea Hârjauca. În locul lui, la Căpriană (probabil din aceeași lună) a fost numit Natanail (Rotaru).

După Unirea Basarabiei cu România, averile fostelor moșii ale Căprianiei și Condiriței fuseseră luate sub protecția Statului Român, iar mănăstirea – trecută sub cârmuirea Bisericii Ortodoxe Române⁴²⁸. Dintre averile expropriate doar pădurile ocupaseră, după unele date, circa 20.000 ha⁴²⁹. Noile autorități au restituit mănăstirii 165 desetine din fostele domenii⁴³⁰, proprietățile funciare fiindu-i ulterior confiscate în conformitate cu Legea agrară a Sfatului Țării din 27 noiembrie 1918, care prevedea și exproprierea pământurilor mănăstirești. Fiecărei mănăstiri

⁴²⁰ A. Gheorghiu, *Pe drumuri basarabene (A doua zi după Unire). La Căpriană, în Basarabia – pământ românesc. Antologie*, vol. I, Chișinău, 2017, pp. 328-330.

⁴²¹ Șt. Berechet, *Mănăstirea Căpriană*, în *Comisiunea monumentelor istorice. Secția din Basarabia*, Chișinău, 1928, pp. 89-99.

⁴²² *Vezi Relațiile Căprianiei cu mănăstirea Zograf de la Muntele Athos.*

⁴²³ V. Puiu, *Mănăstirile din Basarabia. Mănăstirea Căpriană*, în *RSIABC*, vol. IX, 1919, p. 20.

⁴²⁴ Gavriil Guțu se născuse la 26 octombrie 1887, în com. Holeșnița, jud. Soroca. Crescut de mic în ambianța mănăstirilor basarabene cu trecut însemnat, înzestrat cu suflet nobil și râvnitor de înfăptuiri mari, om de o rară tenacitate și putere de muncă. Intrase la Mănăstirea Japca la 7 februarie 1912, la 12 august fiind mutat la Mănăstirea Cetății Ismail; la 13 ianuarie 1915 – la Mitropolia din Chișinău, iar la 14 martie 1915, tuns în monahism, cu numele în Gherontie. La 12 martie 1918 a fost hirotonit ierodiacon de către arhiepiscopul Platon Lebedev, iar la 29 iunie 1918 – ieromonah. La 3 august 1922, fusesse numit casier al Schitului Bocancea-Bălți, iar la 1 decembrie 1923 – stareț la Schitul Rudi, unde a rămas 7 ani, refăcând schitul ruinat. În 1931 a trecut la Mănăstirea Tismana, apoi la Mănăstirea Rohia din Maramureș (E. Birdas, *Satul și Mănăstirea Rohia din Țara Lăpușului județul Maramureș*, Coresi, 1994, p. 179). La cele câteva mănăstiri pe care a avut fericirea să le conducă, câștigase o bogată experiență de viață monahală și gospodărească. S-a stins din viață la vârsta de 50 de ani (la 1 august 1937) (*Ibidem*, pp. 179-185)⁴²⁴.

⁴²⁵ ANRM, F. 208, inv. 19, dos. 152, f. 1.

⁴²⁶ ANRM, F. 208, inv. 19, dos. 152.

⁴²⁷ ANRM, F. 208, inv. 19, d. 293, f. 1; F. 208, inv. 19, dos. 232, f. 2.

⁴²⁸ V. Puiu, *Mănăstirile din Basarabia. Mănăstirea Căpriană*, în *RSIABC*, vol. XI, 1919, p. 20.

⁴²⁹ A. Eșanu, *Un document referitor la istoria mănăstirii Căpriană*, în *RIM*, nr. 1, 1993, p. 54.

⁴³⁰ *Ibidem*.

(inclusiv Mănăstirii Căpriană) i se oferiseră câte 0,5 ha de pământ arabil, pentru fiecare călugăr sau frate, viile și grădinile de pomi roditori.

La 1 septembrie 1918, Schitul Condița s-a desprins de Mănăstirea Căpriană, obținând statut de mănăstire de sine stătătoare și, respectiv, un domeniu ce se cuvenea unui locaș sfânt de asemenea rang⁴³¹. Această prevedere a fost apoi modificată prin legea adoptată de Parlamentul României la 13 martie 1920 (legea intrând în vigoare la data adoptării), care lăsa mănăstirilor locale câte 50 ha teren cultivabil, viile și grădinile de pomi roditori⁴³².

La 26 noiembrie 1920, arhiepiscopul Basarabiei, Gurie (Grosu) avea să întreprindă o vizită canonică la Mănăstirea Căpriană. Un martor ocular descria astfel evenimentul: „La poarta mănăstirii a fost primit de o ceată de credincioși, care se sfârșeau aproape de biserică, purtau în mâini flori de ale timpului, cu care presărau calea înaltului oaspete. În tinda bisericii este întâmpinat de protosinghelul Natanail Rotaru, starețul mănăstirii, cu mai mulți ieromonahi și alt cler, prezentând arhiepiscopului crucea și apa sfințită, conform uzului. Corul intona imnul *Cuvine-se cu adevărat*. După o scurtă rugăciune și un polihroniu, ÎPS arhiepiscop [Gurie], exprimându-și nespus de marea bucurie că Dumnezeu l-a învrednicit să viziteze o veche mănăstire, întemeiată aici din timpul marelui Voievod Ștefan, domnitor al Moldovei, pe atunci întregită ca și astăzi, și să se închine rămășițelor pământești ale ilustrului mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni, îngropat aici. Rostește o frumoasă și esențială cuvântare, plină de sfaturi folositoare norodului, dar mai ales evidențiază îndatoririle călugărilor și chipul cum să viețuiască ei pentru a le împlini. La această cuvântare a răspuns frumos și înțelept PC Natanail, starețul mănăstirii...”⁴³³. În timpul vizitei, Gurie Grosu a oficiat și tunderea în monahism a doi frați, a făcut slujba de sfințire a bisericii (reparate de curând), după toate „rânduilele ce se practică în biserica din vechiul regat”, apoi și sfânta liturghie. După aceasta l-a înălțat la treapta de arhimandrit pe Natanail Rotaru, starețul mănăstirii⁴³⁴.

În anul 1922, Mănăstirii Căpriană (cu o frăție de 63 monahi) îi rămăseseră în posesie „17 ha [teren arabil], vie 12 ha, livadă 6 ha, grădină de zarzavat, 5 iazuri, 3 ha vatră neproductivă, 1 moară de foc [motor cu aburi, în incinta mănăstirii], 5 case cu mai multe rânduri [etaje], 5 case cu un rând, la Chișinău – mitoc (o casă mare)”⁴³⁵ pe str. Mihai Viteazul nr. 48”⁴³⁶.

La 1924, comunitatea monahală a Mănăstirii Căpriană număra 37 monahi și 60 frați⁴³⁷, iar averea mănăstirii reprezenta „50 ha, ca la toate mănăstirile basarabene”⁴³⁸.

Un eveniment de amploare a avut loc la Căpriană în perioada 1-2 mai 1924⁴³⁹. Aici se organizase Congresul monahal al reprezentanților eparhiilor și mănăstirilor din toată România. În cadrul congresului s-a discutat proiectul de statut organic pentru organizarea Bisericii Autocefale Ortodoxe Române. Congresul monahal de la Căpriană se întrunise la câțiva ani după Marea Unire a tuturor românilor, răstimp în care înalții prelați ai Bisericii Române au constatat că rânduiala mănăstirilor din diferite provincii ale României se deosebea destul de mult. În afara de aceasta, după anii grei de război, care provocaseră ruina și sărăcirea mănăstirilor, toți chiriarii simțeau nevoia îmbunătățiri vieții monahale atât în vechiul regat, cât și în provinciile unite cu țara.

La congres au participat ÎPS Gurie, PS arhimandrit Paisie (de la Mănăstirea Condița), arhimandritul Gherman (de la Mănăstirea Noul-Neamț), arhimandritul Serafim (de la Mănăstirea

⁴³¹ A. Eșanu, V. Eșanu, *Mănăstirea Condița*, în *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, Chișinău, 2013, p. 235.

⁴³² I. Turcanu, *Relații agrare din Basarabia în anii 1918-1940*, Chișinău, 1991, p. 265.

⁴³³ V. Vasilescu, *O vizită canonică a I.P.S. Arhiepiscop Gurie în direcția mănăstirii Căpriană din județul Lăpușna*, în *Luminătorul*, 1921 (ianuarie), p. 42-46.

⁴³⁴ *Ibidem*.

⁴³⁵ „Casă, pe care guvernământul rusesc îl folosiseră drept cancelarie pentru administrația bunurilor străine, în deosebi a averilor ce aparțineau unor mănăstiri din Orient”. Local „din 1918 fiind liber, mănăstirea l-a vândut” (C. Tomescu, *La comemorarea anuală în mănăstirea Căpriană a mitropolitului Gavriil Bănulescu*, în C. Tomescu *Jurnal din viața mea*, Chișinău, 2018, p. 308.

⁴³⁶ *Anuarul Eparhiei Chișinăului și Hotinului*, 1922, p. 1.

⁴³⁷ D. Stănoiu, *Congresul de la Căpriană*, în BOR, Anul XLII, nr. 6 (519), 1924, p. 366.

⁴³⁸ *Ibidem*.

⁴³⁹ *Ibidem*, pp. 364-397.

Hârjauca), arhimandritul Teognost (stareț al Mănăstirii Hârbovăț și exarh al mănăstirilor), ieromonahul Damian Stănoiu (delegat de la Mănăstirea Căldărușani din Vechiul Regat), ieromonahul Macarie (stareț al Mănăstirii Turnu, Eparhia Argeșului), arhimandritul Natanail (stareț al Mănăstirii Căpriană) și alți economi și monahi de la diferite mănăstiri. Sala în care s-au desfășurat lucrările congresului era împodobită cu icoane, cu portretele familiei regale, cu hărți geografice. La sfârșitul sfintei liturghii (din prima zi a congresului), ÎPS Gurie a ținut o predică despre omul duhovnicesc, apoi, însoțit de un sobor de preoți, a oficiat un tedeum, rostind apoi o cuvântare în care arătase nevoia unei asemenea adunări pentru folosul vieții mănăstirești, atât în ce privește viața duhovnicească, cât și pentru gospodărirea sfintelor locașuri.

Unul din martorii oculari avea să descrie astfel evenimentul: „Pe fețele celor prezenți se observa o seriozitate sfioasă, proprie unor monahi evlavioși. Într-o atmosferă de tăcere solemnă, arhiepiscopul Gurie a rostit o scurtă cuvântare de deschidere, exprimând mulțumiri ÎPS mitropolit primat al României, care a binevoit să trimită reprezentanți din Eparhia sa, ridicând prin aceasta valoarea congresului de la Căpriană. Apoi, cei prezenți au cântat în cor *Mulți ani trăiască*. Tot în luarea sa de cuvânt, arhiepiscopul Gurie a ținut să-și arate satisfacția ce o simțea ca creștin și ca român în țara aflată în bună orânduială, cu oameni liberi, regretând, totodată, că, peste Nistru, mănăstirile sunt desființate, iar călugării trăiesc pe la case particulare și au îndeletniciri lumești. Arhiepiscopul a adus omagii Maiestății Sale Regelui Ferdinand și armatei sale și și-a exprimat bucuria că statul român se îngrijește de bunul mers al Bisericii și mănăstirilor. ÎPS Gurie a subliniat că rostul acestei adunări este de a găsi mijloace pentru reînvierea monahismului de odinioară și de a întări legăturile monahilor din întreaga țară. La propunerea sa, congresul trimisese o telegramă de omagiu Maiestății Sale Regelui și câte o telegramă de mulțumire ÎPS mitropolit primat și PS Nichita (episcop al Argeșului), care erau reprezentați la congres. În prima zi a congresului s-a aprobat statutul organic privind organizarea Bisericii Autocefale Ortodoxe Române.

În ziua a doua, la ora 7.00 dimineața, ÎPS Gurie, înconjurat de stareți și ieromonahi, a oficiat sfânta liturghie în biserica mare, unde corul de călugări a cântat admirabil pe muzică vocală, sub conducerea arhimandritului Domețian Hodorogea de la Mănăstirea Hâncu (maestru în amândouă muziciile). Predica a fost ținută de părintele Andronic de la Consistoriu. După oficierea sfintei liturghii, ÎPS Gurie, însoțit de întregul sobor, a mers la mormântul mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni din incinta mănăstirii, unde a oficiat un parastas. Apoi, în sala de ședințe, au continuat discuțiile cu privire la înființarea cooperativelor mănăstirești.

În cadrul congresului s-a vorbit și despre eventualitatea organizării excursiilor pe la mănăstiri. ÎPS Gurie a vorbit despre foloasele ce pot rezulta din cunoașterea mai apropiată a monahilor și cât de necesar este ca monahii și monahiile din mănăstirile basarabene să facă vizite frățești la mănăstirile din România, iar cei de acolo să viziteze mănăstirile din Basarabia. S-a hotărât ca aceste excursii să se facă în grupuri de câte 10-15 persoane, ÎPS Gurie făgăduind să intervină pentru eventuale reduceri la biletele pe calea ferată. Au fost examinate și o serie de probleme privind dezvoltarea economiei mănăstirești⁴⁴⁰. Prin asemenea acțiune de primă importanță, Mănăstirea Căpriană reușise să se încadreze în viața spirituală a mănăstirilor din întreaga Românie.

Deosebit de grăitoare sunt și cuvintele unui contemporan, probabil monah de la Mănăstirea Căpriană, care vorbind despre atmosfera spirituală, înscăunată la Căpriană în perioada interbelică, accentua „...dar pe cât de grele sunt suferințele materiale prin care trece astăzi sfânta mănăstire, pe atât de înălțătoare sunt străduințele credincioșilor întru Domnul”⁴⁴¹.

În anii 1920-1930, Mănăstirea Căpriană a fost vizitată de mai multe personalități notorii: Visation Puiu⁴⁴², Ștefan Ciobanu⁴⁴³, Iustin Frățiman⁴⁴⁴, Toma Bulat⁴⁴⁵, Dimitrie Balaur⁴⁴⁶, Ștefan

⁴⁴⁰ D. Stănoiu, *Congresul de la Căpriană*, în BOR, nr. 6, 1924, pp. 364-397.

⁴⁴¹ A. Eșanu, *Un document referitor la istoria mănăstirii Căpriană*, în RIM, nr. 1, 1993, p. 54.

⁴⁴² V. Puiu, *Mănăstirea Căpriană*, în V. Puiu, *Monăstirile din Basarabia*, în Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău, vol. XI, 1919, pp. 18-21.

⁴⁴³ Șt. Ciobanu, *Biserici vechi din Basarabia. Căpriană*, în Comisiunea monumentelor istorice. Secția din Basarabia. Anuar, Chișinău, 1924, pp. 53-54.

Berechet⁴⁴⁷, Paul Mihail⁴⁴⁸, Constantin Tomescu⁴⁴⁹ etc. Mai târziu, aceștia aveau să-și însușească impresiile despre Mănăstirea Căpriană în memorabile studii și însemnări de călătorie.

C. Tomescu, de exemplu, a descris cum, în calitatea sa de profesor la Facultatea de Teologie din Chișinău, a organizat, în fiecare an (în perioada mai 1927 - mai 1940), pelerinaje la mormântul mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, mărturisind: „La primul pelerinaj au participat 3 profesori și 60 de studenți⁴⁵⁰. [...] Grupul nostru pornea din Chișinău cu trenul de după amiază până la gara Strășeni. Acolo erau plecați cu două zile înainte, 2-3 studenți, care angajau căruțe din satul Căpriană, învelite în scoarțe, iar mănăstirea trimitea la Strășeni cele două trăsuri ale ei. Plata biletelor de tren o acoperea ori facultatea, ori Mitropolia, pentru toți studenții, dus și întors. Tot de acolo plăteau și căruțele. Porneam din gară în căruțe și trăsuri, umplând văzduhul cu tinerești cântece. În lăuntru pădurii ne așteptau părintele stareț cu ucenicii săi și o gustare potrivită, de brânză cu ceapă, miel la tavă, vinișor în butoi, întinse pe pânze albe, lăicere, între copaci, pe iarbă. Vehiculele ieșeau din pădure la drumul mare, la șleah și intrau în ograda mănăstirii, iar noi coboram spre biserică în cântece teologice, ca după Sfintele Paști. După listele trimișilor mei, se repartizau toți prin chilii, iar monahii, ca și la alte mănăstiri, se adunau într-o chilie mai mulți la un loc.

Clopotele ne chemau la priveghere, în noua biserică, *Sfântul Gheorghe*, și slujeau ieromonahi cu preoții-studenți, uneori și un profesor cleric; când dorea și un vlădică să slujească ceremonia era fastuoasă. Corul studentesc din cafas alterna cu strana, unde cântam și eu și alt profesor. Predica o rostea profesorul sau studentul care era bine pregătit. În ziua pomenirii, se slujea sfânta liturghie de preoți și un vlădică, uneori oficiau amândoi vlădicii. Un profesor rostea predica după Sfânta Evanghelie, un preot student sau un student civil, pregătiți, rosteau a doua predică la sfârșit, la chinonic, corul executa un concert. Și, încheindu-se slujba pe la orele 10.30-11.00, se forma o coloană, în cap cu felinare aprinse, cu prapuri bisericești, corul, clerul, profesorii, studenții și credincioșii, toți coboram la cealaltă biserică voievodală, începută de Ștefan Vodă și terminată de Petru Rareș în secolul XVI. Lângă această moldovenească și sfântă zidire a marilor domni a dorit să fie așezat cu trupul său adormit mitropolitul Gavriil. Deasupra [gropniței] noi am așezat totdeauna un tablou mare cu chipul său [...]. Slujba parastasului era solemnă, uneori erau 20 de clerici în odăjdii, în frunte cu vlădica, diaconii aleși te mișcau cu ecteniile lor. La timpul potrivit un student pregătit ținea panegiricul, mai grăia un altul, apoi un profesor și, totdeauna, încheiam eu cu concluziile convenite istorice, bisericești și naționale”⁴⁵¹.

* * *

De la 16 februarie 1929⁴⁵² până în 1939⁴⁵³, Mănăstirea Căpriană l-a avut stareț pe egumenul Paisie (Adamiței)⁴⁵⁴, român, basarabean de obârșie, și mare iubitor de carte⁴⁵⁵. Deși trecuse ceva

⁴⁴⁴ Iu. Frățiman *Mănăstirile Basarabiei*, în O. Ghibu. *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, București, 1997.

⁴⁴⁵ T. G. Bulat, *Mănăstirea Căpriană, județul Lăpușna*, în *Albina*, București, nr. 14, 1939.

⁴⁴⁶ D. Balaur, *Bisericele din județul Lăpușna. Materiale istorico-bisericești adunate de Dimitrie Balaur*, 1928, manuscris, Biblioteca Universitară Iași, ms. VI-74, pp. 546, 599.

⁴⁴⁷ Șt. Berechet, *Documente privitoare la Mănăstirea Căpriană*, în *Luminătorul*, Chișinău, nr. 21, 1925, p. 14-19; nr. 23, pp. 47-54; *Idem*, *Mănăstirea Căpriană*, în *Comisiunea monumentelor istorice. Secția din Basarabia. Anul II*, Chișinău, 1928, pp. 89-109.

⁴⁴⁸ P. Mihail, *Mănăstirea Căpriană, județul Lăpușna*, în *Revista Societății istorico-arheologice bisericești*, vol. XXIV, Chișinău, 1934, pp. 91-120; *Idem*, *Mănăstirea Căpriană, centru de sprijin al revoluționarilor bulgari, în secolul al XIX-lea*, în *Viața Basarabiei* (Chișinău), nr. 1-2, 1938, pp. 61-62.

⁴⁴⁹ C. T. Tomescu, *Despre ctitorul Mănăstirii Căpriană*, în *Arhiva Basarabiei*, 1933, p. 26; 1937, pp. 12-14; C. T. Tomescu, *Jurnal din viața mea*, Chișinău, 2018, pp. 32, 308, 327-328, 433, 515, 552-556.

⁴⁵⁰ C. T. Tomescu, *La comemorarea anuală în mănăstirea Căpriană a mitropolitului Gavriil Bănulescu*, în C. T. Tomescu, *Jurnal din viața mea*, Chișinău, 2018, p. 515.

⁴⁵¹ *Ibidem*, pp. 552-556.

⁴⁵² I. Cereteu, *Cartea bisericească în Mănăstirile Republicii Moldova*, Chișinău, 2016, p. 147, nr. 164.

⁴⁵³ V. Ladaniuc, *Mănăstiri basarabene*, Chișinău, 1995, p. 19.

⁴⁵⁴ A. Eșanu, *Un document referitor la istoria mănăstirii Căpriană*, în *RIM*, nr. 1, 1993, p. 54; I. Cereteu, *Cartea bisericească în mănăstirile Republicii Moldova*, Chișinău, 2016, pp. 160, 195.

⁴⁵⁵ Informații despre Paisie aflăm dintr-o însemnare personală de pe un *Starstnic* (Buda, 1816): „1933, fevr[uarie] 16. Din numărul cărților a Egumenului Paisie, starețul Mănăstirii Căpriană de la 1929, fev[ruarie] 16. Născut la 1888 iulie 4. Frate cu ucaz în Mănăstirea Curchi 1912, oct[ombrie] 23. Tuns în călugărie în Casa Arhiep. Chișinău 1918 decemb[rie] 18. Hiroț[onit] în ierodiacon 1919 oct[ombrie] 13, ierom[onah] 1922 decem[brie] 11. Gratificat cu Nabeder[niță] 1925 iul[ie] 31; cu Crucea aurită

timp de la unirea Basarabiei cu Țara, și după 1930, la Mănăstirea Căpriană se resimțeau urmările îndelungatei stăpâniri țariste.

La 1931, de exemplu, nivelul de instruire a monahilor locali era foarte scăzut: din cei 100 de călugări, câți avea mănăstirea, doar secretarul ei, Paul Turcu, absolvise 5 clase, dar și acesta era venit din Vechiul Regat⁴⁵⁶.

Interesante date despre structura comunității monahale a mănăstirii găsim și într-o însemnare din 1 mai 1931, care consemna că atunci în fruntea mănăstirii se afla „preacuviosul părinte stareț egumen Paisie Adamiței, în etate de 42 ani, de origine moldovean basarabean; duhovnic – arhimandritul Gherasim Grecu, de 56 ani; arhondar – ieromonahul Gherasim Chică, de 55 ani; veșmântar – ieromonahul Mihail Cupcea, de 53 ani; casier – ierodiaconul Marcu Bevenca, de 42 ani; econom – ierodiaconul Iuvinalii Popa, de 46 ani (toți fiind moldoveni basarabeni); secretar – fratele Paul Turcu, de 32 ani, cu studii 5 clase liceale, de origine român bănățean, precum și smeriții ieromonahi, ierodiaconi, monahi și a fraților ascultători în număr de 100”⁴⁵⁷.

Tot în 1931, unul din călugării de la Căpriană relata că mănăstirea se află încă „în stare materială deplorabilă și în mare criză financiară”. În condițiile crizei economice mondiale, nota autorul, această stare de lucruri e caracteristică pentru întreaga țară⁴⁵⁸. În acea perioadă, mănăstirea nu primea subvenții bănești din partea statului.

Se mai știe că, în 1931, părintele Paul Mihail, care obținuse o bursă de la Gurie (Grosu), a întreprins o călătorie de documentare la Muntele Athos, unde a descoperit mai multe documente cu privire la moșiile Mănăstirii Căpriană și la relațiile ei cu Mănăstirea Zografu între anii 1820-1836⁴⁵⁹.

Către 1938-1939, obștea monahală de la Căpriană număra 66 de persoane, inclusiv un stareț (egumenul Paisie, n. 1888), un duhovnic arhimandrit (Gherasim Grecu, n. 1880 în s. Cojușna), 3 protosingheli (Zosima Cerchez, Nicolae Ivacenco, Petru Volontir), 7 ieromonahi, 6 ierodiaconi, 1 schimonah, 13 monahi și 34 de „frați propuși pentru cinul de monah”⁴⁶⁰. La acel moment, situația materială a mănăstirii era mult mai bună. O publicație de epocă sublinia: „monahii se hrănesc și se îmbracă din munca pe care o desfășoară pe pământul sfântului lăcaș”. Atunci, mănăstirea avea 50 ha pământ arabil, 25 ha de pădure, 100 ha în folosire și alte 200 ha tot de pădure, cu care a fost „înregistrată”. Mai avea vii, iazuri, mori și case.”⁴⁶¹. Schimbările survenite în anii următori în componența frăției monahale au fost descrise într-un studiu din 1939, care anunța că mănăstirea adăpostea la acea dată 114 călugări și frați⁴⁶².

Ameliorarea situației economice la răscrucea anilor 1930-1940 urma să reactiveze viața mănăstirească și în plan spiritual, dar a venit războiul care a adus mari distrugerii și nenorociri. Basarabia „trecută prin foc și prin sabie” se pomenise „eliberată”, în 1940, de bolșevici. Deja la 10 aprilie 1941, comitetul executiv județean Chișinău avea să adopte hotărârea cu privire la închiderea Mănăstirii Căpriană și deschiderea în localurile ei a unei case de copii, lăcașul fiind supus unui nou jaf cumplit.

* * *

1927. Econom la Mănăstirea Hârjaucă de la 1919-1927 ianuarie 31; detașat la Casa Arhiep. Chișinău ca blagocin, până la 1929 febr[uarie] 16. Mi s-au făcut donație Sf. Carte de către părintele meu duhovnic Arhimand[ritul] Serafim Hâncul...”⁴⁵⁵. Se mai cunoaște că, la 16 februarie 1935, egumenul Paisie donează nou înființatului schit *Mitropolit Gurie* din județul Tighina un *Triodion* (Buda, 1816)⁴⁵⁵. Mai era în viața pe la 15 decembrie 1954 când se afla la mănăstirea Căpriană și dăruia spre amintire o Psaltire (Chișinău, 1818) și o Apanthismă (Mănăstirea Neamț, 1827) elevului Vasile Ciobu⁴⁵⁵.

⁴⁵⁶ A. Eșanu, *Un document referitor la istoria mănăstirii Căpriană*, în *RIM*, nr. 1, 1993, p. 54; I. Cereteu, *Cartea bisericească în mănăstirile Republicii Moldova*, Chișinău, 2016, pp. 160, 195.

⁴⁵⁷ A. Eșanu, *Un document referitor la istoria mănăstirii Căpriană*, în *RIM*, nr. 1, 1993, p. 54.

⁴⁵⁸ A. Eșanu, *Un document referitor la istoria mănăstirii Căpriană*, în *RIM*, nr. 1, 1993, p. 54.

⁴⁵⁹ Șt. Gorovei, *Dr. Paul Mihail la 80 de ani*, în *AIPI*, XXII, 1985, p. 999; P. Mihail, *Jurnal (1940-1944) și corespondență*, vol. 2, București, 2001, pp. 22, 24.

⁴⁶⁰ ANRM, F. 1135, inv. 3, dos 210, ff. 10-26.

⁴⁶¹ T.G. Bulat, *Mănăstirea Căpriană, județul Lăpușna*, în *Albina* (București), nr. 14, 1939, p. 230.

⁴⁶² *Ibidem*.

Concluzionând cele relatate mai sus, putem afirma că, în perioada dintre cele două războaie mondiale, Mănăstirea Căpriană a trecut prin mai multe încercări grele, fiind jefuită masiv în trei rânduri:

1. În perioada când mănăstirea și schitul ei Condrița se aflau în stăpânirea călugărilor athoniți, care a durat mai mult de două secole, încheindu-se la 1916-1917 cu jefuirea de către aceștia a rezervelor bănești în aur și a unor odoare ecleziastice valoroase.

2. În anii 1917-1918, când cele două lăcașuri basarabene au fost jefuite de stareții ruși.

3. La ocuparea Basarabiei (28 iunie 1940), când – după perioada în care își reveniseră, restabilindu-și bunăstarea economică, viață cultural-spirituală și monahicească de obște în cadrul Bisericii Ortodoxe Române, – cele două mănăstiri au cunoscut un nou val de teroare și jaf, fiind amenințate cu riscul unei dispariții totale.

FIRUL VIU, CE LEAGĂ TIMPURI

Времен связующая нить

The thread that connects times

Culegere de articole | Сборник статей | The collection of articles

AD HONOREM VICTOR ȚVIRCUN

AD HONOREM
VICTOR ȚVIRCUN

FIRUL VIU, CE LEAGĂ TIMPURI
ВРЕМЕН СВЯЗУЮЩАЯ НИТЬ
THE THREAD THAT CONNECTS TIMES

Culegere de articole
Сборник статей
The collection of articles

Chișinău 2020

CUPRINS

СОДЕРЖАНИЕ

CONTENTS

CURRICULUM VITAE VICTOR ȚVIRCUN	3
СПИСОК ТРУДОВ ПРОФЕССОРА ЦВИРКУН В.И.	7
PREFAȚĂ / ВВОДНОЕ СЛОВО / PREFACE	39
Victor Țvircun – promotor al Ortodoxiei (+ VLADIMIR, Mitropolit al Chișinăului și al Întregii Moldove)	39
Уважаемый Виктор Иванович! (Ирина ВЛАХ, Башкан АТО Гагаузия в Молдове)	41
Autoritate științifică de prestigiu care duce faima țării departe de hotarele ei (Teodor FURDUI, academician, prim-vicepreședinte de onoare al AȘM)	44
Profesorul Victor Țvircun (Academicienii Maria și Gheorghe DUCA)	46
Profesorul Victor Țvircun – un talent neordinar (Ion GUCEAC, profesor universitar, academician)	48
Savant și diplomat Cuvânt despre Ambasadorul Victor Țvircun (Aurelian DĂNILĂ, Ambasador)	51
Pledoarie pentru un bun prieten, pedagog, savant și diplomat. Prieten și coleg de bresle (Ambasador Ion STĂVILĂ)	54
Cu toți anii vieții în perfecțiune științifică pedagogică (Tatiana CALLO, dr. hab. în științe pedagogice, prof. univ.)	64
Istoricul și diplomatul Victor Țvircun la 65 de ani (semnificația vârstei) (Valentin TOMULEȚ, doctor habilitat în istorie)	67
Ad Honorem (Elena PLOȘNIȚA, dr. hab.)	70
КАНТЕМИРОЛОГИЯ / CANTEMIROLOGIA / CANTEMIROLOGY	71
ПОНОМАРЁВ А. М., Значение третьего мемориала Дмитрия Кантемира в контексте изучения истории Украины начала XVIII в.	71
Лилия ЗАБОЛОТНАЯ, Открытия новых документов и их интерпретация. На примере неизвестного письма великого князя Петра Федоровича Романова к Антиоху Кантемиру	94

Надежда НИЖНИК, Регулирование семейно-брачных отношений в условиях становления советской России как социальный эксперимент гендерного конструирования 522

Marius TĂRÎȚĂ, The evolution of the society for dissemination of political and scientific knowledge from Moldavian SSR (1948-1955) 540

ИСТОРИЯ РЕЛИГИИ И ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ. РЕЛИГИЯ КАК ФАКТОР ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ / ISTORIA BISERICII ORTODOXE. RELIGIA CA FACTOR AL EDUCAȚIEI SPIRITUAL-MORALE A PERSONALITĂȚII / HISTORY OF THE ORTHODOX CHURCH. RELIGION AS A FACTOR OF THE SPIRITUAL-MORAL EDUCATION OF PERSONALITY 551

Ilona CZAMAŃSKA, Cultul domnilor sfinți în Europa Centrală și de Sud-Est în trecutul și epoca contemporană 551

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU, Din istoria bisericii Sfântul Proroc Ilie din Chișinău 565

СИЛУАН (Шаларь Марин Дмитриевич), Роль монастырей и общественной и культурной жизни Бессарабии в конце XIX – начале XX века 578

Аделаида КИРОШКА, Неизвестная икона первой половины XIX века из Бессарабии 593

Светлана ДОКИНА, Женское Епархиальное училище - как образец духовного учебного заведения для девочек 614

Эмилия Степановна БАНКОВА, Сватовство в системе свадебной обрядности болгар Республики Молдова 619

ИСТОРИЯ ПЕРСОНАЛИЙ. ЧЕЛОВЕК И ОБЩЕСТВО / ISTORIA PERSONALITĂȚILOR ȘI ACTIVITĂȚII PUBLICE / HISTORY OF PERSONS AND PUBLIC ACTIVITIES OF PEOPLE 625

Важа КИКНАДЗЕ, Образ царицы Тамар в современной русской энциклопедии «сто великих женщин» (Критические замечания) 625

Фрэнсис КОНТ, Профессор, декан Факультета славистики, Сорбонна-Университет, Одесские парижанки и княжна А.Г. Гагарина-Струдза (на рубеже XIX / XX в.) 635

ПОНОМАРЁВ А.М., Неизданные документы о настоятеле румынского монастыря Куртя-де-Арджеш Архимандрите Дамаскине времён русско-турецкой войны 1768–1774 годов 651

Din istoria bisericii *Sfântul Proroc Ilie* din Chișinău

Summary

In the following study “From the history of St Prophet Ilie Church from Chișinău” the authors try to prove that this ecclesiastical institution is one of the oldest in the city, having been founded at the middle of 18th century and not between the ending of 18th and beginning of 19th centuries, how it is believed by the majority of historians, bringing many arguments such as archaeological discoveries, notes from old books, names of priests, tombstones etc. At the same time, in the following work can be followed the next stages of evolution of St Prophet Ilie Church until the 1960’, when it was destroyed by the occupational Soviet authorities. The reader can also find in the present study various unpublished information about the history of the church, its clergy and library. The patrimony of this ecclesiastical institution from the center of the old Chișinău was either destroyed or became a part of an unknown deposit.

Cuvinte cheie: Historical monument, clergy, ecclesiastical book, cemetery, cultural patrimony, ethnical Greeks

Biserica cu hramul *Sfântul Proroc Ilie* este unul din cele mai vechi din Chișinău. Vechimea și istoria ei stârnește și până astăzi discuții, fiind exprimate diferite păreri, atât referitor la începuturile ei, cât și la parcursul și sfârșitul ei tragic. În studiul de mai jos, ne propunem să ne oprim detaliat mai ales la aceste aspecte și, drept urmare, să venim cu unele noi concluzii.

În perimetrul istoric al Chișinăului vechi, în *Mahalaua din Deal* (numită și „de Sus”) pe moșia mănăstirii Galata din Iași [Ciocanu 2017, 191], pe locul unei construcții ecleziaștiice mai vechi de lemn fusese înălțată biserica *Sfântul Proroc Ilie*. Această veche biserică la sigur exista cel puțin încă de la mijlocul sec. al XVIII-lea [Eșanu 1998, 57], în plină epocă fanariotă, dacă avea în colecția ei „*cărți grecești, cari amintesc despre vremea când se întrebuița în slujba bisericească limba gracă, toate cărțile slavone și câteva românești vechi*” [Berechet 1924, 146]. Dintre aceste tipărituri făceau parte odinioară o *Liturghie* (Iași, 1759), *Viața Sf. Varvara și Sofronie în limba greacă* (Lipsca, 1775), un *Euhologhion* (Veneția, 1778) [Berechet 1924, 146].

Drept dovadă a vechimii acestei biserici sunt și urmele unui vechi cimitir din preajma acesteia (**Vezi** compartimentul *Cimitirul bisericii Sf. Prooroc Ilie* la finele studiului de față), din care a rămas un stâlp de piatră (monument funerar), instalat în 1781 de Ștefan Nour, locuitor al Chișinăului, în memoria rudelor apropiate răpite de tătari: „*Acest stâlp (stelă funerară – n.n.) l-au ridicat robul lui Dumnezeu Ștefan Nouor, pentru pomenirea lui și a părinților lui: Diaconu Nouor, Maria, Vasile, Maria și Axinia, Gafița ce s-au robii de tătari. V let 1781 mai II*” [Berechet 1924,

144]. După câte se vede, „*Diaconu Nouor*”, care figurează pe acest monument funerar slujise alături de vreun preot la biserica *Sf. Ilie*, atât până, cât și în timpul războiului din 1768-1774, când fusese luat în robie. Mai târziu, peste 7-8 ani, pentru a înveșnici memoria părinților și a rudelor sale, Ștefan Nour instalează acest stâlp în cimitirul de lângă biserica în care slujise mai mult timp tatăl său. Acest fapt vine să confirme din nou existența numitului lăcaș de cult cel puțin de prin anii '60-'70 ai sec. al XVIII-lea.

După cum reiese din totalitatea informațiilor, Biserica *Sf. Ilie* la fel avusese de suferit de pe urma războiului ruso-turc din 1786-1791 și nu figurează pe harta rusă din 1789, căci arsese cu un an mai înainte. În anii următori comunitatea de enoriași a refăcut lăcașul de lemn și, probabil cu ocazia sfințirii acestuia din nou, i s-au adus în dar și cărți, cum ar fi: un *Penticostar* (Râmnic, 1785), *Paraclitichi* în limba greacă (sau *Octoih*, Veneția, 1790) [Berechet 1924, 146], o *Liturghie* (Iași, 1794) cu dedicația nedată: „*Acesată sfântă carte anume Leturghie, se închină Sfintei mănăstiri ce se cinstește și se prăznuiește hramul Sf(ântului) Proroc Ilie Tezviteanul, în târgul în Chișinău, de noi, nevrednicii robi și mult păcătoșii ierei Antonie i papadia Ana, pentru sufletele noastre și a părinților noștri celor răposați, și oricari dintre preoți ar sluji sfintele taine să nu o ia să fie a sa, ci este dreaptă a Sfintei biserici a Sfântului Ilie*” [Ghibănescu 2001, 85; Însemnări de pe manuscrise 2008, 553], vrem să credem că donatorul acestei cărți ierei Antonie a fost preot chiar la această biserică. De la același lăcaș sfânt a mai rămas un *Slujebnic/Liturghier* dăruit la 1795 de dascălul Ștefan venit de la mănăstirea Putna și stabilit la Chișinău ante 1790 [Însemnări de pe cărți vechi 1925, 138], fiind unul dintre enoriașii de la *Sf. Ilie*. Dintre cărțile mai vechi ale bisericii se mai cunoaște un *Minei* pe luna Mai (în limba greacă, Veneția, 1797) [Berechet 1924, 146].

Conform „Condiții formelor de la ținutul Lăpușnei”, pe la 1799 „**preotul Vasile Danilovici** a fost hirotonit de episcopul Gherasim, de la Roman, pe când fusese episcop de Huși” (1796-1805), rânduindu-l la biserica *Sf. Ilie* din Chișinău [Berechet 1924, 144].

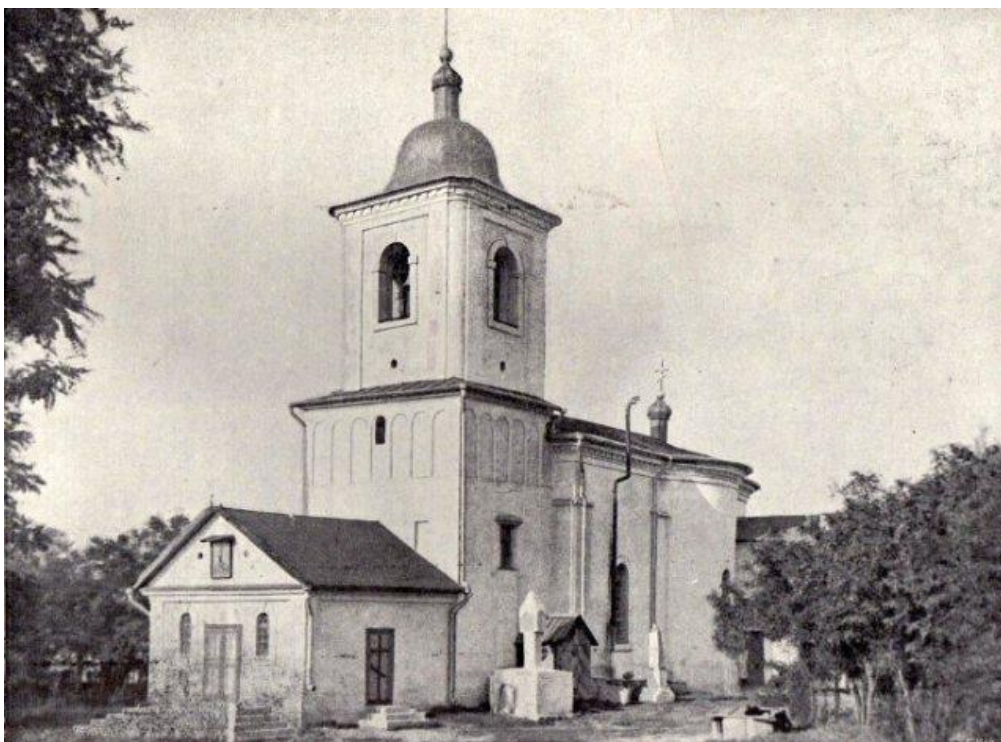
După anul 1800 pe lângă biserică a activat o școală începătoare pentru copiii poporenilor [Grosu 1921, 64-65].

Pe la începutul sec. al XIX-lea vechea biserică de lemn era șubrezită, fie de timp, fie de cutremurul din 14 octombrie 1802 [Ciocanu 2017, 193], cu atât mai mult că deveni și neîncăpătoare pentru numărul tot mai mare de credincioși din Ulița Mare și ulicioarele adiacente, or, în această perioadă numărul populației Chișinăului a crescut considerabil. Drept urmare, o seamă de fruntași ai comunității de enoriași pun problema zidirii unui nou locaș, de astă dată de piatră, înaintând prin intermediul egumenului Antim de la mănăstirea *Sfinții Arhangheli* din Chișinău (stăpânitoare de drept a părții centrale a orașului) un demers cu această cerință către Meletie, episcopul de Huși. La 28 martie 1803 acesta îngăduie construcția în aceiași arie de 200

stânjeni domnești unde era amplasată anterior vechea biserică. Drept urmare, la 3 septembrie, aceluiași an, Episcopia eliberează o condică de milostenie, prin care urma să fie colectate mijloace bănești. Probabil, pentru a suplimenta cu alți preoți slujitori ai bisericii, la 16 iulie 1804, episcopul Meletie dă curs rugăminții „**preotul Vasilie [Bobeică – n.n.] care până acum s-au aflat slujitor bisăricii din satul Mileștii țin(u)t(ul) Lăpușnii, ... ni-au făcut rugămintea ca să-i dăm voe se să muti în târgul Chișinău, se fie slujitoriu cu celi preuțești la bisărica Sfântului Proroc Ilie, la care bisărică fiind priimit de cătră toți poporării de acolo, pre cum ni-am încredințat di la cucernic nostru protopop Ioan**” [Plugaru, Candu 2009, 225, doc. 19a]. Preotul Vasile Bobeică a slujit aici până la decesul său, survenit prin 1815-1816.

În mersul lucrărilor de construcție a bisericii, atât parohul Vasile Bobeică și noii ctitori negustori Simion Blănaru, Constantin Blănaru, Lupul Ganciul, Spiridon Ganciul și Ion Arsene au făcut pe 28 februarie 1805 un demers către Alexandru Moruzi, domnul Țării Moldovei, prin care solicitau scutire de dări până la finalizarea lucrărilor a pietrarilor și tâmplarilor angajați pentru edificarea bisericii *Sf. Ilie*. Voievodul s-a dovedit a fi receptiv și la 2 martie a aceluiași an, face dispoziția respectivă serdarilor de Orhei [И.К.С. 1882, 655-656; Ciocanu 2017, 193; Poștarencu 2018, 221].

Fiind reconstruită din temelie din piatră și acoperită cu șindrilă [Халиппа 1907, 245] în 1804-1806, biserica, conform unor măsurători ulterioare avea 25 de metri în lungime și 8^{1/2} metri în lățime [Poștarencu 2018, 221]. Cu ocazia sfințirii lăcașului, i s-a adus ofrandă și un set de *Mineie* tipărite la Buda în 1805, dintre care s-au păstrat până azi cele pe lunile mai și iulie [Cereteu 2016, 89, nr. 77; 91, nr. 81], precum și un *Penticostar* (București, 1800) cu însemnarea din 12 iunie 1806: „*Această sfântă carte ce se numește Penticostar l-au cumpărat Toader Drăgan din sat Apaciuc (sic!) și s-au dat Sfântului Ilie pentru iertarea păcatelor, să-i fie veșnic pomenire ...*” [Ghibănescu 2001, 85]. Tot pe atunci curtea bisericii în care erau plasate casele parohiale și cimitirul a fost „*înconjurată cu un zid de piatră nu tocmai înalt*” [Berechet 1924, 141]. (**Vezi** compartimentul *Cimitirul bisericii Sfântul Proroc Ilie*).

Biserica Sfântul Proroc Ilie

Din perioada războiului ruso-turc din 1806-1812 în afară de „preotul Vasile Bobeică” (decedat în 1816) [Poștarencu 2018, 228] mai slujea la această biserică „preotul Ion (Bucșan?) [Poștarencu 2018, 235] de la Sfântul Ilie”, care la 22 martie 1807 era martor la vânzarea unei case din „Mahalaua de la Deal” [Sava 1934, 255-256; Tomescu 1934, 3, 254], iar la 25 martie a aceluiași an, aceștia împreună cu un al treilea preot de la Sf. Ilie - **Climent Baltag**, semnav un alt zapis de vânzare-cumpărare [Poștarencu 2018, 221]. Din clerul aceleiași biserici făcea parte și diaconul **Vasile Gheorghiță**, care a fost hirotonit de același episcop Meletie de Huși încă în 1808 pentru biserica Sf. Ilie din Chișinău, care în 1811 a fost hirotonit preot și rânduit la biserica *Înălțarea Domnului* din aceeași urbe [Mihail 1993, 109].

Pentru bunul mers al activităților la 8 iunie 1811, Meletie, episcop de Huși a emis o circulară prin care numește drept epitropi la biserica Sf. Ilie pe „negustorii blănari, șezători în târgul Chișinăului pe ... Simion Blănar (Simion Blănaru a activat ca epitrop până în 1824, când se stinge din viață [Poștarencu 2018, 221]), Atanasie [Popovici] și Spiridon Ganciul, ... oameni cinstiți ... râvnitori către sfintele biserici și cu plecare de a să însărcina cu această epitropie” (după revista *Arhivele Basarabiei*, nr. 4, 1934, p. 347-348) [Plugaru, Candu 2009, 262, doc. 64]. Acestora „li s-au dat pe samă toate ale bisericii lucruri și averi din lăuntru și de pe afară, îndatorindu-să ca mai întâi să fie cu privighieare și purtare de grijă de a să păzi în toată vremea biserica întru curăție și cu toate ceale de trebuință înfrum[u]sățări; al doilea, să fie cu silință pentru tot folosul și ajutoriul trebuincios bisericii, ca în vremea când va cere trebuința de a să

face vre un meremet sau podoabe înlăuntru bisericii cum și pe afară vre un lucru spre folos, să nu fie silită biserica de a să împrumuta, pentru care nici nu dăm voe de a să lua bani cu împrumutare, decît numai din venitul cutiei bisericii, care să fie supt pecețile a cîte trei și supt mare pază, deschizindu-să la o vreme de trebuință, iarăș fiind cu toții de față și din venitul de pe afară și alt ajutoriu a pravoslavnicilor creștini, să să întîmpene acele de nevoe cheltueale. Pentru cari vor fi îndatoriți a ținea doao condice: una pentru ca să s[ă] treacă într-însa tot venitul, și alta pentru însămhnarea cheltuealilor, și la tot sfîrșitul a fieștecăruia an, adunîndu-să cu toții la un loc, față fiind și cucernicul nostrum protopop al acelui ținut, își vor face samă de tot venitul și cheltueala ce va fi urmată, și iscălindu-o, să va încredința și de cucernicia sa, și să va trimite la noi, la Episcopie.

Deci, poruncim tuturor slujitorilor aceștii biserici; și dați numiților epitropi cuviincioasa cinste și ascultare la cele ce va învăța în trebuințele ceale spre folosul și buna rînduială a bisericii” [Tomescu 1934, 4, 347-348; Plugaru, Candu 2009, 64-65].

Lucrările de construcție ale lăcașului sfânt au continuat și în 1812, când căpitanul de margine Teodor Sabău a angajat doi meșteri pentru executarea unui iconostas din lemn, fiind puse la dispoziție materialele necesare și a dat meșterilor un avans de 200 lei [Tomescu 1935, 1, 24-25; Ciocanu 2017, 193]. După câte se vede, lucrările din interior și împodobirea bisericii cu catapeteasmă a mai durat un timp, căci în august 1814 șase epitropi ai bisericii, locuitori ai Chișinăului, intervin pe lângă Mitropolitul Gavriil să le elibereze o condică de milă pentru aducerea la bun sfârșit a lucrărilor la biserica Sf. Ilie, demers din care aflăm că „*dintîiaș[i] dată s-au început a să zidi numai din ajutoriul iubitorilor creștini până au venit în stare de a să putea sluji dumnezeasca jertfă. S-a împrumutat apoi și o sumă de bani. Rămăsese nelucrată catapeteazma [care] se făgăduise s-o facă răposatul Teodor Sabău (el este în același timp și ctitorul bisericii dintâi a mănăstirii Curchi) dând și avans 200 lei, dar el murind, epitropul său n-a dat și restul. Acum când se apropie ridicarea catapetezmei, care se sculpta, ei n-au sume și pentru meșterii săpători și pentru zugravii ...”* Mihai săpătorul de lemn și fratele lui Gligori. În demers se mai arăta că cei doi meșteri „*s-au tocmit cu Teodor Sabău să-i sape o catapeteazmă la Sf. Ilie, cu tot lemnul dumisale, numai meșteșugul al nostru, după proba ce ni-au arătat, stâlpii să fie ca la* [biserica – n.n.] *Sfeti Arhangheli [din Chișinău – n.n.], însă puțin mai sibțiri, iar săpătura asămine, și să fii catapeteazma cu trii brâi în curpeni săpate și patru rînduri de praznice, iar celalte, ce cere trebuința catapetezmii, cum și dverile, să fii asămine ca la* [mănăstirea- n.n.] *Curchi cu florile și cu cănafuluri cum și așezământul său ..., ca la Curchi. Tocmeala era de 600 lei, 3 chile de pâine, 10 vedre brînză, 10 ocă de untu și 40 ocă pește. Datori erau a o termina din februarie până la Sfântul Dumitru [26 octombrie] 1813 ...”* [Tomescu 1935, 1, 24-25], încât toate aceste lucrări au fost încheiate la începutul anului 1815.

Potrivit aprecierii lui Ștefan Berechet, care văzuse această catapeteasmă peste mai bine de o sută de ani, aceasta era „*cea mai bogată din toate câte sunt în Chișinău ...având zugrăveală românească veche. Ea are cinci rânduri de picturi: în primul rând sunt icoanele împărătești argintare, în al doilea rând – cele douăsprezece praznice împărătești, în al treilea rând – cei doisprezece apostoli, în al patrulea – cele douăsprezece patimi ale Mântuitorului și în rândul al cincilea – prorocii Vechiului Testament, terminându-se cu crucea răstignirii*” [Berechet 1924, 146].

Când vizita pe la 1912 Chișinăul arheograful român Gheorghe Ghibănescu, acesta a identificat la biserica Sf. Ilie și alte cărți și odoare vechi, precum un *Liturghier* din 1794 cu însemnarea: „*Acesată sfântă carte, anume Leturghia este a preotului Gavrilă din satul Gura Galbinei și au cumpărat-o ca să fie de pomenire ficiilor închinați de veci, și au însemnat ca să se știe data feciorului cel mic, anume Ștefan răposat. Aceasta am scris eu Ștefan dascăl la anul de la Hristos 1795 noiembrie 6*”; un disc: „*Constantin Ion Keșcu, † Tarsița*”; o icoană a Sf. Arhanghel Mihail: „*Maior Vasilievicei Dehterev de la postul de husari, 1810, mart 2*”; un Aer vechi grecesc și altul românesc din 20 mai 1811 [Ghibănescu 2001, 85-86].

La fel ca și alte mănăstiri sau biserici, Sf. Ilie din Chișinău avea în posesie una sau mai **multe case**. O istorie a acestora a fost desprinsă de Constantin Tomescu dintr-un dosar de epocă, din actele cărui aflăm că, de mai multă vreme beșliului de Chișinău, un turc reprezentant al porții otomane i se repartizase o casă situată în „*Ulița Mare, a Brăhăriei, care fiind în târg arsese*”, dar prin 1802 când sosi la Chișinău alt beșliu - Mahmut Aga, a trebuit să i se caute altă casă „*mai în lături de târg*”. Polcovnicul pe târgul Chișinăului Vasile Țarină a găsit potrivită casa lui Simion Bâzgă „*în Mahalaua din Sus, aproape de biserica Sf. Proroc Ilie, ci este făcută pe dreaptă moșie a Sfinților Arhangheli* [din Chișinău – n.n.], *metocul mănăstirii Galata din Iași*”, fiind cumpărată cu 477 lei, jumătate de sumă a dat „*visteria Iașului*”, iar cealaltă – s-a strâns „*de dughenile Chișinăului, de la creștini, armeni și jidovi fiișticare câți 20 parali*” [Tomescu 1933, 309-310]. În urma izbucnirii războiului ruso-turc, în 1806 beșliul de Chișinău, turcu Ibraghim trebuind să părăsească în grabă târgul, dar având mari datorii negustorilor din Chișinău, le-a dat acestora două case: una cumpărată de el, iar alta cumpărată pentru el „*de la Muregiu tot cu agiutoriul târgului prin economie Sărdării*” [Plugaru, Candu, 2010, 300-303] Orheiului. Întrucât aceste două case era în apropierea bisericii Sf. Ilie, iar negustorii înțelegând că „*dacă le vând nu le ajunge nici câte un lemn la fiecare*” și de aceea au decis să le lase bisericii.

Drept urmare, în anii următori s-a declanșat un litigiu de proprietate asupra acestor case, la care pretindea, pe de o parte, sfântul locaș chișinăuian, iar pe de alta – „*preotul grec Constantinos iconomos, ce era vechilul Galatei aici peste moșia Sfinților Arhangheli*” din Chișinău. Drept dovadă preotul Vasile Bobeică de la Sf. Ilie a arătat în judecată din 1811, că

după plecarea turcului în 1806 „*casa fusese [trecută] în stăpânirea bisericii ce a plătit regulat bezmenul locului*” (impozit pentru terenuri date în folosință, - n.n). La rândul său episcopul de Huși examinând pricina, le dă dreptate celor de la Sf. Ilie, iar în luna mai 1811 preotul Constantinos mărturisea că se „*leapădă ... de toate drepturile și pretențiile rămânând casa pentru folosul bisericii și pentru odihna slujitorilor ei*” [Tomescu 1933, 4, 309-310]. Cu toate acestea, egumenul mănăstirii Galata nu a acceptat un asemenea deznodământ, cu atât mai mult că era vorba de astă dată de drepturile asupra a două case și litigiul se reactivează în anul următor, după ce în Chișinău vine mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, fapt care se vede din adresarea Dicasteriei Exarhicești din 17 decembrie 1812 [Plugaru, Candu, 2010, 272-273].

Dacă prin 1811 în rezolvarea litigiului la cerința epitropilor bisericii Sf. Ilie s-a implicat episcopul de Huși, apoi de pe la sfârșitul anului 1812 se implică mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Acesta din urmă a întreprins o cercetare minuțioasă a cazului, cerând de la cele două părți în litigiu (epitropii de la Sf. Ilie și Constandie, vechilul moșiei *Sfinților Arhangheli* din Chișinău care apăra interesele Galatei) să aducă dovezi scrise și mărturii. Examinând multitudinea de probe s-a luat decizia că aceste case trebuie să rămână în proprietatea bisericii Sf. Ilie, fapt recunoscut și de Constandie, prin declarația sa din 21 mai 1813 [Plugaru, Candu, 2009, 311], prin care cedează toate documentele de proprietate epitropilor bisericii chișinăuiene, litigiul încheindu-se la 2 iulie 1813 [Plugaru, Candu, 2009, 323-324].

Către 1812-1813 biserica Sf. Ilie era „*de piatră, acoperită cu șendrilă, îndestulată cu cărți, odoare și veșminte*” [Халиппа И.Н. 1907, 245], fiindu-i arondate 275 familii, inclusiv „*265 case moldovenești, 10 case bulgărești*” [Berechet 1924, 147], adică circa 1375 de locuitori [Ciocanu 2017,194]. Tot pe atunci la biserică liturghiseau „*3 preoți și un diacon, toți de neam moldovean*” [Berechet 1924, 147]. Din catastiful „*Preoții i diaconii hirotonisiți și ipodiaconii țârcovnici slujitori bisericilor ai eparhiei Sfintei episcopii Hușului*” din 13 aprilie 1812 aflăm că la această biserică oficiau serviciul divin preoții „*Vasile, Dumitrii și Vasile* ” [Plugaru, Candu, 2010, 125], iar conform statelor precizate de Mitropolie în 1813 la această biserică se cuvenea și în realitate erau: 3 preoți, 1 dascăl și 1 paraclesier [Mihail 1993,107; Plugaru, Candu, 2010, 118]. Casele preoților și a unuia din dascăli erau proprii, construite pe pământul orașului.

Printre preoții care au activat la Sf. Ilie sunt cunoscuți: **Ștefan Constantin Costin** (1813-1835), **Dumitru Bou** (din 1816-1822), **Vasile Bucșan** (1808-1838), **Vasile Nistor** (1816-1829), **Ioan Baltag** (1821-1837) [Mihail 1993,105], **Ilarion Fialcovschi** (1832-1836), **Elisei Pereteatkevici** (1836-1838), **Gheorghe Postică** (1843-1874), **Emanuil Platonov** (1847-1859), **Simion Topalov** (1848-1851), **Teodor Baltag** (1848-1878), **Alexandru Serbov** (1852-1868), **Piotr Perolinski** (1873-1896), **Gheorghe Dânga** (1859-1910), **Ioan Gobjilă** (1877-1881), **Constantin Popovici** (1896-1898), **Petru Cazacu** (1898-1902), **Teodosie Gavrilovici** (1911-

1917), **Gheorghe Sicorski** (1922-1929), **Ioan Știucă** (1902-1906, 1922), **Alexandru Scvoznikov** (1929-1938), **Ioan Silvestru** (1936-1940, 1941-1944), **Ștefan Băleanu** (1941-1942). [Poștarencu 2018,4, 228-239].

Printre cărțile care erau aduse pe atunci drept ofrandă la biserică făcea parte și o *Evangelie* (Buda, 1812) un *Aghiazmatareț mic* (Iași, 1814), un *Ceaslov* (Chișinău, 1817), *Viața Sf. Parascheva* în limba greacă (Iași, 1817) ș.a. [Berechet 1924, p.146].

Cu începere din 1827 la biserica Sf. Ilie este introdus sistemul de înregistrare, așa numitele „copii mitricale”, care includeau botezurile nou născuților, cununiile, înmormântările ș.a. informații, iar din 1830 cele de mărturisire [Mihail 1993,107].

Pe la 1924 Ștefan Berechet [Berechet 1924, 141-147]. aprecia biserica *Sf. Ilie* în formă de corabie ca pe una de cărămidă (cu zidurile groase de $1^{1/2}$ metri), în stil curat moldovenesc, întru nimic deosebit de al Bunei Vestiri, Vechiul Sobor sau al Nașterii Maicii Domnului, toate din orașul Chișinău. Înaltă, măreață cu o clopotniță solidă fixată deasupra nartexului cu 4 clopote, cel mai mare de 480 kg. turnat la Moscova. Ferestrele (trei în nartex, patru în naos și două în altar, una în fața prestolului și alta la jertfelnic) sunt destul de largi, având zăbrele de fier. Acoperișul este de tablă vopsită în culoarea obișnuită rusească, verde. Intrarea se făcea prin două uși, dinspre apus și miază-zi, ale pridvorului (o creațiune târzie). În pridvor se găseau multe icoane românești: a Mântuitorului Isus, Sf. Nicolae, Maica Domnului, Răstignirii, Sf. Anastasiei, Sf. Paraschivei și Sf. Dimitrie izvoditor de mir. Restul pereților era încărcat cu tot felul de icoane de diferite peneluri, românești și rusești” [Berechet 1924, 144]. Bolta Pantocratorului din nartex forma prin tavanul puțin concav o legătură la același nivel cu cea a altarului. Pe ea erau zugrăviți de un penel rusec, cei patru evangheliști, în cele patru colțuri ale bolții, iar la mijloc este reprezentat Dumnezeu Fiul cu o carte în mână [Berechet 1924, 144-146]. Pe bolta altarului este zugrăvit porumbelul, închipuind pe Sfântul Duh. Pe restul pereților nu au chipuri de sfinți, după cunoscutul obicei, fiind înlocuiți cu ornamente din regnul vegetal în stil rusec cu culoare blândă. Conform aceluiași istoric „nici o biserică (din Chișinău- n.n) nu este mai bogată ca aceasta în atâtea icoane, mari și mici, așezate atât în pridvor, cât în tot cuprinsul bisericii” [Berechet 1924, 146]. Tot pe atunci istoricul observa o placă instalată la 26 mai 1836 pe peretele stâng al pridvorului, incluzând un adevărat *Pomelnic* al membrilor breslei cojocarilor din Chișinău în număr de 24 de persoane, care „s-au sărguit de au făcut steagul ci s-au jărtfit bisericii S[ântul] Pro[roc] Ilie ...” [Berechet 1924, 144] de unde am putea concluziona că încă de la zidirea ei încă de la mijlocul sec. al XVIII-lea acest lăcaș era al breslei cojocarilor.

Prezența unui număr de cărți în limba greacă, precum și a unui *Aer* vechi grecesc din a doua jumătate a sec. XVIII și primele decenii ale sec. al XIX-lea ne face să admitem că printre enoriașii acestui locaș sfânt făceau parte și un anumit număr de greci stabiliți la Chișinău.

Se pare, încă că din ultimele decenii ale sec. al XVIII-lea, când se profila centrul civic și cultural-spiritual a vechii urbe de la hramul acestei biserici își trage obârșia piața și stradela cu același nume, *Sf. Ilie*. Nu este exclus, că chiar de la fondarea acestei biserici pe la mijlocul sec. al XVIII-lea, aceasta fiind amplasată pe una din principalele artere ale târgului, în apropiere au fost amenajate locuri de dughene și cârciumi, la fel ca și pe lângă vechea biserică domnească *Sf. Nicolae* din Chișinău (zidită de Vasile Lupu voievod post 1642- ante 1648), încât treptat în preajma ei s-a format o piață, numită ulterior „bazar”, ajungând până în plin sec. al XIX-lea și chiar al XX-lea în manieră rusească drept „Ильинский базар”, adică bazarul *Sf. Ilie*, care s-a menținut ca centru comercial până la sfârșitul anilor '50 ai secolului trecut fiind distrus concomitent cu biserica și cimitirul ei.

În continuare, sub stăpânirea țaristă și în perioada aflării Basarabiei în componența României biserica *Sfântul Ilie* [Poștarencu 2018, 4, 222-239] a parcurs aceiași cale ca și întreaga comunitate ortodoxă din provincie. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial lăcașul sfânt din centrul Chișinăului nu a suferit distrugereri, dar în perioada imediat următoare ea a continuat să activeze și conform hotărârii Consiliului de miniștri a RSS Moldovenești din 31 mai 1947 „Cu privire la măsurile de ocrotire și restaurare a monumentelor arhitectonice ale RSSM” [Православие 2009, 1, 269-272, doc. 56] a fost inclusă în „Lista monumentelor arhitectonice din RSS Moldovenească” de importanță națională și ocrotit de Stat, drept monument istoric din sec. XVIII și trecut în custodia Comitetului Executiv orașenesc din Chișinău [Православие 2009, 1, 272, doc. 56].

Însemn de monument ocrotit de stat

În raportul de activitate pe 1950 al lui Nectarie, episcop al Chișinăului și Moldovei către Alexie, patriarhul Moscovei și al întregii Rusii se arăta că la biserica *Sf. Ilie* au fost efectuate cu

permisiunea autorităților de stat importante lucrări de reparați, între care: reparată și vopsită integral fațada clădirii, reparat și vopsit acoperișul metalic, schimbate aproape în întregime burlanele de scurgere a apelor pluviale, reparate și vopsite toate ferestrele și ușile lăcașului, precum și pridvorul [Православие 2009, 1, 521 doc.123], ceea ce arată că în perioada imediat postbelică enoriașii continuau să se îngrijească de bunăstarea lăcașului. În același raport se mai arată că această biserică era înzestrată cu toate cele necesare pentru oficierea slujbelor religioase, inclusiv cărți, odoare și veșminte, iar conform cerințelor de activitate a unui lăcaș din cadrul Bisericii Ortodoxe Ruse în vederea evidenței, avea și cărți de casierie, de mărfuri și materiale procurate și un registru de inventar [Православие 2009, 1, 522, doc.123], încât părea că nimic nu amenința existența și buna desfășurare a activității bisericii.

Cu toate acestea către sfârșitul decadei în curs sub pretextul replanificării rețelei de străzi în partea centrală a orașului Chișinău, biserica *Sf. Ilie* este amenințată de demolare, fapt despre care arhiepiscopul Nectarie la 19 iunie 1958 îl informa pe Alexie, Patriarhul Moscovei [Православие 2010, 2, 508, doc.126]. Cu toate că arhiepiscopia Chișinăului, Ministerul Culturii al Uniunii Sovietice (15 noiembrie 1958) și un grup de intelectuali de la Filiala moldovenească a Academiei de Științe a URSS au făcut demersuri către autoritățile de stat a RSS Moldovenești de a salva monumentul, acțiunea nesăbuită a căpătat amploare și la 4 martie 1959 biserica *Sf. Ilie* prin acțiunea nesăbuită a autorităților de partid și de stat ea a fost exclusă din lista monumentelor ocrotite de stat [Православие 2010, 2, 618, doc.199], ca la 17 august al aceluiași an, arhiepiscopul Chișinăului să-l informeze pe Întâistătătorul Bisericii Ortodoxe Ruse despre hotărârea demolării lăcașului, sub pretextul că „*strada Gogol care vine direct în catedrala de pe teritoriul arhiepiscopiei, trebuie să fie continuată, conform planului general de reconstrucție a orașului*” și conform acestuia „*strada Gogol va avea continuare directă, dar așa cum conform proiectului ulița trece prin centrul bisericii Sf. Ilie, acest locaș urmează a fi demolat*” [Православие 2010, 2, 659, doc.235].

Drept urmare a nesăbuitului act, ce s-a adus la îndeplinire la hotarul anilor 1959/1960, biserica împreună cu toate acareturile, cimitirul și zidul de incintă au fost șterse de pe fața Pământului. Din tot patrimoniul vechiului monument al culturii și istoriei noastre (iconostas, icoane, cărți, veșminte, clopote, odoare ș.a.) până în prezent nu se cunoaște destinul ulterior.

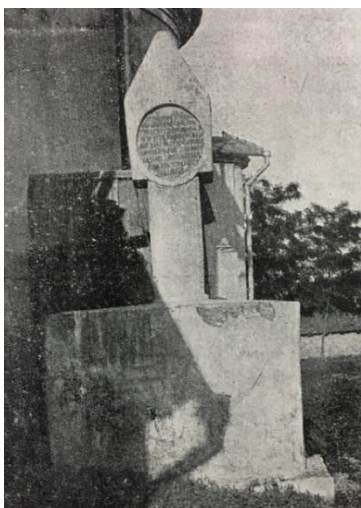
Cimitirul bisericii *Sfântul Proroc Ilie*. Prin 1912 istoricul român Gheorghe Ghibănescu, trecând prin Catedrala nouă (finisată prin 1836), ajunge și în Chișinăul vechi, unde intră în **Biserica *Sfântul Ilie*** și în cimitirul din preajma acestui lăcaș, unde află pe lângă stâlpul lui Nour, cu o inscripție din 1781, privind robirea familiei sale de către tătari „*Acest stâlp (stelă funerară – n.n.) l-au ridicat robul lui Dumnezeu Ștefan Nouor, pentru pomenirea lui și a părinților lui:*

Diaconu Nouor, Maria, Vasile, Maria și Axinia, Gafița ce s-au robît de tătari. V let 1781 mai 11” [Ghibănescu 2001, 84; Berechet 1924, 143-144].

Stâlpul lui Nour, 1781(Reprodus după Șt. Ciobanu, *Chișinăul*, 1925)

și alte pietre funerare rezemate de peretele din dreapta bisericii: „*Aici odihnește răposata lui Dumnezeu Soltana, soție dumisale Hagi Petcu, Mungiu împreună cu fii săi Constantin, Leana, Nicolae, Maria ci s-au săvârșit la anul 1817, aprilie 1*”. În partea dreaptă a bisericii se află mormântul lui Toma Stamate, paharnicul : „*Aici odihnește țărâna boierului moldovenesc paharnicul Toma Stamate ci s-au săvârșit la anul de la Hristos 1817 mai 7, ca un semn de mulțumire și vecinică pomenire scumpului nostru părinte*” [Ghibănescu 2001, 85; Berechet 1924, 144], acesta fiind nepotul mitropolitului Țării Moldovei Iacob Stamati (1792-1803) și tatăl scriitorului Constantin Stamati (1786-1869) [Ciocanu 2017, 194], care după câte se vede a instalat această piatră funerară. Pe alt mormânt alături cu temelia acestui stâlp, spre răsărit „*Odihnește fericita întru pomenire roaba lui Dumnezeu Smaranda, soția căminarului Zamfirachi Ralli, care s-a săvârșit miercuri mai 19, la anul 1815*”. În spatele pietrei spre amiazăzi, citim: „*Alături lângă maica sa s-au așezat și nevârstnicul fiu Dumitrache Ralli, care s-au săvârșit la 14 octombrie, la anul 1815*” [Ghibănescu 2001, 85; Berechet 1924, 144]. Toate aceste morminte mai erau prezente prin 1959 la Sf. Ilie, când această biserică era amenințată de autoritățile sovietice de a fi nimicită prin demolare [Православие 2010, 2, 508, doc.126].

Monumentul funerar al Smarandei și Dumitrache Ralli de lângă biserica *Sf. Ilie* (Reprodus după Șt. Ciobanu, *Chișinăul*, 1925)

În 1927 în acest cimitir a fost înmormântat cunoscutul cărturar basarabean Paul Gh. Gore (n. 27.VII.1875 – † 8. XII. 1927)⁴⁶³ [Bezviconi 2018, 179], membru de onoare al Academiei Române

Prin 1959-1960 odată cu distrugerea bisericii *Sf. Proroc Ilie* au fost nimicite și ultimele relicve ale acestei vechi necropole.

Bibliografie

Berechet 1924: Șt. Berechet, *Cinci biserici vechi din Chișinău* (Chișinău 1924)

Bezviconi Gheorghe 2018, *Biserici și cimitire. În: Chișinău, evocări interbelice.* (Chișinău 2018)

Cereteu 2016: I. Cereteu, *Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova,* (Chișinău 2016)

Ciocanu 2017: S. Ciocanu, *Orașul Chișinău. Începături, dezvoltare urbană, biserici (secolele XV-XIX)* (Chișinău 2017)

Eșanu 1998: A. Eșanu, *Chișinău. File de istorie* (Chișinău 1998)

Ghibănescu 2001: Gh. Ghibănescu, *Impresii și Note din Basarabia* (Chișinău 2001)

Grosu 1921: Gurie [Grosu], arhiepiscop, *Câteva extrase din arhive despre școlile bisericești din Basarabia, înaintea anexării ei de către Rusia.* În: *Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău*, 13, Chișinău 1921, 64-65

Însemnări de pe cărți vechi 1925: [*Însemnări de pe cărți vechi*]. În: *Comisiunea monumentelor istorice. Secția din Basarabia*, vol. II, (Chișinău 1925)

Însemnări de pe manuscrise 2008: *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei: un corpus*, editat de: I. Caproșu, E. Chiaburu, vol. II, (Iași 2008)

Mihail 1993: P. Mihail, *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, (Chișinău 1993)

Plugaru, Candu 2009: Șt. Plugaru, T. Candu, *Episcopia Hușilor și Basarabia*, (1598-1949). *Istoric și documente*, Iași, Ed. PIM, 2009, 360 p. doc. 19a, p. 225

Poștarencu 2018: D. Poștarencu. *Biserica Sfântul Proroc Ilie din Chișinău.* În: (coord. S. Musteață) *Identitățile Chișinăului. Ediția a patra*, (Chișinău 2018), 219-239

⁴⁶³ Bezviconi Gheorghe. *Biserici și cimitire.* În: *Chișinău, evocări interbelice.* Ed. de Diana Vrabie, București, 2018, p.179.

Sava 1934: A.Sava, *Trei case din Chișinăul vechi*. În: *Arhivele Basarabiei*, 3, 1934, p. 255-256.

Tomescu 1933, 4: C., *Diferite știri din Arhiva Consiliului Eparhial - Chișinău*. În: *Arhivele Basarabiei*, 1933, nr. 4, p. 309-310

Tomescu 1934, 3: C. Tomescu, *Diferite știri din Arhiva Consiliului Eparhial - Chișinău*. În: *Arhivele Basarabiei*, 3, 1934, p. 254

Tomescu 1934, 4: C. Tomescu, *Diferite știri din Arhiva Consiliului Eparhial - Chișinău*. În: *Arhivele Basarabiei*, 4, 1934, p. 347-348

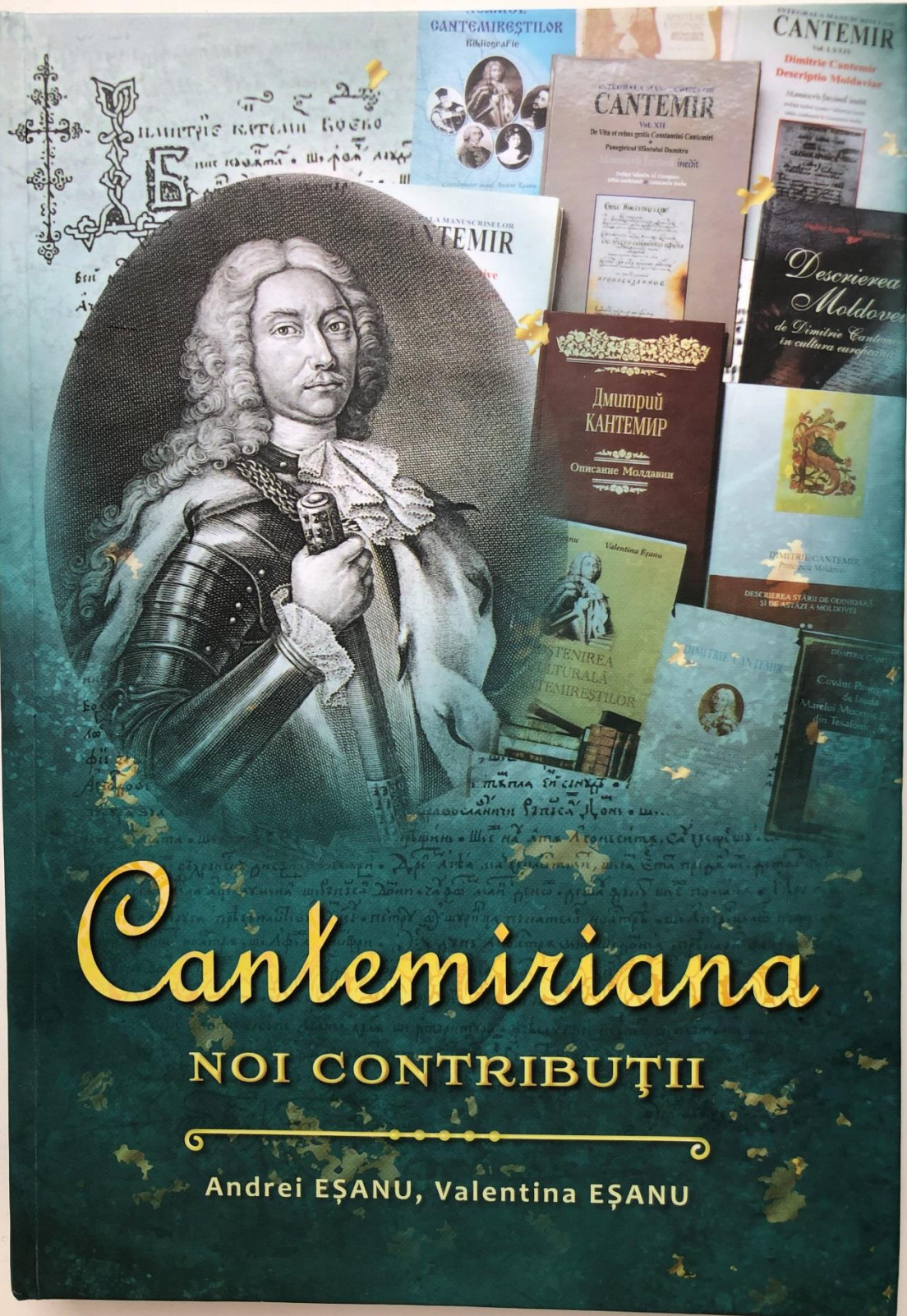
Tomescu 1935, 1: C. Tomescu, *Diferite știri din Arhiva Consiliului Eparhial - Chișinău*. În: *Arhivele Basarabiei*, 1, 1935, p. 24-25

И.К.С. 1882: И.К.С. *Несколько сведений о Свято-Ильинской церкви г. Кишинева*. В: *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1882, № 12, С. 655-656.

Халиппа 1907: *Date privind starea bisericilor din Basarabia către 1812-1813, după datele formularelor din anii respectivi, păstrate în Arhiva Consistoriului Duhovnicesc din Chișinău*. În: Халиппа И.Н. *Труды Бессарабской Архивной научной комиссии*, том III, Б, (Кишинев 1907), с. 245

Православие 2009, 1: *Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. В 4-х томах*. Отв. ред., сост. и автор предисл. В. Пасат. **Том 1** (1940-1953), Москва, *Российская политическая энциклопедия*, 2009.

Православие 2010, 2: *Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. В 4-х томах*. Отв. ред., сост. и автор предисл. В. Пасат. **Том 2** (1953-1960), Москва, *Российская политическая энциклопедия*, 2010.

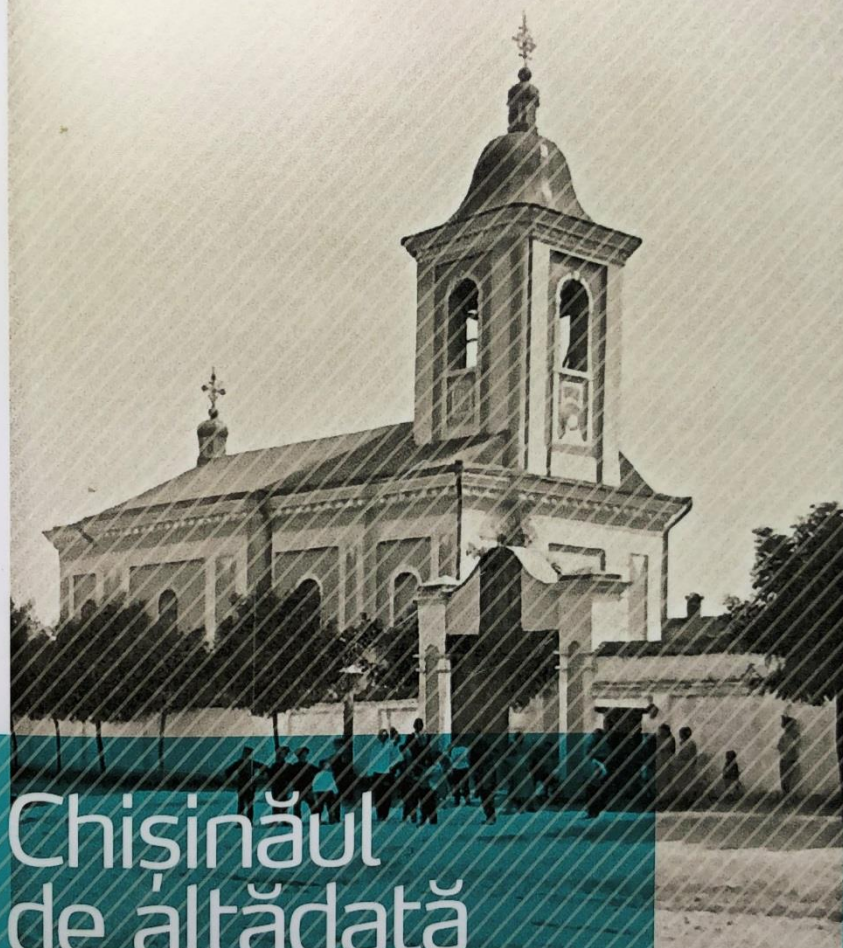

POMELNICUL MĂNĂSTIRII VORONEȚ

București, 2021

Chișinăul
ISTORIC ♦ 1

Chișinăul de altădată

1436-1812

Andrei Eșanu ♦ Valentina Eșanu

CHIȘINĂUL DE ALTĂDATĂ

CHIȘINĂUL ISTORIC

ANDREI EȘANU, VALENTINA EȘANU

RETROSPECTII ISTORICE ROMÂNNO-RUSE

INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI

ianuarie-iunie
2021

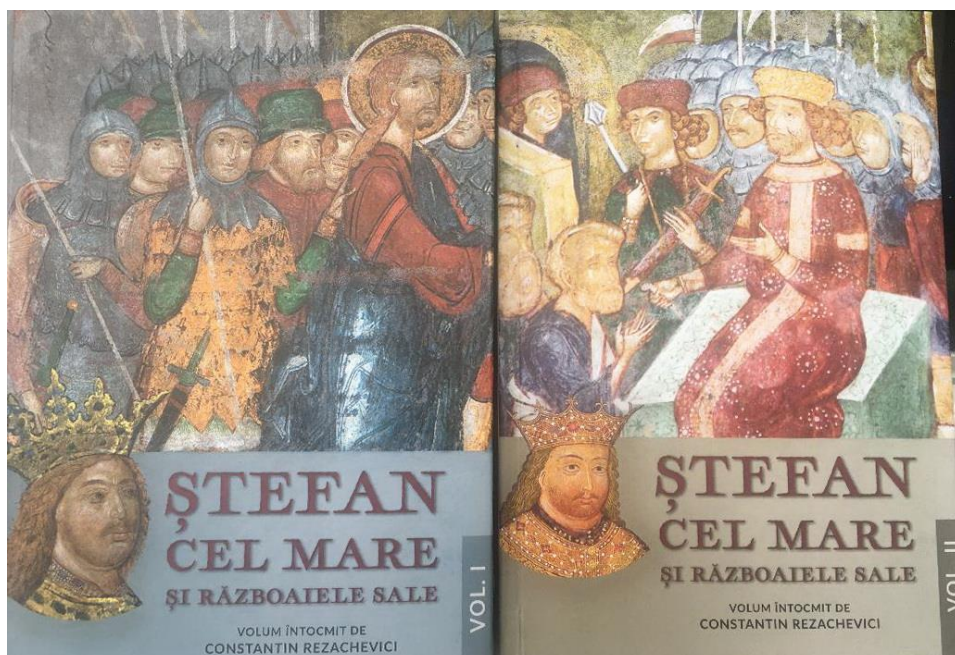
1-2

DIN SUMAR:

- ❑ FAMILIA YPSILANTI ÎN POLITICA
IMPERIULUI RUS (1799-1821)
- ❑ CONSULATUL GENERAL AL ROMÂNIEI LA ODESSA
SUB POLITICA DE TEROARE A LUI CR. RAKOWSKY (1918)
- ❑ ROMÂNIA, FRANȚA ȘI IDEEA CORDONULUI SANITAR
ANTISOVIETIC
- ❑ REPRESIUNILE DIN REGIUNEA CERNĂUȚI
ÎN PERIOADA IUNIE 1940 – IUNIE 1941
- ❑ SISTEMUL SANITAR ȘI BOLILE INFECȚIOASE
ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ (1945-1955)
- ❑ MIHAIL S.GORBACIOV, OMUL CARE A OFERIT
ENORM OMENIRII

Recenzie

Ștefan cel Mare și războaiele sale. În două volume. Ediție întocmită de Constantin Rezachevici, Chișinău, Cartdidact, 2019-2020, 608 p. + 364 p.

Recent a văzut lumina tiparului o lucrare cu un conținut istoric aparte dedicată lui *Ștefan cel Mare și războaiele sale* purtate de-a lungul întregii sale domnii. Cele două volume întocmite de Constantin Rezachevici⁴⁶⁴ s-au dovedit a fi **ediția de adio** a regretatului coleg și bun prieten, stins din viață la 10 ianuarie 2021.

Ediția reprezintă o culegere care întrunește 73 de studii, articole și broșuri apărute publicate de mai mulți oameni de știință pe parcurs de circa un secol și jumătate, în paginile unor ediții științifice și de popularizare românești, care pot fi cu greu găsite astăzi. De aceea ideea istoricului bucureștean o considerăm una fericită, deoarece nu numai că pune laolaltă lucrări ale mai multor generații de istorici români, dar și readuce în actualitate figura marelui Domn și Oștean - Ștefan cel Mare.

În cele două cărți întâlnim atât nume foarte cunoscute de istorici (Mihail Kogălniceanu, Ilie Minea, Ioan Bogdan, Gheorghe I. Brăteanu, Petre P. Panaitescu, Alexandru Gonța, Constantin C. Giurescu, Nicolae Grigoraș, Constantin Cihodaru, Tahsin Gemil, Ioan-Aurel Pop, Nagy Pienaru, Radu Ștefan Vergatti ș.a.), cât și autori rămași într-un fel în umbra deceniilor trecute (Emil Diaconescu, Alexandru Culici, Adrian Andrei Ursu, Dumitru Xen. Urzică, Radu R. Rosetti, Constantin Feneșan, Sergiu Columbeanu, Eduard Fischer, Anton Balotă, Lucian Ghițescu, Alexandru Artimon, Cristian M. Vlădescu, Traian Popa Lisseanu, Valeriu Ghibaldan ș.a.).

⁴⁶⁴ Constantin Rezachevic (n. 26 ianuarie 1943, Iași – 10 ianuarie 2021, București), important istoric medievist care a activat la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române.

Volumele mai includ și șase studii personale ale lui Constantin Rezachevici între care: „Ucenicia militară a lui Ștefan cel Mare. Bătălia de la Crasna din 5-6 septembrie 1450” (vol. I, p. 12-21), publicat în premieră absolută, „Ștefan cel Mare și bătălia de la sud de Vaslui, 10 ianuarie 1476” (vol. I, p. 281-289); „Ecouri occidentale târzii ale bătăliilor lui Ștefan cel Mare de lângă Vaslui și Valea Albă - Războieni” (vol. I, p. 385-389); „Spada lui Ștefan cel Mare la Constantinopol ?” (vol. II, p. 246-258) ș.a. Or, alcătuitorul a fost un mare pasionat de epoca lui Ștefan cel Mare, dedicându-i mai multe studii valoroase, care nu au fost incluse în volumele pe care le prezentăm, precum și substanțiale compartimente în asemenea lucrări de anvergură cum ar fi: „Cronologia domnilor din Țara Românească și Moldova”, vol. I, București, 2001, p. 535-545 și în ediția academică „Istoria Românilor”, vol. IV, București, 2012, p. 397-454.

Precum se arată în *Nota asupra ediției* semnată de alcătuitor, volumul I divizat în trei capitole „urmărește principalele etape ale domniei marelui voievod pe plan politico-militar”, începând de la „luptele pentru domnie” până la cele cu ungurii, tătarii, turcii și polonii. Volumul al doilea are două capitole cuprinzând alte fațete ale războaielor celebrului domn, fiind vorba de problema bazei puterii militare a Moldovei pe timpul lui Ștefan cel Mare, continuând cu o serie de aspecte ce țin de „componenta oastei, cetăți, armament și steaguri” din epoca lui Ștefan cel Mare. În același al doilea volum sunt incluse și studii care reliefează „personalitatea marelui voievod ca domn, strateg și tactician”.

Toate cele 73 de materiale sunt eșalonate cronologic cu începere de la 1450, cu bătălia lui Bogdan al II-lea, tatăl lui Ștefan cel Mare, în pădurea de la Crasna cu o oaste leșească, până la lupta din Codrul Cosminului (1497) cu regele polon Ioan Albert. Un număr considerabil de studii sunt dedicate campaniei militare din primăvara anului 1457, când tânărul voievod Ștefan I-a învins pe rivalul său Petru Aron și a luat scaunul domnesc, războiului de apărare contra regelui ungar Matiaș Corvin, luptei de la Baia în decembrie 1467 în special, și mai ales bătăliilor de la Vaslui (1475) și Valea Albă (1476) contra invadatorilor otomani.

Încheierea la cele două volume, la rândul ei, include alte două studii cu caracter concluziv care cuprind „caracteristicile lui Ștefan cel Mare în calitate de comandant, strateg și oștean”, precum și ”hotarele Moldovei istorice, așa cum el a lăsat-o urmașilor”.

Deși, studiile incluse în volumele prezentate au fost elaborate în diferite perioade istorice, cu începere din a doua jumătate a sec. al XIX-lea până în zilele noastre, de autori de cea mai diversă pregătire și diferit nivel științific, totuși, acestea se completează reciproc prin detalii, idei, viziuni și orizonturi de cunoaștere, încât luate laolaltă ne prezintă un tablou destul de veridic al manifestării lui Ștefan cel Mare în istorie și mai ales în calitate de strălucit voievod și genial comandant de oști, care, precum îl caracteriza cronicarul Grigore Ureche „La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși să vârbă, ca văzându-l ai săi, să nu să îndărăptieaze și pentru aceia raru războiu de nu buruia. Și unde biruia alții, nu perdea nădejdea, că știindu-să căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor ...” .

Într-un fel, aceste două volume întocmite de Constantin Rezachevici continuă și tot odată completează o altă serie de valoroase volume dedicate marelui voievod, care au apărut cu mai mulți ani în urmă, pe când se împlineau cinci secole de la moarte, fiind vorba de volumele apărute la Mănăstirea Putna sub genericul „*Ștefan cel Mare și Sfânt, 1504-2004*”: „Portret în istorie” care include 34 studii; „Portret în cronică” cu numeroase materiale cronicărești moldave și străine; alte două volume „Biserica. O lecție de istorie” și „Atlet al credinței creștine”, care la fel includ alte numeroase studii ale istoricilor români sub același generic. Toate aceste ediții au fost întocmite de cunoscuții istorici ieșeni Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely.

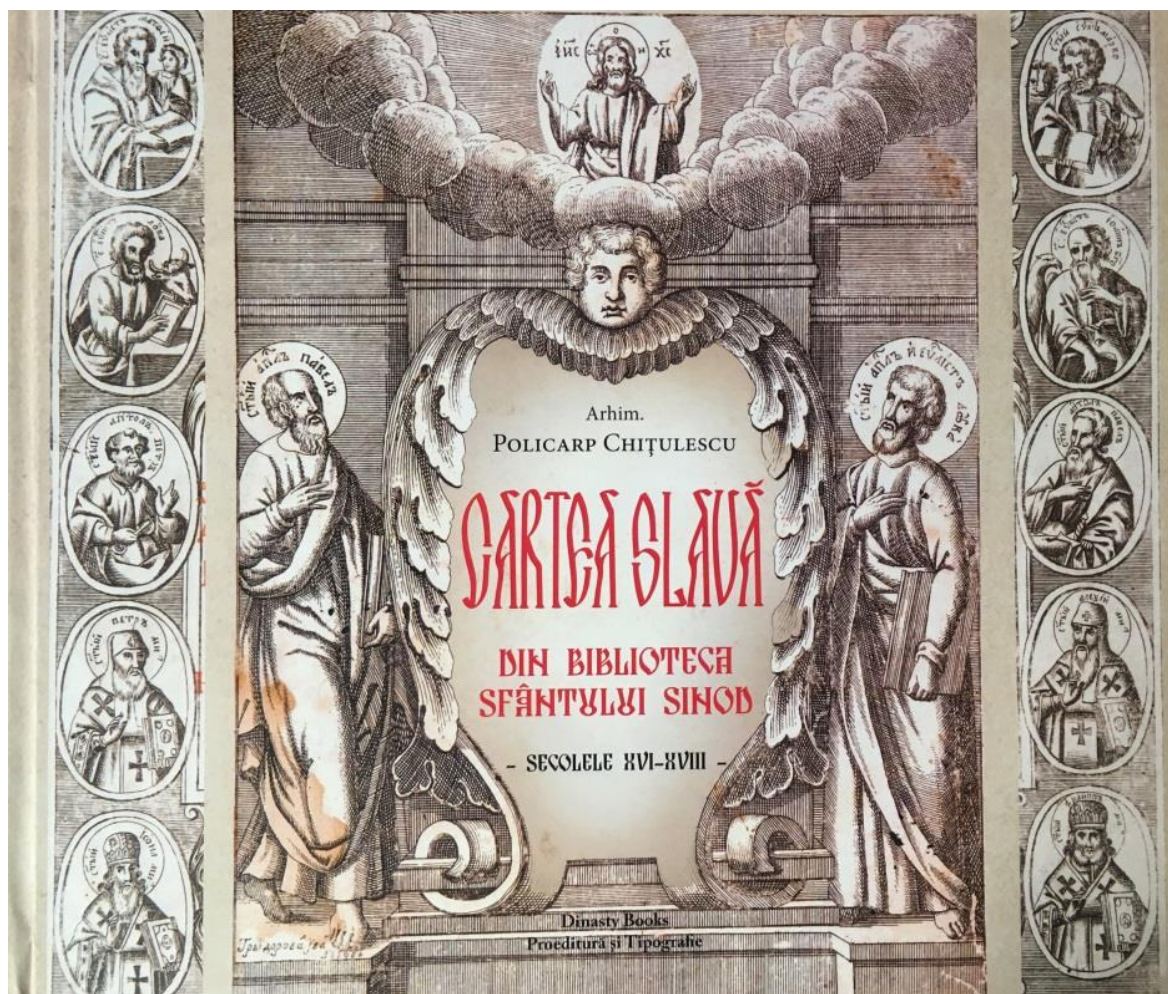
Volumele *Ștefan cel Mare și războaiele sale* pot trezi interes și consultate cu real folos atât de elevi și studenți, cât și de publicul larg, de oamenii de știință și cultură, care manifestă interes față de zbuciumata domnie a lui Ștefan cel Mare și Sfânt, căci printre studiile reluate figurează și unele dedicate copilăriei și perioadei de formare a celebrului voievod, iar ca oștean și comandant de oști, dar și manifestării sale în numeroase războaie pe care le-a purtat împotriva numeroșilor invadatori străini și pretendenți la tron, ar contribui la formarea și lărgirea orizontului celor care stau de strajă la hotare în zilele noastre, avându-l drept model pe Ștefan cel Mare și Sfânt.

Apreciem deosebit de înalt efortul regretatului nostru coleg și prieten, istoric de mare probitate, efort care încununează în cel mai strălucit mod întreaga sa activitate academică.

Andrei și Valentina Eșanu

Relații româno - estslave prin carte

(Reflecții pe marginea lucrării **Arhimandritului Policarp Chițulescu. Cartea slavă din Biblioteca Sfântului Sinod (secolele XVI-XVIII)**, București, 2020, 232 p.

Deși răspândirea creștinismului la nord de Dunăre a început la o etapă destul de timpurie, din epoca lui Constantin cel Mare (306-337), ba poate și de mai înainte, procesul a durat multe secole la rând și a devenit dominant în spațiul populat de români, în forme rudimentare, prin propovăduitori, pe cale orală. După ce marii cărturari bizantini Kiril și Metodie, egalați pentru vasta lor activitate cărturărească și misionară cu Apostolii, au inventat scrisul vechi slav chirilic în sec. al IX-lea, a urmat răspândirea creștinismului după texte tălmăcite de ei și de ucenicii lor în slavonă sau medio-bulgară și drept urmare a avut loc intensificarea proceselor de creștinare a popoarelor sud și est-slave. Treptat în aria de cultură slavă au apărut centre cărturărești de tălmăcire din limba greacă în cea slavonă a cărții creștine de tot felul, după care a urmat copierea acestor codice, încât a căpătat amploare afirmarea creștinismului de rit ortodox răsăritean după cărți manuscrise. De regulă aceste centre erau pe lângă mănăstiri și înaltele structuri bisericești (mitropolii, episcopii ș.a.) atât în sud-estul Europei, cât și în estul continentului.

Întrucât românii erau înconjurați aproape din toate părțile de popoare slave, ei au fost atrași în procesul de trecere de la propovăduirea pe cale orală a creștinismului, la cea de pe cărți scrise, care erau aduse atât de la slavii de sud, cât și de la cei din est. În așa fel, pe parcursul sec. XI-XIV, românii și structurile lor ecleziastice, în plin proces de formare și afirmare, au receptat scrisul chirilic și cartea religioasă în limba slavă veche. Aceasta, a devenit dominantă în Țările Române în biserică, în structurile de stat și în cultură pentru câteva secole înainte. Treptat după izvoade aduse din scriptoriile sud sau est-slave, în mediul românesc, unde de asemenea au apărut episcopii, mănăstiri și biserici, în care, de pe cărți slave erau copiate alte codice de slujbă bisericească. În primul rând erau copiate Evangheliile, Liturghiere, Psaltiri, Trebnice, Octoihuri, Mineie, Ceasloave, Penticostare ș.a. Tot odată în Țările Române au fost aduse și copiate un spectru larg de altă carte cu o tematică mai diversă: scrieri ale marilor părinți ai creștinătății, vieți de sfinți, mucenicii, epistole, învățături, cazanii, predici, tâlcuiri, cărți populare, cronografe, manuale ș.a.

Cu trecerea timpului necesitatea de carte era tot mai mare, însă capacitățile și timpul în care se copia aceasta dura de la câteva luni până la un an și mai mult, fiind și scumpă, nu putea satisface cerința crescândă de carte în instituțiile ecleziastice. Rezolvarea a fost găsită prin inventarea tiparului în 1450 de Johann Gutenberg, instrument care a căpătat o largă răspândire în sec. XV-XVI în Europa Occidentală, apoi și la popoarele slave și la români. Dacă occidentalii și-au tipărit cărțile în limba latină cu caractere latine, grecii în limba greacă, apoi slavii și românii au tipărit cărțile lor în slavonă în baza alfabetului chirilic.

Întrucât tiparnițele chirilice din Țara Leșească (Cracovia, 1491-1493), Muntenegru (Cetinje, 1493-1495), Bosnia (Gorazde, 1523) și cele din Țara Românească (Târgoviște, 1508-1512) și Transilvania (Sibiu, 1544-1553) au avut o existență efemeră și au produs un număr mic de carte necesare pentru oficierea cultului religios, o salvare într-o anumită măsură s-a dovedit a fi fondarea unor tipografii în mediul rusesc și cel ucrainean, mediu în care de la un secol la altul, se producea un număr tot mai mare de carte tipărită, fiind vorba de tiparnițele de la Moscova, Zabludov, Lvov, Ostrog, Vilna, Kiev, Cernigov ș.a. Din aceste centre încă din sec. al XVI-lea pe diferite căi, fie prin negustori sau fețe bisericești, un număr tot mai mare de cărți tipărite în mediul slav ajungeau și în Țările Române.

După câteva secole de întrebuițare mai multe dintre aceste cărți tipărite în sec. XV-XVII, au ajuns în colecțiile marilor biblioteci academice și universitare, arhive, muzee, mănăstiri și biserici din România și Republica Moldova. Deși s-au inventariat cu anumite ocazii codice și tipărituri vechi est-slave doar ale unor colecții, fiind întocmite și publicate unele cataloage, deocamdată nu s-a întreprins o cercetare frontală (eshaustivă) a prezenței și respectiv a gradului de influență est-slavă în cultura românească medievală și de trecere la modernitate prin intermediul cărții vechi slave. Sondajele noastre efectuate în ultimii ani în marile biblioteci academice și universitare, în colecțiile muzeale, mănăstirești ș.a. din România și Republica Moldova ne îndreptătesc să afirmăm că prezența cărții est-slave în Țările Române pe parcursul evului mediu a fost una substanțială și neîntreruptă, devenind parte componentă a vieții spiritual-culturale românești.

O asemenea colecție de carte veche est-slavă s-a format în anumite împrejurări istorice și la Biblioteca Sfântului Sinod situată în mănăstirea Antim din București⁴⁶⁵. După cum se arată în studiile introductive la volumul prezentat „*Cartea slavă din Biblioteca Sfântului Sinod (secolele XVI-XVIII)*”, întocmit de arhimandritul Policarp Chițulescu, custodele principal al acestei instituții, colecția s-a format între anii 1960-2013 în baza Bibliotecii Centrale a Patriarhiei Române. Aceasta, la rândul ei, după 1948 a absorbit alte colecții mai vechi, cum ar fi cea de la biblioteca mănăstirii Horecea (Bucovina), de la biblioteca Facultății de Teologie din Cernăuți, care în 1939 absorbise colecția Facultății de Teologie a Universității din Iași cu sediul la Chișinău, biblioteca Facultății de Teologie din București, a Seminarul Central, împreună cu fondurile Seminarului Nifon, ale Internatului Teologic, precum și unele colecții particulare românești ș.a. În urma acestor acumulări Biblioteca Sfântului Sinod devine deținătoarea unor foarte bogate fonduri cu peste 600 de manuscrise medievale și multe cărți vechi tipărite românești și străine, dintre care unele sunt descrise în alte cataloage speciale editate de același harnic cercetător⁴⁶⁶.

⁴⁶⁵ Policarp Chițulescu, arhim. *Biblioteca Sfântului Sinod. Istorie și actualitate*. În: *Libraria*, Anuar XII: Studii și cercetări de bibliologie, Târgu Mureș, 2013, p. 208-225.

⁴⁶⁶ Arhimandritul Policarp Chițulescu este unul dintre puținii continuatori ai celebrei școli românești de slavistică reprezentată odinioară de Ioan Bogdan, P.P. Panaitescu. Damian P. Bogdan, Gheorghe Mihăilă ș.a. făcând dovada unei bune pregătiri profesionale prin publicarea unei apreciable serii de lucrări în domeniu: *Tipărituri din Țara Românească în Biblioteca Sfântului Sinod*, București, 2009, 156 p. *Cărțile din bibliotecile medievale românești păstrate în Biblioteca Sfântului Sinod*, București, 2011, 80 p. *Noi manuscrise și copiiști din Moldovlahia*. În: *Miscellanea Historica et archaeologica. In honorem professoris Ionel Cândea septuagenarii*, Editat C.Costin, București-Brăila, 2019, p. 567-583. *Informații inedite despre cărțile unei vechi mănăstiri din Cernăuți*. În: *Istorie și cultură. In honorem academician Andrei Eșanu*, Chișinău, 2018, p. 421-427. *Catalogul manuscriselor românești din Biblioteca Sfântului Sinod (Partea I)*. În: *Studii teologice*, Seria III-a, An. XII, nr. 1, București, 2016, p.133-145 și Partea II-a În: *Ibide*, nr. 2, 2016, p. 53-77. *Nouveaux Manuscrits – possible autographes – appartenant au moine*

În catalogul pe care îl prezentăm au fost incluse doar cărțile vechi tipărite în estul Europei, fiind vorba de 139 de titluri de carte (147 exemplare) din sec. XVI-XVIII, care au circulat odinioară în toate provinciile istorice românești. În urma unei îndelungate și scrupuloase munci de cercetare, arhimandritul Policarp Chițulescu a reușit să întocmească în cel mai bun stil academic un frumos catalog, un veritabil album, o adevărată capodoperă de artă editorială.

Volumul include: un cuvânt înainte semnat de cunoscutul om de știință și în același timp unul dintre cei mai pregătiți slaviști români din zilele noastre, doctor, profesor Zamfira Mihail, care își intitulează studiul „*Cartea slavă - obiect de cult și de patrimoniu național*” (p. III-VI); o sumară *Introducere* (p. 3-5), însoțită de un studiu istoric competent în limbile română și rusă „*Tiparul românesc și Rusia*” (p. 6-31) purtând semnătura alcătuitorului, după care urmează catalogul propriu-zis, care întrunește descrierea conform metodei propuse de slavistul român Damian P. Bogdan, a celor 139 de titluri de carte cu toate particularitățile și însemnările lor (p. 33-223). Volumul se încheie cu un *Indice* (p. 224-230), care înlesnește consultarea lucrării. Catalogul este înzestrat cu un bogat material ilustrativ color, care întregeste în mod fericit descrierea fiecărei tipărituri în parte. Cărțile sunt incluse în Catalog în ordine cronologică a apariției lor de sub tipar, dintre care: „68 de titluri (în 72 de exemplare) apărute la Moscova, 35 de titluri (în 38 de exemplare) la Kiev, 13 titluri (în 14 exemplare) la Lvov, 3 - la Cernigov, 3 - la Ostrog, 3 - la Sankt-Petersburg, 2 - la Vilna, 2 - mănăstirea din Kutein, 1 - la Gorazde și 1 - la Poceav” și 8 titluri de carte pe care alcătuitorul nu a reușit să le identifice, drept urmare a lipsei foilor de titlu și altor file (p. 4).

Cea mai veche carte din colecția tipăriturilor slave a Bibliotecii Sfântului Sinod este un *Trebnic*, apărut la 1523 la Gorazde (azi Bosnia și Herțegovina), de altfel, unica carte tipărită în sudul Dunării din colecție, exemplar care s-a bucurat de o descriere minuțioasă bine documentată (p. 34-38, nr. 1). Din secolul al XVI-lea mai fac parte *Noul Testament*, 1580 (nr. 2), *Scrierile lui Sfântului Vasile cel Mare*, 1594 (nr. 4), ambele apărute la Ostrog. Dintre tipăriturile mai importante ale acestui fond fac parte și câteva *Biblii*, cum ar fi cea de la Ostrog, 1581, cea mai importantă tipăritură a tipografului rus lui Ioan Feodorov⁴⁶⁷ (nr. 3); cele tipărite la Moscova, 1663 (nr. 26) și 1778 (nr. 111), precum și cea de la Kiev, 1788 (nr. 116).

Prezintă un interes deosebit cărțile care au făcut parte din biblioteca mitropolitului Teodosie al Ungrovlahiei (nr. 36-47, 52a, 53), precum și cele dăruite de Ioan Mazepa, Marele hatman al Ucrainei mitropoliei Țării Românești din București (nr. 4, 48, 53), dar și cele care au făcut parte din colecția mănăstirii bucovinene Horecea (nr. 14, 66, 68, 72, 74, 75, 76, 77, 82, 110, 134). Merită de asemenea de subliniat faptul că mai multe dintre tipăriturile descrise au făcut parte odinioară din bibliotecile și colecțiile mănăstirești din Moldova (Neamț (nr. 60, 62, 65,); Doljești (nr. 61, 130), Coșula (nr. 71), Dragomirna (nr. 89)) și chiar din Basarabia. De exemplu, *Slujebnicul*, Lvov, 1691 a aparținut odinioară mănăstirii Horodiște de pe Nistru (nr. 49), iar cartea lui Platon Levșin, *Православное учение ...* (Învățătură ortodoxă), Moscova, 1779, făcea parte pe la 1824 din Biblioteca Seminarului Teologic din Chișinău (nr. 114).

O altă serie de tipărituri din același fond sinodal include și operele lui Petru Movilă, mitropolit de Kiev (cel cărui îi aparțin numeroase tipărituri la Lvov și Kiev și a dăruit două tiparnițe Țării Românești și una Moldovei lui Vasile Lupu), cum ar fi *Trebnicul*, Kiev, 1646 (2 exemplare, nr. 16) și *Mărturisirea ortodoxă*, Moscova, 1743 (nr. 68) și 1744 (nr. 69), ale lui Ioanichie Galeatovski *Небо новое* (Cer nou), Lvov, 1665 (nr. 27), ale lui Dmitri (Tuptalo) al Rostovului, *Vieți de Sfinți tipărite la Kiev*, 1689, 1700, 1762, 1764, 1767 (nr. 48, 53, 84-87, 90-93, 98-101), ale lui Paisie Velicicovski, *Добротолубие* (Filocalia), Moscova, 1793 (nr. 118) ș.a

Gavriil Uric de Monastère Neamț. In: *Transylvanian Review*, Vol. XXI, Supplement: *One Hundred Years Since the Birth of Emil Turdeanu*, nr. 1, 2012, p. 81-106.

⁴⁶⁷ Pentru o reprezentare mai amplă despre prezența și circulația tipăriturilor lui Ivan Feodorov în spațiul etnic românesc ar fi fost utilă alcătuitorului studiul: Eșanu A., Eșanu V. *Tipăriturile lui Ivan Feodorov în Țările Române*. În: Idem, *Lumina cărții la români (sec. XIV-XIX)*. Studii, surse și materiale, București-Brăila, 2018, p. 83-101.

Catalogul cuprinde și câteva rarissime ediții laice, cum ar fi *Словянская грамматика* (Gramatica slavonească) de Meletie Smotrițki, Moscova, 1648 (nr. 18); un *Lexicon latin-rus-german*, Sankt-Petersburg, 1746 întocmit de Hristofor Tzellariu (nr. 70); *Cugetări cu privire la cauzele măreției și căderii poporului roman*, de marele gânditor francez Montesquieu, publicat la Sankt-Petersburg în 1769 (nr. 106) și *Istoria bisericească* de Eusebiu al Cezareei, Moscova, 1786 (nr. 115).

Cărțile ieșite din tiparnițele rusești și ucrainene din sec. XVI-XVIII au avut o largă circulație și utilizare în Țările Române, dar mai ales cu începere din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, odată cu biruința scrisului în limba română și traducerea masivă a principalelor cărți bisericești în limba vernaculară, aceste tipărituri au trecut treptat pe planul al doilea, fiind ulterior depozitate în vechile biblioteci mănăstirești sau în unele colecții particulare, ca în cele din urmă să ajungă în marele depozite de carte veche din cele două Țări Românești (România și Republica Moldova), devenind ca și vechile tipărituri românești **cărți de patrimoniu național**.

Deși atât studiul, cât și catalogul propriu-zis prezentat este de o valoare incontestabilă, or alcătuitorul face dovada unei bune cunoașteri a istoriei cărții ruse și ucrainene, totuși s-au strecurat și unele inexactități. De exemplu, autorul arată că în Academia de la Ostrog „s-a tradus Biblia din limba greacă în limba slavă”. În realitate, la baza ediției din 1581 a Bibliei lui Ioan Feodorov cu echipa sa, a fost pus un intermediar slavon, copie (adusă de la Moscova) de pe așa numita *Biblie a lui Ghenadie* (Генадиевская Библия), mitropolit de Novgorod, întocmită pe parcurs de zece ani, ante 1491, de un colectiv îndrumat de înaltul ierarh rus. Echipa de tipografi a lui Ioan Feodorov de la Ostrog a efectuat doar unele redacțiuni și corecții atât după variante mai vechi manuscrise ale unor „cărți” biblice în slavonă sau greacă, recurgând totodată și la unele ediții occidentale în limbile latină și greacă ale Bibliei⁴⁶⁸. Cât privește numărul de exemplare ale Bibliei (Ostrog, 1581) identificate în diferite biblioteci, arhive, muzee ș.a. din lume, cunoscutul istoric rus E. Nemirovskij cu mulți ani în urmă indica cifra de 300 exemplare⁴⁶⁹, iar după o lucrare mai recentă chiar 350 de exemplare păstrate⁴⁷⁰. Totodată, după noi, atât titlurile tipăriturilor din catalog, dar și cele din referințe la unele lucrări ale istoricilor ruși ar fi fost mai corect dacă ar fi fost date mai întâi în original cu caractere slavone sau ruse, apoi traducerea românească⁴⁷¹.

Subsemnații se raliază la aprecierile exprimate de profesor Zamfira Mihail, conform cărora *Catalogul cărții slave tipărite din Biblioteca Sfântului Sinod* „reprezintă o premieră în biblioteconomia românească” și este „o realizare model prin acribia cu care a fost întocmită descrierea” fiecărui exemplar de carte. „Faptul că ilustrația dă acces la foile de titlu și la miniaturile reprezentative adaugă trăsături caracteristice unei adevărate micromonografii a cărții slave. Prin această lucrare, conchide aceiași cercetătoare, civilizația cărții se îmbogățește cu o realizare de valoare care cinstește tipografiile și pe tipografii cărților bisericești” est-slave.

Andrei Eșanu, Valentina Eșanu

⁴⁶⁸ Despre traducerile și edițiile în limba slavonă inclusiv a Bibliei, 1581 de la Ostrog vezi: Пичхадзе А.А. *Церковнославянский [перевод и издания]*. В: *Православная энциклопедия*, том 5, Москва, 2009, с. 120-200. Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Biblia în spațiul est-slav și în cel de interferență cu lumea românească (sec. XV – inc. sec. XIX)*. În: *Receptarea Sfintei Scripturi între filologie, hermeneutică și traductologie*. Lucrările Simpozionului Național „Exploatări în tradiția Biblică românească și europeană”, Ediția a VIII-a, Iași, 24-25 mai 2018, Coord. Eugen Munteanu, Iași, 2019, p. 34-35.

<http://consilr.info.uaic.ro/~mld/monumenta/ReceptareaSf.Scripturi8.pdf>

⁴⁶⁹ Немировский Е. Л. *Путешествие к истокам русского книгопечатания*, Москва, 1991, с. 199.

⁴⁷⁰ Немировский Е. Л. *Острожская Библия*. В: *Фёдоровские чтения*. 2005, Москва, Наука, 2005, с. 89-166.

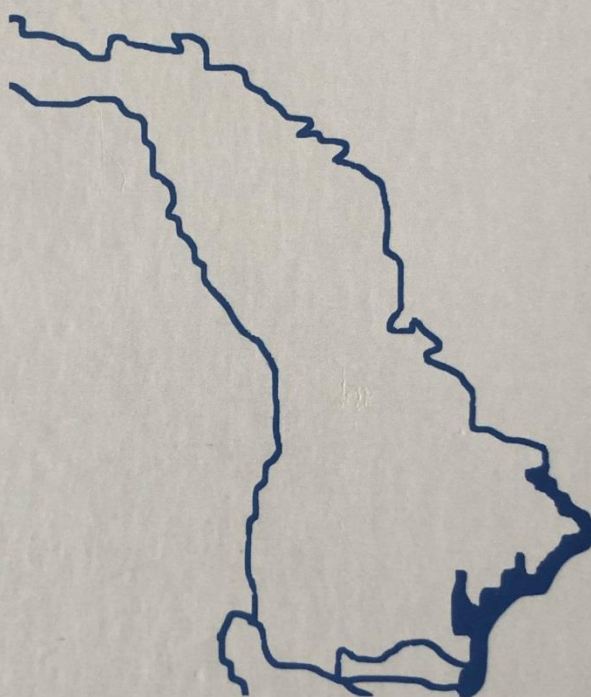
⁴⁷¹ În această privință poate că i-ar fi fost utilă ca model alcătuitorului și lucrarea subsemnaților Eșanu A., Eșanu V. *Tipăriturile lui Macarie (1508-1512) în colecții românești și europene*. În: *Almanah bisericesc 2018. Teologie, cultură, istorie, misiune creștină*, Editura Arhiepiscopiei Târgoviștei, Târgoviște, 2017, pp. 115-160.

B
A
S
A
R
A
B
I
C
A

SOCIETATEA MEDIEVALĂ
ȘI MODERNĂ A ROMÂNILOR

ÎN ONOAREA LUI
DEMIR DRAGNEV LA 85 DE ANI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE - EDITURA ISTROS

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII
INSTITUTUL DE ISTORIE - ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
ACADEMIA ROMÂNĂ – INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE IAȘI
MUZEUL BRĂILEI „CAROL I”

SOCIETATEA MEDIEVALĂ ȘI MODERNĂ A ROMÂNILOR

***IN ONOAREA LUI DEMIR DRAGNEV
LA 85 DE ANI***

Coordonatori:
Gheorghe Cojocaru, Igor Cereteu

EDITURA
ACADEMIEI ROMÂNE

EDITURA ISTROS A
MUZEULUI BRĂILEI „CAROL I”

București – Brăila
2021

CUPRINS

Ion TIGHINEANU, <i>Membbru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, Demir Dagnev – un veritabil enciclopedist al științei istorice</i>	9
Gheorghe COJOCARU, Igor CERETEU, <i>Savantul și profesorul Demir Dagnev la 85 de ani</i>	15

ISTORIE, SOCIETATE ȘI RELAȚII INTERNAȚIONALE

Ioan-Aurel POP, <i>Mircea cel Bătrân, boierii făgărășeni și cnezii Țării Românești</i>	21
Andrei EȘANU, Valentina EȘANU, <i>O precizare la istoria relațiilor moldo-sinaite din sec. al XVI-lea</i>	35
Valentin CONSTANTINOV, <i>Relațiile Țării Moldovei cu Marele Ducat al Lituaniei în a doua jumătate a sec. al XIV-lea începutul secolului al XV-lea</i>	43
Valentin TOMULEȚ, <i>Ținutul Orhei în descrierea statistică din 1825</i> .	59
Alexei AGACHI, <i>Instituția scutelnicilor, breslașilor și slugilor din Basarabia sub dominația țaristă</i>	93
Andrei EMILCIUC, <i>Exportul derivatelor animaliere din Basarabia (1812-1861)</i>	113
Nikolai CHERVENKOV, <i>Eliberarea Bulgariei: contribuția Basarabiei</i>	127
Иван ДУМИНИКА, <i>К вопросу о духовных связях болгарских колонистов с монастырями Бессарабии (первая половина XIX в. – начало XX в.)</i>	139
Igor CHIOSA, <i>Agentura și supravegherea ca metode de lucru ale poliției politice în Imperiul Rus: 1880-1914. Aspecte generale</i>	151

DEMOGRAFIE ISTORICĂ ȘI MOBILITĂȚI UMANE

Sorin ȘIPOȘ, Cosmin PATCA, Laura ARDELEAN, <i>Demografie istorică și antroponimie în satele de pe Valea Bistrei (Bihor) în conscrierile urbariale din 1770</i>	163
Constantin UNGUREANU, <i>Locuitorii ținuturilor Cernăuți și Hotin în anul 1774</i>	193

O precizare la istoria relațiilor moldo-sinaite din sec. XVI

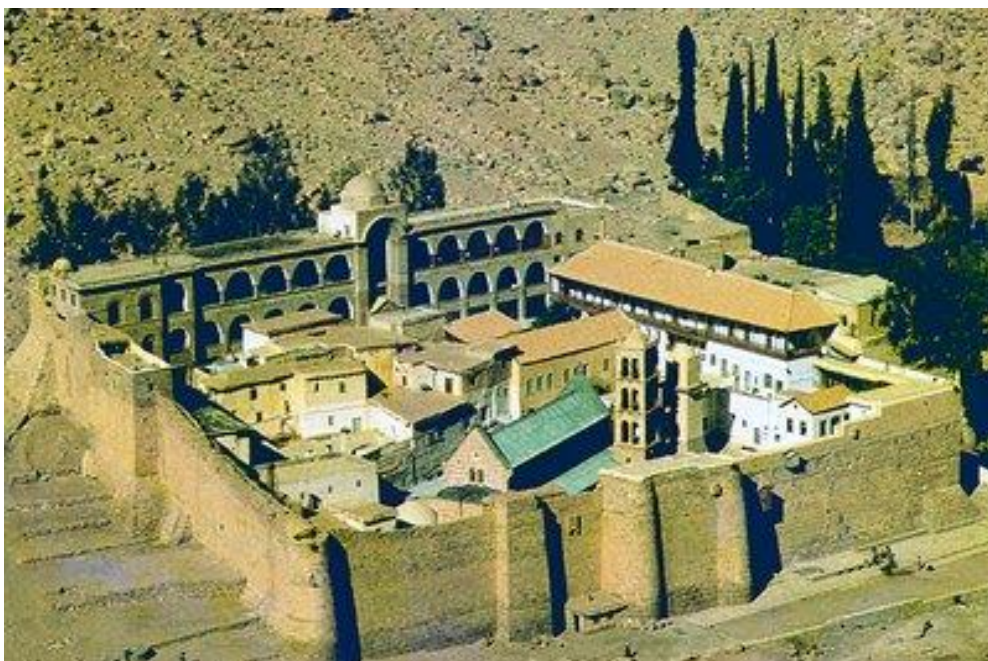
Raporturile Țărilor Române, ale Moldovei în special, cu centrele creștine ortodoxe din Orientul Apropiat (Patriarhia cu mănăstirea *Sfântul Mormânt* de la Ierusalim, Arhiepiscopia cu mănăstirea *Sfânta Ecaterina* de la Sfântul Munte Sinai ș.a.) și cu mănăstirile de la Sfântul Munte Athos⁴⁷² au prins contururi reale încă din a doua jumătate a sec. al XV-lea, când pe fundalul decăderii și a dispariției, în cele din urmă, a Imperiului Bizantin, ca mare putere economică și eclesiastică, care a susținut secole de-a rândul înaltele structuri creștine ortodoxe, mai sus arătate, acestea s-au pomenit în mare dificultate, fiind permanent sub presiunea noilor stăpâni ai acestor meleaguri de credință musulmană. În urma cuceririlor arabe, apoi și ale Imperiului Otoman, locurile sfinte creștine au devenit treptat adevărate insule în lumea mare a islamului. Diriguitorii acestor comunități ortodoxe s-au pomenit în situația de a supraviețui la propriu și drept urmare au căutat noi relații, noi spații creștine, care ar putea acorda ajutoare de tot felul, încât privirile lor s-au reorientat treptat spre Țările Române și Marele Cnezat al Moscovei, acesta din urmă, în plină ascensiune și afirmare cu începere din domnia lui Ivan al III-lea (1462-1505). Pentru a câștiga noi susținători, atât patriarhii și arhiepiscopii, cât și egumenii și simpli monahi din aceste eparhii orientale au pornit la drum căutând sprijin și salvare, mai ales din partea domnilor români și ai cnejilor, apoi și ai țărilor ruși. Treptat aceste relații au căpătat amploare în sec. XVI-XVII.

Întrucât, istoria legăturilor românilor cu locurile sfinte din Orient s-a aflat de mai multă vreme în centrul atenției istoricilor, s-a acumulat un număr mare de studii în această problemă. În ultima vreme, în această tematică s-a ajuns la bibliografii destul de ample⁴⁷³, care ne scutesc de munca de evidență și sistematizare a literaturii în domeniul respectiv, încât în studiul de față ne propunem să venim cu unele precizări la istoria relațiilor Țării Moldovei cu mănăstirea Sf. Ecaterina de la Muntele Sinai, mănăstire cu o bogată istorie, fondată în sec. al VI-lea de împăratul bizantin Justinian cel Mare (527-565)⁴⁷⁴.

⁴⁷² Din edițiile din ultima vreme vezi: Moldoveanu Ioan, *Contribuții la istoria relațiilor Țărilor Române cu Muntele Athos (1650-1863). În întâmpinarea a 1045 de ani de la fondarea Muntelui Athos (963-2008)*. București, 2007, 320 p. *Contribuții privitoare la istoria relațiilor dintre Țările Române și bisericile răsăritene în secolele XIV-XIX*. Editat de Petronel Zahariuc, Iași, 2009, 450.

⁴⁷³ Marinescu Adrian. *Legături ale domnitorilor români cu Sinaiul*. În: *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian”*, an univ. 2006-2007, București, an. VII, 2007, p. 223-225.

⁴⁷⁴ Vezi de exemplu Панченко К.А., Никитин Августин, арихим., Якимчук Игорь, диак и др. *Екатерины Великомученицы монастырь на Синае*. В: *Православная энциклопедия*, том 18, Москва, 2009, с. 170-214. Pe parcurs de secole până la mijlocul sec. al XIX-lea mănăstirea Sf. Ecaterina de la Sinai a acumulat un vast patrimoniu sub formă de diverse averi și metoace atât în Răsăritul ortodox, cât și în Sud-Estul și Estul Europei, între care în Siria (Damasc, Tripoli), Asia Mică (Izmir, Iznik, Bursa), Constantinopol, pe insulele din Marea Mediterană (Creta, Cipru, Hios, Zakinf), Grecia (Atena), Rumelia (Serra), Serbia (Belgrad), Bulgaria, India ș.a. În: *Ibidem*, dintre cele mai importante fiind metoacele din Valahia (Mărgineni (cu metocul Sf. Ecaterina din București), Râmnicul-Sărat) și Moldova., care au fost stăpânite până la reforma secularizării proprietăților mănăstirești efectuată de Alexandru Ioan Cuza în 1863/1864.

Dacă domnii Țării Românești au stabilit anumite relații cu Sf. Munte Sinai încă de la sfârșitul sec. XV-lea, pe când Radu cel Mare, la 15 septembrie 1497 dădea un prim ajutor de 5.000 de aşpri⁴⁷⁵, apoi cele cu Moldova au devenit mai vizibile, după noi, din domnia lui Petru Rareș (1527-1538), când voievodul moldovean este văzut pentru anumite favoruri drept „ocrotitor” al Sinaiului⁴⁷⁶. Aceste legături au fost stabilite ceva mai târziu decât cu mănăstirile de la Sf. Munte Athos, unde încă din primii ani de domnie Ștefan cel Mare și Sfânt (1457-1504) a devenit un mare susținător al mănăstirii athonite Zograf, unde erau trimise numeroase ajutoare bănești, odoare, cărți, stindarde liturgice ș.a. Cât privește raporturile domnilor moldoveni, ai nobilimii locale cu mănăstirea Sf. Ecaterina de la Sfântul Munte Sinai, aceste devin mai frecvente cu începere de pe la mijlocul sec. al XVI-lea, ca să capete o deosebită amploare în sec. XVII-XVIII.

Drept dovadă poate servi identificarea în urma unor îndelungate investigații în bogata bibliotecă⁴⁷⁷ a mănăstirii Sf. Ecaterina de la Sinai a mai multor relicve venite de pe meleaguri moldave, cum ar fi: un *Panaghia* (cc.1500)⁴⁷⁸; un *Octoih Mare* (1566) cu text în limba slavonă⁴⁷⁹; un *Tetraevanghel* în limba greacă, împodobit de Constantin Croatul din Candia, cu chenare și inițiale ornate în aur și culori, ferecătură de argint: coperta I, „Învierea”; II, „Înălțarea” (martie 1598), cu cheltuiala domnului Moldovei, Ieremia Movilă, cu stema Țării Moldovei și inscripția de donație în limba greacă⁴⁸⁰; un *Miscelaneu mizical* (sec. XVI-XVII), întocmit de

⁴⁷⁵ Păcurariu Mircea. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Buc, 1991, p. 435-436. Despre alte danii ale domnilor munteni vezi Idem, p.634.

⁴⁷⁶ Lev I.-V. *Legăturile românilor cu Mănăstirea Sfânta Ecaterina din Sinai*. În: *Studii Teologice*, 1987, nr. 4, p. 100.

Marinescu Adrian. *Legături ale domnitorilor români cu Sinaiul*. În: *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian”*, an univ. 2006-2007, București, an. VII, 2007, p. 226-227.

⁴⁷⁷ O istorie a mănăstirii cu descrierea fondurilor bibliotecii vezi: Патченко К.А. и др. *Екатерины Великомученицы монастырь на Синае*. В: *Православная энциклопедия*, том 18, Москва, 2009, с. 170-214.

⁴⁷⁸ Cândea Virgil. *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă, vol. I, București, 2010, p.497, nr.136.

⁴⁷⁹ Cândea Virgil. *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă, vol. I, București, 2010, p.497, nr. 138.

⁴⁸⁰ Cândea Virgil. *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă, vol. I, București, 2010, p.498, nr. 144. Însemnările de pe acest codice vezi: *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*. Un corpus editat de I. Caproșu și Elena Chiaburu. Ediție în 4 volume. Volumul I (1429-1750), Iași, 2008, p. 108. *Evangheliar* azi păstrat la Biblioteca de Stat a Rusiei (Moscova).

arhimandritul Calist Nikaias, cu text în limba greacă⁴⁸¹; din aceeași perioadă datează un alt *Miscelaneu*, care cuprinde scrierile în grecește ale arhimandritului Niceii, Calist⁴⁸² și un *Sbornic* în slavonă, cu o însemnare a lui Petru Movilă din 1622⁴⁸³. În aceeași colecție sinaită sunt atestate două codice slave, un *Triod-Penticostar* (1360, mss sl.24)⁴⁸⁴ și un *Octoih Mare* (sec. XV, mss. sl.22)⁴⁸⁵ cu însemnări din 1622 ale monahului Calistru de la Putna.

În prezent se mai păstrează la *Sf. Ecaterina* de la Sinai două rarissime odoare pentru oficierea serviciilor divine, adevărate capodopere de artă, confecționate din argint aurit în ateliere transilvănene, care datează din 1569. În primul caz, este vorba de un *Chivot*, în formă de biserică dăruit sfântului locaș sinait de Gheorghe Movilă, episcop de Rădăuți⁴⁸⁶ (1577-1588), iar în al doilea caz, de o *Cadelniță*, donată de Ruxandra doamna lui Alexandru Lăpușneanu de asemenea în formă de biserică, adusă ofrandă paraclisului *Sf. Ioan Înaintemergătorul* (Prodromul)⁴⁸⁷ din complexul monastic *Sf. Ecaterina*, ambele relicve având inscripții în limba slavonă.

Cadelnița, danie la măn. *Sf. Ecaterina* de la Sinai, de Ruxandra, fiica lui Petru Rareș, soția lui Alexandru Lăpușneanu, 1569 (după *Православная энциклопедия*, том 18, Москва, 2009).

⁴⁸¹ Căndea Virgil. *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă, vol. I, București, 2010, p.498, nr. 147.

⁴⁸² Căndea Virgil. *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă, vol. I, București, 2010, p.498, nr. 145.

⁴⁸³ Căndea Virgil. *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă, vol. I, București, 2010, p.498, nr. 146.

⁴⁸⁴ Căndea Virgil. *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă, vol. I, București, 2010, p.497, nr. 134.

⁴⁸⁵ Căndea Virgil. *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă, vol. I, București, 2010, p.497, nr. 135.

⁴⁸⁶ Căndea Virgil. *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă, vol. I, București, 2010, p.497, nr.139.

⁴⁸⁷ Căndea Virgil. *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă, vol. I, București, 2010, p.497, nr. 140.

Putem afirma cu siguranță că Ruxandra doamna urmând exemplul tatălui ei Petru Rareș a venit în anii 50-60 ai sec. al XVI-lea cu alte ajutoare și mile (din păcate necunoscute științei istorice), căci prin 1560 călugării de la Sf. Ecaterina îi scriau o epistolă de mulțumire din partea a „*toți cei ce se întâmplă a fi călugări ai dumnezeieștii și Sfintei mănăstiri a Preasfintei Născătoare de Dumnezeu ... categoimenul și ieromonahii și bătrânii și ceilalți în Hristos frați*” și că îi aduc „*rugăciune și binecuvântare și rugăm pe Dumnezeu ca să fii sănătoasă cu sufletul și cu trupul, împreună cu Domnul domn Alexandru (Lăpușneanul) și cu iubiții voștri copii, domnul Bogdan, domnul Mi(hai) ... și doamnele Anastasia, Anisia și Marica*”⁴⁸⁸.

În paralel, se pare primele închinări de moșii din partea unor demnitari din Moldova datează de asemenea din domnia lui Petru Rareș voievod. Într-un studiu apărut recent al lui Adrian Marinescu, pe lângă unele dintre relicvele moldave înșiruite mai sus, autorul aduce o informație cu privire la o danie de moșie de la sfârșitul sec. al XVI-lea. Conform acestuia „*La 10 aprilie 1593, și domnitorul Aron vodă Tiranul (sept. 1591 – iunie 1592) închină Sinaiului satul „Turtulești, la gura Prutului, în ținutul Ghigheciului*”⁴⁸⁹. Informație, unică în felul ei și merită toată atenția, deoarece ar fi vorba despre cea mai timpurie danie (închinare) moldovenească cunoscută la Sf. Ecaterina. După noi, enunțul conține, câteva inexactități. Pentru a vărsa mai multă lumină asupra acestei danii, vom cita *in exrenso* din documentul din 10 aprilie 1593 de la Aron vodă Tiranul (septembrie 1591- aprilie 1595⁴⁹⁰), încât anii de domnie indicați de autor, în cazul dat nu au nici o relevanță, deoarece actul ajuns într-o copie slavonească târzie poartă, totuși, o dată exactă: „*Io Aron voievod ... am dat și am miluit ruga noastră, sfânta mănăstire din Muntele Sinai, unde este hramul Sfintei Schimbări la Față ... cu un sat, anume **Țurțulești la gura Prutului, în ținutul Chigheciului**, care acest sat a fost danie lui Neagoe fost staroste de la acel Petru voievod cel Bătrân, însă a fost drept domnesc, ascultător de orașul nostru Reni.*

... *Iar hotarul acestui <sat> anume **Jurjuleștii** (sic!), la gura Prutului, în ținutul Chigheciului ... (va fi după) vechiul hotar*”⁴⁹¹.

În **primul** rând, satul din documentul respectiv poartă denumirea nu „Turtulești” ci „Țurțulești” și „Jurjulești”, în **al doilea** rând, dania făcută Sinaiului nu este o „închinare”, ci o „reînchinare” a unei danii făcută mult mai înainte; în **al treilea** rând, închinarea inițială a acestei moșii a fost făcută de Neagoe fost staroste în una din domniile lui Petru Rareș, danie reîntărită la 10 aprilie 1593 de Aron vodă Tiranul; în **al patrulea** rând, satul Țurțulești (Jurjulești) a fost odinioară sat domnesc și făcea parte din ocolul târgului Reni, și a fost dat lui Neagoe fost staroste de Petru voievod cel Bătrân (alias Petru Rareș), dar fiind vorba mai curând nu de prima sa domnie⁴⁹², ci de a doua (1541-1546), pe când același Neagoe este atestat drept mare stolnic (cu începere din sept. 1545). După toate aparențele, anume acestui Neagoe îi fusese dat la o dată anterioară de voievod, pentru anumite merite, moșia Țurțulești (Jurjulești).

Ioan Neagoe (Ioan Negoia⁴⁹³, Ion Nigoia⁴⁹⁴, Negoe, Niagoi, Niagul, Ceagoe, Ionașco Neagoe⁴⁹⁵), dregător domnesc care deținuse la o dată anterioară rangul de staroste, apoi mare stolnic (17 septembrie 1545 – 5 mai 1548)⁴⁹⁶, pârcălab de Neamț (martie – aprilie 1550)⁴⁹⁷,

⁴⁸⁸ Marinescu Adrian. *Legături ale domnitorilor români cu Sinaiul*. În: *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian”*, an univ. 2006-2007, București, an. VII, 2007, p.227-228.

⁴⁸⁹ Marinescu Adrian. *Legături ale domnitorilor români cu Sinaiul*. În: *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian”*, an univ. 2006-2007, București, an. VII, 2007, p. 230.

⁴⁹⁰ Domnie întreruptă de în 1592 de o invazie căzăcească (iunie-octombrie).

⁴⁹¹ DRH A, vol. IX, doc. 12, p. 17-19. Este vorba de satul Giurgiulești, raionul Cahul, Republica Moldova, situat la confluența Prutului cu Dunărea.

⁴⁹² Afirmările, precum că satul „Turtulești”-„Țurțulești”-„Jurjulești”, ar fi menționat pentru prima dată în prima domnie a lui Petru Rareș (1527-1538) (Vasile Haheu, *Giurgiulești o vatră a veșniciei*. În: *Almanahul Natura*, Chișinău 1999; Maria Mocanu. *Giurgiulești*. Monografie etnofolclorică. Chișinău, 1999, p. 11-12) nu se confirmă după documentele scrise.

⁴⁹³ DIR A, veacul XVI, vol. II, doc. 41, p. 40-41.Trad. rom.

⁴⁹⁴ MEF, vol. II, Chișinău, 1978, doc. 94, p. 296-297.

⁴⁹⁵ DIR A, veacul XVI, vol. IV, doc. 195, p. 146-147.

⁴⁹⁶ DIR A, veacul XVI, vol. I, doc. 377 – 521.

⁴⁹⁷ DIR A, veacul XVI, vol. I, doc. 530 – 535.

pârcălab Soroca 1552⁴⁹⁸, mare comis <1553>⁴⁹⁹, pârcălab la Hotin (21 septembrie 1553 – 20 august 1560⁵⁰⁰, probabil, până la sfârșitul primei domnii a lui Alexandru Lăpușneanu, noiembrie 1561). În 1560, pentru a contracara acțiunile dușmănoase ale pretendentului Despot, îndreptate împotriva Moldovei, Alexandru Lăpușneanu îl trimite pe Ionașco Neagoe într-o misiune specială la Bistrița și Alba Iulia „să ceară sprijinul lui Ioan Sigismund contra lui Despot”, în caz dacă acesta din urmă ar intra în Transilvania⁵⁰¹. În unele documente de mai târziu aflăm și alte date despre Ioan Neagoe și urmașii săi. Astfel în actul din 23 iulie 1596⁵⁰² aflăm că Neagoe pârcălab de Hotin a fost căsătorit cu Magdălina. În a doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu (1564-1568), el este învinuit de „hiclenie” și i se confiscă moșiile soției sale, care ulterior va reuși să le recupereze fiind împărțite nepoților⁵⁰³. Aceleași moșii (între care Țurțulești (Jurjulești) lipsește, deoarece a fost închinat Sinaiului) sunt reîntărite de Ieremia Movilă, prin actul arătat mai sus, nepoților lui Neagoe - Toader diac, Zamfirei⁵⁰⁴ și lui Dumitru⁵⁰⁵.

Probabil, în scurtă vreme Ionașco Neagoe închină satul Țurțulești (Jurjulești) mănăstirii de la *Muntele Sinai, unde este hramul Sfintei Schimbări la Față*, în care se păstrau moaștele Sf. Ecaterina, iar pe timpul lui Aron vodă Tiranul călugării de la Sinai, ca și pe timpul lui Petru Rareș, ajungând din nou pe meleaguri moldave, intervin ca și odinioară pe lângă voievod să li se reîntărească această veche danie, ceea ce s-a și făcut prin actul din 10 aprilie 1593. După dania făcută de Neagoe fost staroste, aceasta fiind, se pare, o primă danie boierească venită din Moldova, după care au urmat și alte acte de binefacere către comunitatea monahală de la Sf. Munte Sinai.

În continuare, călugării de la Sinai au bătut mereu la porțile palatului domnesc de la Iași și ale boierimii moldave, plângându-se acestora de starea jalnică la care a ajuns mănăstirea lor și de câte oprisiuni, „*primejdii și năpaste de la blestemații saracini și mai ales de la fiii agarienilor fără Dumnezeu ...*”⁵⁰⁶ obținând de astă dată danii mult mai generoase. Drept urmare au fost închinat *Sfintei Ecaterina* de la Sf. Munte Sinai mănăstirile ieșene **Balica** cu hramul *Sf. Arhangheli* (ulterior Frumoasa) ante 1587⁵⁰⁷ de către hatmanul Melentie Balica și mănăstirea **Sf. Parascheva** (*Sf. Vineri*), ctitorită de Nestor Ureche, mare vornic al Țării de Jos, la 21 decembrie 1610⁵⁰⁸ cu toate averile lor. Vom sublinia în legătură cu aceasta că ulterior și alte moșii care au fost dăruite acestor două mănăstiri ieșene, au devenit posesiuni ale Sf. Ecaterina. De exemplu, moșia Chișinăului de pe Bâc, fiind dăruită în 1641/1642 de Vasile Lupu mănăstirii *Sf. Vineri* din Iași, aceasta devine de asemenea moșie închinată a *Sfântei Ecaterina* din Sinai, stare de lucruri care s-a menținut până în 1818⁵⁰⁹. Mai târziu i-au fost închinat aceluiași locaș sinait mănăstirea

⁴⁹⁸ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina. *Cetatea și ținutul Sorociei*, în Eșanu Andrei, Eșanu Valentina. *Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice*, Chișinău, 2001, p. 86.

⁴⁹⁹ Holban Th. Documente externe (1552-1616), în *Studii. Revistă de istorie* (București), Tom. 18, 1965, nr. 3, p. 674.

⁵⁰⁰ DIR A, veacul XVI, vol. II, doc. 38 – 149. Deși între anii 1455-1458 în documente nu apare sfatul domnesc, probabil Neagoe continuat să fie pârcălab de Hotin, deoarece el a deținut această dregătorie atât până la 1555 cât și după 1558, până la sfârșitul domniei lui Alexandru Lăpușneanu 18 noiembrie 1561. Alături de Ionașco Neagoe au fost pârcălabi la Hotin - Ion Hârovici (21 septembrie 1553 - 12 mai 1555) și Văscan Movilă (15 martie 1558 – 20 august 1560). La 27 mai 1559, Ivan (Ion sau Ionașco), voitul cetății Hotin împreună cu pârgarii săi sunt martori la vânzarea a 30 butoaie de vin unor negustori din Lvov (*Исторические связи народов СССР и Румынии*, том 1, Москва, 1965, c. 125-126).

⁵⁰¹ Gonța Al. *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XII-XVII*, București, 1989, p. 149.

⁵⁰² Ghibănescu Gh. *Surete și izvoade*, vol. 20, p. 70.

⁵⁰³ DIR A, veacul XVI, vol. IV, doc. 195, p. 146-147.

⁵⁰⁴ DIR A, veacul XVI, vol. IV, doc. 195, p. 146-147.

⁵⁰⁵ 1598 aprilie 5 (DIR A, veacul XVI, vol. IV, doc. 259, p. 202-203).

⁵⁰⁶ *Documente Iași*, vol. I, p. 130, doc. 93.

⁵⁰⁷ DRH A, vol. IX, p. 342-345, doc. 261.

⁵⁰⁸ *Documente Iași*, vol. I, p. 130, doc. 93.

⁵⁰⁹ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina. *Chișinăul de altădată (1436-1818)*. Studiu monografic, documente și materiale, Chișinău, 2021, p. ???

Adam în apropiere de Galați (1695); schitul **Fâstici** din ținutul Vaslui (1750⁵¹⁰), precum și **bisericile Sf. Nicolae din Focșani** (1703) și **Sf. Nicolae din Galați** (1723)⁵¹¹, cu toate domenii lor, încât secole de-a rândul metoacele din Țara Românească (mănăstirea **Mărgineni** (cu metocul **Sf. Ecaterina** din București), mănăstirea **Adormirea Maicii Domnului** din Râmnicul-Sărat (1700)) și Moldova au adus în visteria Sf. Munte Sinai, venituri dintre cele mai importante (fapt remarcat de cunoscutul episcop rus Porfirii Uspenski⁵¹²), fiind stăpânite și administrate de călugării greci trimiși de arhiepiscopii și egumenii sinaiți până la reforma secularizării proprietăților mănăstirești efectuată de Alexandru Ioan Cuza în 1863/1864. Dar acest din urmă aspect va servi drept obiect de studiu al altor investigații.

Astfel, vechea moșie Țurțulești-Jurjulești-Giurgiu-lești, care făcuse parte din ocolul târgului Reni, a fost dată de Petru Rareș lui Neagoe staroste, ca acesta din urmă să dăruiască acest domeniu, mai curând în cea de a doua domnie a lui Petru Rareș (1541-1546), mănăstirii Sf. Ecaterina de la Muntele Sinai. Drept urmare Aron vodă Tiranul reconfirmă această danie boierească prin actul din 10 aprilie 1593.

⁵¹⁰ Stoicescu Nicolae. *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 296.

⁵¹¹ Cândea Virgil. *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă, vol. I, București, 2010, p.493, nr.102.

⁵¹² *Un călător rus la noi în 1846: Porfirie Uspenski (1804- 19 aprilie 1885)*. În: *Documente slave de prin arhivele ruse culese și traduse de Ștefan Berechet*, București, 1920, p.67-103.

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE

***MATERIALELE SESIUNII ȘTIINȚIFICE ANUALE
19 DECEMBRIE 2019***

**CHIȘINĂU
2021**

CUPRINS

I. STUDII ȘI DOCUMENTE DE ISTORIE MEDIEVALĂ

Sergiu BACALOV

Noi informații despre Mile Călugărul
din documentele neamului de dvoreni Dânga
(secolele XV-XIX)

7

Valentin CONSTANTINOV

În mînii în corespondența lui Stanisław Koniecpolski,
marele hatman al Coroanei (III).
Confruntări politico-militare 1636-1637

24

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU

Biserica domnească *Sfântul Nicolae* din Chișinău

37

Sergiu TABUNCIC

Aspecte ale locuirii medievale târzii și din perioada modernă în
microzona satului Alcedar (raionul Șoldănești)

50

Alina FELEA, Larisa SVETLICINĂ

Examinarea unui conflict violent în 1810.
Cazul Ion Negru – Istrati Calfa

63

Vlad MISCHEVCA

Misiunea amiralului P.V. Ciceagov
în Armata de la Dunăre (1812)

74

Biserica domnească *Sfântul Nicolae* din Chișinău

Abstract

In the following study „**Saint Nicholas princely church in Chișinău**”, the authors try to prove that it was built by the Moldavian prince Vasile Lupu (1634-1653), who gifted the church with all that was necessary. His example was followed with generosity by other princes, but in the summer of 1711 after the Prut campaign of Peter I, the church was destroyed by the Turks and Tatars. After the Russo-Turkish war of 1736-1739, in Chișinău was constructed a new church in another place by Lupu Năstase. Besides its spiritual mission, St. Nicholas church played an important role in the foundation of Chișinău city in the 1650’.

Keywords: Monastery, Galata, Iași, Buiucani, Vasile Lupu Prince, Lupul Năstase

Așezarea rurală Chișinău, atestată documentar din sec. al XV-lea o fi avut, ca și alte sate din Țara Moldovei, o biserică de lemn, ctitorită de vreunul dintre posesorii moșiei: Vlaicul pârcălab și urmașii săi, Drăguș vornic, Constantin Roșca mare vistiernic, iar din 1641-1642 mănăstirea *Sfânta Vineri* din Iași⁵¹³. Cu trecerea anilor, dacă aceasta se șubrezea, era înălțată alta, dar despre toate acestea nu se știe nimic. Prima dintre bisericile cunoscute ale Chișinăului, atestată după surse scrise de la hotarul anilor ’30-’40 ai sec. al XVIII-lea, este biserica domnească *Sfântul Nicolae*. Când și de către cine a fost ctitorită, cât timp a existat, ce rol a jucat aceasta în istoria satului, apoi și a târgului de pe Bâc, ne propunem să clarificăm, în măsura în care ne permit izvoarele, în cele ce urmează.

În anii ’50-’60 ai sec. al XVII-lea, când târgul Chișinăului, situat pe moșia mănăstirii *Sfânta Vineri*, își lărgeste spontan hotarele, când târgoveții, intrau cu aratul și cositul, apoi și cu case și dughene în moșia învecinată a altei mănăstirii ieșene *Galata* – Buiucanii. Prin aceasta și mănăstirea *Galata* s-ar fi putut implica ulterior în construcția unei biserici la Chișinău.

Primul dintre cercetătorii care s-au ocupat de trecutul vieții spirituale și ecleziastice de la Chișinău și a admis existența sau construirea unei biserici în această localitate pe timpul domniei lui Vasile Lupu (1634-1653) a fost V. Curdinovschi. El admitea că biserica *Sfântul Nicolae* a fost înălțată în partea veche a orașului, lângă cimitirul vechi. Această biserică, conform opiniei sale, este așa numitul în izvoarele din sec. al XVIII-lea „Soborul Vechi” și a fost distrusă în urma războiului din 1736-1739 și reconstruită în scurtă vreme din temelie de Vasile Măzărachi⁵¹⁴.

Dacă examinăm atent izvoarele aflate la dispoziție în această problemă, constatăm că cea mai timpurie mențiune certă a unei biserici domnești la Chișinău se referă la anii războiului ruso-turc din 1736-1739, biserică care existase un timp, dar nu se știe de când, dar „*la vreme[a] tulburărilor ... au răsăpit-o tătarâi*” precum se arată în actul din 10 octombrie 1740⁵¹⁵. Informații exacte referitoare la vechimea și data zidirii acestei biserici lipsesc sau nu au fost încă descoperite.

O anumită lumină asupra trecutului acestei biserici de la Chișinău varsă un izvor din 27 iulie 1741⁵¹⁶. Având în vedere importanța acestui document emis de cancelaria domnească a lui Grigore al II-lea Ghica voievod (1726-1733; 1735-1739; 1739-1741, 1747-1748), pentru istoria celei mai vechi biserici de la Chișinău cităm din acest act *in extenso*: „*Adecă Domnia mea binevrându cu a no[a]stră bună vrere, cu curată și luminată inimă, ... căutând buni lucruri,*

⁵¹³ Eșanu Andrei. *Chișinău. File de istorie*, Chișinău, 1978, p. 18-22. În continuare Eșanu A. *Chișinău*.

⁵¹⁴ Curdinovschi V., *Cele mai vechi biserici ortodoxe din Basarabia*, partea II. // *Revista societății istorico - arheologice bisericești din Chișinău*, vol. XVI, Chișinău. , 1925, p. 33-35.

⁵¹⁵ MEF, vol. VIII, Chișinău, 1998, doc. 124, p. 158-159. Eșanu A. *Chișinău*, p. 108.

⁵¹⁶ Publicat pentru prima dată în Eșanu A., *Chișinău*, p.112-113.

cari au fost făcându luminați răposatii domni, ce-au fost mai înainte de noi...⁵¹⁷. Pentru aceea și Domnia mea m-am milostivit **cu bisearica din Chișinău, unde să cinstești hramul Sfântului și marili făcătoriu de minuni erarhul a lui Hristos Neculai, cari bisearică, fiindu mai înainte domnească și-n vremea tulburărilor ce-au venit muscalii aice în țară, s-au răsăpît de tătari din temealii și, la aceea vremi fiindu sârdariu din poronca noastră credincios boeriul nostru, dumnealui Lupul Năstas(e)**⁵¹⁸, biv agă, slujindu Domnii meali cu credință mai vârtos într-aceali vremi și cerându vói de la noi, ca să o facă dumnealui această bisearică.

Domnia me i-am dat vói și blagoslovenii, ca s-o facă. Și au făcut-o dumnealui din temealii cu toată cheltuiala dumisale; și **fiindu și acest locu, târgul Chișinăul, ce să numești Buicani, a mănăstirii Gălății, undi iaste zădită această bisearică, au cumpăratu dumnealui acel locu cu toate viniturile drept ...**⁵¹⁹ lei, și au închinat Svintii bisearici, cari bisearică, cu voia noastră, au făcut-o dumnealui metoh mănăstirii Gălății.

Deci, dară văzându și Domnia mea acestu lucru plăcut lui Dumnezeu, ce-au făcut dumnealui, Domnia mea încă am întărit cu acestu testamentu a nostru și am miluitu această Svântă bisearică, deosăbit pe alte mile, ce am făcut Domnia me ș-am orânduitu, ca-s aibă a lua pe tot anul câte 100 de lei din mortasăpia Chișinăului; or de a fi pe sama domnii, or de ar dăruio domnia cuiva, tot [să] aibă a lua această sută de lei, **de vreme că târgul Chișinăul pe acest locu a bisericii să faci**, așe am socotit Domnia mea, că ești cu cali să s[ă] de această milă la Svânta bisearică. Așjidirea m-am milostivit Domnie mea, ca și din pâne[a] ușorului, ce să strângi de la tătară, acolo la Chișinău, să aibă a lua triizeci chile de grâu și doauzăci chile de mălai pe anu, ca să fii pentru chivernisala bisericii. Și de acmu înainte această milă să fii stători în veci.

Așjidurea și după a noastră viață și domnii, pe cini Dumnăzău va alege a fi domnu și stăpănitoriu acestii țări, poftim ca s(ă) nu străci mila, ce-am făcutu cu această bisearică, precum și noi n-am stricat **miluirile altor domni, ce au fost mai înainte de noi, ce mai vârtos să întărească pentru a lui veșnică pomeniri**⁵²⁰. (evidențierile noastre)

Întrucât în acest document se amintește de o veche biserică în târgul Chișinău, înainte de războiul ruso-turc din 1736-1739, apare fireasca întrebare: când și de cine a fost înălțat acest vechi sfânt locaș domnesc? Sistematizând informația din actul citat mai sus, concluzionăm:

1. În târgul Chișinău existase o veche biserică „**fiindu mai înainte domnească**„, cu „**hramul Sfântului și marili făcătoriu de minuni erarhul a lui Hristos Neculai**”;

⁵¹⁷ Lipsă în original, 3-4 litere. Nu se arată cine din domnii care l-au precedat au ridicat biserica domnească.

⁵¹⁸ **Lupul Năstase**, menționat pentru prima dată în 1714 la Iași. El venea dintr-o familie destul de avută, fiind fiul lui Anastasii vornic de lemne (Canta Ioan, *Letopiseșul Țării Moldovei (1741- 1769)*. Ed. de Andrei și Valentina Eșanu, Chișinău, 1999, p. 22) și al Zamfirei, având un frate Constantin și o soră căsătorită cu grecul Panait (Bogdan D.P. *Legăturile serdarului Lupu Anastasă cu rușii (1721-1751) // Studii și Materiale de Istorie Medie*, vol. 2, 1957, p. 359-360). După câte se vede, datorită pregătirii sale intelectuale, dar și anumitor calități deosebite de foarte tânăr s-a bucurat de atenția mai multor domni, ocupând de-a lungul anilor mai multe dregătorii boierești la curtea domnească, cât și pe la ținuturi. Deja în 1721 el deținea dregătoria de stolnic (probabil al II-lea sau al III-lea) (Ivan Ilinski, *Notationes quotidianae/Повседневные записки*, РГАДА, Фонд 181, рукопись № 388, лл. 1⁰⁶, 2), în 1722 - cea de vornic; în 1724 îl aflăm ca serdar de Orhei; în 1731 - mare armaș, apoi în anii 1736-1741 deține rangurile de agă, *pârcălab și ispravnic de Hotin, serdar de Orhei* (cu sediul la Chișinău), iar în 1743-1748 - cea de mare stolnic (Bogdan D.P. *Legăturile serdarului Lupu Anastasă cu rușii (1721-1751) // Studii și Materiale de Istorie Medie*, vol. 2, 1957, p. 360). În câteva rânduri a îndeplinit între anii 1721-1751 diferite misiuni secrete în Rusia. Fiind bănuț de turci de legături cu rușii, scapă de năpasta turcească prin răscumpărare, plătindu-le 100 de pungi cu bani (Canta Ioan, *Letopiseșul Țării Moldovei (1741- 1769)*. Ed. de Andrei și Valentina Eșanu, Chișinău, 1999, p. 22). A fost căsătorit cu Petra, fiica mitropolitului Nichifor de Sidis, zis Peloponezul, neavând urmași. De-a lungul vieții a acumulat bogății imense, fie din deținere de cinuri boierești, fie din numeroasele sale crescătorii de cai, vite cornute și oi. Fiind în slujbă mai mulți ani în ținuturile de margine s-a atașat mult de aceste meleaguri, construind în 1739-1740 biserica *Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil* din Chișinău, care încă din timpul vieții sale a devenit mănăstire și dăinuind până la mijlocul sec. XX, drept „Soborul Vechi”. Se stinge din viață ante 1753, averile fiindu-i împărțite între nepoții de frate și soră (Bogdan D.P. *Legăturile serdarului Lupu Anastasă cu rușii (1721-1751) // Studii și Materiale de Istorie Medie*, vol. 2, 1957, p. 360).

⁵¹⁹ Cifra concretă - lacună în original, 3-4 litere.

⁵²⁰ Eșanu A., *Chișinău*, p. 112-113; MEF, vol. VIII, p. 169-170, doc.132.

2. Acest lăcaș, după câte se vede, nu numai cu ocazia întemeierii, dar și ulterior s-a învrednicit cu „**miluirile altor domni, ce au fost mai înainte de noi**”, adică de Grigorie Ghica voievod, care emitea hrisovul din 27 iulie 1741.
3. Din păcate, nici domnul țării, care emitea actul, nici Lupul Năstase care va zidi o nouă biserică în târgul Chișinăului nu cunoșteau nici ctitorul, nici alți domni care au venit cu mile la acest sfânt lăcaș, fiind că „**li s-au prăpădit și cărțile de milă, ce ave**” biserica de la alți domni, pe atunci, când lăcașul „**s-au răsăpit de tătari din temealii [în] vremea tulburărilor ce-au venit muscalii aice în țară**”.
4. Cu învoirea domnului arătat, în locul bisericii distruse odinioară de tătari, care nu mai putea fi refăcută (or, numai un domn putea să permită unui boier să reconstruiască o ctitorie domnească), Lupul Năstase a zidit din temelie cu toată cheltuiala sa o nouă biserică. În acest scop „**au cumpăratu dumnealui [Lupul Năstase] acelu locu cu toate viniturile**” de la mănăstirea Galata din Iași, adică din moșia ei – Buiucani, „**de vreme că târgul Chișinăul pe acest locu a bisericii să faci**”.
5. În locul biserici domnești „**Sfântul Nicolae**”, distruse, a fost înălțată în 1739-1740 de serdarul Năstase, în târgul Chișinăului, de astă dată în partea extinsă pe moșia Buiucanilor: „**fiindu și acest locu, târgul Chișinăul, ce să numești Buicani, a mănăstirii Gălății**”, o nouă biserică, de astă dată cu *hramul Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil*.
6. În același an biserică Sf. Arhangheli a fost închinată de ctitorul ei și „**au făcut-o dumnealui metoh mănăstirii Gălății**”.

Întrucât informații directe despre cine și când a fost zidită biserica domnească nu se cunosc, în știința istorică au fost emise doar unele ipoteze⁵²¹. De exemplu, Vasile Drăguț a admis că această biserică a fost înălțată pe la 1645, de Vasile Lupu⁵²², părere susținută și de Constantin Rezachevici⁵²³, iar Nicolae Stoicescu datează începuturile acestei biserici, de asemenea, cu sec. al XVII-lea, dar fără a o atribui concret vreunui domn al Țării Moldovei⁵²⁴. Întrucât argumente nu se aduc, înțelegem că aceasta nu este decât o ipoteză, care ar putea fi verosimilă. Pornind de la această ipoteză, aducem mai jos anumite argumente indirecte, care sunt mai curând niște construcții logice:

În primul rând, din conținutul actului din 27 iulie 1741 reiese că nici Grigore Ghica voievod și nici edilii Chișinăului nu cunoșteau când și de către cine a fost înălțată biserica domnească dispărută, de unde reiese că ctitorirea acestei biserici a avut loc cu mult timp înainte, încât demult nu mai erau în viață martori oculari, care ar fi știut despre aceasta, iar documentele pe care le avuse biserica s-au prăpădit. La 1740 domnul țării a fost informat că aceasta era o biserică „**înainte domnească**”⁵²⁵ și a fost sprijinită odinioară de ctitorul ei și de alți domni moldoveni care au venit cu „**miluirile**” lor.

În al doilea rând, destul de verosimil pare că ar fi putut zidi un asemenea lăcaș un domn al țării, căci numai astfel, o biserică putea fi numită „domnească”. Ctitorul trebuia să fi fost un domn care s-a aflat mai mult timp în scaun și a avut nu numai condiții pașnice, dar și mari posibilități materiale. Un asemenea domn, după noi, a putut fi, după cum s-a admis, Vasile Lupu, care profitând din plin de atare condiții, a înălțat, a refăcut și a dus la bun sfârșit peste 30 de

⁵²¹ O părere aparte a exprimat în această privință Paul Mihail, care considera că biserica se numește „domnească”, fiindcă a fost construită pe loc domnesc (Mihail Paul, *Biserica Sf. Arhangheli “Soborul vechi” (1747- 1802) din Chișinău* // *Buletinul Comisiei monumentelor istorice*, București, 1991, 2, nr. 2, p. 12).

⁵²² Drăguț Vasile, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*. București, 1976, p. 92.

⁵²³ Rezachevici C. Vasile Lupu – o domnie frământată de țeluri înalte. // *Istoria Românilor*, vol. V, București, 2012, p. 144.

⁵²⁴ Stoicescu N., *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 186

⁵²⁵ MEF, vol. VIII, p. 158-159, doc. 124.

lăcașuri de cult, precum și numeroase construcții pe la biserici și mănăstiri de pe întinsul țării și dincolo de hotarele Moldovei⁵²⁶.

Dintre acestea amintim de finalizarea (1635) a bisericii ieșene cu hramul *Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul*, începută de Miron Barnovschi Movilă; dusă la bun sfârșit în 1635 construcția mănăstirii *Sf. Vineri* din aceeași urbe; biserica *Sf. Atanasie și Chiril* în Copoul Iașilor (1638); turnul de la mănăstirea Humor (1641), renovări la mănăstirile *Golia* și *Hlincea*; biserica *Sf. Ioan Botezătorul* din Suceava (1643); construită o capelă în cetatea Neamț (1645-1646); ridicate biserici domnești la Târgu Neamț și Bârlad, precum și lăcașuri în mai multe sate. Peste hotarele țării au fost inițiate bisericile *Stelea* (Târgoviște, Țara Românească), *Sf. Parascheva* (Lvov, Țara Leșească), *Sf. Lavra* (Peloponez, Grecia). Dar cea mai renumită construcție fiind mănăstirea *Sfinții Trei Ierarhi* din Iași (1639-1641).

De asemenea voievodul a lăsat urme adânci și în spațiul dintre Prut și Nistru unde a ridicat în timpul domniei sale bisericele cu hramul *Sf. Nicolae* din Chilia Nouă (1646-1648)⁵²⁷ și *Sf. Dimitrie* din Orhei⁵²⁸ (ante 1639), a extins prin ridicare „*de diguri ... spre a stăvili apa* [Răutului

⁵²⁶ Danielescu Daniei-Niță, Lupu Vasile. // *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, București, 2010, p. 376.

⁵²⁷ *Славянския надписи в Килийской церкви Сф. Николая // Записки Одесского Общества Истории и Древностей*, том 1, Одесса, 1844, с. 292-300.

⁵²⁸ Deși s-a păstrat pisania ctitoricească, anul edificării șters irecuperabil

- n.n.] și a *dura mori*”⁵²⁹ în lacul Orheiului „lung și întins ... cale de patru ceasuri”⁵³⁰⁵³¹; a venit cu mile la mănăstirea Căpriană⁵³² ș.a. Anume pe timpul îndelungatei sale domnii (1634-1653) la Chișinău observăm importante schimbări de ordin demografic, economic ș.a., procese susținute și încurajate de același voievod, posibil și prin zidirea unei biserici.

În al treilea rând, atât până, cât și în timpul aflării în scaunul țării, Vasile Lupu manifestă interes și devine activ în această arie geografică cu numeroase așezări rurale pe cursul de mijloc al râului Bâc. Astfel, încă pe când era boier (ante 1634) el cumpără moșia Ghețaoani în vecinătate imediată cu Chișinăul „... încă din boerii de la niște fimei Irina i Gaftona și Marula ... apoi au dat-o danie unui Marcu jicnicer...”⁵³³. În scurtă vreme după urcarea în scaun a lui Vasile Lupu (1634), deoarece, fostul stăpân al moșii Chișinău, Constantin Roșca, fost mare vornic al Țării de Jos, învinuit în „hiclenie” era pribeag încă din 1633 în Țara Leșească⁵³⁴, moșia Chișinău, fiindu-i confiscată de noul domn a fost dată în 1641 mănăstirii ieșene Sf. Vineri din Iași.

În al patrulea rând, prin actul domnesc din 4 august 1641 Vasile vodă dă „**călugărilor de la svânta mănăstire de la Sfânta Vineri**”⁵³⁵ *ca să fie tari și puternici cu carte domniei mele a lua a dzécea din toată pâinea, și den fân, și din legumi, și din in, și câinepă, și den tot venitul la sat, la Chișinău...*”⁵³⁶. La 28 aprilie 1642 același voievod dă poruncă părcălabilor de Lăpușna „... să mergeți la sat la Chișinău și să strângeți oameni buni și bătrâni și dinprejur megiiși și să socotiți cum veți ști mai cu direptul cu sufletele voastre **să alegeți hotarul satului Chișinăului** despre alte hotară și să puneți și stâlpi, cé este a svintei mănăstiri a Sv(i)nteii Vineri ...”⁵³⁷. În scurtă vreme porunca este adusă la îndeplinire de părcălabii de Lăpușna Fote și Drăguș⁵³⁸.

Aceste informații par să ne vorbească despre aceea că voievodul în scurtă vreme după zidirea bisericii de la mănăstirea *Sfânta Vineri* din Iași o înzestrează cu moșia Chișinăului⁵³⁹. De aici încolo până la 1818 Chișinăul a rămas în stăpânirea mănăstirii *Sf. Vineri*, numită și *Sfânta Parascheva*. Pornind de la pietatea deosebită a lui Vasile vodă Lupu față de *Sfânta Parascheva*, moaștele căreia le-a adus la Iași la 13 iunie 1641 și le-a așezat într-o raclă la mănăstirea nou zidită *Sfinții Trei Ierarhi* din Iași și a ctitorit altă biserică cu același hram la Lvov, putem admite că gestul domnesc de a dăruii moșia Chișinăului mănăstirii *Sfânta Parascheva* din Iași, chiar în același an 1641, când sunt aduse moaștele, se înscrie perfect în spectrul de acțiuni închinare acestei Cuvioase Sfinte. Astfel din cele înșiruite mai sus, poate fi trasă concluzia precum că înălțarea unei biserici la Chișinău de Vasile vodă Lupu se înscrie întru totul în spectrul acțiunilor sale cultural-spirituale de la Iași și din întreaga țară.

În al cincilea rând. Deși se admite că biserica domnească *Sf. Nicolae* a fost înălțată la Chișinău pe „locul” unde prin 1739-1740 a fost înălțată biserica *Sf. Arhangheli* devenită mai târziu „Soborul vechi”, distrusă în 1963 de autoritățile sovietice⁵⁴⁰, se mai discută și astăzi, pe

⁵²⁹ Cantemir Dimitrie, *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*, Ed. de Andrei și Valentina Eșanu. Traducere de dan Slușanschi, Chișinău, Știința, 2019, p. 89, trimiterea 2.

⁵³⁰ În Evul Mediu, ceasul de mers era utilizat în toate țările Europei. Un „ceas” echivala cu 2000 de stânjeni (4 km). (Iacobescu Fănel, Ilie Nicolae, *Istoria metrologiei în România. De la începuturi până în 1944*, București, 2003, p. 100.)

⁵³¹ Paul di Alep, *Jurnal de călătorie în Moldova și Valahia*. Ed. de Ioana Feodorov, București-Brăila, 2014, p. 283.

⁵³² *Mănăstirea Căpriană*, 2019, p. 222-223.

⁵³³ Vezi documentul din <ante 1634>, reconstruit după actul din 1800, septembrie 8 (Eșanu A., *Chișinău*, p. 152-161).

⁵³⁴ Stoicescu N. *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVIII)*, București, 1971, p. 434.

⁵³⁵ Mănăstirii Sfânta Vineri încă pe la 1576 *Petru Șchiopul voievod îi dădea pe aceste meleaguri „un vad de moară în Bâc”* (Vezi documentul din 1576, reconstruit după actul din 1800, septembrie 8 (Eșanu A., *Chișinău*, p. 152-161). Proprietate reîntărită de Radu Mihnea voievod printr-un act din 1617 (Ibidem).

⁵³⁶ DRH A, vol. XXVI, București, 2003, doc. 186, p. 160-170.

⁵³⁷ DRH A, vol. XXVI, doc. 435, p. 371.

⁵³⁸ DRH A, vol. XXVI, doc. 435, p. 371-372.

⁵³⁹ DRH A, vol. XXVI, doc. 186, p. 169-170; doc. 435, p. 371.

⁵⁴⁰ Poștarencu Dinu. *O biserică dispărută din Chișinău: Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil* // Identitățile Chișinăului. Ediția a doua. Coord. Sergiu Musteață, Chișinău, 2015, p.196-197.

care din moșiile din această zonă a râului Bâc a fost plasat acest lăcaș sfânt și chiar târgul care a apărut în scurtă vreme în preajmă. Mai ales, în ultima vreme, se afirmă că era vorba de moșia Buiucanilor, care la rândul ei aparținea mănăstirii ieșene Galata⁵⁴¹. Cu toate acestea, după cum reiese din plângerea lui Filaret egumenul mănăstirilor Sf. Arhangheli și Sf. Vineri din Iași de la 24 ianuarie 1739 arătând scrisori, inclusiv hotarnica lui Vasile vodă din 28 aprilie 1642, privitoare la „*locul târgului Chișinăului*”, adică la „locul” unde s-a format inițial târgul Chișinău, demonstrând „*cum că este a Svintii Vineri, care se hotărăște cu Hrusca și cu Buiucanii Gălății*”⁵⁴², de unde tragem o altă concluzie că la începuturile sale târgul s-a format chiar pe moșia Chișinăului din preajma bisericii domnești, precum se arată în actul din 24 ianuarie 1739, și mai exact în hrisovul domnesc din 27 iulie 1741⁵⁴³ „*de vreme că târgul Chișinăul pe acest locu a bisericii să faci*”. Prin urmare biserica domnească, apoi și târgul erau așezate la început în satul Chișinău care aparținea mănăstirii Sf. Vineri.

De unde, totuși, s-a profilat opinia sau impresia că biserica domnească și târgul au apărut pe moșia Buiucanilor? La sigur această reprezentare s-a format ceva mai târziu cu începere din domnia lui Eustratie Dabija vodă (1661-1666), ca să se generalizeze în primele decenii ale sec. al XVIII-lea, când prin extindere treptată „târgoveții” din Chișinău, numărul cărora era în permanentă creștere, având loc limitat în preajma bisericii domnești, s-au extins cu „*casă și dughene și pivnițe*” pe moșia Buiucanilor stăpânită de mănăstirea Galata din Iași. Or, partea chișinăuiană și cea a Buiucanilor ale târgului cu case, dughene, pivnițe ș.a. s-au contopit, formând o singură entitate - târgul Chișinău, încalcându-se, apoi chiar și ștergându-se vechile hotare între aceste două moșii. Procesul de așezare a târgoveților de Chișinău pe moșia Buiucani a Galatei a fost reluat sau chiar s-a intensificat după campania de la Prut a lui Petru I în vara anului 1711, când după retragerea oastei ruse împreună cu Dimitrie Cantemir turcii și tătarii au prădat, robii și ars mai ales ținuturile din stânga Prutului, inclusiv și târgul Chișinăului. „*La așezarea după răscoale, (târgoveții – n.n.) s-ar fi tras (adică s-au strămutat – n.n.) mai sus (pe cursul Bâcului – n.n.) a-ș face case și dugheane, agiungând și pe Buiucani, pe moșia mănăstirii Gălății*”⁵⁴⁴, de unde, cu începere din 20 și respectiv 24 ianuarie 1739⁵⁴⁵ egumenii de la mănăstirile ieșene Galata și Sf. Vineri veneau către domnie cu plângeri de împresurare reciprocă a pământurilor („locurilor”), care le stăpâneau în preajma Bâcului. A urmat o încercare de a hotărâni stăpânirile celor două mănăstiri, ajungându-se la constatarea că, dacă hotarul locului Chișinăului dinspre moșia Hrusca s-a găsit cu ușurință, după semnele de hotar rămase încă de la Vasile Lupu⁵⁴⁶, apoi „*partea din sus [amonte pe râul Bâc - n.n.] dinspre Buecani [a moșiei Chișinăului pe care era situat târgul – n.n.] nu s-au putut îndrepta, nici hotară [semne de hotar – n.n.] nu s-au găsit*”. Examinând această situație de conflict dintre mănăstirile ieșene mai sus arătate se desprinde din nou concluzia că, biserica domnească și în scurtă vreme târgul au apărut în vatra satului Chișinău ca, ulterior, acesta să se extindă spontan, fără nici o autorizare pe moșia Buiucanilor, încât către anii '40 ai sec. al XVIII-lea cea mai mare parte a târgului se pomeni situată pe această din urmă moșie. Și întrucât prin 1739 când serdarul Lupul Năstase primise învoirea de a zidi pe „locul” bisericii domnești o altă biserică, s-a văzut nevoit să procure încă un „*loc cu toate viniturile*” de la mănăstirea Galata din Iași, adică din moșia Buiucanilor, terenuri necesare pentru zidirea noii sale bisericii și pentru întreținerea ei. De aici, iarăși s-a creat impresia deplasată că, atât vechea biserică domnească, cât și târgul Chișinău au fost dintru început pe locul Buiucanilor. Or, după cum am arătat, doar biserica Sf. Arhangheli a fost zidită pe locul moșiei Buiucani.

În al șaselea rând, conform vechilor tradiții domnești Vasile vodă la sigur a venit la noua sa ctitorie cu bogate ofrande, care nu sunt cunoscute, căci bisericii i „*s-au prăpădit ...cărțile de*

⁵⁴¹ Ciocanu Sergius, *Orașul Chișinău. Începuturi, dezvoltare urbană, biserici (secolele XV-XIX)*, Chișinău, 2017, p. 87-94.

⁵⁴² MEF, vol. VIII, doc. 108, p. 143.

⁵⁴³ Publicat pentru prima dată în Eșanu A. *Chișinău*, p.112-113.

⁵⁴⁴ MEF, vol. VIII, doc. 143, p. 179-181.

⁵⁴⁵ MEF, vol. VIII, doc. 107, p. 142-143; doc. 108, p. 143.

⁵⁴⁶ MEF, vol. VIII, doc. 108, p. 43; doc. 109, p. 144.

milă, ce ave”. Alți domni au urmat exemplul ctitorului, venind la biserica din Chișinău cu alte „miluiri”, până când aceasta „s-au răsăpit de tătari din temealii [în] vremea tulburărilor ce-au venit muscalii aice în țară”. De aici apare în mod firesc altă întrebare: când s-a produs acest dezastru la Chișinău, adică când a ars biserica domnească? Încercând să răspundă la această întrebare, mai mulți istorici au admis că distrugerea acestui vechi lăcaș domnesc a avut loc în timpul războiului ruso-turc din 1736-1739 și că imediat după război Lupul Năstase, a construit (1739-1740) din temelie cu cheltuială proprie o nouă biserică pe locul celei vechi.

Mai aproape de adevăr ni se pare opinia exprimată cu mulți ani în urmă de Nicolae Iorga, conform căreia biserica domnească din Chișinău a fost „dărâmată de tătari în vara anului 1711”⁵⁴⁷, după ce fostul domn al țării Dimitrie Cantemir împreună cu armata rusă s-a retras peste Nistru. Aceeași părere, după noi, se confirmă și din conținutul actului din 27 iulie 1741, act, care lasă să se înțeleagă că ruina bisericii s-a produs cu mult înainte de 1736-1739 subliniindu-se că „s-au răsăpit de tătari din temealii [în] vremea **tulburărilor** ce-au venit muscalii aice în țară”. Anume despre aceste „tulburări” scria martorul ocular Axinte Uricariul, precum că „La 11 iulie 1711 au încheiat pace dintr-amândouă părțile (turcii cu rușii – n.n.). Deci văzând viziriul că n-au venit din boiarii țărâi (după o așteptare de 5 zile – n.n.) să i se plece ... **au dat voe turcilor și tătarilor să robască țara, și la 16 iulie au plecat în țară la pradă peste tot locul...** Țara de Jos au căzut toată la robie, care povestescu bătrânii că au întrecut prada ce au fost în zilele lui Vasile vodă (Lupu – n.n.)⁵⁴⁸. Căci oamenii înțelesese de pace și fără de grijă eșise la secere și tătarii i-au lovit fără de veste, de au robii și au dat foc peste tot locul. ... Că de la ținutul Vasluiului începând, în jos, până la munți, tot au istovit și încă și la ținutul Hârlăului au robii, ... au lovit Galații, robind pe toți ... de au rămas numai piatra, ... iar târgul Bârlad și mai rău au pățit, că au rămas numai pajiștea”⁵⁴⁹. Faptul că și târgul Chișinău a fost devastat cumplit și ars în vara anului 1711 de către tătari, face dovadă și o informație inserată în actul din 12 iunie 1744, în care se evocă chiar acele evenimente tragice din timpul când Dimitrie Cantemir voievod a întors armele împotriva sultanului, trecută în document drept „răscoală”. „De la vremea **răscoalilor**, când au venit moscalii [în țară pe – n.n.] la Hotin”, precum mărturiseau târgoveții din Chișinău „arzându-se toate casele ...” aceștia părăsind vetrele arse „la așezarea după răscoale [adică după campania de la Prut din vara lui 1711 – n.n.] s-ar fi tras mai sus a-și face case, dughene agiungând și pe Buiucani, pe moșia mănăstirii Gălății”⁵⁵⁰. La venirea în domnie a lui Nicolae Alexandru Mavrocordat în septembrie 1711, adică imediat după dezastrul din vară „țara era atunce stricată rău de tătari și de moscali și de tâlhărit”, „boiarii răsipiți: unii la pribegie, alții dați cu bejenii spre munte..., țara robii și pustie de oameni... casele și bisericile răsipite și arse ..., peminteni câți scăpase de robie [erau] goli, lipsiți și despărțiți: bărbați de femei, părinți de fii și frați de surori ...”⁵⁵¹. În deplină consonanță cu cele arătate mai sus sunt și spusele ofițerului suedez Erasmus Hienrich Schneider von Weismantel, care în jurnalul său de campanie nota la 1713 că localitatea de pe Bâc „... **a fost arsă de tătari aproape în întregime acum 2 ani**”⁵⁵².

Despre aceea că prădarea și arderea bisericii domnești, a întreg târgului Chișinău avusese loc cu mai mulți ani în urmă, în 1711, și nu prin 1736-1739, precum continuă să se afirme până astăzi în unele lucrări, indirect ne vorbește și faptul că din tot ce a fost se ținea minte doar că era una domnească cu hramul Sf. Nicolae, dar cine și când a ctitorit-o, cine au fost slujitorii altarului, ce s-au făcut cu odorele și averea acesteia – nu mai știa nimeni. Ceea ce ar însemna că după aproape trei decenii (1711-1740), a fost întrerupt firul memoriei colective, or, din acea generație

⁵⁴⁷ Iorga Nicolae, *Neamul românesc din Basarabia*, vol. I, București, 195, p. 271, nota 422.

⁵⁴⁸ În 1650 cazacii zaporojeni și tătarii au supus unei prădălnicii cumplite întreaga Țară a Moldovei (Costin Miron. *Letopisețul Țării Moldovei...*, // Idem, *Opere*, Ed. de P.P. anaitescu, București, 1958, p. 132).

⁵⁴⁹ Uricariul Axinte. *Cronica paralelă a Țării Românești și Moldovei*. Ed. de G. Ștrempel, vol. II, București, 1994, p. 249-250.

⁵⁵⁰ MEF, vol. VIII, doc. 143, p. 179-181.

⁵⁵¹ Uricariul Axinte. *Letopisețul Țării Moldovei (1711-1715)*. Ed. de Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, Chișinău, 1999, p. 61.

⁵⁵² *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, București, 1983, p. 345. În continuare CSTR.

de chișinăuieni trecută prin dezastrul arderii, bejeniei și înrobiri, puțini mai scăpaseră și reveniseră la vechile lor vetre. Aceștia, laolaltă cu alți oameni stabiliți de pe alte meleaguri, fie și-au refăcut, fie și-au înfiripat gospodăriile lor, extinzându-se, de astă dată, și în spațiul fostei biserici domnești, dar și pe moșia Buiucanilor. După o asemenea transformare în vatra veche a Chișinăului nu mai rămăsese loc pentru a reface vechea biserică, încât noul ctitor s-a văzut nevoit (în 1739) să caute alt teren pentru edificarea unui nou sfânt lăcaș. Din toate aceste informații lesne se desprinde concluzia că biserica domnească laolaltă cu întreg târgul Chișinău au ars în mare parte în vara anului 1711.

Despre activitățile acestui lăcaș domnesc de la întemeiere, până la arderea lui de către tătari în 1711 nu s-a păstrat decât un fapt izolat consemnat de călătorul ungar Pál Ráday, care venind de la Iași în drum spre Bender, arăta că la 15 noiembrie 1709 a ajuns în „*satul numit Chișinău și acolo am tras la casa preotului român*”⁵⁵³, care vrem să credem slujea pe atunci la biserica domnească din această localitate, or până la 1740, precum se arată în documentul din 10 octombrie 1740 „*într-acel târg numai ace biserică este*”⁵⁵⁴. După câte se vede, în anii următori, după arderea târgului și a bisericii domnești comunitatea din partea locului a încercat să o refacă cât de puțin din ruini pentru a le sluji drept lăcaș de rugăciune. Putem doar presupune că, acel „*preot Matei Nițul din Chișinău*” care era la 1 mai 1725 martor la o vânzare de moșie ar fi fost paroh la un locaș improvizat într-o modestă casă din partea locului⁵⁵⁵. Nu cunoaștem cât timp și-ar mai fi îndeplinit serviciile divine acest preot, dar după cel de-al doilea război ruso-turc din 1736-1739, când târgoveții înfrunte cu vreun preot și-au pus scopul de a repara vechea biserică domnească, s-a convenit că e mai bine să construiască o nouă biserică. Această misiune demnă de veșnică pomenire, și-a asumat-o serdarul Lupul Năstase.

Din patrimoniul vechii biserici domnești, de până la dezastrul din 1711, putem admite că au făcut parte un *Minei de obște cu Ciaslov*, foarte vechi, fără început și sfârșit⁵⁵⁶ și o *Liturghie* din 1700⁵⁵⁷, care au fost găsite în biblioteca bisericii *Sf. Arhangheli*, continuatoare prin tradiție într-un fel a vechii biserici domnești.

Din cele arătate mai sus putem conchide că, biserica domnească *Sfântul Nicolae* de la Chișinău a fost construită, **în vatra satului Chișinău, la o margine dinspre moșia Buiucani**, mai curând, în domnia lui Vasile Lupu, după 1641/1642, dar înainte de 1648-1649 când Moldova a fost atrasă în războiul lui Bogdan Hmelnițki contra polonilor⁵⁵⁸. Pe acele timpuri avea loc creșterea rapidă a localității, extinzându-se treptat și pe moșia Buiucanilor, încât biserica domnească se pomeni la mijloc de târg. Ctitoria voievodală s-a bucurat de sprijinul mai multor domni, fiind activă până în vara anului 1711, când a fost prădată și distrusă de tătari și a rămas în ruine aproape 30 de ani. Cu „voia și blagoslovenia” domnului țării în 1739-1740 a fost zidită de serdarul Lupul Năstase o altă biserică, de astă dată pe un teren nou pe moșia Buiucani, cu hramul *Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil*.

De ce acordăm o atenție sporită acestui vechi lăcaș domnesc din Chișinău? Or, asemenea biserici au fost înălțate pretutindeni în Țara Moldovei. Motive sunt mai multe, dar principalul este acela, că mai curând anume, în preajma bisericii domnești *Sfântul Nicolae*, după câte se vede, ctitorul ei, Vasile vodă, urmând exemplul înaintașilor săi, a împrejmuț-o și a amenajat locuri de dughene, care urmau să completeze veniturile sfântului lăcaș. Acest început a fost de bun augur, căci în scurtă vreme în imediata apropiere a acesteia, s-a înfiripat vechiul târg al

⁵⁵³ CSTR, vol. VIII, p. 295.

⁵⁵⁴ MEF, vol. VIII, p. 158-159, doc. 124.

⁵⁵⁵ Bezviconi Gheorghe G., *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, [vol. I], București, 1940, p. 232.

⁵⁵⁶ Aceasta din urmă ar putea fi mai curând un exemplar al uneia din edițiile ieșene din 1679, 1683 ale mitropolitului Dosoftei sau unul al ediției din 1680 de la București, toate în limba română (Berechet Șt., *Cinci biserici vechi din Chișinău // Comisiunea monumentelor istorice. Secția din Basarabia. Anuar*, Chișinău, 1924, p.120).

⁵⁵⁷ O asemenea ediție nu a fost efectuată, după câte se vede Ștefan Berechet a indicat aproximativ data tipăririi *Liturghierului*, 1700 (Berechet Șt., *Cinci biserici vechi din Chișinău // Comisiunea monumentelor istorice. Secția din Basarabia. Anuar*, Chișinău, 1924, p.120).

⁵⁵⁸ Despre implicarea Moldovei în acest război vezi *Istoria Românilor*, vol. V. ed. a II-a. Coord. V. Căndea, C. Rezachevici, N. Edroiu, București, 2012, p. 155-158.

Chișinăului, care în domniile ulterioare a căpătat anumite proporții. Întrucât, în spațiul bisericii și al satului Chișinău „locul” pentru târg era limitat, acesta s-a extins și pe moșia învecinată a Buiucanilor. Astfel, târgul, deși a apărut lângă biserică din satul Chișinău, s-a lărgit, rupând necontrolat pământuri din moșia satului Buiucani, care era stăpânită de o altă mănăstire ieșeană, Galata. Constatând această extindere, egumenii Galatei s-au neliniștit, cerând firește delimitarea de mai multe ori a hotarelor dintre cele două moșii, punând totodată condiția ca negustorii, proprietarii de dughene ș.a., care și-au făcut case și dughene pe moșia Buiucanilor, să presteze dări și bezmănul locului în folosul mănăstirii.

O altă întrebare la care se cere un răspuns: de ce biserică *Sfântul Nicolae* din Chișinău s-a numit domnească? În una din cercetările sale, Paul Mihail admitea că a fost numită domnească, deoarece a fost zidită pe „loc domnesc”. Cercetările ulterioare, efectuate de diferiți demnitari domnești trimiși la fața locului, au constatat, fixând aceasta în documentele scrise din ultimul deceniu al sec. al XVIII-lea, că „loc domnesc” în Chișinău nu a existat și nici nu există⁵⁵⁹, căci târgul s-a înfiripat pe moșii mănăstirești. Drept urmare, se impune un singur răspuns la această întrebare, și anume: biserică *Sfântul Nicolae* a fost numită domnească, deoarece a fost înălțată de un domn al Țării Moldovei, acesta fiind după noi, Vasile Lupu.

Încă o întrebare, care apare tot mai frecvent în ultima vreme: unde a fost situată vechea biserică domnească? De cele mai multe ori, s-a afirmat că aceasta a fost zidită pe locul, unde prin 1739-1740 a fost ridicată o nouă biserică cu hramul *Sf. Arhangheli*. Dintr-o cercetare recentă, se desprinde clar concluzia că vechiul târg al Chișinăului era situat la marginea satului și a moșiei Chișinău (azi în perimetrul spitalului de pe bulevardul Grigore Vieru),⁵⁶⁰ unde după noi fusese plasată și vechea biserică domnească. Or, atât acest din urmă lăcaș, cât și târgul apărut în preajma lui, după dezastrul din vara anului 1711, au fost arse și distruse. Atunci, când s-a pus problema de a ridica o nouă biserică în Chișinău, nu mai era loc pentru o asemenea zidire, căci după zeci de ani, târgoveții reușiseră să acapareze acest spațiu. Drept urmare, Lupul Năstase, pentru a purcede la înălțarea unui lăcaș, a fost nevoit să procure terenuri din moșia Buiucanilor, unde între timp se extinsese târgul. De aici deducem, că biserică domnească era situată în Chișinău, iar cea a lui Lupul Năstase a fost edificată în cealaltă parte a târgului, pe moșia Buiucanilor, aflată în stăpânirea altei mănăstiri ieșene - Galata.

⁵⁵⁹ Vezi actele din MEF, vol. VIII, doc. 109, , p. 144; doc. 143, p. 179-181. Халиппа И.Н. *Документы XVII-XVIII в.в., касающиеся вотчины села Буюкан ныне предместие гор. Кишинева*. В: *Труды Бессарабской Губернской ученой архивной комиссии*, том II, Кишинев, 1902, с. 288-292.

⁵⁶⁰ Гордеев Анатолий, *Межвоенный период. Последние дни Старого центра // Identitățile Chișinăului*. Ediția a cincea, Coord. Sergiu Musteață și Alexandru Coduneanu, Chișinău, 2020, p. 184-192.

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE

***MATERIALELE SESIUNII ȘTIINȚIFICE ANUALE
22 DECEMBRIE 2020***

**CHIȘINĂU
2021**

CUPRINS

I. EPOCA MEDIEVALĂ

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU
Reconsiderări privind domeniul mănăstirii Căpřiana
(sec. XV-XIX)

7

Ion CHIRTOAGĂ
Orașul în sistemul economic al teritoriului de la est de Prut,
ocupat de turci, tătari și nogai

45

Vlad MISCHEVCA
Stanisław Żółkiewski în Moldova
(400 de ani de la bătălia de la Țuțora)

57

Valentin Constantinov
Românii în corespondența lui Stanisław Koniecpolski
marele hatman al Coroanei (IV).
În jurul chestiunii cazacilor (1637-1638)

74

II. STUDII ȘI DOCUMENTE DE ISTORIE MODERNĂ

Sergiu BACALOV
Răzășii moșilor „pustii” din Basarabia.
Cazul moșiei Huba, ținutul Orhei

86

Constantin UNGUREANU
Lipovenii din Bucovina și Basarabia
(sfârșitul sec. XVIII – începutul sec. XX)

98

Andrei EȘANU,
Valentina EȘANU

Reconsiderări privind domeniul mănăstirii Căpriană (sec. XV-XIX)

Summary

In the study *Reconsiderations on the domain of the Căpriană monastery in the XV-XIX centuries*, the authors return to this problem and try to identify the most important donors of estates, including princes of Moldova, great dignitaries and others, a process that lasted until the XIX century. The researches showed that the number of villages and parts of villages that came into the possession of Căpriană monastery in the XV-XIX centuries reached the number of 50 possessions, which brought considerable income. During this period, both local and foreign monks from Athos hid much of the monastic income. At the same time, I come with explanations on the problem of Russia's changing attitude towards the Căpriană monastery and its relations with the Zograf monastery from the Holy Mount Athos, in the XIX-XX centuries.

Key words: Căpriană monastery, Alexandru Lăpușneanu voivode, Zograf monastery, Bessarabia, estates, donations, donors, Athonite abbots

Rezumat

În studiul *Reconsiderări asupra domeniului mănăstirii Căpriană în secolele XV-XIX*, autorii revin la această problemă și încearcă să identifice cei mai importanți donatori de moșii, inclusiv domni ai Moldovei, mari demnitari și alții, proces care a durat până la sec. al XIX-lea. Cercetările au arătat că numărul de sate și părți de sate care au intrat în posesia mănăstirii Căpriană în secolele XV-XIX au ajuns la numărul de 50 de posesiuni, ceea ce a adus venituri considerabile. În această perioadă, atât călugării locali, cât și cei străini din Athos au ascuns o mare parte din veniturile mănăstirești. În același timp, autorii vin cu explicații asupra problemei schimbării atitudinii autorităților imperiale rusești față de mănăstirea Căpriană și relațiile acesteia cu mănăstirea Zograf din Sfântul Munte Athos, în secolele XIX-încep. sec. XX.

Cuvinte cheie: mănăstirea Căpriană, voievodul Alexandru Lăpușneanu, mănăstirea Zograf, Basarabia, moșii, donații, donatori, stareți athoniți

Interesul nostru pentru istoria mănăstirii Căpriană, de la fondarea căreia se vor împlini în curând 600 de ani (1429), s-a cristalizat de mai multă vreme, timp în care am încercat să abordăm o serie de probleme legate de trecutul acestui vechi așezământ monahal. Ceea ce am reușit să acumulăm și să sistematizăm s-a profilat în două lucrări monografice, fiind vorba de edițiile colective din 2003⁵⁶¹ și 2019⁵⁶², proiecte la care am avut onoarea să participăm cu anumite contribuții. Dintre problemele fundamentale ale istoriei acestui sfânt locaș, pe care ne-am propus să le elucidăm în lucrările publicate anterior, a fost și cea cu privire la formarea și evoluția domeniului mănăstiresc din sec. XV până în 1916.

În istoria mănăstirii Căpriană și a domeniului ei distingem trei perioade:

I. De la fondarea ei 1420-1429 până la închinarea lăcașului la 30 ianuarie 1698 mănăstirii Zograf de la Muntele Athos;

II. Cea de aflare a Căprianiei sub diriguirea călugărilor athoniți (1698-1813);

III. Perioada aflării Basarabiei sub stăpânirea țaristă, cu trei sub-perioade:

⁵⁶¹ *Mănăstirea Căpriană (sec. XV-XX). Studiu istoric, documente, cărți, inscripții și alte materiale*. Coordonator Andrei Eșanu. Ed. Pontos, 2003, 564 p. + 24 p. il. **În continuare *Mănăstirea Căpriană*, 2003.**

⁵⁶² *Mănăstirea Căpriană cu Schitul Condrița (sec. XV-încep. sec. XXI)*. Studii, documente și material. Coord. Andrei Eșanu, Gh. Postică, Chișinău. 2019, 640 p. **În continuare *Mănăstirea Căpriană*, 2019.**

- a) 1813-1837 domeniul Căprianei sub diriguirea Casei Eparhiale din Chișinău;
- b) 1837-1873 sub administrarea mănăstirii Zograf;
- c) 1873-1916 Căpriana cu un domeniu redus sub administrare athonită.

În continuare ne propunem să urmărim evoluția și transformările prin care a trecut domeniul mănăstirii pe parcursul acestor trei perioade.

I. Ce ne-a determinat să revenim la problema vastului domeniu al mănăstirii Căpriana? Or, în studiile noastre nu am atins aspectul, care ține de donatorii zecilor de moșii acumulate chiar din primul secol de la fondarea ei. Sursele scrise aflate la dispoziție ne-au permis să urmărim cum s-a format și a crescut treptat această moșie, devenind către domniile lui Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546) și mai ales în cele ale lui Alexandru Lăpușneanu (1552-1561; 1563-1568) unul deosebit de vast. Chiar dacă mai multe cărți domnești, în anumite împrejurări s-au pierdut, documente prin care i-au fost dăruite mănăstirii Căpriana, în sec. XV- prima jum. sec. XVI, zeci de moșii, totuși cele din 1544/1545⁵⁶³ și 11 aprilie 1559/1560⁵⁶⁴, în pofida formelor lor neconforme cu formularul tradițional cunoscut al cărților domnești, fapt pentru care unii istorici le consideră îndoielnice sau chiar false⁵⁶⁵, arată că până la această dată lăcașul acumulasă un domeniu impunător. Or, în acest din urmă document sunt trecute ca aparținând mănăstirii Căpriana **unsprezece sate:** „*Lozova, Prejoltanii, Oneștii, Sadova, Bălțiceanii, Luceanii, Dvorniceanii, Dumeanii, Glăvășanii, Besericeanii*”⁵⁶⁶ și *Părcanii de Jos la fântâna Purcarului ... , trei fălci de vie la Cotnari...*”, dintre care „*trei sate ... cu iazuri și mori*”⁵⁶⁷. Din păcate, documentele pentru fiecare dintre aceste moșii, domnești, poate și boierești, s-au pierdut, încât actul din 1559/1560 era întocmit, mai curând, în baza spuselor monahilor din partea locului, cărora Alexandru Lăpușneanu, emitentul documentului, le-a dat crezare, fiind astfel, reconstituit documentar domeniul acumulat de Căpriana, timp de peste un secol. Faptul că după emiterea actului domnesc din 11 aprilie 1559/1560 mănăstirea nu a avut mai mult timp careva neînțelegeri sau litigii cu alți stăpâni de moșii, ne duce spre concluzia că proprietățile enumerate mai sus, i-au aparținut pe drept. Ba mai mult, marea majoritate a acestor sate vor aparține Căprianei până în 1873, când o bună parte a acestui domeniu a fost trecut de autoritățile țariste în proprietatea statului.

Reexaminând cu atenție cele patru acte domnești din sec. al XV-lea cu referire la Căpriana (1420, 1429, 1470 din 1 și 7 mai) am ajuns la concluzia că atât în anii de fondare a mănăstirii de la Vișnevăț (așa se numea mănăstirea cu începere din domnia lui Alexandru cel Bun, când egumen era popa Chiprian), cât și pe la 1470 când Ștefan cel Mare închina prin bunăvoința mătușii sale Chiajna, fiica lui Alexandru cel Bun și a Marenei Doamna, lăcașul sfânt de la Vișnevăț mănăstirii Neamț⁵⁶⁸. Pe atunci domeniul ei se reducea la acea prisacă a lui Chiprian cu „*hotarul acestei prisăci să fie începând din jos, de unde cade Molovatețul în Vâșnivăț, apoi în sus pe Vâșnivăț, până la obârșie, și poienele de la obârșia Vâșnivățului, toate până la hotarul cneaghinei, iar de la mănăstire drept la Târnauca, apoi peste Târnauca, drept la Cărlani, înapoi la hotarul cneaghinei*”⁵⁶⁹.

De aici reiese că, cele 11 moșii ale Căprianei enumerate în actul lui Alexandru Lăpușneanu din 11 aprilie 1559/1560 au fost aduse ofrandă mănăstirii după 1470, dar înainte de 1559/1560. În asemenea împrejurare apare fireasca întrebare: cine a făcut aceste generoase danii mănăstirii de la Vișnevăț, numită între timp (înainte de a doua domnie a lui Petru Rareș (1541-1546))

⁵⁶³ Aurel Sava. *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937, p. 11-12, doc. 7.

⁵⁶⁴ *Documenta Romanae Historica A Moldova*, vol. VI, București, 2008, p. 437-439.doc. 243. **În continuare DRH A.**

⁵⁶⁵ *Mănăstirea Căpriana*, 2003, p. 60. *Mănăstirea Căpriana*, 2019, doc. 28, p. 326-327.

⁵⁶⁶ După redacția *Moldova în epoca feudalismului*, „Bețișcanii”. **În continuare MEF**, vol. I, Chișinău, 1961, p. 74-75.

⁵⁶⁷ DRH A, vol. VI, București, 2008, p. 437-43, .doc. 243

⁵⁶⁸ *Mănăstirea Căpriana*, 2003, p. 9-15.

⁵⁶⁹ DRH A, vol. II, doc. 165, p. 245-247.

„Căpriană”? Or, cum am încercat noi să distingem lucrurile, aceasta nu a făcut-o nici Alexandru cel Bun, nici Ștefan cel Mare.

Întrucât, pe acele timpuri, în vecinătatea imediată cu domeniul mănăstirii Căpriană se aflau alte două mari domenii:

- **unul al Marenei**, Doamna lui Alexandru cel Bun, domeniu care i-a revenit mai târziu, drept zestre fiicei lor Chiajna, din care făceau parte: „*satul lui C[râ]stea, anume Calinăuți, unde este Golovca, [și la]⁵⁷⁰ Botne, de la obârșia Cunilei, Vrance[ș]ii, unde...⁵⁷⁰, și Belești, și Vă...¹⁸ și C[â]ndrești, și Prijolteni și la gura [C]unilei, [și] Hrișanii*”, precum și câteva sălașe de „*țigani*”⁵⁷¹; ca ulterior să se regăsească la 1559/1560, unele dintre aceste sate **Belești** (Băliceani ?), **Cândrești** (Condrița ?), **Prijolteni** (Prejolti), probabil și altele, ca unele ce făceau de astă dată parte din domeniul mănăstirii Căpriană.

- **cel de-al doilea domeniu, era al vornicului Oană de Tulova** și includea satele: „*Cor[ne]știi, și Miclăușești, și Loznova, și Săcărenii, și Vornicenii, și Dumeștii, și Țigăneștii, și Lavreștii, și Sadova și Homicești*”⁵⁷². Deoarece moșiile **Miclăușești, Loznova** (Lozova), **Vorniceni, Dumești** și **Sadova** la sigur i-au revenit drept moștenire fiului său Stanciul (ulterior numit cel Mare sau Marele, demnitar de prim rang în domnia lui Ștefan cel Mare⁵⁷³), căsătorit cu fiica Marenei – Chiajna, sate care mai târziu, de asemenea, se regăsesc în actul din 1559/1560 ca aparținând Căprianiei.

În lumina acestor informații putem trage concluzia că ambii soți Stanciul și Chiajna, fie între 1470-1479, fie după moartea unicolui lor fiu Mârza, căzut în lupta de la Valea Albă în 1476, fie prin testament după decesul lor (†8 și †11 august 1479⁵⁷⁴) au dăruit proprietățile arătate mai sus mănăstirii Căpriană. În urma acestor danii întărite de Ștefan cel Mare și de alți urmași ai săi în tronul Țării Moldovei, domeniul mănăstirii Căpriană a crescut cu mult. Nu-i exclus că și strălucitul voievod, când a zidit biserica de piatră de la Căpriană (1491-1496)⁵⁷⁵, dar și fiul său Petru Rareș când a rezidit-o în 1544/1545 au venit de asemenea cu unele danii de moșii, or, astfel procedau de fiecare dată domnii țării când ctitoreau vreo mănăstire sau biserică. Din lipsă de documente nu punem ști cu exactitate, care au fost acestea. În același timp satele: **Onești, Luceani, Glăvășani, Besericeani, Păpăuți, Ciorna și Purcari**, care figurează în același act din 1559/1560 le-am putea considera drept danii ale celor doi domni ctitori - Ștefan cel Mare și Petru Rareș, dar poate și ale lui Alexandru Lăpușeanu, ocazie cu care s-a întocmit actul din 11 aprilie 1559/1560.

Creșterea domeniului Căprianiei s-a produs și din **danii boierești, răzășești** și chiar **călugărești** atât până la închinarea la Zograf, din 1698, cât și după această dată. Se cunoaște, de exemplu, că satul **Alexinți** a fost dăruit prin 1551-1552 de Maria⁵⁷⁶, fiica boierului Spancioc⁵⁷⁷, aceasta fiind chiar înmormântată în gropnița de la Căpriană. Moșia **Toderești** (Тодорешты), ținutul Lăpușna era danie de la boierul Stroici⁵⁷⁸ prin actul din 26 mai 1597⁵⁷⁹. Satul **Păpăuți** (Popăuți) „în același hotar cu Alexinții” a fost dat ante 1626/1627, nu se cunoaște de cine, când

⁵⁷⁰ Rupt în documentul original.

⁵⁷¹ Actul din 20 februarie 1429 (DRH A, vol. I, doc. 84, p. 124-12).

⁵⁷² Actul din 25 aprilie 1420 (DRH A, vol. I, doc. 47, p. 67-68).

⁵⁷³ Valentina Eșanu. *Marii demnitari ai Țării Moldovei în domnia lui Ștefan cel Mare (1457-1504)*. Chișinău, 2018, p.209-212, 360-362.

⁵⁷⁴ *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ion Bogdan. Ed. revăzută și completată de P. P. Panaïtescu, București: Editura Academiei R.P.P., 1959, p. 19.

⁵⁷⁵ *Mănăstirea Căpriană*, 2003, p. 21-24.

⁵⁷⁶ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 9. 311-312.

⁵⁷⁷ Vezi N. Stoicescu. *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV-XVII*. Dicționar, București, 1971, p. 325.

⁵⁷⁸ Mai curând este vorba de Luca Stroici, mare dregător (1579-1610) (N. Stoicescu. *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV-XVII*. Dicționar, București, 1971, p.326-327).

⁵⁷⁹ Gh. Bezviconi. *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. I, București, 1940, p. 282-283.

este întărit de Miron Barnovschi Movilă voievod⁵⁸⁰. Moșia **Șendreni**, ținutul Iași a fost dată pe părți mănăstirii de Ion Bedreaga, fiul lui Vasile Bedreagă, popă din Țuțora la 20 februarie 1711⁵⁸¹. Alte părți din aceeași moșie au fost dăruite de un grup de proprietari la 11 iunie 1779⁵⁸² și de Vasile Triboiu la 20 iunie 1780⁵⁸³. La 9 mai 1725 jumătate din satul **Visterniceni**, rămas după moartea lui Drace serdar, este dată Căprianiei de Mihai vodă Racoviță⁵⁸⁴, în schimb călugării de la Căpriană să-i înhumeze osemintele și să aibă grijă de pomenirea lui. Părți din moșiile **Drăgușeni** (Drăgușenii Vechi) și **Horotca** din ținutul Lăpușna au fost făcute danii la 17 februarie 1747 de Carp, fiul lui Ioniță Brad „o bucată de loc rămasă de la tatăl lui din satul Drăgușeni” și „o bucată de loc din moșia Horotca”⁵⁸⁵. La 26 decembrie 1811, Miron Brad, fiul Ilincăi, fiica lui Tudor Brad dă Căprianiei altă parte din Drăgușeni. La aceeași dată Miron Brad mai vine cu alte ofrande la mănăstire dând părți din moșiile **Conojeni** și **Maiac**⁵⁸⁶. Daniile au continuat să vină și după 1812, când, de exemplu, călugărul Ghedeon face danie o parte din satul **Sinești**⁵⁸⁷. Satul **Zăpeni** (Azăpeni) a trecut în domeniul Căprianiei, după ce schitul Condrița a devenit metoc al Căprianiei prin sec. XVII - prima jum. sec. XVIII⁵⁸⁸.

II. Precum am arătat după 1560 domeniul funciar al mănăstirii Căpriană a continuat să crească, prin danii domnești și boierești, încât la 30 ianuarie 1698, când sfânta mănăstire Căpriană era închinată și făcută „*veșnic metoc sfântului lăcaș Zograf de la Sfântul Munte*”⁵⁸⁹, domeniul ei era unul și mai vast, cuprinzând: „... ocinile date de ctitori, cu sate și cu vecini, care vor fi ai mănăstirii, și cu vii, și cu vecinii bisericești, și de casă, și cu țigani, și cu iezături, și cu mori, și cu iazuri, adică bălți cu pește, și cu grădini, și cu prisacă și cu tot venitul, cu vite și cu alte dobitoace, și cu tot venitul din câmp și din pădure, și de peste tot, de unde vor avea privilegii și documente, și de la alți sfinți răposați domni ai Moldovei”⁵⁹⁰.

În 1754, mai curând la indicația egumenului mănăstirii, „Iacov monah de la Căpriană” întocmind un „suret de tălmăcire”⁵⁹¹ de pe actul de la 11 aprilie 1559/1560 de la Alexandru Lăpușneanu, pe lângă moșiile trecute anterior mai adaugă încă o serie de proprietăți care, fie că au fost scăpate din vedere la întocmirea actului din 1559/1560, cum ar fi, de exemplu, satul Micleușeni⁵⁹², fie că altele i-au revenit mănăstirii după această dată, pentru care, fie că aveau,

⁵⁸⁰ Paul Mihail, *Mărturii românești din Bulgaria și Grecia. Mărturii românești din Grecia*. În: Revista Societății Istorico-Arheologice bisericești din Chișinău, vol. XXII, Chișinău, 1933, p. 383–384. **În continuare RSIABC.**

⁵⁸¹ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 23, p. 323.

⁵⁸² *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 61, p. 344-345

⁵⁸³ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 62, p. 345.

⁵⁸⁴ MEF, vol. VIII, p. 90-91; vezi și doc. din 21 aprilie 1732, 21 iulie 1745 (A. Eșanu. *Chișinău. File de istorie*, Chișinău, 1998, p. 156). *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 26, p. 324-325.

⁵⁸⁵ Sergius Ciocanu. *Mănăstirea de pe Vișnevăț și Căpriană – așezăminte monastice distincte. Poiene și prisăci* // *Tyragetia*. vol. 1 [XVI], nr. 2, p. 40-41. *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 33, 95.

⁵⁸⁶ Sergius Ciocanu. *Mănăstirea de pe Vișnevăț și Căpriană – așezăminte monastice distincte. Poiene și prisăci* // *Tyragetia*. vol. 1 [XVI], nr. 2, p. 41. *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 93, 95.

⁵⁸⁷ Arhiva Națională a Republicii Moldova. F.205, R.1, D. 1951, f.1. (*Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 116, p. 393.)

⁵⁸⁸ MEF, vol. I, doc. 29, p. 74-77.

⁵⁸⁹ MEF, vol. VI, Chișinău, 1992, p. 187-192, doc. 67.

⁵⁹⁰ MEF, vol. VI, p. 187-192, doc. 67.

⁵⁹¹ MEF, vol. I, Chișinău, 1961, p. 74-77, doc. 29.

⁵⁹² Dacă asemenea sat ca Micleușenii care nu figurează în actul din 1559/1560, dar apare în redacția tălmăcită a acestuia din 1754⁵⁹², mai curând este de asemenea dania din partea lui Stanciul Marele, or, acest sat făcea parte odinioară din domeniul tatălui său Oană vornicul, dar la data întocmirii actului emis de Alexandru Lăpușneanu această moșie le-a scăpat din vedere călugărilor de la Căpriană.

fie că nu aveau documente confirmative: „... **Miclăușeni ... Zăpenii, și în jos Purcarii**⁵⁹³, la fântâna Purcarilor, și cu un iezăr și toate gârlele Fătului, și Fincova, și Pepelii, unde cade în balta Copanca, și toate părțile satului **Popăuții, și Alexinții, și vadul Ciorăștii, ...și patru sălașă de ȱigani, anume: Petrea cu fîmeia și cu copii lor, și Ioan cu fîmeia și cu copii lor, și Dragan cu fîmeia și cu copii lor, și Vlad cu fîmeia și cu copii lor**⁵⁹⁴. În urma acestei „corecții”, numărul moșiilor a crescut de la 11 în 1560, la **16 în 1754**. În paralel, pe unele moșii ale Căprianei apar slobozii din care cu timpul se formează sate. De exemplu slobozia Ciobanca, slobozia Onești, slobozia Condrița, precum și Vadul Ciorăști. Încă din sec. al XVII-lea pe unele din moșiile Căprianei se înființează schituri, cum ar fi Condrița⁵⁹⁵ și Popăuți⁵⁹⁶, iar schitul Horodiște, metoc al mănăstirii Dobrovăț trece sub ascultarea mănăstirii Căpriana în 1864⁵⁹⁷.

Conform actului de întăritură din 31 mai 1772⁵⁹⁸ de la feldmareșalul P.A. Rumeanțev domeniul mănăstirii număra **20 de moșii**: „*Miclăușeni, Lozova, Luceni, Vorniceni, Dumeni, Glăușeni, Purcari, Verjișcani*⁵⁹⁹, *Scoreni, Zăpeni, Malcoci, Ciorăști, Prejolti, Budonești, Horodiște, Sadova, Buliceni, Todorești, Alexinți și Popești*⁶⁰⁰ toate în ținutul Lăpușna-Orhei”⁶⁰¹. Dintre acestea, 5 moșii sunt trecute ca proprietăți ale Căprianei pentru prima dată: **Scoreni, Malcoci, Budonești** (Buda), **Horodiște și Todorești**, pe când moșia **Onești** dispare din domeniul mănăstiresc.

În recensământul din 1772-1773 din cele 13 sate (*Ciorna, Buda, Ciorăști, Prejolti, Horodiște, Miclăușeni, Sadova, Lozova, Vorniceni, Malcoci, Scoreni, Căpriana și Condrița*)⁶⁰², trei moșii sunt trecute pentru prima dată: **Ciorna, Căpriana și Condrița**, în schimb, în același recensământ, dispar pentru totdeauna din domeniu alte 6 moșii: **Buliceni, Dumeni, Glăușeni, Verjișcani, Zăpeni și Alexinți**, or, acestea nu mai figurează ca proprietate mănăstirească în nici într-un document ulterior, ceea ce ne face să considerăm că în condițiile grele de război acestea au fost mai curând vândute.

⁵⁹³ S-a afirmat la un moment dat că satul și moșia Purcari ar fi fost dat împreună cu alte sate de pe cursul de Jos al Nistrului hanului din Crimeea, de unde ulterior au fost numite „sate hănești” în anul „1595 până la mijl. sec. al XVII-lea, apoi sub stăpânire turco-tătară până în 1812” (Sergiu Bacalov. *Diversitatea etnosocială în mediul stăpânitor de grădini cu vie de pe moșia Purcari, ținutul Ackerman (sec. XIX- încep. sec. XX)* // Studii de arhondologie și genealogie, vol. IV, Chișinău. 2017, p. 134). Faptul că moșia Purcari este frecvent arătată că ar aparține mănăstirii Căpriana, atât până, cât și după 1812, fiind dată prin contract dearendă apoi și vândută la mezat de către autoritățile țariste la 7 septembrie 1873 (М.И. Пуришкевич. *Материалы, собранные гласным Бессарабского Губернского Земства. О землях, находящихся в Бессарабской губернии, именуемых приклоненными святым местам на Востоке*. Часть II, Кишинев, 1910, с. 290-292. *Мănăstirea Căpriana*, 2019, doc. 203), ne face să considerăm că satul Purcarii era moșia de hotar a Țării Moldovei cu satele hănești și a aparținut permanent mănăstirii Căpriana.

⁵⁹⁴ MEF, vol. I, Chișinău, 1961, p. 74-77, doc. 29.

⁵⁹⁵ Despre istoricul schitului Condrița, vezi *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*. Coord. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 227-244.

⁵⁹⁶ Despre istoricul schitului Popăuți, vezi *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*. Coord. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 651.

⁵⁹⁷ Transferul a avut loc în urma așezământului țarist de trecere a tuturor moșiilor mănăstirilor din fostul Principat al Moldovei în proprietatea de stat a Imperiului țarist. Întrucât, până la acea dată moșiile (schitul Horodiște și satul Baurci-Moldoveni) din Basarabia ale mănăstirii Dobrovăț, închinată de asemenea la Zograf, erau gestionate de egumenii de la Căpriana, s-a decis ca acestea să revină domeniului Căprianei. Despre istoricul schitului Horodiște, vezi *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*. Coord. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p.428-440.

⁵⁹⁸ Arhiva Națională a Republicii Moldova, F. 220, inv. 3, d. 5. Publicat în *Mănăstirea Căpriana*, 2003, doc. 39, p.176; și *Mănăstirea Căpriana*, 2019, doc. 52, p. 338.

⁵⁹⁹ Probabil, Brețișcanii, Verjișcanii și Besericanii sunt unul și același sat.

⁶⁰⁰ Probabil Popăuții de altă dată.

⁶⁰¹ Arhiva Națională a Republicii Moldova, F. 220, inv. 3, d. 5. Publicat în *Mănăstirea Căpriana*, 2003, doc. 39, p.176; și *Mănăstirea Căpriana*, 2019, doc. 52, p. 338.

⁶⁰² MEF, vol. VII: *Реченсминтеле популацией Молдовей дин аний 1772-1773 ии 1774*. Partea II, Алкэтуитор П.Д. Дмитриев, Кишинэу, Штиинца, 1975, p. 83, 93-95, 97. *Mănăstirea Căpriana*, 2019, doc. 54, p. 340.

Fiecare dintre moșiile pe care le avea în posesie mănăstirea, avea aceeași structură: vatra satului cu locuitorii ei, pământ arabil, imașuri, fânețe, păduri, mori, heleștee, livezi, vii, grădini de zarzavaturi, stâne, cârciume, case ș.a. Suprafețele lor variau de la o moșie la alta⁶⁰³.

Ca și în alte sate din ținuturile de margine, moșiile mănăstirii Căpriană au trecut de asemenea prin mai multe greutăți pe timp de invazii și războaie, fiind prădate, pustiite și bejenite sau suportând diferite calamități naturale (secete, lăcuste ș.a.). Așa de exemplu, la 5 decembrie 1629 pe când Alexandru Coconul vodă reîntărea Căpriană satul Popăuți se arăta că „*mănăstirea a fost pusteită*” și drept sprijin voievodul „*a dat ...treizeci oameni*” la satul Popăuți și dreptul să facă moară în pârâul Ciorna⁶⁰⁴, iar în 1662 călugării de la Căpriană „*plânsu-s-au cu mare jale că sfânta mănăstire a ajuns la sărăcie și lipsă, și toate satele, pe care le-a avut sfânta mănăstire, s-au pustiit și nu are nici un sat cu oameni*”⁶⁰⁵.

Încă o fațetă rămasă cumva în umbră, dar strâns legată de acest domeniu, este faptul că egumenii locali, apoi și cei străini ai Căpriană **tăinuiau** de întâistătătorii lor din Moldova și de la Zograf, de structurile fiscale moldovenești mai multe moșii cu veniturile lor. Faptul că în actul din 1772 sunt confirmate 20 de moșii, în recensământul din 1772-1773 sunt înregistrate doar 13 moșii ale Căpriană, în cel al *Condicii Visteriei Moldovei* din 1803⁶⁰⁶ - 12 moșii, iar în catagrafia din 1817⁶⁰⁷ - 16 moșii, nu înseamnă după noi că numărul proprietăților mănăstirești s-a diminuat (or, lipsesc documente de înstrăinare a unor moșii, cu excepția **Văii Păuleștilor**, vândută pe la 1617⁶⁰⁸ și a jumătății de **Visterniceni**, care a fost schimbată cu spătarul Constantin Râșcanu la 3 decembrie 1772⁶⁰⁹), ci mai curând egumenii Căpriană veniți de la Zograf, de altfel cum se proceda frecvent și pe la alte mănăstiri închinare din Moldova, tăinuiau numărul real de moșii, cu scopul de a-și însuși veniturile acestora. Faptul că asemenea moșii cum ar fi **Purcari**, **Ciorna**, **Condrița** care erau trecute în domeniul lăcașului, fie în actul din 1772, fie în catagrafia din 1772-1773, dar dispar din sursele ulterioare (1803, 1817) până în 1873, când sunt trecute în proprietatea de stat a Rusiei, sunt, după noi, exemple concludente în această privință. În sprijinul acestei afirmații vin și informațiile (cu riscul de a ne repeta) privitoare la moșiile care provin din donații boieresti, răzășești și călugărești, atât până la închinarea din 1698, cât și după această dată, care de asemenea dispar din documentele posterioare, dar la sigur erau în posesia mănăstirii, fiindcă erau tănuite. Dintre acestea fac parte moșiile: **Alexinți**, dăruit prin 1551-1552 de Maria⁶¹⁰, fiica boierului Spancioc⁶¹¹; **Toderești**, ținutul Lăpușna danie de la boierul Stroici⁶¹² prin actul din 26 mai 1597; **Șendreni**, ținutul Iași dată pe părți mănăstirii de Ion Bedreaga la 20 februarie 1711⁶¹³, alte părți din aceiași moșie dăruite de un grup de proprietari la 11 iunie 1779⁶¹⁴ și de Vasile Triboiu la 20 iunie 1780⁶¹⁵; părți din moșiile **Drăgușeni** (Drăgușenii Vechi) și **Horotca** din ținutul Lăpușna daiile lui Carp, fiul lui Ioniță Brad la 17

⁶⁰³ De exemplu documentele nr.176 (22 martie 1849), nr. 188 (2 iulie 1853) (*Mănăstirea Căpriană*, 2019, p. 450-452, 474-476.)

⁶⁰⁴ Ștefan Berechet. *Mănăstirea Căpriană*. În: CMISB, Anul II, Chișinău, 1928, p.101-102.

⁶⁰⁵ Ibidem, p. 102-103.

⁶⁰⁶ [Moșiile mănăstirii Căpriană în *Condica Visteriei Moldovei la 1803*] // *Condica visteriei Moldovei la 1803*. Ed. de C. Istrati, Iași, 2010, p. 201-205, 214.

⁶⁰⁷ Халиппа И.Н., *Бессарабия в момент присоединения ея к России. А. Роспись землевладения и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года. [Tabloul moșiiilor, starea lor economică și componența socială a populației de pe domeniile mănăstirii Căpriană (1817)]* // Труды Бессарабской Губернской ученой архивной комиссии, Кишинев, Том III, 1907, с. 124, 151-153, 170.

⁶⁰⁸ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 10, p. 312.

⁶⁰⁹ MEF, vol. 9, doc. 2-3, p. 233-234.

⁶¹⁰ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 9. 311-312.

⁶¹¹ Vezi N.Stoicescu. *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV-XVII*. Dicționar, București, 1971, p. 325.

⁶¹² Mai curând este vorba de Luca Stroici, mare dregător (1579-1610) (N.Stoicescu. *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV-XVII*. Dicționar, București, 1971, p.326-327).

⁶¹³ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 23, p. 323.

⁶¹⁴ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 61, p. 344-345

⁶¹⁵ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 62, p. 345.

februarie 1747⁶¹⁶, ca la 26 decembrie 1811, Miron Brad să dea Căprianiei altă parte din Drăgușeni și părți din moșiile **Conojeni** și **Maiac**⁶¹⁷; **Sinești** dat după 1812, de călugărul Ghedeon⁶¹⁸ și **Zăpeni** (Azăpăni) a trecut în domeniul Căprianiei, după ce schitul Condița a devenit metoc al Căprianiei prin sec. XVII- prima jum. sec. XVIII⁶¹⁹.

Faptul că în diferite acte de proprietate, dearendă de mai târziu, apar sporadic și alte moșii și părți de moșii, cum ar fi: **Antonovca, Horești, Meșniceni, Nimoreni, Pânășești, Pitușca, Răscăieți, Rusăști, Sângera, Stolniceni, Ulmu** și alte proprietăți (păduri, iazuri, mori, vaduri, case, dughene, robi țigani ș.a.) ne face să concluzionăm că numărul bunurilor imobile și mobile tănuite de egumenii athoniți de la Căpriană era mult mai mare (lista sistematizată a acestor moșii **vezi Anexa 1 și Anexa 2**).

Dacă Antioh Cantemir închina în prima sa domnie (1695-1700) Căpriană cu întregul ei domeniu mănăstirii Zograf, pe motiv că monahii băștinași sunt leneși și nu chivernisesc cum s-ar cuveni veniturile ei, după mai bine de o sută de ani de aflare sub diriguire athonită, după cum s-a văzut către 1808-1812, starea de lucruri la acest sfânt locaș moldovenesc s-a agravat și mai mult.

Pe când era exarh al bisericilor celor două principate române Gavriil Bănulescu-Bodoni a constatat cu multă amărăciune și dezamăgire că toate mănăstirile din Țara Românească și Moldova închinatelor sfinte de la Muntele Athos (Vatoped, Rusicon, Zograf ș.a.) și Orientul Apropiat (Sf. Ecaterina de la Muntele Sinai, Sf. Mormânt de la Ierusalim ș.a.) nu numai că erau prost gospodărite, transformate în hanuri, depozite de mărfuri negustorești, bisericile sunt lipsite de odoare și de slujitori a ei, construcțiile mănăstirești se năruie, sunt în delăsare și împotmolite în mari datorii, cu toate că aveau venituri cu prisosință, dar o bună parte a acestor venituri erau delapidate sau folosite în scopuri meschine⁶²⁰, de îmbogățire personală și a „rudelor și neamurilor ce aveau” monahii străini⁶²¹. Până și embaticul care trebuia să ajungă la locurile sfinte, mai sus arătate, se oprea în mare parte în buzunarele egumenilor greci și bulgari, care le cheltuiau după bunul lor plac. Chiar dacă exarhul a încercat să-i aducă la ascultare pe egumenii mănăstirilor închinatelor, or Căpriană făcea parte din aceiași categorie, căutând să pună sub control plățile mănăstirilor închinatelor, să întocmească condici de venituri și cheltuieli, interzicându-le orice împrumuturi⁶²², toate acestea reușindu-i doar parțial, din cauza împotrivirii înverșunate a egumenilor mănăstirilor închinatelor⁶²³.

Din păcate caracterul și conținutul surselor din epocă nu ne permite să venim cu anumite cifre concrete despre veniturile⁶²⁴, cheltuielile mănăstirilor închinatelor, dar faptul că pe parcursul secolului fanariot monahii de la Zograf instalați la Căpriană nu au efectuat reparații, modernizări, îmbunătățiri, reamenajări și careva noi construcții, nu au înzestrat mănăstirea cu odoare, cărți și obiecte de cult, ne arată starea dezastruoasă, pe care a găsit-o la mănăstirea din centrul Basarabiei exarhul Gavriil (1808-1812), apoi și mitropolit (1812-1821): clopotnița era prăbușită

⁶¹⁶ Sergius Ciocanu. *Mănăstirea de pe Vișnevăț și Căpriană – așezăminte monastice distincte. Poiene și prisăci* // Tyragetia. vol. 1 [XVI], nr. 2, p. 40-41. *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 33, 95.

⁶¹⁷ Sergius Ciocanu. *Mănăstirea de pe Vișnevăț și Căpriană – așezăminte monastice distincte. Poiene și prisăci* // Tyragetia. vol. 1 [XVI], nr. 2, p. 41. *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 93, 95.

⁶¹⁸ ANRM. F.205, R.1, D. 1951, f.1. (*Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 116, p. 393.)

⁶¹⁹ MEF, vol. I, doc. 29, p. 74-77.

⁶²⁰ А. Стадницкий. *Архимандрит Анфим, игумен Куприанского монастыря (1805-1811)* // Кишиневские Епархальные Ведомости, 1892, № 5, с. 107. **În continuare KEB.**

⁶²¹ I. Parhamovici. *Câteva date noi privitoare la moșiile mănăstirilor, așa numite închinatelor, din Basarabia* // RSIABC, 1921, vol. 13, p. 34.

⁶²² Vezi mai detaliat la А. Стадницкий. *Архимандрит Анфим, игумен Куприанского монастыря (1805-1811)* // KEB, 1892, № 5, с. 107.

⁶²³ Arsenie Stadnički, mitropolit. *Viața și nevoințele Înalte Prea Sfințitului Gavriil Bănulescu-Bodoni erarh al Moldovei și Valahiei (1808-1812), mitropolit al Chișinăului și Hotinului (1813-1821)*, Kiev-Chișinău, 2013, p. 161-162.

⁶²⁴ La 1813 în urma unor investigații la fața locului s-a constatat că venitul anual era de 16. 000 lei (A.Eșanu, V. Eșanu. *Raporturile Mănăstirii Căpriană cu Mănăstirea Zografu de la Muntele Athos* // *Mănăstirea Căpriană*, 2019, p.196).

de mai multă vreme, biserica *Adormirii* ..., unica de altfel pe atunci din incinta mănăstirii, era într-o stare jalnică și era pe cale să se năruie, gardul de împrejmuire aproape că lipsea, iazul din apropiere era înămolit, embaticul nu era trimis la Zograf de câțiva ani, lipseau condicile de evidență a veniturilor și cheltuielilor, pe de asupra mănăstirea mai era împotmolită în mari datorii ș.a. Toate acestea ne fac să considerăm că asemenea egumeni ca Antim⁶²⁵, pe care la aflat Gavriil Bănulescu-Bodoni în timpul exarhatului său la Căpriană, prădau la propriu bunurile comunității monahale din partea locului, toate acestea erau de fapt o realitate izbitoare pe întreg parcursul sec. XVIII- începutul sec. XIX.

Egumenul **Antim**, călugăr trimis de la Zograf, un grec „șiret și perfid”⁶²⁶ (caracterizare făcută acestuia de exarhul Gavriil), diriguia mănăstirea Căpriană din 1805. După 1808 în calitate de exarh al bisericilor țărilor române Gavriil Bănulescu-Bodoni se ciocnește de o rezistentă dârză din partea stareților mănăstiri închinare, a egumenului Antim, în special⁶²⁷. De exemplu, în urma unor revizii efectuate la Căpriană, au fost depistate mari încălcări în cheltuirea finanțelor mănăstirii de către Antim, fiind făcute mari împrumuturi nejustificate⁶²⁸, nu erau întocmite condicile de venituri și cheltuieli, nu fusese plătit embaticul pe trei ani ș.a.⁶²⁹ Aceste fapte necuviincioase au determinat destituirea egumenului în 1811⁶³⁰ și numirea de către exarhul Gavriil în calitate de conducător temporar al Căprianiei pe călugărul **Pamfilie**, care urma, în primul rând, să stingă embaticul⁶³¹. În ianuarie 1813⁶³² îl mai aflăm pe arhimandritul Antim la Căpriană, iar la 24 aprilie aceluiași an, când erau în plină desfășurare acțiunile mitropolitului Chișinăului și al Hotinului Gavriil în scopul trecerii mănăstirii Căpriană sub controlul și îngrijirea sa, acesta este trimis la Iași să ducă embaticul pe trei ani, iar de acolo urma să fie expediat la Zograf. Antim și-a însușit acești bani, stabilindu-se la mănăstirea Dobrovăț, încât datoriile embaticului rămăseseră în continuare pe seama mănăstirii Căpriană⁶³³.

În scurtă vreme după instituirea Arhiepiscopiei Chișinăului și a Hotinului, Gavriil Bănulescu-Bodoni cu sprijinul autorităților țariste și a Sinodului Bisericii Ruse reușea să scoată în 1813 mănăstirea Căpriană cu imensele ei averi de sub controlul călugărilor athoniți. În noile condiții veniturile anuale de circa 16 000 lei⁶³⁴ ale Căprianiei trec sub controlul direct al Casei Arhieresti din Chișinău. Din această sumă doar 1 500 lei urmau să fie expediate ca embatic anual la mănăstirea Zograf⁶³⁵, printr-un „om de bună nădejde cu cuvenită procură” de la lăcașul

⁶²⁵ А.Стадницкий. *Архимандрит Анфим, игумен Киприанского монастыря (1805-1811)* // КЕВ, 1892, № 5, с. 109. А. Еșanu, V. Еșanu. *Raporturile Căprienei cu mănăstirea Zograf de la Muntele Athos (sec. XVII- începutul sec. XX)* // Tyragetia. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei (Chișinău), An. IX, 2000, p. 197-204.

⁶²⁶ Paul Mihail. *Fapte trecute și basarabeni uitați*, Chișinău, 1992, p. 329.

⁶²⁷ А. Стадницкий. *Архимандрит Антим, игумен Киприанского монастыря (1805-1811)* // КЕВ, Отд. Неофиц., 1892, № 5, с. 106-114. Alte detalii privitoare la aceste prelegeri vezi: А. Стадницкий. *Материалы из истории Киприанского монастыря* // КЕВ, Отд. Неофит., 1892, № 6, с. 129, N. 7, с. 151.

⁶²⁸ ANRM, F. 733, R. 1, D. 344, fila 1. А. Стадницкий. *Архимандрит Анфим, игумен Киприанского монастыря (1805-1811)* // КЕВ, 1892, № 5, с. 109-110. А. Стадницкий. *О деятельности митрополита Гавриила по управлению Молдо-Влахийским экзархатом (1808-1812 г.)* // КЕВ, Отд. неофиц., 1890, № 12, с. 532-547.

⁶²⁹ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, p. 172-193.

⁶³⁰ Fuștei N., *Gavriil Bănulescu-Bodoni. Activități la mănăstirea Căpriană* // Revista de istorie a Moldovei, 1997, nr. 3-4, p.111-112. **În continuare RIM.**

⁶³¹ А.Стадницкий. *Архимандрит Антим, игумен Киприанского монастыря (1805-1811)* // КЕВ, Отд. Неофиц., 1892, № 5, с.111. Alte detalii privitoare la aceste prelegeri vezi А.Стадницкий. *Материалы из истории Киприанского монастыря* // КЕВ, Отд. Неофит., 1892, № 6, с. 129, N. 7, с. 151.

⁶³² Arhiva Națională a Republicii Moldova, F. 205, inv. 1, d. 102, f. 17 (Copie, trad. rom.); f. 16-16v (Original, lb. gr.). Publicat în: Șt. Plugaru, T. Candu. *Episcopia Hușilor și Basarabia (1598-1949). Istoric și documente*, Iași, 2009, p. 273-274, nr. 82.

⁶³³ Arhiva Națională a Republicii Moldova, F. 205, R. 1, D. 143, fila 1.

⁶³⁴ А. Стадницкий. *Архимандрит Анфим, игумен Киприанского монастыря (1805-1811)* // КЕВ, 1892, № 5, с.109. Arsenie Stadnițki, mitropolit. *Viața și nevoințele Înalt Prea Sfințitului Gavriil Bănulescu-Bodoni erarh al Moldovei și Valahiei (1808-1812), mitropolit al Chișinăului și Hotinului (1813-1821)*, Kiev-Chișinău, 2013, p. 185.

⁶³⁵ Arhiva Națională a Republicii Moldova, F. 205, R. 1, D. 143, fila 1. А. Стадницкий. *Архимандрит Анфим, игумен Киприанского монастыря (1805-1811)* // КЕВ, 1892, № 5, с. 111. Arsenie Stadnițk, mitropolit. *Viața și nevoințele Înalt Prea Sfințitului Gavriil Bănulescu-Bodoni erarh al Moldovei și Valahiei (1808-1812), mitropolit al*

athonit, și ulterior prin mijlocirea autorităților și a unei bănci rusești. Odată cu trecerea Căprianei sub jurisdicția Arhiepiscopiei Chișinăului s-a efectuat o cercetare minuțioasă a stării de lucruri în acest lăcaș. Pe lângă altele s-a constatat că fostul stareț Antim fugind din mănăstire nu numai că a luat toți banii, dar și toate documentele vechi și mai noi, între care și contractele de arendă a moșiilor⁶³⁶ (se prea poate și condicile cărora li s-a pierdut urma)⁶³⁷. Tot odată, Arhiepiscopul Gavriil a constatat cu multă amărăciune că în urma stăpânirii îndelungate athonite mănăstirea Căpriana, în pofida marilor venituri anuale, era către 1813 înglodată în mari datorii, care se cifrau la 25 000 lei, iar economia și construcțiile mănăstirii erau într-o delăsare și într-un dezastru total⁶³⁸. Astfel, speranțele domnului moldovean Antioh Cantemir, care o închinase la 1698 pentru ca monahii athoniți s-o gospodărească cu mai multă chibzuință nu s-au îndreptățit, ea a ajuns la o pustiire și mai mare decât la sfârșitul secolului al XVII-lea.

Cele depistate și arătate respicat de exarhul Gavriil prin 1808-1812, în privința economiilor mănăstirilor închinete sunt confirmate prin 1846 și de arhimandritul rus **Porfirii Uspenski**, care în trecere prin Țara Românească și Moldova a rămas stupefiat de luxul, huzurul și desfrăul, risipirea unor imense sume de bani și alte averi la care se dedau egumenii greci ale mănăstirilor închinete din principate. Aceștia acumulau enorme sume bănești și le depuneau în bănci străine, își construiau case luxoase la Atena sau în Anglia, apoi se căsătoreau și își petreceau restul vieții în huzur și trândăvie⁶³⁹, în timp ce frații lor monahi de la Sf. Mormânt de la Ierusalim, Sfântul Munte Athos și Sfântul Munte Sinai umblă flămânzi și în zdrențe⁶⁴⁰, deși cea mai mare parte a veniturilor acumulate trebuiau să fie expediate într-acolo.

III. În continuare vom încerca să urmărim prin ce metamorfoză a trecut domeniului mănăstiresc sub stăpânire țaristă. Mai întâi de toate, vom încerca să răspundem la o serie de întrebări, care se desprind din realitățile vremii: prin ce se explică atitudinea atât de schimbătoare a autorităților țariste față de mănăstirea Căpriana și domeniul ei? De ce în 1812-1813 aceasta a fost subordonată noii mitropolii instituite în Basarabia și trecută direct sub ascultarea Casei Eparhiale din Chișinău? De ce în 1837 țarismul a luat o decizie cu totul contrară celei de la 1812-1813, trecând din nou mănăstirea basarabeană sub diriguirea și controlul total al călugărilor bulgari de la Zograf? În cele din urmă, de ce în 1873 țarismul a sechestrat cea mai mare parte a domeniului acestei mănăstiri trecându-l sub administrarea Ministerului Proprietăților de Stat al Imperiului Rus?

a) 1813-1837 domeniul Căprianei sub diriguirea Casei Eparhiale din Chișinău

Precum am arătat, prin 1813 țarismul a satisfăcut cerințele mitropolitului Gavriil de a trece Căpriana cu întregul ei domeniu sub administrarea noii eparhii și a Casei Arhieresti din Chișinău⁶⁴¹, drept urmare a formării unei noi regiuni Basarabia în componența Imperiului Rus și

Chișinăului și Hotinului (1813-1821), Kiev-Chișinău, 2013, p. 185. *Mănăstirea Căpriana*, 2019, doc. 110, p. 389-390.

⁶³⁶ Ibidem.

⁶³⁷ Н. Мурзакевич. *Сведения о некоторых православных монастырях. 17. Киприанский Успенский мужеский монастырь* // Записки Одесского общества истории и древностей, Том 11, Отделение первое. Одесса, 1848, с. 327.

⁶³⁸ N.Fuștei. *Gavriil Bănulescu-Bodoni. Activități la mănăstirea Căpriana* // RIM, 1997, nr. 3-4, p. 111; C. Tomescu. *Diferite știri din arhiva Consiliului Episcopal Chișinău* // Arhivele Basarabiei, 1937, nr. 1-4, p. 12-1. **În continuare AB.**

⁶³⁹ А. Стадницкий. *Архимандрит Анфим, игумен Киприанского монастыря (1805-1811)* // КЕВ, 1892, 5, с. 109. A. Eșanu, V. Eșanu. Raporturile Căprianei cu mănăstirea Zograf de la Muntele Athos (sec. XVII- începutul sec. XX) // Tyragetia. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei (Chișinău), An. IX, 2000, p. 197-204.

⁶⁴⁰ Порфирий Успенский. *Книга моего бытия*, часть III, Петербург, 1896. Citat după *Un călător rus la noi în 1846: Porfirii Uspenski (1804 – 19 aprilie 1885)* // Documente slave de prin arhivele ruse. Culese și traduse de Ștefan Berechet, București, 1920, 67-103.

⁶⁴¹ *Mănăstirea Căpriana*, 2019, p. 196, 202.

luarea sub control a celui mai vast domeniu mănăstiresc din provincia de curând anexată. Domeniul Căprianei prin veniturile sale urma să consolideze noua sa eparhie, și să se efectueze toate transformările necesare, iar prin aceasta să atragă de partea sa, atât clerul, cât și populația din regiune. Or, pentru toate acestea erau necesare importante mijloace bănești. Într-adevăr, după cum s-a dovedit în scurtă vreme, diriguind cu pricepere moșiile Căprianei, prin economul său Gavriil, veniturile acestora au fost îndreptate nu numai pentru revigorarea mănăstirii, dar și pentru deschiderea la Chișinău a unui Seminar Teologic, a unui pansion pentru nobili, a unei tipografii, pentru care a construit edificii, și toate acestea fără a solicita vreun ajutor din visteria imperială⁶⁴². Spre deosebire de monahii athoniți, mitropolitul Gavriil a folosit mijloacele bănești acumulate nu pentru înavuțire personală, cum procedaseră odinioară călugării de la Zograf, ci pentru realizarea unui întreg program de mari transformări, atât la mănăstire, cât și în complexul eparhial din Chișinău. Când privește domeniul mănăstirii, noii diriguitori au procedat la o evidență mai strictă a tuturor moșiilor și a altor proprietăți, prin încheierea unor contracte dearendă, prin administrarea mai judicioasă a veniturilor obținute și a cheltuielilor.

Bineînțeles, nu trebuie de neglijat faptul că prin actul imperial din 21 august 1813 de transferare a domeniului mănăstirii Căpriana sub administrarea Casei Eparhiale din Chișinău, se urmărea scopul de a-l răsplăti pe exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni, pentru serviciile acordate țarismului ca exarh în Principatele române (1808-1812), chiar dacă până la această dată, acesta fusese onorat de țar cu numeroase ordine și medalii⁶⁴³. Vom aminti printre altele că, la fel, ca și exarhul Gavriil, pentru serviciile îndeplinite cu fidelitate în favoarea autorităților țariste, au fost răsplătite cu dărnicie și alte persoane de pe acele timpuri, nu numai cu înalte distincții imperiale, dar și cu alte favoruri. Astfel, tipograful rus **Mihail Strilbițkii**, care pe lângă altele efectua acțiuni de spionaj în Moldova în favoarea Rusiei, i s-a acordat după războiul ruso-turc din 1787-1791 un nou sediu la Dubăsari și o pensie generoasă⁶⁴⁴; armeanului **Manuc-Bei**, pentru serviciile diplomatice în favoarea Rusiei la tratativele de pace din 1812 de la București, i s-a dat un vast domeniu la Hâncești⁶⁴⁵; sârbului **Spiridon Filipovici**, pentru serviciile de agent secret al Rusiei în Balcani, după retragerea sa în imperiu, a fost instalat în 1818, la rugămintea sa, în jilțul de egumen al mănăstirii Hârjauca, căreia i s-a dat și un vast domeniu⁶⁴⁶.

Căpriana cu imensul său domeniu, mănăstire care a devenit și reședință de vară a mitropolitului basarabean (1813) s-a aflat sub diriguirea monahilor băștinași doar până în 1837, timp în care atât mitropolitul, cât și egumenii din partea locului au reușit să redreseze cu mult situația. A fost reparată capital biserica *Adormirii Maicii Domnului*, s-a început în 1818 construcția unui paraclis de iarnă cu hramul *Sf. Cheorghe*⁶⁴⁷, au fost efectuate alte lucrări de amenajare a incintei mănăstirii, au fost lichidate imensele datorii către creditori, trimis la Zograf embaticul pe câțiva ani, cel de până la 1812 (sume furate de egumenul Antim)⁶⁴⁸, de asemenea a fost expedit cu regularitate sumele embaticului până în 1837⁶⁴⁹, au fost reinstalate clopotele în turla bisericii, renovate chiliile și alte acareturi ale mănăstirii, construit un ceas solar, ordonate documentele multor moșii arendate, a fost completată substanțial biblioteca mănăstirii ș.a. Nu în cele din urmă, a fost adus la normalitate modul de conviețuire în obștea monahală și

⁶⁴² Arsenie Stadnițki, mitropolit. *Viața și nevoințele Înalt Prea Sfințitului Gavriil Bănulescu-Bodoni erarh al Moldovei și Valahiei (1808-1812), mitropolit al Chișinăului și Hotinului (1813-1821)*, Kiev-Chișinău, 2013, p. 184.

⁶⁴³ Ibidem, p. 279, nota 497.

⁶⁴⁴ A.Eșanu. *O fațetă necunoscută a activității în Moldova a lui Mihail Strelbițki* // RIM, 1997, nr 1-2, pag.81-86.

⁶⁴⁵ Ion Jarcuțchi, Vlad Mischevca. *Pacea de la București (din istoria diplomatică a încheierii tratatului de pace ruso-turc de la 16 (28) mai 1812)*. Ediția a II-a revăzută și adăugită, Chișinău, 2015, p. 80, 238, 242, 255, 315

⁶⁴⁶ Maria Danilov, Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Mănăstirea Hârjauca* // Mănăstiri și schituri din Republica Moldova. Coord., red. șt. coautor acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 388

⁶⁴⁷ *Mănăstirea Căpriana*, 2019, p. 206.

⁶⁴⁸ *Mănăstirea Căpriana*, 2019, p. 197.

⁶⁴⁹ Embaticul constituia 1500 lei anual, ca mai târziu să fie majorat până la 4500 lei (*Mănăstirea Căpriana*, 2019, p. 70, 107, 196-198).

îndeplinite cu regularitate oficierea slujbelor religioase⁶⁵⁰.

Bineînțeles, un asemenea imens domeniu cum era mănăstirea Căpriană, cu mari suprafețe de pământ arabil, vii, păduri, pășuni, iazuri, heleșteie, mori, gârle, sălașe de țigani, priseci, stâne de oi, cirezi de vite și alte averi, care aduceau numeroase venituri, continua să suscite un interes sporit din partea monahilor de la Zograf.

b) 1837-1873 sub administrare mănăstirii Zograf

În 1837, țarul Nicolai I (1825-1855), împreună cu Sinodul Bisericii Ortodoxe ruse au trecut din nou Căpriană în mâinile egumenilor de la Zograf, schimbându-și astfel, radical atitudinea față de hotărârea lor din 1812-1813.

În studiile publicate anterior am afirmat, nu fără temei, că această acțiune a autorităților țariste a avut loc în urma presiunilor călugărilor athoniți, care după 1813 au insistau permanent în fața autorităților de stat și ecleziastice ruse, pentru a-și readuce sub ascultarea lor vechiul metoc basarabean. În același timp, ne-a scăpat faptul, că și Imperiul Rus urmărea anumite scopuri, care prin politica sa externă milita pentru a diminua și chiar de a scoate de sub stăpânirea turcească popoarele ortodoxe din Balcani, între care și bulgarii, care își intensificaseră mișcarea de emancipare națională, prin aceste acțiuni țarismul urmărea scopul slăbirii puterii otomane și de anexare a acestor teritorii la Imperiul Rus. Or, pentru desfășurarea unor asemenea activități erau necesare importante mijloace materiale. Drept urmare, țarismul a retrocedat mănăstirea Căpriană cu vastul ei domeniu călugărilor de la Zograf, pentru ca aceștia, folosind veniturile lăcașului basarabean să sprijine mișcarea de renaștere națională bulgară în frunte cu liderii ei ecleziastici și laici⁶⁵¹. Într-adevăr, în deceniile următoare, imensele venituri ale mănăstirii Căpriană au fost puse în serviciul acestei mișcări și de revigorare a Bisericii bulgare⁶⁵². Astfel, o parte din sumele mari adunate de pe moșiile Căprianei erau trimise ca embatic la mănăstirea Zograf, iar alta, pentru acordarea de ajutoare foștilor ei monahi bulgari, ajunși episcopi în teritoriile populate de bulgari din Imperiul Otoman (Meletie, episcop de Sofia⁶⁵³, Natanail de Ohrida, Partenie de Niș, Eustatie de Pilagonia⁶⁵⁴), pentru întreținerea școlilor bulgare, pentru susținerea la studii ale tinerilor bulgari în școlile din Imperiul Rusiei și la Seminarul Teologic din Chișinău, pentru acordarea de ajutoare unor intelectuali bulgari în activitățile lor literare și cărturărești, și a unor tipografii⁶⁵⁵.

Printre altele, trebuie să arătăm, că la 1837 nu s-a reușit transmiterea întregului domeniu al Căprianei, călugărilor athoniți, deoarece unele moșii cum ar fi: Parcani, Popăuți, Horești, Șendreni, Pitușca, precum și țiganii-robi erau încă din anii 1825-1833 în instanță de judecată deoarece la aceste bunuri pretindeau și alți proprietari⁶⁵⁶. Ceva mai târziu aceste proprietăți au fost recuperate, dat fiind faptul că ele figurau ca proprietăți în actele mănăstirești de la 1873.

În noile condiții de reinstalare a egumenilor de la Zograf la Căpriană episcopul Chișinăului Dimitrie Sulima a fost nevoit să-și transfere reședința de vară la mănăstirea Hârjauca, iar țarul a dat poruncă ca toată cheltuiala pentru întreținerea Casei Eparhiale, să se facă din visteria

⁶⁵⁰ Nicolae Fuștei . *Activități ale mitropolitului Gavriil la Mănăstirea Căpriană* // Mănăstirea Căpriană, 2019, p. 201-209.

⁶⁵¹ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, p. 199.

⁶⁵² Paul Mihail. *Mănăstirea Căpriană, centru de sprijin al revoluționarilor bulgari, în secolul al XIX-lea* // Viața Basarabiei, 1938, nr. 1-2, p. 61-62. Studiu reprodus în *Mănăstirea Căpriană*, 2019, p. 619-620.

⁶⁵³ Антоанета Кирилова. *Монастирът «Св. Георги Зограф» в просветното движение на българите през възраждането* // Светогорска обител Зограф, София, том. II, 1996, с. 137.

⁶⁵⁴ *Церковная летопись. Местные епархиальные известия* // КЕВ, 1873, 2, с. 81; П. Митев. *Зографският манастир и българското възраждане* // Светогорска обител Зограф, София, том. 1, София, 1995, с. 44.

⁶⁵⁵ Paul Mihail. *Mănăstirea Căpriană, centrul de sprijin al revoluționarilor bulgari în secolul al XIX* // Viața Basarabiei, Anul VII (1938), nr. 1-2, p. 61-61; *Церковная летопись. Местные епархиальные известия* // КЕВ. Отд. неофиц. 1873, 2, с. 81. *Mănăstirea Căpriană*, 2019, p. 199.

⁶⁵⁶ Vezi documentul din 30 iunie 1837 (*Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 158, p. 433-435).

imperială și nu din veniturile domeniului Căprianei.

Stareții athoniți revenind în posesia domeniului Căprianei, au înțeles destul de bine că pentru a se menține aici, trebuie să se îngrijească permanent nu numai de buzunarele proprii, dar și să întrețină într-o stare funcțională toate edificiile și moșiile ei. Deținând controlul total asupra Căprianei, stareții athoniți (Ilarion, Mefodie, Theoctist, Cozma, care au dirigit mănăstirea între anii 1837-1882) au reușit să efectueze mai multe schimbări spre bine, înzestrând metocul lor basarabean cu noi edificii eclesiastice și auxiliare (finisată construcția bisericii de iarnă cu hramul *Sfântul Nicolae*, 1840), înzestrând bisericile cu icoane scumpe, clopote, cărți și odoare; au fost înălțate biserici în satele mănăstirești Scoreni, Lozova (1863) și Căpriana (1870); a fost renovat din temelie zidul care împrejmuia mănăstirea; înălțate trei case cu etaj; a fost sădită în preajmă o mare livadă cu pomi fructiferi ș.a. În același timp, după câte se pare, călugării athoniți, nefiind controlați de nimeni, reușeau să expedieze la Zograf sume mult mai mari decât tradiționalul embatic.

Timp de câteva decenii țarismul a urmat aceeași atitudine față de procesele din teritoriile stăpânite de turci la nord și sud de Dunăre, dar la un moment dat, cu începere din anii 50-60 ai sec. al XIX-lea, când în procesul de renaștere națională a bulgarilor și a centrelor lor ortodoxe (episcopii, mănăstiri și parohii) insistându-se până la reconstituirea vechii Patriarhii bulgare, or, pe parcursul de sute de ani, după desființarea acesteia sub stăpânire otomană, populația ortodoxă bulgară cu instituțiile sale eclesiastice era parte componentă a Patriarhiei Ecumenice din Constantinopol⁶⁵⁷. În atmosfera contradicțiilor crescânde dintre Patriarhia Ecumenică și înaltul cler grec din teritoriile bulgare, pe de o parte, și mitropoliile și episcopiile în frunte cu ierarhi bulgari, pe de altă parte, au ajuns la tensiuni înalte, atât țarul Alexandru al II-lea (1855-1881), cât și Biserica Ortodoxă Rusă nu au susținut mișcarea de renaștere a Autocefaliei Bisericii Bulgare în frunte cu ierarhi bulgari⁶⁵⁸, militând pentru „Unitatea Bisericii” ortodoxe în frunte cu Patriarhul de la Constantinopol. Se pare că pe fundalul acestor evenimente, în 1873, găsind un moment mai potrivit, autoritățile țariste și Sinodul Rus și-au schimbat din nou atitudinea față de Biserica bulgară în plin proces de renaștere și printr-o acțiune politică a scos pentru a doua oară, cea mai mare parte din domeniul mănăstirii Căpriana de sub controlul mănăstirii Zograf⁶⁵⁹.

Astfel, din informațiile, trebuie să recunoaștem, destul de lacunare, pe care le-am înșiruit mai sus observăm că până în anul 1873 mănăstirea Căpriana poseda un domeniu deosebit de bogat alcătuit din moșii întinse, ce numărau zeci de mii de hectare de terenuri arabile, livezi, crame cu vii, pășuni, fânețe, păduri, iazuri, vaduri, precum și alte averi imobile cum ar fi construcțiile de diversă destinație din incinta mănăstirii și din preajma ei, apoi mai multe mori, case, cârciumi, dughene, sălașe de țigani ș.a. În afară de aceasta mănăstirea mai avea în proprietate cirezi de vite, turme de oi, stupi de albine ș.a. Toate aceste avuții aduceau mănăstirii venituri deosebit de mari, care numărau zeci și zeci de mii de ruble în aur anual.

Imensele profituri ale mănăstirii Căpriana erau permanent în vizorul autorităților țariste (Ministerul Proprietăților de Stat), a diferitor moșieri, arendatori ș.a., care într-un fel sau altul încercau să obțină controlul asupra diferitor moșii ale domeniului mănăstiresc, precum și asupra veniturilor provenite din activitățile economice și de afaceri ale mănăstirii. În baza surselor cunoscute s-a constatat că până la 1873 erau confirmate în proprietatea Căprianei 23 de moșii⁶⁶⁰.

⁶⁵⁷ В.И.Косик, Хр. Темелски, А.А. Турилов. *Болгарская православная церковь* // Православная энциклопедия, том 5, Москва, с. 615-643.

⁶⁵⁸ Ibidem.

⁶⁵⁹ М.И. Пуришкевич. *Материалы, собранные гласным Бессарабского Губернского Земства Митрофаном В. Пуришкевичем. О землях, находящихся в Бессарабской губернии, имеющих преклоненных святым местам на Востоке*. Часть II, Кишинев, 1910, с.388-391. Arbure C. Zamfir. *Mănăstirea Căpriana*. În: Arbure C. Zamfir. *Basarabia în secolul XIX*. Text îngrijit, studiu introductiv, comentarii, indice de Ion și Tatiana Varta, Chișinău, Ed. Novitas, 2001, p. 285-287.

⁶⁶⁰ I. Parhamovici. *Câteva date noi privitoare la moșiile mănăstirilor, așa numite închinat din Basarabia* // RSIABC, 1921, vol. 13, p. 35. *Mănăstirea Căpriana*, 2003, p. 58-67.

Noile acumulări de date și informații ne-au determinat să revizuiim această cifră, încât în ediția din 2019 am identificat în total 40 de moșii⁶⁶¹ și alte proprietăți mai mici, dar destul de însemnate, iar în anul 2020 în urma investigației de față am ajuns la concluzia că domeniul Căprianei varia de la o perioadă la alta, fie în creștere, fie în descreștere, fiind atestate ca proprietăți mănăstirești 50 moșii, părți și bucăți de moșii (**Vezi Anexa 1**). Conform investigațiilor efectuate de Mitrofan Purișchevici, mănăstirea poseda prin 1873 moșiile: **Buda, Horodiște, Pârjolteni, Vorniceni, Căpriana, Ciobanca, Lozova, Horodca, Micleușeni, Parcani, Popăuți, Purcari, Antonovca, Sadova, Stânca-Horodiște, Scoreni, Condrița, Malcoci, Ciorăști, și Șendreni**⁶⁶², cu o suprafață de circa 60 mii⁶⁶³ desetine de pământ⁶⁶⁴, care aducea un venit de la de la 68 mii ruble în 1837 până la 196 mii în 1873⁶⁶⁵. Către această din urmă dată mănăstirea acumulase 400 000 ruble depuse în banca din Petersburg⁶⁶⁶.

La 9 martie 1873 prin dispoziția Comitetului de Miniștri, conform hotărârii Ministerului de Externe al imperiului țarist s-a decis: toate moșiile care aparțin locurilor sfinte și mănăstirilor din Orient, precum și mănăstirile moldovenești și basarabene închinatelor locurilor sfinte a transmite în Basarabia, autorității Ministerul Proprietăților de Stat sub diriguirea conducerii civile locale, în persoana Direcției de administrare a proprietăților de stat Herson și Basarabia⁶⁶⁷, iar veniturile urmau să fie depuse în secția Chișinău a Băncii de Stat a Rusiei, pe contul Ministerului Afacerilor Externe⁶⁶⁸.

Pentru a ne face o reprezentare mai amplă despre veniturile care le acumula anual mănăstirea de pe moșiile ei vom recurge la unele exemple. Astfel, conform contractului de dare în arendă pe patru ani (1855-1859) a moșiei **Lozova** mănăstirea urma încaseze anual 3.100 ruble în argint, iar în total 12.400 ruble; de pe moșia **Purcari** arendată pe anii 1856-1860 trebuia să primească câte 3 mii ruble anual și în total 12 mii ruble, iar de pe moșia **Vorniceni** de asemenea din anii 1856-1860 arendatorul urma să verse în visteria mănăstirii 2.800 ruble, și în total 11.200 ruble⁶⁶⁹.

Cât privește domeniul Căprianei și veniturile ei către anul 1873⁶⁷⁰, când se efectua o evidență minuțioasă din partea autorităților de stat, vom recurge doar la un exemplu al moșiilor satelor **Căpriana** și **Ciobanca** cu unele date concrete din actul (din 11 iunie 1873) de transmitere a averilor acestor două sate în proprietatea instanței arătate mai sus: „*Toată suprafața pământurilor moșiei – 7921 d(esetini) 2202 s(tânjeni), inclusiv: a) pământ arabil și fânețe – 518 d. 1017 s.; b) nadeluri țărănești – 1249 d. 816 s.; c) păduri – 6037 d. 500 s.; d)*

⁶⁶¹ Mănăstirea Căpriana, 2019, p. 110.

⁶⁶² М.И. Пуришкевич. Материалы, собранные гласным Бессарабского Губернского Земства. О землях, находящихся в Бессарабской губернии, именующихся приклоненными святым местам на Востоке. Часть II, Кишинев, 1910, с.87-89, 108-110, 207-110, 251-253, 253-255, 281-283, 290-293, 302-304, 311-313, 313-317, 351-353, 388-391.

⁶⁶³ Ibidem, с. 388-391. Purișchevici a calculat greșit suma totală a suprafețelor – 49.895 desetine. După aceleași informații ale lui Purișchevici am dedus suma de circa 60.000 desetine.

⁶⁶⁴ Desetină – unitate de măsură de suprafață a pământului egală cu 1,09 ha.

⁶⁶⁵ М.И. Пуришкевич. Материалы, собранные гласным Бессарабского Губернского Земства. О землях, находящихся в Бессарабской губернии, именующихся приклоненными святым местам на Востоке. Часть II, Кишинев, 1910, с. 388-391.

⁶⁶⁶ Митев П. Зографският манастир и българското възрождение // Светогорска обител Зограф, София, том. 1, София, 1995, с.45.

⁶⁶⁷ М.И. Пуришкевич. Материалы, собранные гласным Бессарабского Губернского Земства. О землях, находящихся в Бессарабской губернии, именующихся приклоненными святым местам на Востоке. Часть III, Кишинев, 1911, с.14.

⁶⁶⁸ М.И. Пуришкевич. Материалы, собранные гласным Бессарабского Губернского Земства Митрофаном В. Пуришкевичем. О землях, находящихся в Бессарабской губернии, имеющих преклоненных святым местам на Востоке. Часть II, Кишинев, 1910, с. 207-210; Часть III, Кишинев, 1911, с.15.

⁶⁶⁹ Aceste, precum și alte contracte vezi Mănăstirea Căpriana, 2019, doc. 190, 196, 197.

⁶⁷⁰ Mănăstirea Căpriana, 2019, doc. 202, p. 499-502.

livezi și vii – 35 d. 1356 s.; e) suprafețe necultivate – 44 d. 2245 s...⁶⁷¹, pământ bisericesc - 36 d. 1068 s... cu clădiri din piatră și alte acareturi împrejmuite cu un zid de cărămidă, 5 case pentru slugile mănăstirești în afara incintei, o casă de piatră acoperită cu olane pentru arendator, o casă de lemn pentru școală, 4 cârciumi ..., 3 mori de apă, o casă în Chișinău⁶⁷², „2 stâni și 36 de vite”⁶⁷³. Mari venituri aduceau mănăstirii - pădurile. Doar prin 3 contractele de vânzare a tăierilor de pădure pe moșiile Căpriană și Ciobanca mănăstirea urma să încaseze 94 mii ruble⁶⁷⁴.

Alte moșii ale Căprianiei la 7 septembrie 1873 au fost vândute la mezinat de către autoritățile țariste: **Parcani** și **Popăuți** care aveau 586 desetine cu 4.500 ruble; **Scoreni** de 389 desetine cu 2705 ruble și **Horodiște** de 201 desetine cu 970 ruble⁶⁷⁵. După câte sa văzut, ulterior după expirarea contractelor de arendă, autoritățile țariste au vândut rând pe rând și alte moșii ale fostului domeniu mănăstiresc.

Astfel, la 1873, fostul mare domeniu al Căprianiei⁶⁷⁶ a fost divizat în trei părți: o mică parte a rămas în posesia mănăstirii; a doua – cea mai întinsă a fost trecută în Fondul Proprietății de Stat al Imperiului Rus, Direcției de administrare a bunurilor statului din guberniile Herson și Basarabia și a treia – a fost vândută de autoritățile țariste.

Întrucât mănăstirea Dobrovăț de peste Prut, ctitoria lui Ștefan cel Mare și a fiului său Bogdan al III-lea a fost închinată încă de Vasile vodă Lupu (1634-1653) aceiași mănăstiri Zograf de la Muntele Athos, după anexarea Basarabiei la Rusia în 1812 având acces îngreunat la moșiile sale dintre Prut și Nistru a intervenit după 1837 (adică după retrocedarea Căprianiei și a domeniului său mănăstirii Zograf) pe lângă stareții de la Căpriană ca aceștia să-i reprezinte interesele și să le gestioneze averile. Astfel, dintre moșiile Dobrovățului din stânga Prutului sunt cunoscute cea a **schitului Horodiște** (1 sept. 1850⁶⁷⁷) de pe Nistru, ținutului Orhei⁶⁷⁸ și **Baurci-Moldoveni**, jud. Cahul (1 febr. 1852⁶⁷⁹, 23 și 31 mai 1855⁶⁸⁰), care sunt date în arendă, având drept mediator și reprezentant al intereselor sale pe egumenii de la Căpriană⁶⁸¹. Nu cunoaștem cât a durat această relație dintre aceste două mănăstiri, dar mai curând după 1864 aceasta a încetat, deoarece, „ocârmuirea rusească”, urmând exemplul lui Alexandru Ioan Cuza, a secularizat moșiile mănăstirilor din Basarabia care până la acea dată aparțineau mănăstirilor din fostul Principat al Moldovei⁶⁸², rămânând în folosință mănăstirii Căpriană. În 1873 prin aceleași hotărâri țariste, aceste două moșii (schitului Horodiște cu 553 desetine și Baurci-Moldoveni cu

⁶⁷¹ М.И. Пуришкевич. Материалы, собранные гласным Бессарабского Губернского Земства. О землях, находящихся в Бессарабской губернии, именующихся приклоненными святым местам на Востоке. Часть II, Кишинев, 1910, с.207-210.

⁶⁷² Ibidem, c. 170.

⁶⁷³ Ibidem., c.208.

⁶⁷⁴ Ibidem, p. 209.

⁶⁷⁵ Ibidem, c. 55.

⁶⁷⁶ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, p. 109-111.

⁶⁷⁷ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 181, p. 462-463.

⁶⁷⁸ Schitul Horodiște cu moșia sa (unul dintre bătrânii părții de jos), a fost dat mănăstirii Dobrovăț de Radu Racoviță prin actul din 1 noiembrie 1755 (Sergius Ciocanu. *Mănăstirea Horodiște (Țipova)* // Mănăstiri și schituri din Republica Moldova. Coord. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 429). Mai curând, nu a fost dus la îndeplinire decretul Sfântului Sinod al Bisericii Ruse nr. 1571 din 1848, prin care schitul Horodiște cu toate acareturile sale urma să fie trecut în subordonarea mănăstirii Saharna (Ibidem, p. 433), dacă la 1 septembrie 1850 era încheiat contract de arendă pe următorii 4 ani a moșiei schitului Horodiște, ca una care continua să aparțină mănăstirii Dobrovățului de peste Prut (Sergius Ciocanu. *Mănăstirea Horodiște (Țipova)* // Mănăstiri și schituri din Republica Moldova. Coord. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 429).

⁶⁷⁹ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 184.

⁶⁸⁰ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 193, p. 484-486, 194, p. 486-487.

⁶⁸¹ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 18, 184, 193.

⁶⁸² I. Parhamovici. *Câteva date noi privitoare la moșiile mănăstirilor, așa numite închinete, din Basarabia* // RSIABC, 1921, vol. 13, p. 37.

3526 desetine)⁶⁸³ de asemenea au fost transmise Ministerul Proprietăților de Stat l Rusiei.

c) 1873-1916 Căpriană cu un domeniu redus sub administrare athonită.

După evenimentele din 1873 mănăstirea Căpriană a rămas în continuare metoc al mănăstirii Zograf (până 1916), fiind diriguată de călugări athoniți. Autoritățile țariste i-au lăsat unele moșii și alte averi, dar care sunt ele rămâne în seama cercetărilor viitoare. Unele informații privitoare la domeniul rămas după 1873 în posesia mănăstirii Căpriană ne aduce Zamfir Arbure. Conform acestuia, spre sfârșitul sec. al XIX-lea lăcașul poseda: „satele Chipriani, Lozova, Vorniceni, Scoreni, Malcoci, Condrița, parte din satul Șendreni, Todorești, Popauți, Parchina. Toate aceste moșii au peste 12,850 desetine pământ de arătură și peste 27.100 desetine pădure. După datele Consistoriului din Chișinău, suprafața totală a proprietăților mănăstirii de 21.754 desetine, iar după datele Ministerului Domeniului Statului (Departament), suprafața întregă a proprietății e de peste 39.950 desetine”⁶⁸⁴. În baza informațiilor minuțioase efectuate de M. Purișchevici domeniul rămas mănăstirii era estimat pe la 1911 la „9 mii desetine de pământ loturi mari, 2 mii desetine loturi mici și aproximativ 18 mii desetine de pădure”⁶⁸⁵

Cu toate că în 1873 mănăstirea Căpriană a fost lipsită de o bună parte din domeniul ei, totuși cele ce i-au rămas le-a permis în continuare egumenilor athoniți să acumuleze și să tăinuiască o bună parte din veniturile mănăstirești. În schimb, o mare parte din aceste venituri nu mai erau depuse ca odinioară, în băncile rusești, ci erau acumulate și tănuite la mănăstire. Afirmăm aceasta, deoarece, numai având venituri destul de mari egumenii de la Căpriană, și-au permis în 1882 să renoveze acoperișul metalic al bisericii Adormirea ..., la schitul Condrița s-a zidit biserica nouă de iarnă⁶⁸⁶. Sub egumenul Theofilact (1891-1916) „s-a zidit noua biserică mare de iarnă a Sf. Mare Mucenic Gheorghe, s-a cumpărat cu jertfa de la oameni un clopot mare de 182 puduri și 25 funturi, a făcut reparația bisericii celei mai mari și două corpuri de case mari, acoperite cu oală nouă, a lucrat ca un tehnic de a adus apă în mănăstire dintr-un izvor departe ca o jumătate vrâstă, a zidit moară, două ambare pentru pâine și alte multe lucruri ... la mănăstire”⁶⁸⁷.

În condițiile când Bulgaria a intrat în război de partea Puterilor Centrale, fiind vorba de Primul Război Mondial 1914-1918, autoritățile țariste, i-a înlăturat pe monahii bulgari de la Căpriană, urmând ca aceștia să fie deportați în adâncul Rusiei⁶⁸⁸. În aceste condiții, la începutul anului 1917, aflând probabil de intențiile autorităților țariste, economul schitului Condrița – Vladimir, însoțit de câțiva călugări bulgari, cu susținerea egumenului Theofilact, luând cu dânsii de la Căpriană și Condrița o sumă mare de bani tănuită și o parte din tezaurul acestor așezăminte, fug în mare taină și ajung în cursul aceluiași an la mănăstirea Zograf de la Muntele Athos din Grecia⁶⁸⁹. În scurtă vreme datorită aportului său substanțial bănesc, a fost ales stareț al acestei mănăstiri, iar cu banii aduși din Basarabia a reconstruit, după un mare incendiu, locașul

⁶⁸³ М.И. Пуришкевич. Материалы, собранные гласным Бессарабского Губернского Земства. О землях, находящихся в Бессарабской губернии, именующихся приклоненными святым местам на Востоке. Часть II, Кишинев, 1910, с.390.

⁶⁸⁴ Zamfir C. Arbure. *Basarabia în secolul XIX*. Ediție de Ion și Tatiana Varta, Chișinău, 2001, p. 287. Aceleași informații preluate mai târziu de Nicolae Iorga (*Neamul românesc în Basarabia*, vol. 1, București, 1995, p. 170).

⁶⁸⁵ М.И. Пуришкевич. Материалы по управлению Бессарабскими заграничных духовных ведомств, часть III, Кишинев, 1911, с. 131-133. Angela Zubco. *Biserica în Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVII. Relațiile cu Muntele Athos*. Chișinău, 2001, Ed. Pontos, p. 175.

⁶⁸⁶ Visarion Puiu. *Mănăstirea Căpriană* // RSIABC, vol. XI, 1919, p. 20.

⁶⁸⁷ Gheorghe Postică. *Mănăstirea Căpriană (I)* // Destin Românesc, 1998, nr. 1, p. 21.

⁶⁸⁸ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 206.

⁶⁸⁹ Х.Темелски. Монашеското братство на Зографския манастир през 40-те и 50-те години на XX в. // *Светогорска обител Зограф*, София, том II, София, 1996, с. 164-168.

athonit, a înălțat un mare hotel în orașul Plovdiv și a fondat mănăstirea Ghermani, de lângă Sofia (Bulgaria)⁶⁹⁰.

În 1917 după înlăturarea monahilor bulgari mănăstirea Căpriana a fost scoasă de sub administrarea călugărilor athoniți și cu întreaga sa avere a fost încredințată spre diriguire unor stareți ruși, care în anul următor au supus unui jaf și mai cumplit Căpriana cu schitul ei Condrița, risipindu-i fără nici un control averile, încât către a doua jumătate a anului 1918, când mănăstirea trece sub controlul monahilor băștinași, din imensele sale bogății de odinioară nu a rămas aproape nimic⁶⁹¹.

Anexa 1.

Moșiile mănăstirii Căpriana până la 1916

Nr.	Moșia (satul)	Donatorul	Anul donării	Reîntărite ca moșiile Căprianei de către	Vândut, schimb, contracte de arendă	Izvorul
1.	Alexinți, „cu loc de moară și de piuă în pârâul Negru”, țin Orhei	Maria, fiica boierului Spancioc	(1551-1552) în domnia lui Ștefan Rareș. Reîntărit 1772 mai 31.	- vv. Ștefan Rareș; -Vv Alexandru Lăpușneanu la 11 aprilie 1559/1560 - vv Aron Tiranul (1591-1592) - vv. Ștefan Răzvan (1595) -Vv Radu Mihnea, 12 ian. 1617 -Vv Miron Barnoschi, 1626/1627. Feldmareșal Rumeanțev reîntărește		МЕФ, вол. I, док. 29, п. 74-77.; МЕФ, вол. I, док. 138, п. 310-313. Măn Căp, doc. 9. 11, p. 312-313. Mihail Paul, <i>Mărturii românești din Bulgaria și Grecia. Mărturii românești din Grecia</i> , în RSIBC, vol. XXII, Chișinău, 1933, p. 383–384. Măn. Căp. 2019, doc. 52, p. 338.
2.	Antonovca, țin Akkerman				Dat în arendă la 5 oct. 1866 pe 15 ani.	Măn. Căp., 2019, doc. 199-201
3.	Baurci-		1864		Moșie a măn.	Măn. Căp., 2019, doc.

⁶⁹⁰ Ibidem. *Mănăstirea Căpriana*, 2019, p. 199-200.

⁶⁹¹ A.Eșanu, V. Eșanu. *Mănăstirea Căpriana între anii 1914 și 1940* // Destin românesc, 2020, nr.2 (112), p. 64-78.

	Moldoveni				Dobrovăț: 1 febr. 1852 ⁶⁹² , 23 și 31 mai 1855 ⁶⁹³ Din 1864 intră în domeniul măn. Căpriană, până la 1873.	184, doc. 193, p. 484-486, doc. 194, p. 486-487.
4.	Băliceani (Буличаны)		11 aprilie 1559/1560 Reîntărit 1772 mai 31.	-Vv Alexandru Lăpușneanu. Feldmareșal Rumeanțev reîntărește		МЕФ, вол. I, док. 29, п. 74-77 . Мăn. Căp. 2019, doc. 52
5.	Besericeanii (Brețișcanii)		11 aprilie 1559/1560	-Vv Alexandru Lăpușneanu		МЕФ, вол. I, док. 29, п. 74-77 .
6.	Buda țin. Lăpușna (Будонешты)		9 iulie 1734. Reîntărit 1772 mai 31.	-Vv Constantin Mavrocordat Feldmareșal Rumeanțev reîntărește	Recensămintele populației Moldovei din 1772-1773. La 1800, 1804, 1805, 1808, 1809 atestată ca moșie a măn. Căp. Dat în arendă la 17 mai 1850 pe 4 ani.	MEF, вол. VII, партя I: p. 93. Мăn. Căп. 2019, doc. 52, doc.178 (anul 1850), doc. 67 (anul 6. Iul. 1800), doc. 70 (pt. 30 nov. 1800; doc. 76, p. 365-366; doc. 79-80, p. 367. (pt 1 iunie 1805, 1808); doc, 82, p. 367-368 (pt 26 iunie 1809); doc. 178.
7.	Căpriană				Recensămintele populației Moldovei din 1772-1773, 1774 Dat în arendă 22 martie 1849 pe 4 ani; 2 iulie 1853 pe 4 ani; 12 martie 1857 pe 4 ani	MEF, вол. VII, партя I: p. 97; partea II, p. 455. Мăn. Căп., 2019, nr. 176, 188,

⁶⁹² Mănăstirea Căpriană, 2019, doc. 184.

⁶⁹³ Mănăstirea Căpriană, 2019, doc. 193, p. 484-486, 194, p. 486-487.

					La 11 iunie 1873 satul trecut în competența Direcției de administrare a bunurilor statului din gub. Herson și Basarabia 1879 iulie 31 hotărnicirea moșiei, ca proprietate a măn. Căpriana	198, 202. Măn. Căp. 2019, doc. 203.
8.	Ciobanca slobozia			Din 1813, sunt încheiate contracte de arendă (pe 3 sau 5 ani) a unor posesiuni, în afară de pădure, între m. Căpriana și diferiți arendași . De exemplu la 15 oct. 1870 cu Eftimie Stepanov.	Dat în arendă 22 martie 1849 pe 4 ani; 2 iulie 1853 pe 4 ani; 12 martie 1857 pe 4 ani La 11 iunie 1873 satul trecut în competența Direcției de administrare a bunurilor statului din gub. Herson și Basarabia	Măn. Căpriana, 2003, p. 65., doc. 156, p. 303-305. Măn. Căpriana, 2019, doc. 176, 188, 198, 202.
9.	Ciorăști, țin Orhei		11 aprilie 1559/1560, reîntărit la 28 septembrie 1753. Reîntărit 1772 mai 31.	Alexandru Lăpușneanu întărește, Matei Ghica vv. Feldmareșal Rumeanțev reîntărește	Recensămintele populației Moldovei din 1772-1773 Dat în arendă la 17 mai 1850 pe 4 ani.	МЕФ, вол. I, док. 29, п. 74-77 . MEF, вол. VII, партя I: p. 93. Măn. Căp. doc. 52, p. 338 Măn. Căp., 2019, doc. 36, doc. 178.
10	Ciorna, țin Orhei				Recensămintele populației Moldovei din 1772-1773	MEF, вол. VII, партя I: p. 83
11	Condrița slobozia			Înc. sec. XVI, 1743	Recensămintele populației Moldovei din 1772-1773 Dată în arendă în mai 1853 pe 4 ani	MEF VII, partea I, p. 97. Măn.Căp., 2019, doc. 187-188.
12	Conojeni	Danie de la Miron Brad,	26 dec. 1811	Părți din ocină		Ciocanu Sergius,

		fiul Ilincăi, fata lui Tudor Brad				<i>Mănăstirea de pe Vișnevăț și Căpriana – așezăminte monastice distincte. Poiene și prisăci, în Tyragetia. vol. 1 [XVI], nr. 2, p. 41. Măn. Căp. 2019, doc. 93, 97.</i>
13	Delnița		11 iunie 1873	Un teren agricol		Пуришкеви ч М. О землях, находящих ся в Бессарабск ой губернии, имеющихся преклоненн ых святым местам на Востоке. Часть II, Кишинев, 1910, с. 88.
14	Dumeni (Думешты)		11 aprilie 1559/1560. Reîntărit 1772 mai 31.	Alexandru Lăpușeanu întărește. Feldmareșal Rumeanțev reîntărește		МЕФ, вол. I, док. 29, п. 74-77 . Мăn. Căp. doc. 52, p. 338
15	Drăgușeni, țin Lăpușna Drăgușenii Vechi	Carp, fiul lui Ioniță Brad Danie de la Miron Brad, fiul Ilincăi, fiica lui	17 februarie 1747, se reîntărește 22 iunie 1750 26 dec. 1811	„o bucată de loc rămasă de la tatăl lui din satul Drăgușeni” Părți din moșie		Ciocanu Sergius, <i>Mănăstirea de pe Vișnevăț și Căpriana – așezăminte monastice distincte. Poiene și prisăci, în Tyragetia. vol. 1 [XVI], nr. 2, p. 40-41.</i>

		Tudor Brad				Măn. Căp.2019, doc. 33, 93, 95.
16	Glăvășanii (Глаушены)		11 aprilie 1559/1560. Reîntărit 1772 mai 31.	Alexandru Lăpușeanu întărește. Feldmareșal Rumeanțev reîntărește		МЕФ, вол. I, док. 29, п. 74-77. Măn. Căp.2019, doc. 52, p. 338
17	Horești (Горешты)					Măn. Căp. 2019, doc. 158, din 30 iunie 1837
18	Horotca, țin Lăpușna	Carp, fiul lui Ioniță Brad	17 februarie 1747, se reîntărește 22 iunie 1750	„o bucată de loc din moșia Horotca”		Ciocanu Sergius, <i>Mănăstirea de pe Vișnevăț și Căpriana – așezăminte monastice distincte. Poiene și prisăci, în Tyragetia.</i> vol. 1 [XVI], nr. 2, p. 40. Măn. Căp.2019, doc. 33, 95.
19	Horodiște (Городище), ocolul Bâcului, țin. Orhei-Lăpușna (azi r-n Călărași)		Întărit 1772 mai 31	Feldmareșal Rumeanțev reîntărește. Recensămintele populației Moldovei din 1772-1773	Dat în arendă la 17 mai 1850 pe 4 ani. Vândut la mezat 7 sept. 1873 ca moșie a măn. Căpriana (Пуришкевич М. <i>О землях, находящихся в Бессарабской губернии, имеющих преклоненных святым местам на Востоке. Часть II, Кишинев, 1910, с. 55</i>)	MEF, вол. VII, партя I: p. 93. Măn. Căp, 2019, doc. 52, doc. 178.
20	Horodiște, Schit. Stânca, „скала” de pe Nistru, țin		1864		La 1 sept. 1850 proprietatea măn. Dobrovăț. Din 1864 încorporată în domeniul măn.	Măn. Căp., 2019, doc. 181, p. 462-463.

	Orhei (azi r-nul Rezina)				Căpriană, până în 1873.	
21	Lozova, țin. Orhei		11 aprilie 1559/1560 Reîntărit 1772 mai 31.	Alexandru Lăpușneanu întărește. Feldmareșal Rumeanțev reîntărește	Recensămintele populației Moldovei din 1772-1773. La 14 apr. 1811 e proprietatea măn. Căp. Dat în arendă la 1 sept. 1850 pe 4 ani; sept. 1854	МЕФ, вол. I, док. 29, п. 74-77. МЕФ, вол. VII, партя I: p. 95. <i>Мăn. Căp. 2019, doc. 52, p. 338, doc. 87, p. 370-371, doc. 180, doc.190</i>
22	Lozova (Лозовское угодие)		1873		Un teren agricol din moșia	Пуришкевич М. <i>О землях, находящихся в Бессарабской губернии, имеющих преклоненных святым местам на Востоке.</i> Часть II, Кишинев, 1910, с. 388-389.
23	Lucenii (Лусены)		11 aprilie 1559/1560 Reîntărit 1772 mai 31.	Alexandru Lăpușneanu întărește. Feldmareșal Rumeanțev reîntărește		МЕФ, вол. I, док. 29, п. 74-77. Мăn. Căп. doc. 52, p. 338
24	Maiac	Danie de la Miron Brad, fiul Ilincăi, fata lui Tudor Brad	26 dec. 1811	Părți din ocină		Ciocanu Sergius, <i>Mănăstirea de pe Vișnevăț și Căpriană – așezăminte monastice distincte. Poiene și</i>

						<i>prisăci</i> , în Tyragetia. vol. 1 [XVI], nr. 2, p. 41. Măn. Căp. doc. 93, p. 374.
25	Malcoci		Întărit 1772 mai 31.	Feldmareșal Rumeanțev întărește	Recensămintele populației Moldovei din 1772-1773. La 26 oct.1802, 18. oct. 1809 e proprietatea măn. Căp. În 30 aug. 1821 satul dat în arendă pe 3 ani lui Matei Crupenski (Măn. Căp. 2019, doc. 133) Dat în arendă la 16 martie 1850 pe 3 ani; în mai 1853 pe 4 ani	MEF, вол. VII, партя I: p. 97. Măn. Căp.2019, doc. 52, p. 338; doc. 73, p. 363 doc. 83, p. 368. Măn Căp. 2003, doc. 177, 187
26	Meșniceni					Măn. Căp., 2019, doc. 158, din 30 iunie 1837
27	Miclăușeni		11 aprilie 1559/1560. Reîntărit 1772 mai 31.	Alexandru Lăpușeanu întărește. Feldmareșal Rumeanțev reîntărește	Recensămintele populației Moldovei din 1772-1773. Dat în arendă la 31 ianuarie 1851 pe 4 ani; aprilie 1855 pe 4 ani.	MEF, вол. I, док. 29, п. 74-77. Măn. Căp. doc. 52, p. 338. MEF, вол. VII, партя I: p. 94. Măn. Căp., 2019, .nr. 182, 192
28	Nimoreni				29 iulie 1814 cumpărată o vie „de pe moșia măn Căpriana”.	Tomescu C., <i>Diferite știri ...</i> . În: AB, 1936, nr. 1, p. 25. Dosar

						333/1814
29	Oneștii		11 aprilie 1559/1560	Alexandru Lăpușneanu întărește		МЕФ, вол. I, док. 29, п. 74-77 .
30	Parcani (Părcanile, Парканы), țin. Orhei				În recensământul din 1817 moșie a măn. Căpriana 1835 ianuarie contract pe 4 ani Vândut la mezat 7 sept. 1873 ca moșie a măn. Căpriana (Пуришкевич М. О землях, находящихся в Бессарабской губернии, имеющих преклоненных святым местам на Востоке. Часть II, Кишинев, 1910, с. 55).	Халиппа И.Н. Труды том 3, 1907, с. 124. Мăn. Căp., 2019, doc. 155. Dosar nr. 111/1815, în AB, 1936, 2-3, p. 52. Doc. Căpriana, 158, din 30 iunie 1837. Purișkevici, tabel Măn. Căp., 2018, nr.186.
31	Pănășești				Pe la 1823 aici era vechil al mănăstirii Ioniță Zăgăreanu	Mihail Paul. Mărturii de spirit. Rom. din Bas, Chișinău, 1993, p. 269-270.
32	Păpăuții (Păpăuți, Рорăuți, Попешты), țin. Orhei, pe pârâul Negru		11 aprilie 1559/1560.	întărește vv Alexandru Lăpușneanu 1626 reîntărit hotarul de Miron Barnoschi vv. 1627 dec. 5 reîntărit de Alexandru Cuconul 1629 dec. 5 Reconfirmat m. Căpr. de Eustratie	În recensământul din 1817 moșie a măn. Căpriana 1835 ianuarie contract pe 4 ani Vândut la mezat 7 sept. 1873 ca moșie a măn. Căpriana (Пуришкевич М. О землях, находящихся в Бессарабской губернии, имеющих преклоненных	МЕФ, вол. I, док. 29, п. 74-77) . Халиппа И.Н. Труды том 3, 1907, с. 124. Мăn. Căp., 2019, doc. 11, 12, 52, 155, 158.

			Întărit 1772 mai 31.	Dabija vv 16 ianuarie 1662 Reîntărit de contele Rumeanțev	<i>святым местам на Востоке. Часть II, Кишинев, 1910, с. 55)</i>	Berechet Șt. Măn. Căpriană, În CMIB; an II, 1928, p. 101-103. Dosar nr. 111/1815, în AB, 1936, 2-3, p. 52.
33	Valea Păuleștilor		Radu Mihnea voievod		<i>Domnul țării confirmă la 28 aprilie 1617 cumpărătura lui Marcu Mendarii de la mănăstirea Căprina „bucată di loc din moșia” Păuleștilor în hotar cu Pitușca</i>	ANRM, F.37, inv 1, d.72, f.26- 27. Copie Măn. C, doc. 10, p. 312
34	Pârjolteni (Pârjoltenii, Прежолтены)		11 aprilie 1559/1560. Reîntărit la 31 mai 1772	Alexandru Lăpușneanu întărește. Reîntărit de contele Rumeanțev	Recensămintele populației Moldovei din 1772-1773 Dat în arendă la 17 mai 1850 pe 4 ani.	МЕФ, вол. I, док. 29, п. 74-77 . МЕФ, вол. VII, партя I: p. 93. Măn. Căp. 2019, doc. 52, doc.178.
35	Pitușca				Moșie a măn Căp. la 16 mai 1833, 30 iunie 1837	Măn. Căp., doc. 158,
36	Purcarii, (Поркары, jud. Cetatea Albă) „la fântâna Purcarilor cu iaz și toate gârlele Fătului, Fincova și Pepelii, unde cade în balta Copanca”		11 aprilie 1559/1560. Reîntărit la 31 mai 1772, 14 februarie 1773.	Vv Alexandru Lăpușneanu Reîntărit de contele Rumeanțev	În recensământul din 1817 moșie a măn. Căpriană 1830, august 13. - Condițiile pentru bulgarii care doresc să se stabilească cu traiful pe moșia Purcari, proprietate a mănăstirii Căpriană Măn. Căp. 2019, doc.147.) Dat în arendă la 22 oct. 1855 pe 4 ani. 1879 iulie 31	Халиппа И.Н. Труды том 3, 1907, с. 179. МЕФ, вол. I, док. 29, п. 74-77. ANRM. F. 220, R. 3, D. 6. Doc. C .nr. 197. Măn.Căp., 2019, doc.

					hotărnicirea moșiei, ca proprietate a măn. Căpriană	52, 55, 197. Măn. Căp. 2019, doc. 203.
37	Răscăești				În recensământul din 1817 moșie a măn. Căpriană 1879 iulie 31 hotărnicirea moșiei, ca proprietate a măn. Căpriană	Халиппа И.Н. Труды том 3, 1907, с. 179. Măn. Căp. 2019, doc. 203.
38	Rusăști, țin Lăpușna					Tomescu C. <i>Diferite știri din Arhiva Consiliului eparhial Chișinău</i> , în AB 1932, nr. 4, p. 285-286
39	Sadova		11 aprilie 1559/1560. Reîntărit la 31 mai 1772	Alexandru Lăpușneanu vv. Feldmareșal Rumeanțev reîntărește	Recensămintele populației Moldovei din 1772-1773 Dat în arendă la 22 mai 1850 pe 4 ani.	МЕФ, вол. I, док. 29, п. 74-77. МЕФ, вол. VII, партя I: p. 94. Măn. Căp. 2019, doc. 52, doc. 179
40	Sângera		13 aug. 1817, moșia era a măn. Căpriană			ANRM, F.205, inv. 1, d. 1938, f. 1- v, r.
41	Scoreni		1772, mai 31	Feldmareșal Rumeanțev întărește	Recensămintele populației Moldovei din 1772-1773 În 30 aug. 1821 satul dat în arendă pe 3 ani lui Matei Crupenski (Măn. Căp. 2019, doc. 133) Dat în arendă la 16 martie 1850 pe 3 ani; mai 1853, pe 4 ani.	МЕФ, вол. VII, партя I, p. 97. Măn. Căp., 2019, doc. 52, 175, 177 din 22 martie 1849, doc. 187

					Vândut la mezat 7 sept. 1873 ca moșie a măn. Căpriana	Пуришкевич М. О землях, находящихся в Бессарабской губернии, имеющих преклоненных святым местам на Востоке. Часть II, Кишинев, 1910, с. 55
42	Sinești	călugărul Ghedeon		O parte din moșia Sinești	1817, aug. 7, vechil al părții mănăstirii a moșiei Sinești era Constantin Sterpu	ANRM. F.205, R.1, D. 1951, f.1. (Mănăstirea Căpriana, 2019, p. 107, doc. 116, p. 393.)
43	Stolniceni				23 febr. 1812 judecată între măn Căp. și răzeșii din Stolniceni în privința unor părți	Măn. Căp. 2019, doc. 97, p. 375-376.
44	Șendreni, țin. Iași	Ion Bedreaga, fiul lui Vasile Bedreagă, popă din Țuțora	20 febr. 1711, reîntărit 15 mai 1730, 25 iulie 1760 și 3 august 1775	„partea sa din sat în Șendreni ot ținut Iași”, Se concretizează: „pe a treia parte din sat din Șendreni, dania lui Ion Bedreagă”		ANRM. F. 220, R. 1, D. 832. (Măn C, doc. 23, p. 323, doc.27, p. 325, doc. 42, p. 332-333) Întăitură din 1730 mai 15 „cu iaz” (în MEF, 8, d.73). Măn.Căp., 2019, doc. 44, 59
		Un grup de	1779	„Partea lor, cu vad,	12 dec. 1804 m. m. părți din moș.	

		proprietari Vasile Triboiu	20 iunie 1780	<i>și iazuri, și cu pomi din câmpu cu țarină, și din păduri, și cu tot venitul”</i> (ANRM, f.220, r.1, d. 515). <i>„Parte din bătrânul Săbor”</i> a moș. Șendreni (ANRM f. 220, r.1, d. 520)	Șendreni e proprietatea măn. Căp. 23 iunie 1814 partea de moșie din Șendreni dată în arendă pe 5 ani (Măn. Căp. 2019, doc. 113) 1848 mai 19 parte s. Șendreni a măn. dată în arendă pe 4 ani, la 21 octombrie 1855 pe 3 ani.	Măn.Căp., 2019, doc 158, din 30 iunie 1837 Măn. Căp., 2019, doc. 195. Măn. Căp., 2019, doc. 61, p. 344- 345; doc. 78, p. 366; doc. 92, p. 373-374. Măn. Căp., 2019, doc.62, p. 345. Măn.Căp. 2019, doc. 171, 195.
45	Toderești, țin. Lăpușna (Тодорешты)	boierul Stroici	1597 mai 26. Reîntărit 1772 mai 31.	Ieremia Movilă vv dă hrisov de dăruire măn. Căpriană. Feldmareșal Rumeanțev reîntăre	13 aug. 1817, moșia era a măn. Căp. (Măn. Căp., 2019, doc. 117)	Bezviconi Gh. <i>Boierime Moldovei dintre Prut și Nistru,</i> vol. I, Buc., 1940, p. 282-283. 1765 nov. 26. (Gh. Ghibănescu. <i>Impresii și note din Basarabia;</i> Chișinău, 2001, p.324, doc. 14. Măn. Căp.

						2019, doc. 52, p. 338.
46	Ulmu				La 1811 aug. 24 parte din sat cu fânețe și acolo oameni ai mănăstirii (vecini)	Măn. Căp., doc. 90, p. 372.
47	Vărzărești (Вержишканы ?)		Întărit 1772 mai 31.	Feldmareșal Rumeanțev reîntărește	1812 se hotărăște satul mănăstirii, aducându-se de Sofronie eg, măn. doc. vechi încă de la Patru vv, ctitorul măn. (Tomescu C. Diferite știri, în AB, 1933, 5, nr. 1, p. 26.)	Măn. Căp. 2019, doc. 52, p. 338. Măn. Căp., 2019, 158, din 30 iunie 1837
48	Visterniceni	vv. Ștefan cel Tânăr serdarului Drace	12 febr. 1525 9 mai 1725 3 decembrie 1772	„O jumătate din moșia Visternici de pe Bâc” Uricul de la Mihai Racoviță voievod, o jum. de moșie și o jum. de vad de moară pe Bâc lângă târgul Chișinăului (satul Visterniceni), care rămăsese fără stăpân după moartea serdarului Drace	1732-1772. Se confirmă proprietatea măn Căp. pe o jum de sat Visterniceni . În 1772 dec. 3 mănăstirea Căpriană schimbă cu spătarul Constantin Râșcanu o jumătate de sat din Visternici pe Bâc, pe o jumătate de vad, jumătate din iaz și o sută de știubeie de albine	Măn. Căp., 2019, doc. 5, p. 3-7, doc. 53, p. 339. MEF, vol. VIII, p. 90-91; vezi și doc. din 21 aprilie 1732, 21 iulie 1745 (Eșanu A. Chișinău. File de istorie, Chișinău, 1998, p. 156) MEF, vol. 9, doc. 2-3, p. 233-234.
49	Vornicenii		11 aprilie 1559/1560. Reîntărit 1772 mai 31.	Alexandru Lăpușeanu întărește. Feldmareșal Rumeanțev reîntărește	Recensămintele populației Moldovei din 1772-1773, 1774. Dat în arendă la 22 oct. 1855 pe 4 ani.	МЕФ, вол. I, док. 29, п. 74-77 . Măn. Căp. doc. 52, p. 338, doc. 196, p. 489-491. MEF, вол. VII, партя I: p. 95.; partea II, p.

						429.
50	Zăpeni		11 aprilie 1559/1560. Reîntărit 1772 mai 31.	Alexandru Lăpușeanu întărește. Feldmareșal Rumeanțev reîntărește		МЕФ, вол. I, док. 29, п. 74-77). Мăn. Căp. doc. 52, p. 338. Doc. măn. Căpriana, nr. 196, din 1855 oct, 22

Alte proprietăți ale Căprianei

Mori :

- La 12 februarie 1525, Ștefan vv (cel Tânăr) dă „*giumătate de Visternici ce-i de cee parte de Bâc, giiumătatea ce din sus cu heleșteu și cu moară...*”⁶⁹⁴.
- 1551-1552 de la Maria, fiica lui Spancioc¹² (din doc. 12 ianuarie 1617) „..., *satul numit Alexinții...*”⁶⁹⁵ și **cu loc de mori și de piue pe Pârăul Negru, din ținutul Orheiului...**⁶⁹⁶.
- 5 decembrie 1629, Alexandru Coconul voievod întărește : „...*satul Popăuții, ce easte în ținutul Orheiului pe pârăul Ciornii, căruia și moara am lăsat la aceste case de la acest sat aceștii sfinte mănăstiri de mai sus scrisă. Care danie și miluire au văzut domnia me precum că o au avut din ispisocul lui Miron Barnovschi Movila voevod. Și această mănăstire ce s-au pustiit să aibă a face moară pe acest pârău Ciorna, unde au fost avut moară și să fie în purtarea ei de grijă moara neștrămutat ...*”⁶⁹⁷. (Aceiași poruncă, dar, de astă dată de la Iustratie Dabija vv din 16 ianuarie 1662 „...și să facă acei oameni moară sfintei mănăstiri pe gârla Ceorna (Neagra) ca să fie acea moară la hotar și să aibă ei grijă de acea moară”⁶⁹⁸)
- la 9 mai 1725, **o moară în Bâc**, lângă Chișinău de la serdarul Drace⁶⁹⁹.
- 1747 (7255), februarie 17. Danie făcută mănăstirii Căpriana de Carp, fiul lui Ioniță Brad, pentru o bucată de loc din moșia Horotca și a unei bucați de loc din satul Drăgușeni, ambele **cu vad de moară**⁷⁰⁰.
- 2 septembrie 1754. Mănăstirea Căpriana posedă la Visterniceni **un iaz cu o moară**⁷⁰¹.
- 3 decembrie 1772. Mănăstirea Căpriana schimbă cu spătarul Constantin Râșcanu o jumătate de sat din Vistirnici pe Bâc, **pe o jumătate de vad, jumătate din iaz** și o sută de știubeie de albine⁷⁰²
- 1787. „**Un vad mare de moară și la Miclăușeni-Lăpușna, pe apa Bucovățului, pe care îl arenda în 1787, pe vremea iegumenului Constantie**”. (docar nr. 215/1813)⁷⁰³.
- 11 iunie 1779 din satul Șendreni, ținutul Iași „**cu vad de moară și iaz**”⁷⁰⁴.
- 18 octombrie 1809 îngăduință dată de egumenul măn. Căp. lui Condi **de a construi o moară** pe pârăul de lângă schitul Condrița⁷⁰⁵.
- 12 decembrie 1818. Contract de dare în arendă pe viață lui Emandache Brad și fiilor săi din Drăgușeni județul Orhei a unei **piuă pentru sucmane pe gârla Horotcă**, proprietate a mănăstirii Căpriana, cumpărată de la Zaharia Ursachi⁷⁰⁶.

⁶⁹⁴ Reconstituit după actul din 20 martie 1801 (MEF, vol. XII, doc. 11, p. 50-54)

⁶⁹⁵ Textul e șters aproximativ 12 litere.

⁶⁹⁶ MEF, vol. I, doc. 138, p. 310-313.

⁶⁹⁷ Ștefan Berechet. *Mănăstirea Căpriana* // Comisiunea Monumentelor Istorice. Secția din Basarabia, Anul II, Chișinău, 1928, p.101-102.

⁶⁹⁸ Ibidem, p.101-102.

⁶⁹⁹ MEF, vol. 8, p. 90-91 și 21 iul. 1745 (Eșanu A. *Chișinău. File de istorie*, Chișinău, 1998, p. 156).

⁷⁰⁰ Sergius Ciocanu. *Mănăstirea de pe Vișnevăț și Căpriana – așezăminte monastice distincte. Poiene și prisăci* // Tyragetia. vol. 1 [XVI], nr. 2, p. 40.

⁷⁰¹ În doc. 8 sept. 1800 (A. Eșanu. *Chișinău. File de istorie*, 1998, p. 152-161).

⁷⁰² MEF, vol. 9, doc. 2-3, p. 233-234.

⁷⁰³ C. Tomescu. *Diferite știri din Arhiva Consiliului Eparhial – Chișinău* // AB, 1933, nr. 4, p. 316.

⁷⁰⁴ MEF, vol. X, doc. 61, p. 93.

⁷⁰⁵ *Mănăstirea Căpriana*, 2019, doc. 83, p.368.

- 1852, ianuarie 27. Contract de arendă pe un termen de 5 ani, încheiat între arhimandritul mănăstirii Căpriană Meftodie și Afanasii și Nicolai Starikov pentru **două mori pe Bâc**, ce aparțin mănăstirii Căpriană⁷⁰⁷.

Tigani (robi):

- 11 aprilie 1560, Alexandru Lăpușeanu: „... și **patru sălaș de țigani**, anume: Petrea cu fimeia și cu copiii lor, și Ioan cu fimeia și cu copiii lor, și Dragan cu fimeia și cu copiii lor, și Vlad cu fimeia și cu copiii lor”⁷⁰⁸.
- 17 ianuarie 1660 se întăresc **niște țigani** mănăstirea Căpriană⁷⁰⁹.
- 28 mai 1667 înțelegere dintre mănăstirea Căpriană și mănăstirea Bistrița cu privire la **niște țigani** „...noi ne-am tocmărit și ne-am împăcat cu egumenul de la mănăstiri de la Bistrița(a) pentru un sălaș de țigani cari sălaș Țiganca au fostu de la noi și țiganul de la Bistrița(a), deci dintr-acest sălaș s-au făcut patru fii și doaoă fete, deci doi Fetanul Vas(i)li și cu frate-său cu Mozoiu și soru-sa s-au vinit în partea mănăstirii Bistrița”⁷¹⁰.
- [1724 (7232), iulie 1]. - Carte domnească de la Mihail Racoviță voievod, prin care mănăstirii Căpriană i se întăresc **niște țigani**⁷¹¹.
- 5 martie 1755. Carte domnească de Matei Ghica voievod, prin care mănăstirii Căpriană i se întăresc **niște țigani**⁷¹².
- 27 mai 1760 judecată de împărțire a țiganilor mănăstirii Căpriană cu alți proprietari⁷¹³.
- 24 iunie 1762. O învoială de împărțeață de robi țigani între Iancul Greceanu, fost mare paharnic, și chir Acachie, egumenul mănăstirii Dobrovăț și mănăstirea Căpriană⁷¹⁴.
- 9 ianuarie 1765. Zmarandei Racoviță, jupâneasa răposatului medelnicer Neculai Racoviță, care dăruiește mănăstirii Căpriană un copil țigan Vasile⁷¹⁵.
- 1767 decembrie 4. **Pentru o împărțire de țigani între** Iancul Greceanu, fost mare paharnic, și chir Acachie, egumenul mănăstirii Dobrovăț și mănăstirea Căpriană, căreia i-au revenit 15 țigani⁷¹⁶.
- 1780, decembrie 20. - Carte de danie mănăstirii Căpriană a 5 țigani, dați de la Nastasia, soția marelui vistiernic Iordache Costache Venin, pentru **sufletul soțului ei**⁷¹⁷.
- 1781, februarie 9. - Zapis de învoială dintre Iancul Greceanu, fost mare paharnic, și chir Acachie, egumenul mănăstirii Dobrovăț, **pentru o împărțire de țigani** cu mănăstirea Căpriană⁷¹⁸.
- 13 și 18 noiembrie 1803. **Țiganii** mănăstirii Căpriană⁷¹⁹.
- 1774. În satul Cornova era „**Constandin, țigan a Căprienii**”⁷²⁰.
- 1774. În satul Vorniceni era „**Luchian, țigan**” al Căprianiei⁷²¹.
- 15 noiembrie 1809 țiganii Căprianiei și Dobrovățului⁷²².
- 1813 septembrie 14 Cererea țiganului mănăstirii Căpriană Nistor Cobzar de a i se permite căsătoria a doua⁷²³.
- 1818, ianuarie 15, 26. - Rugămintea Mitropolitului Gavriil către guvernatorul civil al Basarabiei pentru a restitui **mănăstirii Căpriană țiganii luați cu forța de către boierul Russet**⁷²⁴.
- **1818, februarie 3.** - Scrisoarea arhimandritului Chiriil de la mănăstirea Curchi pentru o țigancă Zoița a mănăstirii Căpriană, măritată cu țiganul Toma Bohan al mănăstirii Curchi⁷²⁵.
- 1828, iulie 5. - Raport al Casei economicești a Eparhiei Chișinăului Înalț Preasfințitului Dimitrie, prin care se cere întoarcerea la mănăstirea Căpriană a unei țigance, date cândva mănăstirii Curchi⁷²⁶.

⁷⁰⁶ Mănăstirea Căpriană, 2019, doc. 124, p. 398-399.

⁷⁰⁷ Mănăstirea Căpriană, 2019, doc. 183, p. 466.

⁷⁰⁸ MEF, vol. I, Chișinău, 1961, p. 74-77, doc. 29.

⁷⁰⁹ Mănăstirea Căpriană, doc. 15, p. 315.

⁷¹⁰ Arhivele Statului, București, Fondul Mănăstirea Sfântul Sava din Iași, XXIV/10.

⁷¹¹ Mănăstirea Căpriană, 2019, doc. 25, p. 324.

⁷¹² Mănăstirea Căpriană, 2019, doc. 39, p. 331.

⁷¹³ Mănăstirea Căpriană, 2019, doc. 43, p. 333-334.

⁷¹⁴ MEF, vol. X, doc. 77, p. 113-114.

⁷¹⁵ L.T. Boga Documente basarabene. Vol. III. Testamente și danii (1672-1858), Chișinău, 1929, p. 12, doc. IX.

⁷¹⁶ MEF, vol. X, doc. 77, p. 113-114.

⁷¹⁷ MEF, vol. X, doc. 74, p. 108. Mănăstirea Căpriană, 2019, p. 162-163.

⁷¹⁸ MEF, vol. X, doc. 77, p. 113-114.

⁷¹⁹ Mănăstirea Căpriană, 2019, doc. 74, p. 364.

⁷²⁰ MEF, VII, partea II, p. 405.

⁷²¹ MEF, VII, partea II, p. 429.

⁷²² Mănăstirea Căpriană, 2019, doc. 84, p. 369.

⁷²³ Mănăstirea Căpriană, 2019, doc. 111, p. 390.

⁷²⁴ Mănăstirea Căpriană, 2019, doc. 120, p. 396; doc. 121, p. 396-397.

⁷²⁵ Mănăstirea Căpriană, 2019, doc. 122, p. 397.

⁷²⁶ Mănăstirea Căpriană, 2019, doc. 143, p. 419-420.

Heleștee, iazuri, vaduri, bălți, gârle:

- La 12 febr. 1525 Ștefan vv (Rareș) dă „giumătate de Visternici ce-i de cee parte de Bâc, giumătatea ce din sus **cu heleșteu** și cu moară...”⁷²⁷
- 11 aprilie 1560, Alexandru Lăpușeanu „... *Purcarii, la fântâna Purcarilor, și cu un iezăr și toate gârlele Fătului, și Fincova, și Pepelii, unde cade în balta Copanca ... și vadul Ciorăștii ...*”⁷²⁸.
- 26 octombrie 1754 Matei Ghica vv dă „... *O anaforă din anu [1754], oc[tom]v[rie] 26, hotărând, ca și med[elni]c[erul] Constandin să-ș facă moară în iazul Căprienii și peștile să-i împartă în doai*”⁷²⁹.
- 1772, decembrie 3. Mănăstirea Căpriană schimbă cu spătarul Constantin Râșcanu o jumătate de sat din Visternici pe Bâc, **pe o jumătate de vad, jumătate din iaz** și o sută de știubeie de albine.⁷³⁰
- 1773 (7281), februarie 14. Cetatea Bender. - Zapis de imunitate de la comandantul orașului Bender, colonelul Robinder, prin care se interzice impozitarea proprietăților mănăstirii Căpriană, a satului Purcari și **lacului Corceval**⁷³¹.

Vii:

- 11 aprilie 1560, Alexandru Lăpușeanu „... și **trii fâlci de vie la Cotnar**...”⁷³²
- 1855 iulie 5, contract de arendă a livezilor și viilor din moșia Malcoci (podgoria „Cernătura” cu 2000 tufe; „Chiștelnița” cu 800 tufe; loc lângă s. Malcoci – 600 tufe)⁷³³

Păduri, poiene:

- 1747 (7255), februarie 17. Danie făcută mănăstirii Căpriană de Carp, fiul lui Ioniță Brad, pentru o bucată de loc din moșia Horotca și a unei bucăți de loc din satul Drăgușeni, ambele cu vad de moară, **parte din pădure, și din poiene**⁷³⁴.
- În 1812 Mănăstirea Căpriană avea în stăpânire moșiile Scorenii, Malcocii și Sadova. Pădurile de pe aceste moșii se dădeau în arendă cu preț mare și pe mai multă vreme. În anul 1812 însă Exarhiceasca Dicasterie “luând aminte că tăierea pădurilor pentru neguțitorie iaste de pagubă mănăstirii pe mulți ani, de aceasta au hotărât ca mai bine cu preț mai mic decât cu mare, și pe puțină vreme”. Deci nu i s-a îngăduit tăierea rasă. În păduri locuitorii făceau căruțe și alte lucruri de lemn. Loc de fânaș și de arat era prea puțin. Dar, observă starețul Sofronie, că “mai ales pohanții neîncetat fac stricăciune cu facerea căruțelor, a cărbunilor și a altor lucruri”⁷³⁵.
- 1823, septembrie 24. - Scrisoarea lui Ioniță Zăgăreanu, vătavul mănăstirii Căpriană, prin care comunică arhimandritului Serafim, că arde **pădurea mănăstirii**, că locuitorii din satul Pănăsești dau dijma vinului și că oamenii din sat nu sar să stingă focul⁷³⁶
- 1832, februarie 4. Mănăstirea Căpriană. - Raportul Arhimandritului Gavriil către Dicasterie cu privire la problema hotarelor **pădurii mănăstirii Căpriană de lângă satul Ulmu**⁷³⁷.
- 1849, martie 22. Chișinău. - Contract de arendă încheiat între arhimandritul Mefodie și negustorul Anastasii A. Kaiserli pentru un sector de **pădure de pe moșia Scoreni, proprietate a mănăstirii Căpriană**, cu scopul efectuării unor tăieri de pădure⁷³⁸.
- 1853, ianuarie 20. - Contract de arendă încheiat între arhimandritul mănăstirii Căpriană, Mefodie, și Suher Zemvelevici cu fiul Moșco pentru **un sector de pădure de pe moșia satului Căpriană, proprietate a mănăstirii**⁷³⁹.

Alte averi:

- 1772, decembrie 3. Măn. Căpriană obține **100 de stupi de albine** cedând o jumătate din Visterniceni⁷⁴⁰
- 1773, februarie 28. Iași. - Conte Rumeanțev, comandantul armatei rusești, poruncește departamentelor pământene din Principatul Moldovei, ca mănăstirea Căpriană să fie scutită de darea a **o mie de vedre de vin, cinci sute oi și cinci sute de stupi**⁷⁴¹.

⁷²⁷ Reconstituit după actul din 20 martie 1801 (MEF, vol. XII, doc. 11, p. 50-54).

⁷²⁸ MEF, vol. I, Chișinău, 1961, p. 74-77, doc. 29.

⁷²⁹ Rezumat din documentul de la 8 septembrie 1800 (*Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 38, 69)

⁷³⁰ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc.53, p. 339.

⁷³¹ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 55, p. 341.

⁷³² MEF, vol. I, Chișinău, 1961, p. 74-77, doc. 29.

⁷³³ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 177, p. 455.

⁷³⁴ Sergius Ciocanu. *Mănăstirea de pe Vișnevăț și Căpriană – așezăminte monastice distincte. Poiene și prisăci* // Tyragetia. vol. 1 [XVI], nr. 2, p. 40.

⁷³⁵ Constantin Tomescu. *Diferite știri din arhiva Consiliului Eparhial* // AB, 1932, nr. 4, p. 12-14. Rezumat

⁷³⁶ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 139, p.413.

⁷³⁷ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 152, p. 426-427

⁷³⁸ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 175, p. 449-450.

⁷³⁹ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc. 185, p. 468-469.

⁷⁴⁰ *Mănăstirea Căpriană*, 2019, doc.53, p. 339.

Anexa 2.

Documentele și materialele în care sunt trecute principalele proprietăți ale mănăstirii Căpriană (sec. XV-XIX)

Nr	1559/1560 ⁷⁴²	1754 ⁷⁴³	1772 ⁷⁴⁴	1772-1773 ⁷⁴⁵	1803 ⁷⁴⁶	1817 ⁷⁴⁷	1873 ⁷⁴⁸
1	Lozova	Lozova	Lozova	Lozova	Lozova	Lozova	Lozova
2	Prejolteni	Prejolteni	Prejolteni	Părăjolteni	Părjolteni	Perjolteni	Părjolteni
3	Onești	Onești				slobozia Onești	
4	Sadova	Sadova	Sadova	Sadova	Sadova	Sadova	Sadova
5	Bălțiceani	Bălțiceani	Buliceni				
6	Luceani	Luceani	Luceni,				
7	Dvorniceani	Dvorniceani	Vorniceni	Vorniceni	Vorniceni	Vorniceni	Vorniceni
8	Dumeani	Dumeanii	Dumeni				
9	Glăvășani	Glăvășani	Glăușeni				
10	Besericeani	Bețișcani	Verjișcani				
11	Părcanii de Jos la fântâna Purcarului	„în jos Purcarii, la fântâna Purcarilor și cu un iezăr și toate gârlele Fătului, și Fincova, și Pepelii, unde cade în balta Copanca”	Purcari				Purcari
12		Miclăușeni	Miclașeni	Micleușeni	Micleușeni	Micleușeni	Mecleușeni
13		Zăpenii	Zăpeni				
14		și toate părțile satului Popăuți	Popești		Popăuți	Popăuți	Popăuți
15		Alexinții,	Alexinți				
16		vadul Ciorăști	Ciorăști	Ciorăști	Ciorăști	Ciorăști	Ciorăști
17			Scoreni	Scoreni	Scoreni	Scoreni	Scoreni
18			Malcoci	Malcociul	Malcoci	Malcoci	Malcoci
19			Budonești	Buda	Buda	Buda	Buda
20			Horodiște	Horodiște	Horodiște	Horodiște	Horodiște
21			Todorești				Todorești
22				Ciorna			
23				Căpriană	Căpriană	Căpriană	Chipria

⁷⁴¹ Mănăstirea Căpriană, 2019, doc. 56., p. 341.

⁷⁴² DRH A, vol. VI, doc. 243, p. 437-439.

⁷⁴³ Documentul din 1754 cuprinde integral informația din doc. 1559/1560 aprilie 11, precum și un adaos efectuat în 1754 cu ocazia tălmăcirii actului din 1559/1560 (MEF, vol. I, doc.29, p. 74-77).

⁷⁴⁴ Mănăstirea Căpriană, 2019, doc. 52, p. 338.

⁷⁴⁵ MEF, vol. VII, partea II, p. 83, 93-95, 97.

⁷⁴⁶ Condica visteriei Moldovei la 1803. Ed. de C. Istrati, Iași, 2010, passim.

⁷⁴⁷ И.Н. Халиппа. Бессарабия в момент присоединения ее к России. А. Роспись землевладения и сословного строя населения Бессарабии по данным 1817 года. // Труды Бессарабской Губернской ученой архивной комиссии, том III, Кишинев, 1907, с 124, 151, 153, 156, 179.

⁷⁴⁸ М.И. Пуришкевич. Материалы, собранные гласным Бессарабского Губернского Земства Митрофаном В. Пуришкевичем. О землях, находящихся в Бессарабской губернии, имеющих преклоненных святым местам на Востоке. Часть II, Кишинев, 1910, с.388-391.

							na
24				Condrița			Condrița
25						Părcanile	Părcani
26						Răscăeți	
27							Ciobanc
28							Horodca
29							Un teren
30							Lozova
31							Șendreni
32							Antonov
33							ca
							Stânca-
							Horodiș
							e
							Baurci-
							Moldove
							ni

magazin bibliologic

nr. 3-4, 2021

ÎN ACEST NUMĂR

Lilia CARA
Mariana KIRIAKOV
Veronica BORS
Rodica BALEANU
Ecaterina DMITRIC
Natalia GHIMPU
Mihaela STAYER
Victoria TÎCU

Lidia GONTEA
Ludmila OUȘ
Elena ZAVTONI
Lilia CIOBANU
Lucia BREHOI
Victoria AGATIEV
Elena BELSCHI
Mariana ANTOCI

Tamara DONICI
Aliona MANCIU
Raisa BORDEI
Анна КЁСЯ
Наталия ГАРЧУ
Natalia CHERADI
Silvia HABAŞESCU
Veronica COŞOVAN

Andrei EȘANU
Valentina EȘANU
Tatiana GHEICEANU
Vlad D. GHIMPU
Elena IEȚCU
Pr. Maxim MELINTI
Nicoleta VASILIEV

Lucia ADASCALIȚA
Daniela MARDARI
Iurie COLESNIC
Elena BALINSCHI
Angela AMORIȚIU
Elena RAILEAN
Dana ROTARU

Valentina TOPALO
Viorica GAJA
Angela OLĂRESCU
Nadejda TANOVA
Ludmila CORGHENCI
Lilia POVESTCA
Aliona TOSTOGAN

SUB CUPOLA BIBLIOTECII NAȚIONALE
CONSOLIDAREA SISTEMULUI NAȚIONAL DE BIBLIOTECI
BIBLIOTECI ANIVERSARE
MOȘTENIRE CULTURALĂ. VALORI BIBLIOFILE
STUDII ȘI CERCETĂRI
EXPERIENȚE. PRACTICI INOVATIVE
ASOCIAȚIA BIBLIOTECARILOR DIN
REPUBLICA MOLDOVA LA 30 DE ANI DE ACTIVITATE
OAMENI ÎN PROFESIE. PROFESIE PRIN OAMENI
RECENZII. INFORAFT
AUTORII ARTICOLELOR
GHID PENTRU AUTORI

Filip Moldoveanul din perspectivă est-carpatică

Rezumat

În studiul **Filip Moldoveanul din perspectivă est-carpatică** autorii readuc în actualitate personalitatea și activitatea lui Filip Moldoveanul (?-1554/1555) și în care în baza investigațiilor predecesorilor este reprofilată cu precizări biografia acestuia, accentul punându-se pe originea sa moldoveană, studiile sale eventual universitare occidentale, precum și pe activitatea sa tipografică de la Sibiu. Sunt aduse concretizări și nuanțări privind tipăriturile sale și mai ales privitoare la prima traducere în limba română a Evangheliei în cultura română, sunt descrise cele trei tipărituri ale lui Filip Moldoveanul din anii 1544-1553, sunt făcute precizări la circulația și exemplarele păstrate până în prezent.

Cuvinte cheie: Moldova, Transilvania, Sibiu, Evanghelie, cartea veche românească, colecție de carte tipărită, traducere românească

Summary

The study *Philip Moldoveanul's Eastern Carpathian perspective* revives the personality and work of Filip Moldoveanul (? -1554/1555), and based on the earlier researches his biography is readjusted, focused on his Moldovan origin, his supposedly Western academic formation, as well as his printing activity in Sibiu. New facts and nuances are objectified regarding his printouts and especially about the first Romanian translation of the Gospel and its influence on Romanian culture, are described the three printings of Philip Moldoveanul made during 1544-1553 and clarifications are made to the movement and copies available up to date.

Keywords : Moldova, Transylvania, Sibiu, gospel, old Romanian book, collection of printed books, Romanian translation

Prin efortul bibliografilor ruși⁷⁴⁹ din a doua jumătate al sec. al XIX-lea, care de altfel primii au pus în circuitul științific informații despre tipăriturile lui Filip Moldoveanul, precum și al mai multor generații de cercetători români, viața și activitatea lui Filip Moldoveanul (?-1554/1555) pe diferite planuri s-a profilat destul de clar. Pornind de la acel MoldavTMnin×/Moldoveanul⁷⁵⁰, pe care și l-a tipărit în Postfața *Evangheliarului* din 1546, alături

⁷⁴⁹ Отчет Императорской Публичной Библиотеки за 1856 год, Санкт-Петербург, 1857, с. 23. Ундольский В.М. Очерки славяно-русской библиографии, Москва, 1871, с. 14, № 82. Каратаев И.П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. Том первый. С 1491 по 1652 г.г., Санкт-Петербург, 1883, с. 82-83, №. 28. Петров А. Старопечатные церковные книги в Мукачеве и Ужгороде, в Журнал Министерства Народного Просвещения, Санкт-Петербург, часть CCLXXV, 1891, май, с. 210-211.

⁷⁵⁰ Pare să confirme această obârșie est carpatică a lui Filip Moldoveanul și faptul că și alți moldoveni stabiliți în Transilvania sau în Țara Românească erau supranumiți „moldoveanul”. Așa de exemplu, un manuscris transilvănean după „Cartea românească de învățătură” (1643) a fost executat de **Varlaam Moldoveanul** (Colta Elena Rodica, *Un manuscris transilvănean după „Cartea românească de învățătură” (1643) executat de copistul Varlaam Moldoveanul*, în *Ziridava*, 1982, nr. XIV, p. 414-424); **Atanasie Moldoveanul**, care în ediția greco-română a *Evangheliei* (București, 1693) a verificat și corectat textele în ambele limbi (Ștefan Șt. C. *Catalogul cărții românești vechi și rare din colecția Muzeului municipiului București (1648-1829)*, București, 2008, p. 26); **Grigore Moldoveanul** a legat o „Evanghelie” în 1694 (Opaiț Anca. *Repertoriul manuscriselor slavone din Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, 2009, p. 33, nr. 7.); cunoscutul copist și dascăl **Vasile Sturdza Moldoveanul** (1693-1730), care a copiat 31 de cărți pentru bisericile ortodoxe ale românilor transilvăneni și a educat copiii acestora în sec. al XVIII-lea. O însemnare pe un exemplar a *Tetraevanghelului* lui Macarie din 1512 din *Biblioteca Eparhială*, Vrșat din Serbia a aceluiași Vasile Moldoveanul (Medaković Dejan, *Grafika srpskih stampnih knjig XV-XVII veka*, Belgrad, 1958, p. 173-174. Momirović Petar, *Knjiško-Arhivski spomenici iz Banata*, în *Gradja*, 3, 1959, p. 216-218, fig. 31-32; c. 259-265, № 11); un **Isaia Eșanul** (1731), **Ștefan Moldoveanul** (1734-1742), **Ioniță Voița Suceveanul** (1758-1778), popa **Iosif Moldoveanul** (1773) (Dudaș Florian, *Vechi cărți românești călătore*, București, 1987, p. 208, 210, 213, 214, 216, 218). Despre alți cărturari moldoveni care au

de numele său de botez Filip×/Filip, marea majoritate a istoricilor care s-au aplecat asupra moștenirii sale consideră că ar fi mai curând un român, de obârșie din Țara Moldovei⁷⁵¹, poate chiar din unul dintre orașele sau târgurile din nord-vestul țării cu populație eterogenă de români, germani, unguri ș.a. Această împrejurare a favorizat pe lângă cunoașterea limbii române materne și a celei germane în dialectul sașilor așezați în acest spațiu. S-a stabilit cu deosebită claritate că el a ajuns la Sibiu (Hermannstadt) prin 1521, când la sigur atinsese vârsta maturității, unde a activat până la sfârșitul vieții 1554/1555⁷⁵². Ce l-a determinat pe Filip să se stabilească la Sibiu? Aceasta a putut să aibă loc fie prin legăturile permanente politice, comerciale ale românilor de o parte și de alta a Carpaților, fie printr-o legătură de prietenie pe care o avea de acasă sau de pe timpul aflării la studii cu persoane din mediul săsesc-transilvănean. La Sibiu el a fost angajat cu simbrie (salariu) în Cancelaria Magistratului sibian, unde a îndeplinit funcția de scrib și traducător de acte în limbile română, germană și slavonă. Întrucât a activat timp îndelungat putem afirma că s-a bucurat de încredere și apreciere din partea conducătorilor Magistratului din Sibiu ca un bun cancelarist și diplomat.

În actele sibiene el este cunoscut cu numele de „Philipp pictor”, „Magistro Philippo pictori”, „Philipp Moler”⁷⁵³, iar în relațiile cu românii, precum și în tipăriturile sale el se prezintă cu numele de „Filip Moldoveanul”⁷⁵⁴ („az× Filip× Moldav™nin× potrōdi(x)s™ sßvßr,iti knigi sîi”). Cu începere din 1537 el a fost trimis în mai multe solii, misiuni diplomatice și de recunoaștere în Țara Românească, în condițiile menținerii pericolului incursiunilor otomane în Transilvania. Totodată a primit și a găzduit în locuința sa din Sibiu pe mai mulți boieri și trimiși ai domnilor munteni.

În ultima perioadă a vieții a realizat și câteva tipărituri, dintre care sunt cunoscute cert un **Catehizis românesc** în 1544, după unii istorici – luteran, iar după alții - ortodox⁷⁵⁵, care s-a dovedit a fi **prima carte tipărită în limba română cu caractere chirilice în întreg spațiu românesc**, un **Evangheliar slav** în 1546 și un **Evangheliar bilingv slavo-român** în 1551-1553. Atât informațiile documentare, cât și însemnările de pe tipăriturile lui Filip Moldoveanul arată că acestea au circulat în toate cele trei țări românești. Or, prezența unor exemplare la curtea lui Pătrașcu cel Bun (1554-1557) din Târgoviște, precum și însemnările cu numele lui Gheorghe Rákóczi, principe al Transilvaniei (1630-1648), și Ștefan Lupu, domn al Moldovei (1659-1661), sunt destul de grăitoare în această privință. Faptul că exemplarul de la Sankt-Petersburg filele lipsă au fost completate în sec. al XVIII-lea și altele copiate de mână arată că acest **Evangheliar** a continuat să fie în uz în spațiul românesc încă mult timp după editare.

Se admite că tipografia de sub teascurile căreia au ieșit aceste cărți a activat chiar în locuința sa din Sibiu⁷⁵⁶, iar după alții - în tiparnița lui Lukas Trapoldner⁷⁵⁷, care activa în aceeași urbe de pe la 1528-1529. Drept dovadă că el și-a realizat tipăriturile sale la Sibiu este includerea stemei acestui oraș în frontispiciile la cele patru Evanghelii ale ediției din 1546, servindu-i drept

activat în sec. XVII-XVIII în Transilvania vezi: Popa Atanasie. *Copiști moldoveni din Transilvania în secolele XVII și XVIII*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1969, nr. 7-9, p. 458-467.

⁷⁵¹ Nicolae Iorga, *Cinci comunicări la Academia Română, III. Tipărituri românești necunoscute*, în *”Revista istorică”*, an 17 (1931), nr. 1-3, p.26.

⁷⁵² Din 1555 aceeași funcție în Magistratul sibian o îndeplinea fiul său „filius Philippi pisroris”, „Joachimus Maler scriba valachorum” (Huttmann A, Binder P. *Contribuții la biografia lui Filip Moldoveanul, primul tipograf român. Evoluția vieții culturale românești la Sibiu în epoca umanistă*, în *Limba și Literatura*, 1968, XVI, p. 157).

⁷⁵³ Huttmann A, Binder P. *Contribuții la biografia lui Filip Moldoveanul, primul tipograf român. Evoluția vieții culturale românești la Sibiu în epoca umanistă*, în *Limba și Literatura*, 1968, XVI, p. 145-171.

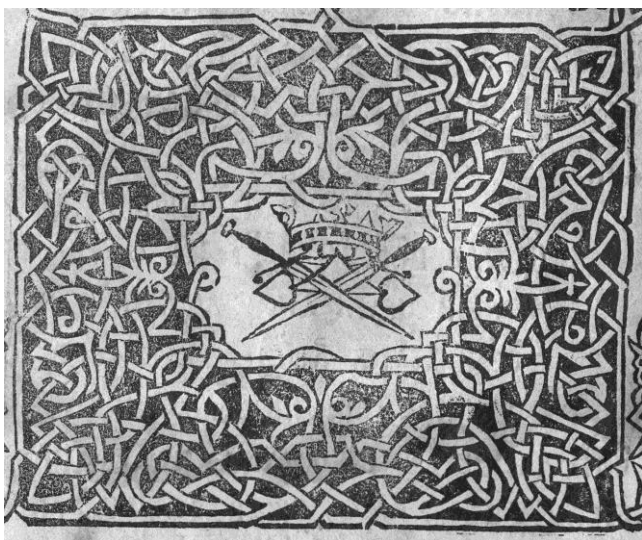
⁷⁵⁴ Ibidem, p. 159.

⁷⁵⁵ Păcurariu Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*. Ediția a doua, vol. I, București, 1991, p. 546-547.

⁷⁵⁶ Huttmann A, Binder P. *Contribuții la biografia lui Filip Moldoveanul, primul tipograf român. Evoluția vieții culturale românești la Sibiu în epoca umanistă*, în *Limba și Literatura*, 1968, XVI, p.159.

⁷⁵⁷ Mârza Eva, Drechiciu Doina, *Cartea românească veche în județul Alba, secolele XVI-XVII. Catalog*, Alba Iulia, 1989, p. 17. Păcurariu Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*. Ediția a doua, vol. I, București, 1991, p. 545. Немировский Е.Л., *Книги кирилловской печати 1491-1550. Каталог*, Москва, 2009, с. 241.

model blazonul Sibiului de pe *Harta Transilvaniei* întocmită de Johannes Honterus (Basel, 1532)⁷⁵⁸.

Cercetările au mai arătat că Filip Moldoveanul a fost un gravor iscusit⁷⁵⁹ și original. Xilogravurile care ilustrau tipăriturile sale au fost executate de el personal⁷⁶⁰. Se consideră că includerea în ediția din 1546 a chipurilor gravate ale evangheliștilor la începutul celor patru Evanghelii este unica în tradiția tiparului din sec. XVI la slavii de sud și la români⁷⁶¹, accentul punându-se pe individualizarea figurilor⁷⁶².

În același timp, a fost apreciat locul și rolul activității lui Filip Moldoveanul în istoria tiparului și culturii românești în general. Din mai multe publicații ale istoricilor români se desprinde ideea că el a conlucrat în deplină înțelegere atât cu diriguitorii Magistratului Sibiului, cât și cu cei de un neam cu el, fiind vorba atât de românii din Transilvania, cât și cu cei din spațiile extracarpătice.

Cu toate că a viețuit timp îndelungat în mediul săsesc transilvănean, cuprins de reforma religioasă luterană, mai curând a rămas fidel confesiunii ortodoxe în care a crescut de copil în familia sa din Moldova. Această din urmă împrejurare l-a îndemnat în ultima parte a vieții să ajungă la conștiința că trebuie să contribuie cu ceva pentru cei de un neam și de o credință cu el, drept dovadă fiind și imprimarea stemei Moldovei în una din paginile *Evangheliarului slavon* din 1546. Și dacă pentru tipărirea *Catehizis-ului* a fost remunerat (probabil, era o comandă a Magistratului sibian), apoi tipărirea *Evangheliarului slavon* și a celui *bilingv slav-român* s-au făcut din proprie inițiativă, împrumutând în acest scop 100 de florini, sumă considerabilă pe acele timpuri.

O altă concluzie la care au ajuns predecesorii noștri e că *Evangheliarul slavon* din 1546 reprezintă o retipărire a textului *Tetraevangelului* lui Macarie⁷⁶³ (Târgoviște, 1512⁷⁶⁴), dar cu

⁷⁵⁸ Huttman A, Binder P. *Contribuții la biografia lui Filip Moldoveanul, primul tipograf român. Evoluția vieții culturale românești la Sibiu în epoca umanistă*, în *Limba și Literatura*, 1968, XVI, p. 166.

⁷⁵⁹ Demény Lidia. *Xilogravurile lui Filip Moldoveanul*, în *Studii și cercetări de istoria artei. S. Artă plastică*, București, 16, 1969, nr. 2, p. 229-241.

⁷⁶⁰ Ibidem, p. 230-242.

⁷⁶¹ Вознесенский А.В. *Кириллические издания Евангелия XVI века. Издание Евангелия на землях Валахии и Трансильвании*, в expositions.nlr.ru/ex-rare/Evangelie/evangel-valah.php, accesat 02.04.2016.

⁷⁶² Tatai-Baltă C. *Incursiune în xilogravura românească (sec. XVI-XIX)*, în *Apulum*, Alba Iulia, XVII, 1979, p. 449.

⁷⁶³ Huttman A, Binder P. *Contribuții la biografia lui Filip Moldoveanul, primul tipograf român. Evoluția vieții culturale românești la Sibiu în epoca umanistă*, în *Limba și Literatura*, 1968, XVI, p. 167.

⁷⁶⁴ Doar știind ce înseamnă o carte tipărită, Filip Moldoveanul după stabilirea sa în Transilvania a căutat și a găsit *Tetraevangeliarul* din 1512 a lui Macarie, pentru a-l reproduce. Or, tipăriturile lui Macarie au căpătat răspândire pe o vastă arie sud-est europeană incluzând întreg spațiu nord și sud dunărean (Eșanu Andrei, Eșanu Valentina. *Circulația tipăriturilor lui Macarie (1508-1512) în Europa*. În: *Anuarul Institutului de Istorie*, 2014, Chișinău,

alt corp de litere slavone care se deosebesc atât de cele ale lui Macarie, ale lui Liubavici din Țara Românească, cât și de cele ale altor tipărituri slavo-române din Transilvania⁷⁶⁵, de unde ar reieși că Filip Moldoveanul a confecționat personal materialul tipografic, având drept model caracterele, frontispiciile și inițialele din aceeași tipăritură a lui Macarie. *Evangheliarul slavo-român* din 1551-1553 este tipărit cu aceeași literă slavonească turnată în aceeași matrice ca și *Evangheliarul slavon* din 1546, dar șlefuită mai neglijent, de aceea calitatea tiparului din 1551-1553 este inferioară celei din 1546⁷⁶⁶. Specialiștii români au constatat și unele diferențe redacționale⁷⁶⁷ în text, iar cei din Sankt-Petersburg au identificat și unele diferențe în garnitura de litere (zaț) precum și în ornamentele gravate, care în temei le reproduc pe cele ale lui Macarie înlocuindu-se doar stema Țării Românești cu cea a Sibiului⁷⁶⁸.

După mai multe discuții care au durat decenii la rând s-a ajuns la încă o concluzie importantă și anume că la baza traducerii în limba română a *Evangheliarului slavo-român* din 1551-1553 a stat ediția sa din 1546, precum și textul german al traducerii lui Martin Luther a *Evangheliei* și că tălmăcirea s-a făcut cu puțin timp înainte de tipărirea cărții⁷⁶⁹, adică între anii 1546-1550. Întrucât traducerea conține numeroase moldovenisme⁷⁷⁰ se înclină spre aceea că textul a fost tradus chiar în mediul moldovenesc din prima jumătate a sec. XVI-lea sau chiar de Filip Moldoveanul⁷⁷¹. Nu este exclus că de alegerea textului *Evangheliei slavone* din 1546 și de traducerea din slavonă în română a celei din 1551-1553 s-a ocupat personal Filip Moldoveanul, fie de unul singur, fie ajutat de preoții ortodocși români din Rășinari de lângă Sibiu sau de cei din Șcheii Brașovului, care de asemenea, precum se cunoaște, erau atrași în activități de cancelarie ale celor două orașe.

Atât pregătirea și tipărirea, cât și traducerea unei asemenea lucrări complexe cum este *Evangheliarul* necesitau ample cunoștințe de teologie și de limbă slavonă și maternă, ceea ce din nou subliniază cultura teologică și cărturărească deosebită a lui Filip Moldoveanul. Cu siguranță el era un poliglot cunoscând limbile română, germană, latină și slavonă, însușind pe lângă acestea și întreg spectrul de activități tipografice. Numai asemenea cunoștințe de limbă și de

2015, p. 21-64. Idem, *Tipăriturile lui Macarie (1508-1512) în colecții românești și europene*. În: *Almanah bisericesc 2018. Teologie, cultură, istorie, misiune creștină*, Editura Arhiepiscopiei Târgoviștei, Târgoviște, 2017, pp. 115-160). Specialiștii români au considerat că la temelia ediției *Evangheliei* din 1512, Macarie a preluat o variantă-redacție rar întâlnită din tradiția sud-est europeană a traducerilor *Noului Testament* în slavonă. Pornind de la clasificarea învățatului rus G.A. Voskresenskii conform căruia au existat patru redacții principale ale traducerii *Evangheliei* în limba slavă (Воскресенский Г.И. *Характеристические черты четырех редакций славянского перевода Евангелия от Марка по сто двенадцати рукописям Евангелия XI-XVI вв.*, Москва, 1896, [2], VIII, 304, [2]c.), alt învățat rus E.L. Nemirovskii prin comparație a stabilit că textul ediției lui Macarie din 1512 este mai apropiat de cea de a patra redacție, care are la temelie o traducere de la Constantinopol din 1382 (astăzi păstrată în Muzeul Istoric de Stat din Moscova, Син. 26). Totodată acest din urmă cercetător a identificat o serie de sintagme din ediția lui Macarie care au fost preluate din unele manuscrise est-slave și în special din *Biblia* lui Ghenadie din 1499, și din *Tetraevanghelul* 1472 din colecția Lavrei Serghiev Posad (*История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Немировский Е.Л., *Начало книгопечатания в Валахии*, 2008, Москва, Наука, с. 520-521), ajungând pe această cale la concluzia că Macarie din Țara Românească cunoștia și tradiția est-slavă a traducerii *Evangheliei*.

⁷⁶⁵ Demény Lajos. *O tipăritură slavă-română precoresiană*, în *Studii. Revistă de istorie*, tom 18, 1965, nr. 5, p.1012.

⁷⁶⁶ *Издания кирилловской печати XV-XVI вв. (1491-1600). Каталог книг из собрания ГПБ*, Санкт-Петербург, 1993, с.86, № 31.

⁷⁶⁷ Demény Lajos, Simonescu Dan. *Un capitol important din vechia cultură românească (Tetraevanghelul, Sibiu, 1546)*, în *Studii și cercetări de documentare și bibliologie*, București, 1965, Supliment la nr. 1, p. 11

⁷⁶⁸ *Издания кирилловской печати XV-XVI вв. (1491-1600). Каталог книг из собрания ГПБ*, Санкт-Петербург, 1993, с.79, № 27.

⁷⁶⁹ Demény Lajos. *O tipăritură slavă-română precoresiană*, în *Studii. Revistă de istorie*, tom 18, 1965, nr. 5, p.1037.

⁷⁷⁰ Petrovici Emil. *Observații asupra grafiei și limbii textului românesc al Evangheliarului slavo-român d4 la Sibiu*, în *Evangheliarul slavo-roman de la Sibiu 1551-1553*. Studiul introductiv filologic de acad. Emil Petrovici, Studiul introductiv istoric de L. Demény, București: Ed. Acad. RS Romania 1971, p. 9-21.

⁷⁷¹ Demény Lajos. *O tipăritură slavă-română precoresiană*, în *Studii. Revistă de istorie*, tom 18, 1965, nr. 5, p.1026.

conținut a Sfintei Scripturi i-au permis lui Filip Moldoveanul să intervină cu redactări și precizări în textul *Evangheliei* publicate de el, adică nu a preluat mecanic textul lui Macarie după ediția din 1512. Prin urmare era un intelectual deosebit de instruit pentru acele timpuri.

În ultima vreme a fost exprimată părerea precum că Filip Moldoveanul nu a reușit să ducă la capăt tipărirea ***Evangheliarului slavo-român*** din 1551-1553 și poate de aceea a ajuns până la noi doar un singur exemplar, dar și acela incomplet, conținând doar *Evanghelia* după Matei⁷⁷². Se prea poate ca această opinie să aibă temeiuri reale, întrucât pregătirea unei asemenea monumentale ediții bilingve, care trebuia să aibă peste 1100 pagini (or, ediția în slavonă din 1546 număra 580 pagini), necesita o îndelungată și susținută muncă de pregătire pentru tipar. În aceste condiții se prea poate că Filip Moldoveanul s-a stins din viață pe când muncea la pregătirea pentru tipar a ***Evangheliarului slavo-român***, reușind să tipărească doar una dintre cele patru *Evanghelii*. Întrucât nu s-a mai găsit nimeni să-i continue opera, lucrul asupra acestei din urmă tipăriri a rămas neterminată. Drept urmare ediția bilingvă aproape că nu a fost pusă în circulație și de aceea a ajuns până azi doar într-un singur exemplar, dar și acela incomplet.

Astfel, excursul asupra vieții și activității lui Filip Moldoveanul la Sibiu arată că el a fost, după cum am mai subliniat, un intelectual deosebit de pregătit și apreciat. În asemenea condiții ne punem fireasca întrebare, unde a fost educat și unde a studiat primul tipograf de limbă română? Întrucât s-a admis că Filip era de obârșie moldoveană, la rândul nostru putem considera că se născuse pe la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare (1457-1504), unde intrase deja în tradiție ca domnul țării să aibă în serviciul său o samă de intelectuali români sau străini, pe care îi antrena în activități de cancelarie la început ca dieci, pisari, traducători, apoi ridicați în ranguri dregătorești, de logofeți, cum ar fi de exemplu Ion Dobrul, Toma, Ioan Tăutu, sau Ioan Țamblac⁷⁷³, genovezul Dorino Cattaneo⁷⁷⁴ care uneori erau trimiși și în importate misiuni diplomatice la fel ca și Filip Moldoveanul în Transilvania. Un alt exemplu de intelectual (nu i se cunoaște numele) de la curtea lui Ștefan cel Mare, la sigur un etnic german, mai curând din partea locului, traducea din slavonă sau de pe un intermediar latin în limba germană pe la 1502 *Kronica breviter*. Putem admite, că Filip ca și alți intelectuali din acea epocă a studiat la început într-o școală de slavonie sau de latinie, care se întâlneau pe ici-colo în orașele, târgurile și mănăstirile Țării Moldovei⁷⁷⁵. Poate acel „*Baptista, italicus de Visentino, magister in diversis artibus*” care se stinge din viață la Suceava pe la 1512⁷⁷⁶ se ocupa și de instruirea copiilor unor târgoveți cu anumită pondere în societate. Or, pe atunci se obișnuia să-și instruiască odraslele oamenii cu o bună stare materială din rândurile orașenilor și ale boierimii locale. Pe lângă aceasta, este cunoscut că unii tineri moldoveni și est-slavi își continuau studiile pe la unele universități, cum ar fi cele din Cracovia, Praga, Viena⁷⁷⁷. În prezent aproape că nu se pune la îndoială faptul că asemenea personalități culturale și fondatori ai tiparului în țările lor de origine, cum ar fi Francisc Scorina sau Ivan Feodorov ar fi studiat în una din universitățile mai sus arătate. Ivan Feodorov, de exemplu, primul tipograf rus și ucrainean este identificat cu Ivan Moscvitin înscris în listele studenților universității din Cracovia⁷⁷⁸. Nu-i exclus că și Filip și-a luat cel de-al doilea nume „Moldavanin” în mediul universitar cracovian, pentru a i se distinge obârșia, unde și-a aprofundat cunoștințele de teologie și de limbă latină și de tipograf, căci tiparul pătrunsese masiv în ultimele decenii ale sec. al XV-lea - început de sec. al XVI-lea mai ales în

⁷⁷² Вознисенский А.В. Кириллические издания Евангелия XVI века. Издание Евангелия на землях Валахии и Трансильвании, в expositions.nlr.ru/ex-rare/Evanghelie/evangel-valah.php, accesat 02.04.2016.

⁷⁷³ Gorovei Ștefan S., Székely Maria Magdalena, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Mănăstirea Putna, 2005, p. 99.

⁷⁷⁴ Ibidem, p. 143-145.

⁷⁷⁵ Ешану Андрей, *Школа и просвещение в Молдавии (XV-нач. XVII в.)*. Кишинёв, Штиинца, 1983, с.28-53.

⁷⁷⁶ Diaconu G. *Contribuții la cunoașterea culturii medievale de la Suceava în veacurile XV-XVI*, în *Materiale și cercetări arheologice*, București, , vol. II, 1959, p. 913-923.

⁷⁷⁷ Ешану Андрей, *Школа и просвещение в Молдавии (XV-нач. XVII в.)*. Кишинёв, Штиинца, 1983, с.74-83, 125-129.

⁷⁷⁸ Eșanu Andrei. *Tipăriturile lui Ivan Feodorov în Țările Române*, în Idem, *Cultural universe in Moldavia (XV-XIX). Studies / Univers cultural în Moldova (sec. XV-XIX)*. Studii, Chișinău, Lexon-Prim, 2013, p. 22.

mediul cracovian. Tot în acest mediu, pe la 1491-1493 au fost tipărite primele patru incunabule slave în tipografia lui Schweipolt Fiol⁷⁷⁹, pe care le văzuseră, probabil și tinerii din țările ortodoxe care studiau acolo, inclusiv cei din Moldova.

În cele ce urmează ne-am propus să continuăm munca de sistematizare a informației privitoare la cele trei tipăriri ale lui Filip Moldoveanul, punând la temelie cataloagele și literatura de specialitate din știința europeană.

În urma investigațiilor noastre am constatat că acestea s-au păstrat într-un număr limitat, după cum urmează:

Catehizis (1544) - ediție cunoscută doar după surse documentare.

Evangeliiar slav (1546) - sunt cunoscute cert 3 exemplare:

Primul exemplar - se păstrează la Biblioteca Națională a Rusiei din Sankt-Petersburg (fosta Saltâcov-Ședrin) la cota I.1.5⁷⁸⁰, cunoscut din a doua jumătate a sec. XIX-lea de bibliografii ruși și din primele decenii ale sec. al XX-lea de cercetătorii români. În 2009 am avut și noi ocazia să examinăm *de-visu* acest exemplar (descrierea bibliografică vezi mai jos). Aici vom arăta doar că însemnarea marginală trebuie datată cu domnia lui Ștefăniță Lupu (1659-1661) și nu cu cea a lui Gheorghe Ștefan (1653-1658).

Al doilea exemplar - cunoscut încă din 1883⁷⁸¹. Conform informației pusă la dispoziție de specialiștii ucraineni astăzi se păstrează la Biblioteca Episcopiei din Ujgorod (cota de păstrare nu ne este cunoscută). Un timp, în perioada postbelică, exemplarul s-a păstrat la Biblioteca Științifică a Universității Naționale din Ujgorod, la cota 69-Д⁷⁸² (descrierea bibliografică vezi mai jos.)

Al treilea exemplar - se păstrează la Muzeul Bisericii Ortodoxe Sârbe din Belgrad (Serbia), la cota Гр.280⁷⁸³.

Conform informației incluse în *Bibliografia românească veche* volumul IV (București, 1944) s-a considerat un timp că ar fi existat un al **patrilea exemplar** al *Evangeliiarului* din 1546 și că s-ar fi păstrat la data publicării volumului IV al *Bibliografiei românești vechi* în Muzeul Național din Budapesta. Unii istorici români au considerat că exemplarul în cauză provenea din Biblioteca Episcopală din Ujgorod, iar alții – că ar provine din colecția bibliologului român de origine bănățeană, dr. Iuliu Todorescu (Teodorescu) stabilit la Budapesta, care a dăruit bogata sa colecție de carte Bibliotecii Muzeului Național Maghiar din Budapesta⁷⁸⁴. Examinând cataloagele electronice de tipăriri vechi ale Bibliotecii Naționale din Budapesta, Catalogul *Régi Magyarországi nyomtatványok 1473-1600*⁷⁸⁵, precum și cel al colecției de ediții valoroase ale

⁷⁷⁹ Nemirovskij Evgenij L. *Gesamtkatalog Der Frühdrucke In Kyrillischer Schrift*, Band I, Inkunabeln, Baden-Baden 1996, s.73-166.

⁷⁸⁰ Немировский Е.Л., *Книги кирилловской печати 1491-1550. Каталог*, Москва, 2009, с. 241.

⁷⁸¹ Каратаев И.П. *Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами*. Том первый. С 1491 по 1652 г.г., Спб., 1883, с. 82-83, №. 28. Петров А. *Старопечатные церковные книги в Мукачеве и Ужгороде*, в *Журнал Министерства Народного Просвещения*, Спб., часть ССLXXV, 1891, май, с. 210-211.

⁷⁸² Микитась В.Л. *Давні рукописи і стародруки. Опис і каталог*. [Государственный Университет, библиотека], Ужгород, 1961, с. 54.

Немировский Е.Л., *Книги кирилловской печати 1491-1550. Каталог*, Москва, 2009, с. 241.

⁷⁸³ Немировский Е.Л., *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы, том I (1491-1550)*, Москва, 2009, с. 518, nr. 73.

⁷⁸⁴ Iuliu Todorescu – *un bibliofil român din Budapesta*, în *Almanah. Publicație a Societății culturale a românilor din Budapesta*, Red. Ana Borbély, Budapesta, 1995, p. 54-58. Molin Virgil, *Mențiuni bibliografice – încă două exemplare din Liturghierul de la 1508 și un exemplar din Evangeliiarul macarian (1512)*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXXVII, 1959, nr. 2, p. 231-237. Dudaș Florian, *Vechi cărți românești călătoare*, București, 1987, p. 138). În Catalogul acestei colecții întocmit și publicat în 1922 (Dr. Todoreszku Gyúia és neje Horváth Aranka. *Régi magyar könyvtára*. Össz. Akantisz Viktor, Budapesta, 1922, p. 90. Aducem mulțumiri și pe această cale Máriei Berényi care ne-a ajutat să găsim Catalogul în cauză, în care nu se atestă un asemenea exemplar.

⁷⁸⁵ Conform Catalogului *Régi Magyarországi nyomtatványok 1473-1600*, Budapesta, 1971, Biblioteca Națională a Ungariei posedă doar fotocopii după exemplarul de la Sankt-Petersburg și altul de la Ujgorod.

lui Iuliu Todorescu nu am constatat prezența unui asemenea exemplar în colecțiile de carte veche din Ungaria.

Evangheliar slavo-român (1551-1553) - *un exemplar* incomplet care se păstrează la Biblioteca Națională a Rusiei din Sankt-Petersburg (fosta Saltâcov-Ședrin) la cota I.3.9⁷⁸⁶, cunoscut din a doua jumătate a sec. al XIX-lea de bibliografii ruși și din primele decenii ale sec. al XX-lea de cercetătorii români. În 2009 examinându-l *de-visu* venim cu o nouă lectură a însemnării marginale de la fila 23-24 (descrierea bibliografică vezi mai jos) și ***un fragment*** din alt exemplar (filele 36-37) se păstrează la Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia⁷⁸⁷.

Astfel Filip Moldoveanul, intelectual de obârșie moldoveană s-a înscris în istoria românilor ca un bun cancelarist și diplomat la Sibiu, dar mai ales ca **tipograf al primelor cărți în limba română**.

Katexizis (Catehizis românesc⁷⁸⁸ zis și luteran), [Sibiu, Filip Moldoveanul până la 16 iunie 1544]⁷⁸⁹. Ediție cunoscută după date documentare arhivistice și bibliografice: însemnarea din socotelile orașului Sibiu de la 19 iulie 1544 „Ex voluntate dominorum dati semt M. Philippo Pictori pro impressione *Catechismi* valachici bibale fl.2”⁷⁹⁰ (Din voința domnilor (membri ai sfatului orășenesc) s-au dat magistrului Filip Pictor ca bacșiș 2 florini pentru tipărirea *Catechismului românesc*) și informația din corespondența preotului bistrițean Adalbert Wurmloch din 1546 „Translatu est *Catechismus* in linguam walachicam atque impresu Cibinii (quae urbs nobis saxonibus in Transylvania est metropolis) caracteribus, ut vocant rascianicis, qui quasi referunt formam graecarum literarum. Et multi ex sacerdotibus amplectuntur eum libellum tamquam sacrosanctum; multi autem prorsu contemnunt” (S-a tradus *Catehismul* în limba română și s-a tipărit la Sibiu (oraș care este metropola noastră, a sașilor din Transilvania), cu litere sârbești (chirilice), care seamănă cu cele grecești. Și mulți dintre preoți prețuiesc această cârtică ca pe ceva sfânt, mulți însă de-a dreptul o disprețuiesc)⁷⁹¹.

Socotelile orașului Brașov atestă în 1556, că la Sibiu continuau să existe exemplare ale *Catehismului* din 1544. Voievodul Țării Românești, Pătrașcu cel Bun (1554-1557) solicită brașovenilor să i se procure un exemplar al acestui *Catehism*, dar conducerea orașului, negăsind-o la Brașov, a trimis un sol la Sibiu pentru a procura cartea, trimițând-o domnului muntean, la Târgoviște, în februarie 1556⁷⁹². Prezența altor exemplare au fost atestată la Blaj și

⁷⁸⁶ Каратаев И.П. *Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами*. СПб., 1883, с. 205. Demény Lajos. *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu – prima tipăritură în limba română cunoscută până azi*, în *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551-1553*, București, 1971, p.23.

⁷⁸⁷ Mârza Eva, Drechiciu Doina, *Cartea românească veche în județul Alba, secolele XVI-XVII*. Catalog, Alba Iulia, 1989, p. 57, nr. I.

⁷⁸⁸ *Bibliografia românească veche, 1508-1830*. Ed. de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, vol. I (1508-1716), București, 1903, p. 23, nr. 5.

⁷⁸⁹ Немецкий Е.Л., *Книги кирилловской печати 1491-1550. Каталог*, Москва, 2009, с. 240.

⁷⁹⁰ Citat după Demény Lajos. *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu – prima tipăritură în limba română cunoscută până azi*, în *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551-1553*, București, 1971, p.87.

⁷⁹¹ Huttman A, Binder P. *Contribuții la biografia lui Filip Moldoveanul, primul tipograf român. Evoluția vieții culturale românești la Sibiu în epoca umanistă*, în *Limba și Literatura*, 1968, XVI, p.164-165. Citat după Demény Lajos. *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu – prima tipăritură în limba română cunoscută până azi*, în *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551-1553*, București, 1971, p.87.

⁷⁹² Huttman A, Binder P. *Contribuții la biografia lui Filip Moldoveanul, primul tipograf român. Evoluția vieții culturale românești la Sibiu în epoca umanistă*, în *Limba și Literatura*, 1968, XVI, p. 166.

Târgu Mureș⁷⁹³. Un exemplar a fost văzut în 1838 de către Timotei Cipariu, în biblioteca mănăstirii din Blaj⁷⁹⁴ astăzi pierdut.

Se admite că în acest *Catehism* trebuia să fi fost incluse Decalogul, Crezul, Tatăl nostru, Fericiirile ș.a.⁷⁹⁵

Bibliografie:

Bibliografia românească veche, 1508-1830. Ed. de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, vol. I (1508-1716), București, 1903, p. 21-23, nr. 5. **Veress A.** *Bibliografia română-ungară. Românii în literatura ungară și ungarii în literatura română*, vol. I 1473-1780, București, 1931, nr. 23. **Sulică N.** *Catehismele românești din 1544 (Sibiu) și 1599 (Brașov)*, în *Anuarul Liceului de băieți Al. Papiu-Ilarian din Târgu-Mureș*, 1932-1935, p. 73. **Crăciun I.** *Catehismul românesc din 1544 urmat de celelalte catehisme română-luterane Brseanu, Sturdzan și marțianî*. Subiu-Cluj, 1945-1946, extras din *Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj*, 19, 1945-1946, 170 p. **Simonescu Dan.** *Catehismul sibian 1544*, în *Archiva românească*, 10, 1945-1946, p. 89-99. **Huttmann A, Binder P.** *Prima carte tipărită în limba română*, în *Călăuza bibliotecarului*, 1965, nr. 2, p. 94-96. **Jako S.** *Pe urmele Catehismului românesc din anul 1544*, în *Revista bibliotecilor*, 1970, nr. 6, p. 369-373 cu il. **Demény Lajos.** *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu – prima tipăritură în limba română cunoscută până azi*, în *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551-1553*, București, 1971, p. 71-81.

Çetvorobl[a]gov™stie [Çetveroevanghelie],(Evangheliar slav), [Sibiu], meșter tipograf Filip Moldoveanu, 22 iunie 1546, în 37 caiete (1⁶, 2⁸-36⁸, 37⁴) = [290]f., fără paginație, în 2⁰⁷⁹⁶, 20-22 rânduri în pagină, în limba slavonă de redacție medio-bulgară, tipar negru și roșu, xilografuri: Iisus Hristos Pantocrator (f. 6v, c. 11; f.8v, c.17), Sf. Evanghelist Marcu (f. 6, c. 11), Sf. Evanghelist Luca (f.8, c. 17), Sf. Evanghelist Ioan (f.1, c. 28). Două feluri de viniete, în negru, terminate sus cu o cruce și inițialele ŪS X}S N}I K}A și altele pătrate, terminate tot în cruce, cu inițiale, dar având în mijlocul vinietei, ca stemă, două săbii încrucișate cu vârfurile în jos, iar de asupra săbiilor o coroană. La sfârșitul celor patru Evanghelii, pe f. 6 a ultimului caiet sunt reproduse simbolurile evangheliștilor, așezate în rândul de sus Ioan și Matei, iar rândul de jos Luca și Marcu. Sub simboluri, la dimensiuni destul de mari, apare stema Țării Moldovei⁷⁹⁷, capul de bour, având în stânga semiluna. Stema Sibiului apare de patru ori și anume, o dată pe fila 6 a primului caiet, după precuvântarea lui Theofilact, și de trei ori în frontispiciile de la începutul Evangheliilor lui Marcu, Luca și Ioan⁷⁹⁸.

⁷⁹³ Jákó S. *Philobiblon transilvan*, București, 1977, p. 119-127. Dudaș Florian. *Vechi cărți românești călătoare*, București, 1987, p. 138.

⁷⁹⁴ Demény Lajos. *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu – prima tipăritură în limba română cunoscută până azi*, în *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551-1553*, București, 1971, p. 72.

⁷⁹⁵ Tascovici Radu. *Catehism*, în *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, București, 2010, p. 159.

⁷⁹⁶ In-folio (*Bibliografia românească veche*, 1508-1830. Ed. De Ioan Bianu și Dan Simonescu, vol. IV Adnotări și îndreptări, București, 1944, p. 2)

⁷⁹⁷ Demény Lajos. *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu – prima tipăritură în limba română cunoscută până azi*, în *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551-1553*, București, 1971, p. 82-83.

⁷⁹⁸ Ibidem, p.83.

La f. 6v, c. 11 și f. 8v, c.17, (f. 84, 134, 215⁷⁹⁹) chipul Mântuitorului, are lângă genunchiul său drept, imprimată monograma F[ilipp]ß M[oldavTMnin]× (= Filip Moldoveanul).

Numele deplin al tipografului apare în Postfața păstrată la ediția din 1546 a exemplarul de la Ujgorod: „... az× Filip× MoldavTMnin× potrôdi(x)sTM sßvßr,iti knigi sîi. / Napisax× siã d[ø],e sp[a]s[en]iø knigø Çetvorobl[a]govTMstie (... eu, Filip Moldoveanu m-am trudit a săvârși această carte. Am scris această carte Tetraevanghel ...)⁸⁰⁰.

Cuprinsul reconstituit după exemplarele de la Sankt-Petersburg și Ujgorod:

Pe prima pagină este plasat un frontispiciu care se repetă la pagina unde începe Prefața la Evanghelia după Matei.

Fiecare Evanghelie este precedată de un sumar, o prefață și chipul gravat al evanghelistului respectiv.

c.1, f. 1-2: Sumarul la Evanghelia după Matei;

f.3-6: Prefață la Evanghelia după Matei; Pe f. 6 este gravat chipul Evanghelistului Matei cu chipul unui omuleț. Deasupra gravurii tipărit s.{ty m{aœe

«{Á s{t , iar mai sus stema (două spade încrucișate cu vârfurile în jos și deasupra o coroană). Pe fila 6v este înfățișat Mântuitorul șezând în tron și binecuvântând cu mâna dreaptă (imaginea se repetă la sfârșitul Prefetei la Evanghelia după Marcu în caietul 11, f. 6v).

c.2-36 :Evanghelia după Matei

Evanghelia după Marcu

Evanghelia după Luca

Evanghelia după Ioan

c.37, f.1-2: Indicații la citirea Evangheliilor;

f. 3: Postfață:., Vßsãvidcø i prTMbl[a]gomø ... vß vTMky vTMk|(m) amîn. Pone(e i(e vß Troici ... i az× Filip× MoldavTMnin× potrôdi(x)sTM sßvßr,iti knigi sîi. / Napisax× siã d[ø],e sp[a]s[en]iø knigø Çetvorobl[a]govTMstie ... tamo(e seø svTMt|(m) ozarisã i bl[a]godTMtîã amin×.

⁷⁹⁹ Danilov Maria, *Cartea românească veche în colecțiile din Sankt-Petersburg*, în *Destin românesc*, Chișinău, An. IV(XV), 2009, nr. 1 (59), p. 103.

⁸⁰⁰ *Bibliografia românească veche, 1508-1830*. Ed. de Ioan Bianu și Dan Simonescu, vol. IV Adnotări și îndreptări, București, 1944, p. 2, nr. 2.

Vß l™to QN}D9|(t) ro(destva X[risto]va #Af)mq krßg× Slßncð ki* i vß sßlneçne(m) krßqe nedelnoe slovo g* krßg× Lðn™ di* i vß lðnovnem× krßqe zlato çislo i indiktion× d*, sßvßr,ixo(m) kniga sîã meseca iünïa kb* dn×. (*Întru totul văzătorul și prea bunului ... în vecii vecilor amin. Pentru că cel în Treime ... eu Filip Moldoveanu m-am trudit a săvârși această carte. Am scris această carte Tetraevanghel, mântuitoare pentru suflet ... acolo deci cu această lumină și faptă bună s-a luminat, amin.*

În anul 7054, de la nașterea lui Hristos 1546, crugul soarelui 28 și în crugul Soarelui litera duminicală 3, crugul Lunei 19 și în crugul Lunii numărul de aur...și idictionul 4, s-a sfârșit această carte, în luna iunie 22 zile)”⁸⁰¹.

f. 3v: Chipurile celor patru Evangheliști după cum urmează: **Ioann Matei**
Luca Marcu

sub aceștia stema Țării Moldovei cu bourul și semiluna în partea dreaptă

f. 4: albă⁸⁰².

1. Sankt-Petersburg, Rusia. Biblioteca Națională a Rusiei (Российская Национальная Библиотека) la cota I.1.5⁸⁰³. Exemplar incomplet, 36 caiete (.../1⁴, 2⁸-21⁸, ... /22⁶, ... 23⁸-33⁸, 34⁷, ... /35⁶, ... 36⁷...) = 285 file, fără început și sfârșit, numerotare manuală târzie a filelor, mai multe file desprinse au fost lipite, iar 8 filele lipsă sunt completate prin copii manuscrise din sec. XVIII. Lipsă f. 1, 6, 167, 174, 270, 271, 278, 286. Pe unele file pete de ceară. Restaurat, copertă în piele, cu gravură aurită. Exemplar conform etichetei lipite face parte din colecția lui M.P. Pogodin⁸⁰⁴.

Cuprinsul:

Evanghelia după Matei f. *lipsește începutul* - 81;

Evanghelia după Marcu f. 81v-131v;

Evanghelia după Luca f. 132-212v;

Evanghelia după Ioan f. 213-272v;

Indicații la citirea evangheliilor, f. 272-279;

Minei de obște f. 279-285v ... *lipsește sfârșitul*.

Pe marginea de sus a filei 132 cu sumarul Evangheliei după Luca, se află o însemnare din sec. XVII: „İtefa(n) v|ev|(da) bo(€ü m|i]l[o](s)tiü g[os]p[oda]r× Ze(m)li M|(ld)[ov]sko(i) İvß l™(to) ZR}Û. (7160 ultima cifră tăiată, ? care putea fi 7, 8 sau 9) (= ? 1659-1661)”, fiind vorba de Ștefăniță Lupu (1659-1661)⁸⁰⁵, ceea ce arată că exemplarul în cauză provine din Moldova.

⁸⁰¹ Traducerea după: *Bibliografia românească veche*, 1508-1830. Ed. de Ioan Bianu și Dan Simonescu, vol. IV Adnotări și îndreptări, București, 1944, p. 2, nr. 2.

⁸⁰² Descrierea exemplarului păstrat la Ujgorod după Каратаев И.П. *Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами*. Том первый. С 1491 по 1652 г.г., Спб., 1883, с. 82-83, №. 28. Петров А. *Старопечатные церковные книги в Мукачеве и Ужгороде*, в *Журнал Министерства Народного Просвещения*, Спб., часть CCLXXV, 1891, май, с. 210-211. *Bibliografia românească veche*, 1508-1830. Ed. de Ioan Bianu și Dan Simonescu, vol. IV Adnotări și îndreptări, București, 1944, p. 2, nr. 2.

⁸⁰³ Немировский Е.Л., *Книги кирилловской печати 1491-1550. Каталог*, Москва, 2009, с. 241.

⁸⁰⁴ *Издания кирилловской печати XV-XVI вв. (1491-1600). Каталог книг из собрания ГПБ*, Санкт-Петербург, 1993, с. 78-79, № 27.

⁸⁰⁵ Alcătuitorii catalogului datează însemnarea cu anul 7160 (= 1652) (*Издания кирилловской печати XV-XVI вв. (1491-1600). Каталог книг из собрания ГПБ*, Санкт-Петербург, 1993, с. 79.) și îl identifică pe „İtefan v|ev|d” cu Gheorghe Ștefan (1653 -1658), dar la 1652 domn mai era Vasile Lupu.

Se pare primul care a identificat acest exemplar în Biblioteca Publică din Sankt-Petersburg a fost bibliograful rus I.P. Karataev⁸⁰⁶.

Exemplar cercetat *de-visu*.

Иллюстраții din *Evangheliarul slavon* din Biblioteca Națională a Rusiei

Filele 2v-3.

⁸⁰⁶ Каратаев И.П. *Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами*, 2-е изд. СПб., 1878, с. 185. Idem, *Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами*. Том первый. С 1491 по 1652 г.г., СПб., 1883, с. 82-83, №. 28.

О стрѣгущихъ
пастырехъ. О сіме
онѣ. О яннѣ проро
чъцъ. О бывшихъ

О прокѣженѣмъ. мѣт ѿ мѣ і.

О СЛАБЛЕННЕМЪ. МАТ ГИ МАР

Е ІВАННЪ З. О ЛЕВІН МЫТАРН.

МАТ ДІ МРЪ. О Н МАЩН СДХЖ

РЖКЖ • МАТДЕН БА МАРКО З.

О ИЗБРАННІИ АПОСТОЛСТЕВЪ

МАТ ДІ МАРКО Н

Filele 134v-135

Fotocopii:

- București, Biblioteca Academiei Române

Copie fotografică în 4 volume după exemplarul din Biblioteca Națională a Rusiei din Sankt-Petersburg, cota II 630838, CRV 6A, Ex. 001, inv. 23-26⁸⁰⁷.

- Budapesta, Biblioteca Națională a Ungariei după exemplarul din

Biblioteca Națională a Rusiei din Sankt-Petersburg și după cel de la Ujgorod⁸⁰⁸.

2. Ujgorod (Ucraina), Biblioteca Episcopiei, exemplar complet, 289 f. (19,5 x 29,5), coperta în scândură acoperită cu piele cu imprimări, în stare bună conform descrierii lui V.L.Mikitas⁸⁰⁹, astăzi în proces de deteriorare conform informației oferite de colegii ucraineni, retrocedat recent de Biblioteca Științifică a Universității Naționale din Ujgorod (Научная Библиотека Ужгородского Национального Университета), unde se păstra în fondul de Carte veche la cota УБ 69-Д⁸¹⁰

⁸⁰⁷ Dumitrescu G., Kövari L., Albu C. *Carte rară*, în *Tezaurul Academiei Române*, vol. 4: Manuscrise, documente istorice, arhive și corespondență, carte rară, București, 2013, p. 309-301.

⁸⁰⁸ *Régi Magyarországi nyomtatványok 1473-1600*, Budapesta, 1971, p.123-124, nr. 66.

⁸⁰⁹ Микитас В.Л. *Давні рукописи і стародруки. Опис і каталог*. [Государственный Университет, библиотека], Ужгород, 1961, с. 54, 58.

⁸¹⁰ Немировский Е.Л., *Книги кирилловской печати 1491-1550. Каталог*, Москва, 2009, с. 241.

Învățăatul rus A. Petrov a văzut și a descris acest exemplar prin 1890-1891 pe când se păstra în fosta Biblioteca episcopală din Ungvar (Ujgorod) la cota 88⁸¹¹.

Însemnări: Pe ultima filă o serie de însemnări, dintre care într-una apare numele boierului moldovean din sec. al XVII-lea Toma Ciulpan⁸¹².

Precum admiteau Ioan Bianu și Dan Simonescu în 1944, când se edita vol. IV al BRV⁸¹³, exemplarul de la Ujgorod s-ar fi alăturat la Muzeul Național din Budapesta⁸¹⁴, informație preluată ulterior și de alți istorici români⁸¹⁵, care admiteau că ar fi făcut parte dintr-o colecție din colecția bibliologului român de origine bănățeană, dr. Iuliu Todorescu (Teodorescu)⁸¹⁶ stabilit la Budapesta⁸¹⁷. Investigațiile efectuate de noi în ultima vreme după Catalogul colecției lui Iuliu Todorescu⁸¹⁸ și Catalogul general al cărții vechi tipărite în spațiul istoric al Ungariei⁸¹⁹ au arătat cu certitudine că exemplarul menționat mai sus al *Evangeliei slavon* (Sibiu, 1546) nu a făcut parte niciodată din colecția lui Iuliu Todorescu, și respectiv nici din cea a Bibliotecii Naționale a Ungariei. Această din urmă instituție posedă doar copii fotografice după exemplarul de la Sankt-Petersburg și după cel de la Ujgorod⁸²⁰.

3. Belgrad (Serbia), Muzeul Bisericii Ortodoxe Sârbe (Музей Српске православне цркве). 1 ex. la cota Гр.280⁸²¹

Bibliografie:

Петров А. *Старопечатные церковные книги в Мукачеве и Ужгороде*, в Журнал Министерства Народного Просвещения, Спб., Часть CCLXXV, 1891, май, с. 210-211. **Петров А.** *Статьи об Угорской Руси*, гл.V: *Старопечатные церковные книги в Мукачеве и Унгваре*, в Записки историко-филологического факультета Императорского Санкт-Петербургского Университета, anexă la fascicula LXXXI, 1906, p. 66-68. **Bogdan Damian P.** *Contribuții la bibliografia românească veche. Tipărituri dintre anii 1546-1762 necunoscute la noi*, București, 1938, p. 3-6 (Extras din Biserica Ortodoxă Română, 1938, tom. 56, nr. 1-4, p. 55-58). **Bibliografia românească veche**, 1508-1830. Ed. de Ioan Bianu și Dan Simonescu, vol. IV Adnotări și îndreptări, București, 1944, p. 2-3. **Mareș Alexandru.** Observații cu privire la Evangelia din Petersburg, în Limba română, 1967, nr. 1, p. 65-75. **Demény Lidia.**

⁸¹¹ Петров А. *Старопечатные церковные книги в Мукачеве и Ужгороде*, в Журнал Министерства Народного Просвещения, Спб., Часть CCLXXV, 1891, май, с. 210-211. Петров А. *Статьи об Угорской Руси*, гл.V: *Старопечатные церковные книги в Мукачеве и Унгваре*, в Записки историко-филологического факультета Императорского Санкт-Петербургского Университета, anexă la fascicula LXXXI, 1906, p. 67.

⁸¹² Demény Lajos. *Evangelia slavo-român de la Sibiu – prima tipăritură în limba română cunoscută până azi*, în *Evangelia slavo-român de la Sibiu, 1551-1553*, București, 1971, p.84.

⁸¹³ *Bibliografia românească veche*, 1508-1830. Ed. de Ioan Bianu și Dan Simonescu, vol. IV Adnotări și îndreptări, București, 1944, p. 2.

⁸¹⁴ Întrucât în 1949 Biblioteca Muzeului s-a despărțit de Muzeu, constituind astfel, Biblioteca Națională a Ungariei (**Országos Széchényi Könyvtár**).

⁸¹⁵ Molin Virgil, *Mențiuni bibliografice – încă două exemplare din Liturghierul de la 1508 și un exemplar din Evangelia macarian (1512)*, în **BOR**, LXXVII, 1959, nr. 2, p. 231-237. Dudaș Florian, *Vechi cărți românești călătore*, București, 1987, p. 138.

⁸¹⁶ Iuliu Todorescu – un bibliofil român din Budapesta, în *Almanah. Publicație a Societății culturale a românilor din Budapesta*, Red. Ana Borbély, Budapesta, 1995, p. 54-58.

⁸¹⁷ Dr. Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka. *Régi magyar könyvtára*. Össz. Akantisz Viktor, Budapesta, 1922, p. 90. Aducem mulțumiri și pe această cale Máriei Berényi care ne-a ajutat să găsim Catalogul în cauză.

⁸¹⁸ Ibidem.

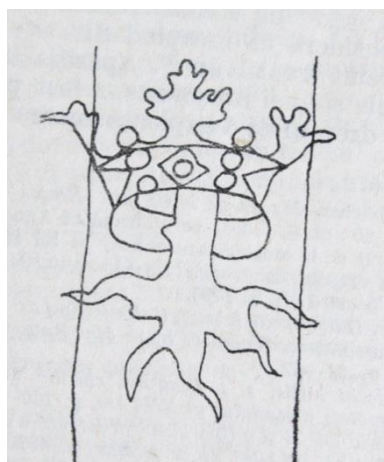
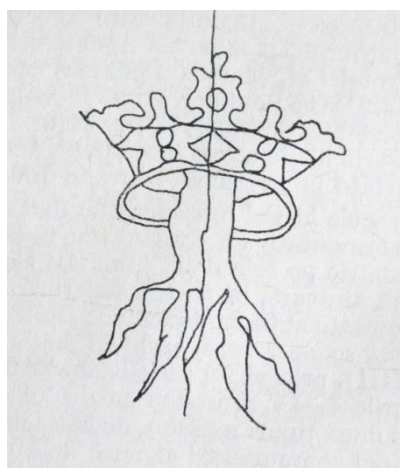
⁸¹⁹ *Régi Magyarországi nyomtatványok 1473-1600*, Budapesta, 1971, 119, nr. 59; p. 123-124, nr. 66; p.152, nr. 99A.

⁸²⁰ Ibidem, p. 123-124, nr. 66.

⁸²¹ Немировский Е.Л., *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы, том I (1491-1550)*, Москва, 2009, с. 518, nr. 73.

Xilogravurile lui Filip Moldoveanu, în Studii și cercetări de istoria artei. S. Artă plastică, București, 16, 1969, nr. 2, p. 240. **Porumb M.** *Pictura românească din Transilvania*, I, Cluj-Napoca, 1981, p. 71. **Demény Lajos., Demény Lidia.** *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*. Studii, articole, comunicări, București, 1986, p. 186-187, 273-287, 294-306. **Немировский Е.Л.,** *Книги кирилловской печати 1491-1550. Каталог*, Москва, 2009, с. 241.

Çetveroevangelie,(Evangheliar slavo-român) [Sibiu, Filip Moldoveanu, 1551-1553⁸²²], în 2⁰ 823 (29,6 x 19,3 cm). Exemplar fragmentar caietele ... 2⁸-15⁸, /16/⁵ ... = 117 file nenumerate, câte 22-23 rânduri în pagină⁸²⁴. Hârtie de la Brașov (18,9 X 28,8 cm) cu filigran „rădăcina de stejar având coroana deasupra” din 1551-1553⁸²⁵, tipar în două culori (negru și roșu), chinovarul prost. Text în două coloane, dintre care cea din stânga conține textul slavon bisericesc, iar cea din dreapta, textul românesc. Lățimea coloanei din stânga cu textul slavon este 6,5 cm, iar lățimea coloanei din dreapta cu textul românesc - 6,7 cm. Având în vedere străduința tipăritorului de a culege pe aceeași pagină textul traducerii românești a textului slavon, se întâmplă că adeseori coloana cu textul românesc să fie mai mare cu un rând sau chiar cu două.

Filigranul (Mareș Al. *Filigranele hârtiei întrebuințate în Țările Române în sec. al XVI-lea*, București, 1987, p. XXII).

Litera de rând are o înălțime de 0,4 la 0,6 cm. Dimensiunile inițialelor în textul slavon sunt 4,5 x 2,4 cm. și 4, 0 x 2,0 cm.

⁸²² Datat greșit cu anul 1580 (*Bibliografia românească veche*, 1508-1830. Ed. De Ioan Bianu și Dan Simonescu, vol. I, București, 1903, p. 80-81, nr. 25, fig. 12).

⁸²³ *In folio* (Demény Lajos. *O tipăritură slavă-română precoresiană*, în *Studii. Revistă de istorie*, tom 18, 1965, nr. 5, p.1008).

⁸²⁴ Prezentate ca fiind 24 rânduri în pagină (*Bibliografia românească veche*, 1508-1830. Ed. de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, vol. I (1508-1716), București, 1903, p. 80-81, nr. 25).

⁸²⁵ Demény Lajos. *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu – prima tipăritură în limba română cunoscută până azi*, în *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551-1553*, București, 1971, p.70.

Oginda zațului în cele două coloane este 21,4 x 14,3 cm, în cea mai mare parte a cazurilor, căci de o constantă a zațului nu se poate vorbi. Sunt unele pagini care au o oglindă a zațului mai lungă, altele mai scurtă, în funcție de numărul rândurilor pe pagină⁸²⁶.

S-a păstrat doar Evanghelia după Matei, fără început și sfârșit. Caracterele literelor seamănă cu desenul literelor *Evangheliei* tipărită în 1546 de Filip Moldoveanu, dar mult mai neglijente.

1. Sankt-Petersburg, Rusia, Biblioteca Națională a Rusiei (Российская Национальная Библиотека), la cota I.3.9⁸²⁷. Exemplar incomplet, numerotare târzie, f. 9-122, 124-126 = 117 file, numerotare manuală târzie a filelor păstrate cu textul Evangheliei după Matei, îi lipsește începutul (primul caiet cu 8 file) și sfârșitul (f. 123, 127-128), în total include 16 caiete, fiecare caiet a câte 8 file, doar ultimul al 16-lea îi lipsesc f. 3,7 și 8. Legătură și copertă nouă de carton din a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Exemplar cercetat *de-visu*, semnalat pentru prima dată în raportul Bibliotecii publice din Petersburg pe anul 1858⁸²⁸. I. Karataev pentru prima dată publică un fragment din textul *Evangheliarului slavo-român*⁸²⁹.

Însemnări:

Pe f. 23-24 (f.7, c. 4), câmpul de jos, cu colțuri rupte, însemnare din iunie 1640 de posesor din Transilvania: „...|a(n) pisa siă vß l™(t)[o] #ZR}MI (=7148) o(t) ro(de/[stva Xris]t(|)va #AX}M (=1640) vß dnī Rakoci Ge/orgie // vß post× S[vă]ti Ap[o](s)[to]l× Petra i P[avla]”(Ioan a scris aceasta în anii 7148, iar de la nașterea lui Cristos 1640, în zilele lui **Rákóczi** Gheorghie (1630-1648) în postul Sfinților Apostoli Petru și Pavel).

Ilustrații din *Evangheliarul slavo-român* din Biblioteca Națională a Rusiei

⁸²⁶ Demény Lajos. *O tipăritură slavă-română precocesiană*, în *Studii. Revistă de istorie*, tom 18, 1965, nr. 5, p.1008.

⁸²⁷ Каратаев И.П. *Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами*. Спб., 1883, с. 205. Demény Lajos. *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu – prima tipăritură în limba română cunoscută până azi*, în *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551-1553*, București, 1971, p.23.

⁸²⁸ Demény Lajos. *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu – prima tipăritură în limba română cunoscută până azi*, în *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551-1553*, București, 1971, p.23.

⁸²⁹ Каратаев И.П. *Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами*. Спб., 1883, с. 205. Каратаев И.П. *Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами*. Спб., 1883, с. 205.

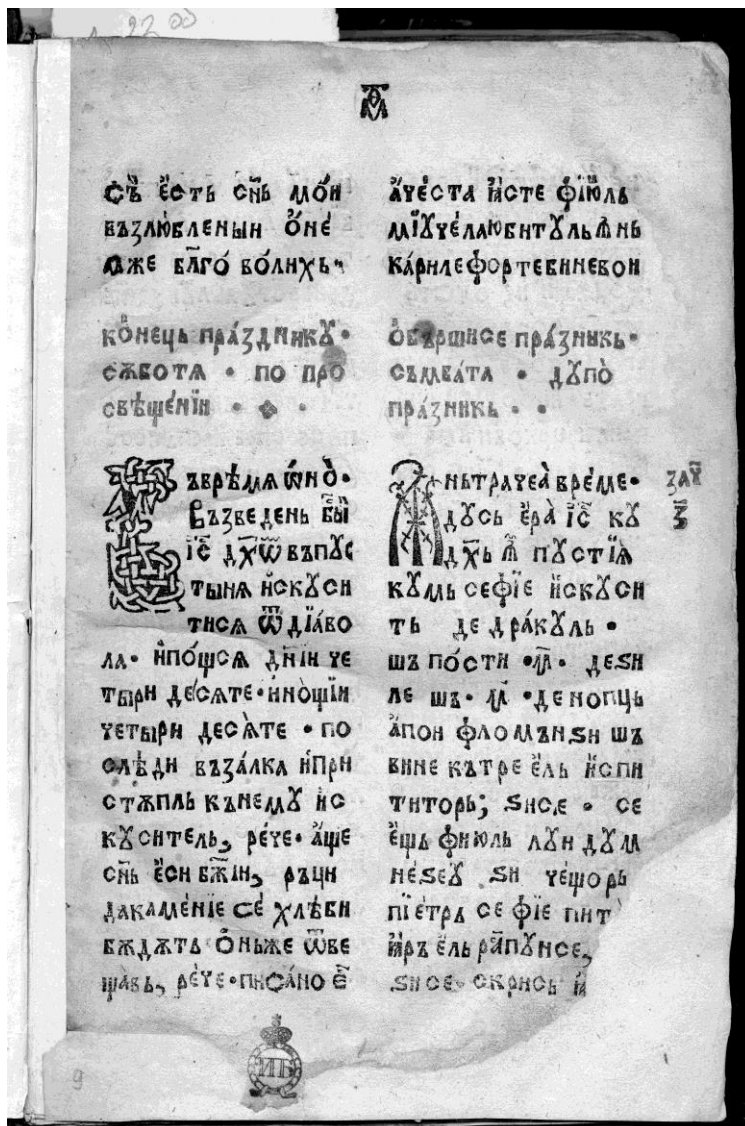

Foto f. 1

Filele f. 23v-24

НАНБЕХЪ • НѢЖЕ АЩЕ
РАЗДРѢШИШИ НАЗЕМ
ЛИ, ВЖДЕТЬ РАЗДРѢ
ШЕНО НАНБЕХЪ •

конѣць аплѣ • срѣ
дѣ; н • не делѣ •

ЗВРѢМА ОНО •
ЗАПРѢТНІС ОУ
ЧЕННКО СВО
НМЪ • ДАНИКО
МѢЖЕ РЕКЪ
ТЪ ИКО ТѢ ЕСТЬ ХС •
Ѡ ТОЛѢ ПАУАТЬ ІС
СКАЗОВАТИ ОУЧЕНН
КѠ СВОИ, ИКО ПОДО
БЛЕТЪ ЕМЪ НТИ ВЪІЕ
РЛН • ИМНОГО ПОСТРА
ДАТИ Ѡ СТАРЕЦЬ ИАР
ХІЕРЕН ИКНИЖНИКИ •
НОУБІЕНЪ ВЪІТИ • НТРЕ
ТІИ ДНЬ ВЪСТАТИ •

АНТЕРЬ • ШХ ПРЕУІНѢ
ВЕРЬ ДЕЗЛЕГА ПРѢПО
МАНТЬ • ДЕЗЛЕГАТЫ
ВЛФН ДНЬ ЧЕРЬ •

ОБШІСЕ АПЛН МІЕР
КОРЬ, Н • ДНКА •

ЗНТРАУЕА ВРѢМА •
КХНТЕНН ІС ОУЧЕ
ННУЛОА СЕН • КХ
МЪ ННМЕНХАСЕ СЪКЪ
КЪАУЕЛЪ ИСТЕ ХС • ДЕ
АКОЛО АНУЕПЪ ІС А
СПДНЕ ОУЧЕННУЛОА
СЕН; КЪОЕ КАДЕЛХНСЕ
МАРГЪ ДНЪ ІЕРЛН • ШХ
МХЛТЬ АРАБДА ДЕЛА
БАТРѢНІИ ШХДЕ ПРЕОУ
ЦЬШХДЕ КАРТХЛАРІИ •
ШХ ВЛФН ОУЧЕНА • ШХ
АТРЕАШН СЕВА СКХЛА •

Fragment, 2 file⁸³⁰, care reprezintă foile 36-37 din tipăritură (file identificate după exemplarul din Sankt-Petersburg), care au fost aplicate în locul forzatului pe coperta inferioară a *Triodionului*, Blaj, 1771, aparținând colecției de carte veche a bisericii din satului Oiejdea, jud. Alba⁸³¹. S-a păstrat în colecția de carte românească veche a Episcopiei Ortodoxe Române din Alba Iulia, nr. inv. 2212⁸³².

Fotocopii:

- Mircofilm și o Fotocopie la **București, Biblioteca Academiei Române** după exemplarul din Sankt-Petersburg⁸³³.
- Fotocopie la **Budapesta, Biblioteca Națională a Ungariei** după exemplarul din Biblioteca Națională a Rusiei din Sankt-Petersburg⁸³⁴.

N Ediție facsimil:

Evangheliarul slavo-roman de la Sibiu 1551-1553. Studiul introductiv filologic de acad. Emil Petrovici, Studiul introductiv istoric de L. Demény, București: Ed. Acad. RS Romania 1971, p. 121-354.

Bibliografie:

Ундольский В.М. *Очерки славяно-русской библиографии*, Москва, 1871, с. 14, № 82. Каратаев И.П. *Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами*. СПб., 1883, с. 205. Bogdan I. *O Evanghelie slavonă cu traducere eomână din secolul al XVI-lea*, în *Convorbiri Literare*, 26, 1891, p. 33-40. *Bibliografia românească veche*, 1508-1830. Ed. de Ioan Bianu și Nerva Hodos, vol. I. 1508-1716, București, 1903, p.80-81. Huttman A, Binder P. *Prima carte tipărită în română*, în *Căluza bibliotecarului*, 1965, nr. 2, p. 94-96, nr. 25. Demény L. *O tipăritură slavo-română precoresiană*, în *Studii. Revistă de istorie*, București, 18, 1965, nr. 5, p. 1001-1038. Demény L. *Prima tipăritură în română*, în *Magazin Istoric*, I, 1967, nr. 9, p. 64-68. Petrovici Emil. *Observații asupra grafiei și limbii textului românesc al Evangheliarului slavo-român d4 la Sibiu*, în *Evangheliarul slavo-roman de la Sibiu 1551-1553*. Studiul introductiv filologic de acad. Emil Petrovici, Studiul introductiv istoric de L. Demény, București: Ed. Acad. RS Romania 1971, p. 9-21. Demény Lajos. *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu – prima tipăritură în limba română cunoscută până azi*, în *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551-1553*, București, 1971, p. 22-118. Mârza Eva. *Un fragment din Evangheliarul slavo-român de la Sibiu (1551-1553)*, în *Limba Română*, București, 1978, nr. 2, p. 173-175. Demény Lajos, Demény Lidia. *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*. Studii, articole, comunicări, București, 1986, p. 61-62, 77, 186-187, 255. *Издания кирилловской печати XV-XVI вв. (1491-1600)*. Каталог книг из собрания ГПБ, Санкт-Петербург, 1993, с.86, № 31. Гусева А.А. *Издания кириллического шрифта второй половине XVI века. Сводный каталог*, Москва, 2003, Кн. I, с. 25, № 1. Simona Ailenii. *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu. Stadiul cercetării*, în *Analele Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași*. Secțiunea III. Lingvistică, LX, 2014, p. 33.

⁸³⁰ Mârza Eva, Drechiciu Doina, *Cartea românească veche în județul Alba, secolele XVI-XVII*. Catalog, Alba Iulia, 1989, p. 57, nr. I. Гусева А.А. *Издания кириллического шрифта второй половине XVI века. Сводный каталог*, Москва, 2003, Кн. I, с. 25, № 1.

⁸³¹ Mârza Eva, Drechiciu Doina, *Cartea românească veche în județul Alba, secolele XVI-XVII*. Catalog, Alba Iulia, 1989, p. 57, nr. I. Mircea Păcurariu. *Moldoveanul Filip*, în *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, București, 2010, p. 410.

⁸³² Mârza Eva, Drechiciu Doina, *Cartea românească veche în județul Alba, secolele XVI-XVII*. Catalog, Alba Iulia, 1989, p. 57, nr. I.

⁸³³ Demény Lajos. *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu – prima tipăritură în limba română cunoscută până azi*, în *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551-1553*, București, 1971, p. 29, și nota 44.

⁸³⁴ Régi Magyarországi nyomtatványok 1473-1600, Budapest, 1971, p.152, nr. 99A.

INSTITUTUL DE ISTORIE

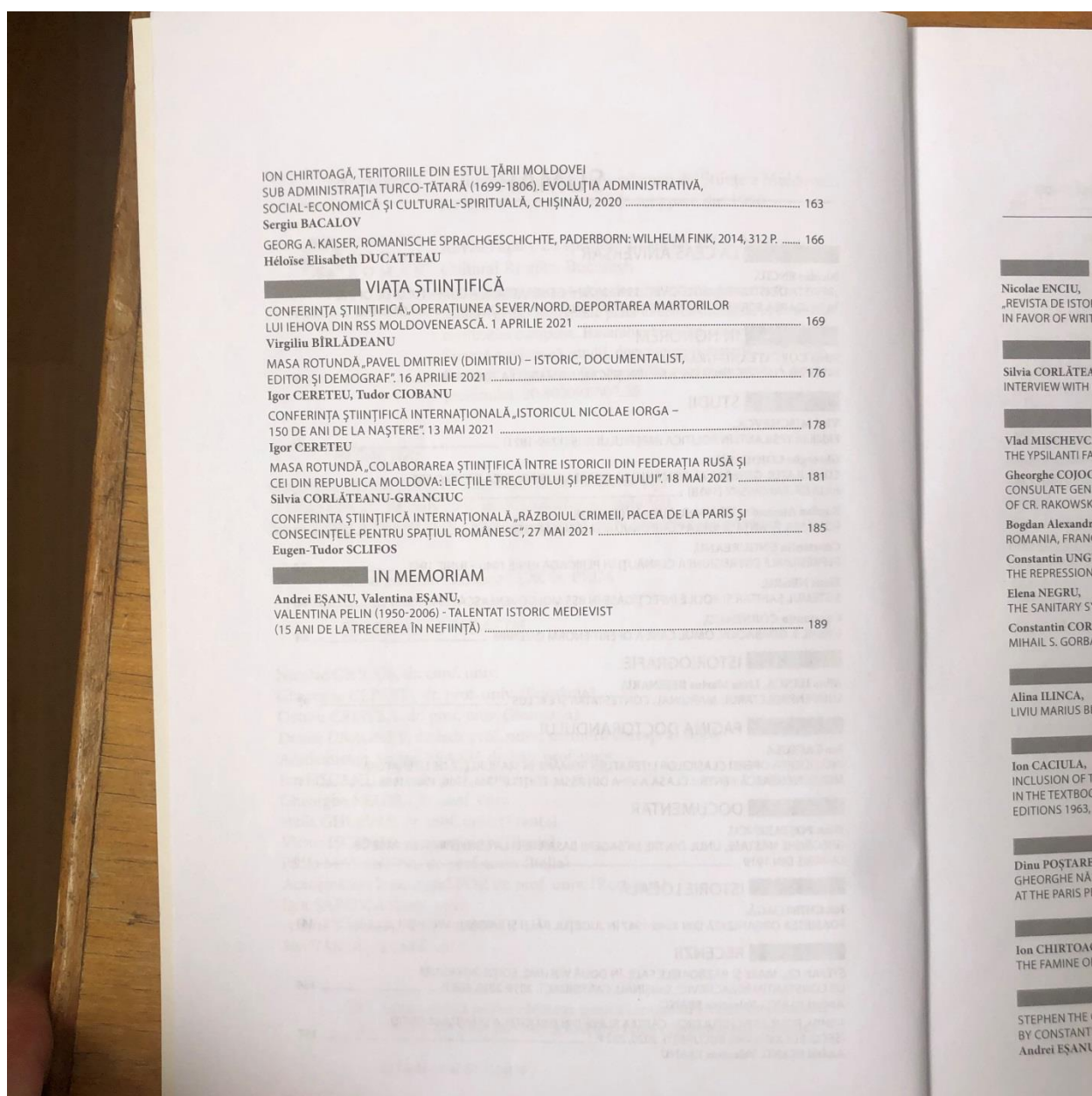
REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI

ianuarie-iunie
2021

1-2

DIN SUMAR:

- ❑ FAMILIA YPSILANTI ÎN POLITICA
IMPERIULUI RUS (1799-1821)
- ❑ CONSULATUL GENERAL AL ROMÂNIEI LA ODESSA
SUB POLITICA DE TEROARE A LUI CR. RAKOWSKY (1918)
- ❑ ROMÂNIA, FRANȚA ȘI IDEEA CORDONULUI SANITAR
ANTISOVIETIC
- ❑ REPRESIUNILE DIN REGIUNEA CERNĂUȚI
ÎN PERIOADA IUNIE 1940 – IUNIE 1941
- ❑ SISTEMUL SANITAR ȘI BOLILE INFECȚIOASE
ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ (1945-1955)
- ❑ MIHAIL S.GORBACIOV, OMUL CARE A OFERIT
ENORM OMENIRII

Valentina Pelin (1950-2006)⁸³⁵ - talentat istoric medievist (15 ani de la moarte)

Odată, în una dintre convorbirile noastre Valentina Pelin îmi spuse:

- „Știi ce a-și fi vrut să devin eu dacă mă nășteam în Evul Mediu?

⁸³⁵ O notă biografică vezi: **Andrei Eșanu, Valentina Eșanu. Valentina Pelin - cercetător de vază al culturii medievale românești**, în **Valentina Pelin. Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (sec. XVIII-XIX)**. Ediție îngrijită și revăzută de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu. Carte tipărită cu binecuvântarea Î.P.S. Teofan, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei. În seria „Biblioteca Paisiană”. Studii, nr. 1, Iași, Doxolog, 2017, p. 9-12; precum și în *Introducere*, în **Valentina Pelin. Manuscrise românești din secolele XIII-XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia)**. Catalog, Ediție îngrijită de acad. Andrei Eșanu, dr. Valentina Eșanu și Veronica Cosovan, Chișinău, Știința, 2017, p. 6-10.

- Știu, ai fi dorit să devii custode călugăriță la vreo bibliotecă mănăstirească...
- Și să pun în ordine și să păstrez cu mare grijă toate cărțile manuscrise și vechile tipărituri ...”

Valentina Pelin la 40 de ani

Am cunoscut-o pe Valentina Pelin după 1989, când Editura Știința i-a editat *Catalogul manuscriselor Mănăstirii Noul Neamț*⁸³⁶. Până într-atât îmi plăcuse această lucrare, or pe atunci eu mă cufundasem până peste cap în cercetări dedicate moștenirii culturale medievale românești, încât, mi-am procurat trei exemplare ale acestei cărți. Întrucât cu puțin timp înainte Valentina Pelin trecuse de la Arhiva Națională la Institutul de Filologie al Academiei de Științe a Moldovei am făcut cunoștință și i-am exprimat toată admirația pentru lucrarea publicată. De aici înainte destinul în știință și interesele comune față de trecutul cultural ne-au apropiat mult.

Drept urmare prin 1990, când cunoscutul istoric, apoi și om politic Alexandru Moșanu, pe atunci decan al Facultății de Istorie al USM, mi-a propus să formez un grup de cercetare care să se ocupe de istoria noastră de pe principiul adevărului științific, pe lângă alți oameni de știință pe care i-am atras să activeze în acest grup, am angajat-o bineînțeles și pe Valentina Pelin. Dintru început ne-am propus să elaborăm un grupaj de studii dedicate culturii medievale. Către sfârșitul aceluiași an, fiecare dintre cercetători a prezentat câte un studiu, pe care ulterior le-am

⁸³⁶ *Каталогул жєнерал ал манускриселор молдовєнєшть пєстратє ын УРСС. Колекция библиотечий мєнєстирий Ноул-Нямц (сек. XIV-XIX). / Сводный каталог молдавских рукописей, хранящихся в СССР. Коллекция Ново-Нямецкого монастыря (XIV-XIX). Алкєтуитор Валєнтина Овчиникова-Пєлин, Кишинєу, Штиинца, 1989, 438 п. (Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în U.R.S.S./ Colecția Bibliotecii Mănăstirii Noul-Neamț (sec. XIV-XIX), Chișinău, Ed. “Știința”, 1989, 438 p. cu 47 facsimile).*

înmănuncheat într-o culegere *Valori și tradiții culturale în Moldova*⁸³⁷, care a văzut lumina tiparului în 1993. Valentina Pelin a propus pentru acest volum un interesant studiu *Despre vechimea unor manuscrise ale operei „Varlaam și Ioasaf”*⁸³⁸, fiind vorba de romanul popular cu același nume care a circulat în mediul cultural românesc cu începere din sec. XIII-XIV. Studiul în cauză se distinge prin profunzime și minuțiozitate, prin cunoașterea atmosferei culturale de atunci, prin metodică de datare a vechilor codice, încât concluziile la care a ajuns autoarea au rămas neclintite până astăzi.

A urmat o întrerupere din cauza bolii mele destul de îndelungată, timp în care Valentina Pelin a continuat să activeze la Institutul de Filologie, timp în care continua să acumuleze materiale pentru un nou *Catalog de manuscrise slavo-române*, dar de astă dată care se păstrau în arhive și biblioteci din Rusia, Ucraina și Bielorusia. În acest scop, ani de-a rândul ea a reușit să obțină deplasări de durată, dintre care unele pe cont propriu, în marele orașe ale fostei Uniuni Sovietice – Moscova, Petersburg, Minsk, Kiev. În paralel, continua lucrul la teza de doctor în științe istorice „*Bibliotecile mănăstirilor Neamț și Noul Neamț în contextul culturii românești. Studii și texte. Secolele XV-XIX*”⁸³⁹, la Facultatea de Istorie a Universității din București, teză pe care a susținut-o în cel mai strălucit mod la sfârșitul anului 1997. Pe această cale Valentina Pelin a devenit tot mai cunoscută în mediul academic românesc, unde a reușit să publice câteva studii valoroase în *Revue des études sud-est européennes*, în anuarul *Romanoslavica* ș.a, participând totodată la importante reuniuni științifice de anvergură națională și internațională. Deosebit de strânse au devenit în această perioadă legăturile nu numai cu profesorul Alexandru Duțu, care i-a fost conducător științific la teza de doctorat, dar și cu academicianul Virgil Cândea, cu învățatul preot Paul Mihail și profesorul Zamfira Mihail și alți oameși de știință români, dar și cu I.V. Pozdeeva din Moscova, Pavlina Boiceva din Sofia, A.-E. Tachiaos din Atena ș.a. Materialele acumulate de Valentina Pelin s-au dovedit a fi deosebit de utile pentru lucrarea *Mărturiile românești peste hotare*⁸⁴⁰ pe care o elaborează pe atunci academicianul Virgil Cândea.

Întrucât problematica de cercetare, pe care atât de mult o îndrăgise Valentina Pelin, nu era prea agreată de conducerea Institutului de Filologie, prin 1996 când ne-am întâlnit întâmplător la Biblioteca Națională a Rusiei (fosta M.E.Saltâcov-Șcedrin) din Sankt-Petersburg mi-a mărturisit că ar dori să se angajeze la Institutul de Istorie al AȘM, dealtfel, aceasta a fost o ocazie fericită ca și soția mea Valentina să o cunoască pe harnica cercetătoare, ca de aici înainte să devină prietene.

A mai trecut un timp, iar după ce am inițiat în cadrul Institutului de Istorie o secție de *Istoria Culturii* am intervenit pe lângă direcția de atunci, argumentând că Valentina Pelin ar deveni o cercetătoare deosebit de necesară în cadrul noii secții, încât cei cinci ani, care s-au dovedit a fi cei din urmă, Valentina Pelin s-a înscris perfect în aria și tematica de cercetare a secției și respectiv a Institutului, căpătând libertate deplină de creație. În această perioadă a propus o serie de studii pentru *Revista de Istorie a Moldovei*, a continuat să lucreze la *Catalogul* ei de manuscrise în colecții străine, a participat la elaborarea volumului *Mănăstirea Căpriană* și în cele din urmă a reușit să definitiveze sub îndrumarea mea neoficializată teza de doctor habilitat în istorie *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (sec. XVIII-XIX)*. În scurtă vreme au început să apară și rezultate palpabile – studii, capitole ale monografiei de plan ș.a.

Nespus de mult a bucurat-o pe Valentina apariția volumului *Mănăstirea Căpriană*, în care ea a venit cu un compartiment dedicat bibliotecii acestui așezământ monahal din Basarabia⁸⁴¹, or

⁸³⁷ *Valori și tradiții culturale în Moldova*. Culegere de studii. Coord. A. Eșanu, Chișinău, Ed. Știința, 1993, 230 p.

⁸³⁸ Valentina Pelin. *Despre vechimea unor manuscrise ale operei „Varlaam și Ioasaf”*, în *Valori și tradiții culturale în Moldova*. Culegere de studii sub redacția lui Andrei Eșanu, Chișinău, 1993, p. 58-84.

⁸³⁹ Actualmente teza este sub tipar la editura Doxologia din Iași.

⁸⁴⁰ Materiale care ulterior, judecând după numeroasele referințe, au fost incluse în n. Seria nouă a *Mărturiilor*. .., mai cu seamă în vol. IV.

⁸⁴¹ **Valentina Pelin**. *Biblioteca mănăstirii [Căpriană]. Cărți manuscrise și tipărituri vechi (sec. XV-XIX)*, în vol. *Mănăstirea Căpriană sec. XV-XX. Studiu istoric, documente, cărți, inscripții și alte materiale*. Cord. Andrei Eșanu,

pregătirea directă pentru tipar a lucrării am efectuat-o în trei, împreună cu soția mea Valentina. Mare i-a fost satisfacția când la Salonul Internațional de carte de la Chișinău, volumul Căpriana s-a învrednicit de Marele Premiu. Aceasta a fost a doua importantă distincție a Valentinei Pelin, după medalia de argint UNESCO, obținută în 1997, pentru contribuții deosebite la cercetarea moștenirii cărțurărești a Mănăstirii Neamț.

În mod deosebit de Valentina Pelin s-a atașat prin interesele sale academice tânărul cercetător Igor Cereteu, pe care l-a îndrumat să-și concentreze atenția asupra problemei istorie și circulației cărții vechi românești, temă care a devenit pentru el magistrală pentru mulți ani înainte, soldându-se în ultimii ani cu rezultate impresionante.

O ultimă, delegație de serviciu cercetătorească a avut-o la Kiev unde a lucrat la Biblioteca Academiei de Științe a Ucrainei, activitate care s-a soldat și un alt substanțial studiu⁸⁴², în care a adus dovezi convingătoare privitoare la datarea și valoarea științifică a două cronografe moldave din sec. al XVIII-lea.

În continuare se deschideau alte spații mult promițătoare de cercetare și colaborare, dar din nefericire firul vieții talentatei noastre colege s-a întrerupt în perioada când capacitatea, pregătirea ei atinsese cote înalte de randament. Către vara anul 2006, când răpusă de o boală grea se stingea din viață, Valentina Pelin reușise să realizeze mai multe lucrări de proporții dar și alte studii cu pondere în probleme de istorie și valorificare a moștenirii culturale românești. Deși atinsese un deosebit de înalt grad de pregătire profesională și efectuase numeroase și îndelungate investigații în multe biblioteci și arhive din spațiul românesc și cel al lumii est-slave nu a reușit să publice decât foarte puțin din ceea ce acumulasă, realizase sau ajunsese la o etapă înaintată de finalizare, fiind vorba de lucrări monografice, cataloage și articole. Privită prin prisma listei de publicații pe care o avea pe la 2006, putea-i să desprinzi ca deosebit de importante doar câteva lucrări, între care un valoros *Catalog* de carte manuscrisă care cuprindea întregul tezaurul de codice slave și românești din Biblioteca mănăstirii Noul Neamț păstrată încă de pe la 1962 în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova din Chișinău⁸⁴³, precum și alte câteva studii dedicate vechii cărți manuscrise slavo-române⁸⁴⁴, activității cărțurărești ale lui Gavriil Uric (1413-1449)⁸⁴⁵, mare cărturar care activase la mănăstirea Neamț în prima jumătate a sec. al XV-lea, precum și lui Paisie Velickovski (1722-1794)⁸⁴⁶, altă mare figură ecleziastică și culturală din Moldova din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. La acestea s-ar mai putea puncta o ediție în

Chișinău, Pontos, 2003, p. 384-424. Același compartiment a fost reluat cu anumite completări și precizări făcute de subsemnați în vol. *Mănăstirea Căpriana cu Schitul Condița (secolul al XV-lea – începutul secolului al XXI-lea). Studii, documente și materiale*, Coord. A. Eșanu și GH. Postică. Autorii volumului: A. Eșanu, Gh. Postică, V. Eșanu, S. Ciocanu, V. Pelin, N. Fuștei, I. Negrei Chișinău, Cartdidact, 2019, 636 p.

⁸⁴² **Valentina Pelin**. *Aprecieri despre două manuscrise de la Kiev. Ficțiune și realitate*, în *Cugetul*, Chișinău, 2005, nr. 1, p. 6-15.

⁸⁴³ *Каталогъул женерал ал манускриселор молдовенешти пэстрате ын УРСС. Колекция библиотечий мэнэстриий Ноул-Нямц (сек. XIV-XIX). / Сводный каталог молдавских рукописей, хранящихся в СССР. Коллекция Ново-Нямецкого монастыря (XIV-XIX). Алкэтуитор Валентина Овчинникова-Пелин*, Кишинэу, Штиинца, 1989, 438 п. (*Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în U.R.S.S./ Colecția Bibliotecii Mănăstirii Noul-Neamț (sec. XIV-XIX)*, Chișinău, Ed. "Știința", 1989, 438 p. cu 47 facsimile).

⁸⁴⁴ **Valentina Pelin**. *Despre vechimea unor manuscrise ale operei „Varlaam și Ioasaf*, în *Valori și tradiții culturale în Moldova*. Culegere de studii sub redacția lui Andrei Eșanu, Chișinău, 1993, p. 58-84.

⁸⁴⁵ **Valentina Pelin**. *Aspecte inedite în manuscrisele lui Gavril Uric*, în *RLSL*, Chișinău, 1998, nr. 4, p. 50-55 și în *Rsl*, XXXVI, București, 2000, p. 279-284. **Idem**, *Aspecte mai puțin cunoscute în manuscrisele lui Gavril Uric*, în vol. *Ipostaze ale literaturii române vechi și premoderne (secolele XVI-XVIII)*. Studii, cercetări și teze. Coord. P. Balmuş și S. Korolevski, Chișinău, 2007, p. 24-32.

⁸⁴⁶ **Valentina Pelin**. *La correspondance du stareț Paisie du monastère de Neamțu (I)*, în *RESEE*, XXXI, 1993, nr. 3-4, p. 397-411. **Idem**, *The correspondence of abbot Paisie from Neamts (Unpublished texts) (II)*, în *RESEE*, XXXII, 1994, nr. 1-2, p. 73-81. **Idem**, *The correspondence of abbot Paisie from Neamts (III). Letter to Teodosie, archimandrite at the Sofroniev Hermitage*, în *RESEE*, XXXII, 1994, nr. 3-4, p. 349-366. **Idem**, *I manoscritti dello "starec" Paisij nella Biblioteca del monastero di Neamț*, în vol. N. Kauchtschischwili, A.-Al.N. Tachiaos, V. Pelin, *Paisij, lo starec*, Edizioni Qigajon, Comunità di Bose (Italia), 1997, p. 129-136. **Idem**, *Contribuția cărturarilor români la traducerile Școlii paisiene*, în vol. *Românii în reînnoirea isihastă*, Studii închinare Cuviosului Paisie de la Neamț la bicentenarul săvârșirii sale, 15 noiembrie 1994, Coord. acad. Virgil Căndea, Iași, 1997, p. 83-120.

două volume care cuprinde *Cuvinte și scrisori duhovnicești* ale aceluiași mare stareț nemțean⁸⁴⁷, precum și teza de doctor în științe istorice susținută la 29 decembrie 1997, teză care a rămas mulți ani în manuscris, încât prea puțini cercetători aveau acces la această din urmă lucrare și puteau să judece obiectiv despre valoarea ei științifică⁸⁴⁸. Rezumând cele arătate, nu se putea bănuî că îndărătul acestui număr oarecum modest de publicații ar sta o muncă titanică de peste 25 de ani și un mare și deosebit de talentat cercetător al vechii culturi scrise românești.

Subsemnații fiindu-i în preajmă, precum am arătat, de prin anii 1990, au putut vedea îndeaproape multe din strădaniile și căutările harnicei cercetătoare întâlnind-o prin mai multe arhive și biblioteci de la noi, dar și din Rusia, mereu aplecată asupra „vechilor Cazanii” din care căuta să adune și să pună laolaltă întregul tezaur de carte românească medievală ajunsă prin cele mai îndepărtate colțuri ale lumii est-slave.

Întrucât fiind apropiați atât prin interese științifice, cât și prin relații de prietenie dintre cele mai calde, încât pe atunci când își intuia sfârșitul, în iunie 2006, Valentina personal a încredințat subsemnaților o pună parte din manuscrisele autografe și biblioteca ei personală (ulterior transmisă bibliotecii Societății „Paul Gore” din Chișinău), iar ceva mai târziu, după dispariția ei, fiul Vlad Ovcinikov ne-a încredințat alte materiale găsite în modesta lor locuință. Treptat făcând cunoștință cu aceste lucrări rămase în manuscris ale Valentinei Pelin am realizat că suntem în fața și în posesia unei deosebit de consistente moșteniri, pe care am considerat că trebuie neapărat să o valorificăm și să o publicăm, cu atât mai mult, că și membrii familiei ei între care și fratele Nicolae Pelin au primit cu toată bunăvoința și înțelegerea această inițiativă. Or, precum ne mărturisea acesta din urmă, „dacă voi (subsemnații) nu veți realiza cele preconizate, sunt șanse reale ca toate manuscrisele surorii mele să rămână un vraf de maculatură, căci noi suntem cu totul din alte domenii de activitate”. În pregătirea pentru tipar a acestor lucrări, unele în bună măsură finalizate, altele la o anumită etapă de elaborare, ne-am ciocnit de mai multe dificultăți, dar care treptat am încercat să le depășim prin coroborarea mai multor variante și redacții care ne-a ajutat să ajungem la redacțiuni optime ale acestor lucrări, care puteau fi încredințate spre publicare atât unor reviste de specialitate, cât și unor edituri. Drept urmare, în anii următori, am reușit să publicăm una câte una, mai multe studii, dar și volume, încât către anul 2021 numărul acestor ediții postume a ajuns la 14⁸⁴⁹. În prezent pregătim pentru tipar alte două voluminoase lucrări, fiind vorba de teza de doctor în istorie „*Bibliotecile mănăstirilor Neamț și Noul Neamț în contextul culturii românești. Studii și texte. Secolele XV-XIX*” (în manuscris peste 300 pag.) și „*Obștea paisiană din vatra nemțeană până în 1859*” (în manuscris 520 pag.). Dintre cele mai importante lucrări publicate și lansate de subsemnați până în prezent am putea contabiliza studiul însoțit de un important catalog al manuscriselor copiate în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și Sfânt⁸⁵⁰, *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (sec. XVIII-XIX)* în două ediții⁸⁵¹; *Manuscrise românești din secolele XIII-XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina,*

⁸⁴⁷ **Sfântul Paisie de la Neamț.** *Cuvinte și scrisori duhovnicești.* Selectate și traduse în limba română de Valentina Pelin. Cu o prefață de acad. Virgil Cândea. Vol. I, Chișinău, Ed. Cartea Moldovei, 1998, 216 p. și **Sfântul Paisie de la Neamț.** *Cuvinte și scrisori duhovnicești.* Publicate după traduceri vechi revăzute sau traduse pentru prima oară, cu note și comentarii de Valentina Pelin. Cu o prefață de acad. Virgil Cândea. Vol. II, Chișinău, Tipografia Centrală, 1999, 278 p. Ambele volume au fost republicate în 2010 la ed. Doxologia din Iași.

⁸⁴⁸ **Valentina Pelin.** *Bibliotecile mănăstirilor Neamț și Noul Neamț în contextul culturii românești (sec. XV-XIX). Studii și texte.* Teza de doctor în științe istorice. Coord. șt. Alexandru Dușu. Biblioteca Universității din București, 1997. În manuscris la Biblioteca Centrală Universitară București.

⁸⁴⁹ Vezi: **Andrei Eșanu, Valentina Eșanu.** *Lista lucrărilor publicate de Valentina Pelin, în Valentina Pelin. Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (sec. XVIII-XIX).* Ediție îngrijită și revăzută de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu. Carte tipărită cu binecuvântarea Î.P.S. Teofan, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei. În seria „Biblioteca Paisiană”. Studii, nr. 1, Iași, Doxolog, 2017, p. 12-20; și **Andrei Eșanu, Valentina Eșanu.** *Lista lucrărilor publicate de Valentina Pelin, în Valentina Pelin. Manuscrise românești din secolele XIII-XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia).* Catalog, Ediție îngrijită de acad. Andrei Eșanu, dr. Valentina Eșanu și Veronica Cosovan, Chișinău, Știința, 2017, p. 397-407.

⁸⁵⁰ **Valentina Pelin.** *Manuscrise din domnia lui Ștefan cel Mare (I și II), în Analele Putnei, Mănăstirea Putna, An. III, 2007, nr. 2, p. 105-121, Ibidem, An IV, 2008, nr. 2, p. 249-328.*

⁸⁵¹ **Valentina Pelin.** *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (sec. XVIII-XIX).* Ediție îngrijită de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, Chișinău, Pontos, 2014, 236 p., ediția realizată cu sprijinul

Bielorusia)⁸⁵² alte studii și materiale⁸⁵³.

În munca de pregătire pentru tipar și editarea unora dintre aceste lucrări am întâmpinat anumite dificultăți, pe care unele le-am surmontat mai ușor, fiind vorba de precizarea unor note și comentarii, în alte cazuri, cum ar fi Catalogul manuscriselor din epoca lui Ștefan cel Mare a trebuit să depunem eforturi susținute și de durată, căci dacă studiul introductiv era perfect întocmit în toate privințele, apoi în descrierea propriu-zisă a codicelor lipseau total variantele slavone ale însemnărilor; iar în studiul monografic *Paisianismul...* deși în sumar la Capitolul VI erau trecute 6 paragrafe cu titlurile lor, în manuscris, textul celor două din urmă paragrafe ale acestui capitol lipseau, ceea ce ne-a determinat să le completăm prin studii aparte, identificate din totalitatea de manuscrise olografe ale autoarei care corespundeau în bună măsură problematicii celor două compartimente lipsă. Alte studii, care de ani buni se aflau pe la diferite reviste, au fost recuperate cu ajutorul unor prieteni, între care și profesor Zamfira Mihail și trecute în format electronic și prezentate spre publicare.

În ultimii ani, în paralel cu eforturile noastre în vederea realizării unor proiecte în cadrul Institutului de Istorie din Chișinău, însoțite de cele ce țineau de pregătirea pentru tipar a unor alte lucrări ale Valentinei Pelin, ne-am pus scopul să găsim teza ei de doctor în științe istorice, pe care o intuim a fi una de incontestabilă valoare științifică. Căutările noastre, ghidate de aceeași cercetătoare Zamfira Mihail, de altfel, o bună prietenă a Valentinei Pelin, ne-au adus la Biblioteca Centrală Universitară din București, unde direcția instituției ne-a pus cu amabilitate la dispoziție mult râvnitul manuscris al tezei de pe care am reușit să scoatem o fotocopie, iar ceva mai târziu Vlad Ovcinikov ne-a pus la dispoziție chiar un exemplar copertat al acestei lucrări, precum și o variantă în format electronic. Mai ales aceste din urmă circumstanțe ne-au motivat să purcedem la pregătirea pentru tipar a tratatului, cu atât mai mult că în repetate rânduri mai mulți cercetători ne-au solicitat informații cu privire la această teză de doctorat, iar Editura Doxologia din Iași s-a oferit să o scoată de sub tipar. În curând și acest volum va fi încredințat editurii mai sus arătate.

Sperăm că edițiile scrierilor Valentinei Pelin, efectuate prin grija subsemnaților, întregesc cu mult reprezentările despre ceea ce a reușit cercetătoarea prin strădani și muncă asiduă, venind cu contribuții substanțiale la cercetarea moștenirii culturale românești, la valorificarea unui important strat de valori culturale și spirituale risipit în vastul spațiu est-slav, a mănăstirilor Neamț și Noul Neam, în special.

Andrei Eșanu, Valentina Eșanu

preotului Octavian Moșin de la Biserica „Întâmpinarea Domnului” din Chișinău. Aceiași lucrare a fost reluată cu același titlu ediție îngrijită și revăzută de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu. Carte tipărită cu binecuvântarea Î.P.S. Teofan, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei. În seria „Biblioteca Paisiană”. Studii, nr. 1, Iași, Doxolog, 2017, 326 p.

⁸⁵² **Valentina Pelin.** *Manuscrise românești din secolele XIII-XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia).* Catalog, Ediție îngrijită de acad. Andrei Eșanu, dr. Valentina Eșanu și Veronica Cosovan, Chișinău, Știința, 2017, 408 p.

⁸⁵³ **Valentina Pelin.** *Manuscrisele și activități culturale de la mănăstirea Dobrușa (sec. XVIII-XIX),* în RIM 2007, nr. 2, p. 3-14. **Idem,** *Manuscrisele lui Dimitrie Cantemir în arhivele și bibliotecile Rusiei,* în vol. *Cultură și politică în Sud-estul Europei (sec. XV-XX).* Coord. Andrei Eșanu și Constantin Iordan, Chișinău, 2011, p. 16-45. **Idem,** *Autorul Istoriei mănăstirilor Neamț și Secu în apărarea propriei sale lucrări,* în RIM, 2014, nr. 3, p. 17-32.

Instantaneu de la Conferința Institutului de Istorie: „Valentina Pelin la 60 ani”, Chișinău 2010.

Membrii Familiei Valentinei Pelin (tatăl Simion Pelin, fratele Nicolae Pelin, nora Iulia și fiul Vlad) la aceeași Conferință din 2010

Lansarea monografiei *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european* (sec. XVIII-XIX) (BNRM, Chișinău, 2014)

Imagine de la lansarea volumului Valentinei Pelin *Manuscrise românești din secolele XIII-XIX în colecții străine* (BNRM, Chișinău, 2017)

destin românesc

REVISTĂ DE ISTORIE ȘI CULTURĂ
2021 An XVI (XXVII) Nr. 3-4 (117-118)

Serie nouă

 INSTITUTUL CULTURAL ROMÂN

CUPRINS / CONTENTS

PRIM-PLAN / FOREGROUND

- „...Cred cu toată puterea inimii că Actul de Dreptate
pentru neamul nostru se va săvârși”6
Raia Rogac în dialog cu Iuliana Gore-Costin
“...I Believe with My Whole Heart that the Justice Act for Our People Will Still Come”

ȚĂRILE ROMÂNE ÎN EVUL MEDIU / ROMANIAN PRINCIPALITIES DURING THE MIDDLE AGES

- Ion Chirtoagă**
Sud-estul spațiului carpato-nistean și lumea turanică. (11)
Coste de la Cetatea Albă20
The South-East of the Carpathian-Dniester Space and the Turanic World. Coste from Cetatea Albă

PROBLEMA BASARABIEI / THE PROBLEM OF BESSARABIA

- Eugen-Tudor Sclifos**
Polemici cu privire la problema Basarabiei în opera interbelică a lui Nicolae Iorga28
Polemics Regarding the Problem of Bessarabia in Nicolae Iorga's Interwar Oeuvre

ROMÂNIA INTERBELICĂ / INTERWAR ROMANIA

- Petru Hadârcă**
Edificiul Teatrului Național din Chișinău în perioada interbelică –
loc al memoriilor multiple (1918-1940) (II)36
The Building of the Chisinau National Theatre in the Interwar Period –
A Place of Multiple Memories (1918-1940) (II)

- Silvia Grossu**
Revista *Misionarul*: demersul identitar al ortodoxiei (1929-1944)49
The “Misionarul” Journal: Orthodoxy's Identity Proposal (1929-1944)

POLITICI IMPERIALE / IMPERIAL POLICIES

- Elena Negru, Gheorghe Negru**
„Dezghețul” hrușciovist și impactul lui asupra politicii etnoculturale
din RSSM (1953-1964)65
Khrushchev's “Thaw” and Its Impact on Ethno-cultural Policy in the MSSR (1953-1964)

DOCUMENTAR / DOCUMENTARY

- Dinu Poștarencu**
Gheorghe Năstase, *Conștiința Națională în Basarabia*87
Gheorghe Năstase, *National Consciousness in Bessarabia*

EPIDEMII / EPIDEMICS

- Radu Ștefan Vergatti, Vasile Sârbu**
Victor Babeș și Ion Cantacuzino – pionieri în lupta cu epidemiile 98
Victor Babeș and Ion Cantacuzino – Pioneers in the Fight against Epidemics

ANTOLOGIA TEXTELOR ANTITOTALITARE / ANTHOLOGY
OF ANTI-TOTALITARIAN TEXTS

- Francis Fukuyama**
De la demnitate la democrație (traducere și prezentare de Alex Cosmescu)..... 116
From Dignity to Democracy (Translation and Presentation by Alex Cosmescu)

RECENZII / REVIEWS

- Andrei Eșanu, Valentina Eșanu**
Gabriela Platon, *De la mărturia vechilor greci la mărturisirea patristică. Temele iconografice „Sfinții Părinți” și „Înțelepții Antici” în pictura exterioară a Bisericii Sfintei Mănăstiri Voroneț*..... 119

APARIȚII EDITORIALE / NEW PUBLICATIONS

- Valentin Tomuleț**
Editori: Petronel Zahariuc, Adrian-Bogdan Ceobanu, *160 de ani de la unirea Principatelor. Oameni, fapte și idei din domnia lui Alexandru Ioan Cuza*..... 125
- Demir Dragnev**
Editori: Gheorghe Cojocaru, Eugen-Tudor Sclifos, *Documente privind Istoria Românilor. Colecția Eudoxiu Hurmuzaki, seria a 3-a, volumul V. Franța și chestiunea Basarabiei la Conferința de Pace de la Paris (1919-1920)* 128

EVENIMENT / EVENT

- Leontina Vatamanu, Virgiliu Mărgineanu**
CRONOGRAF. După 20 de ani 131
CRONOGRAF. 20 Years Later

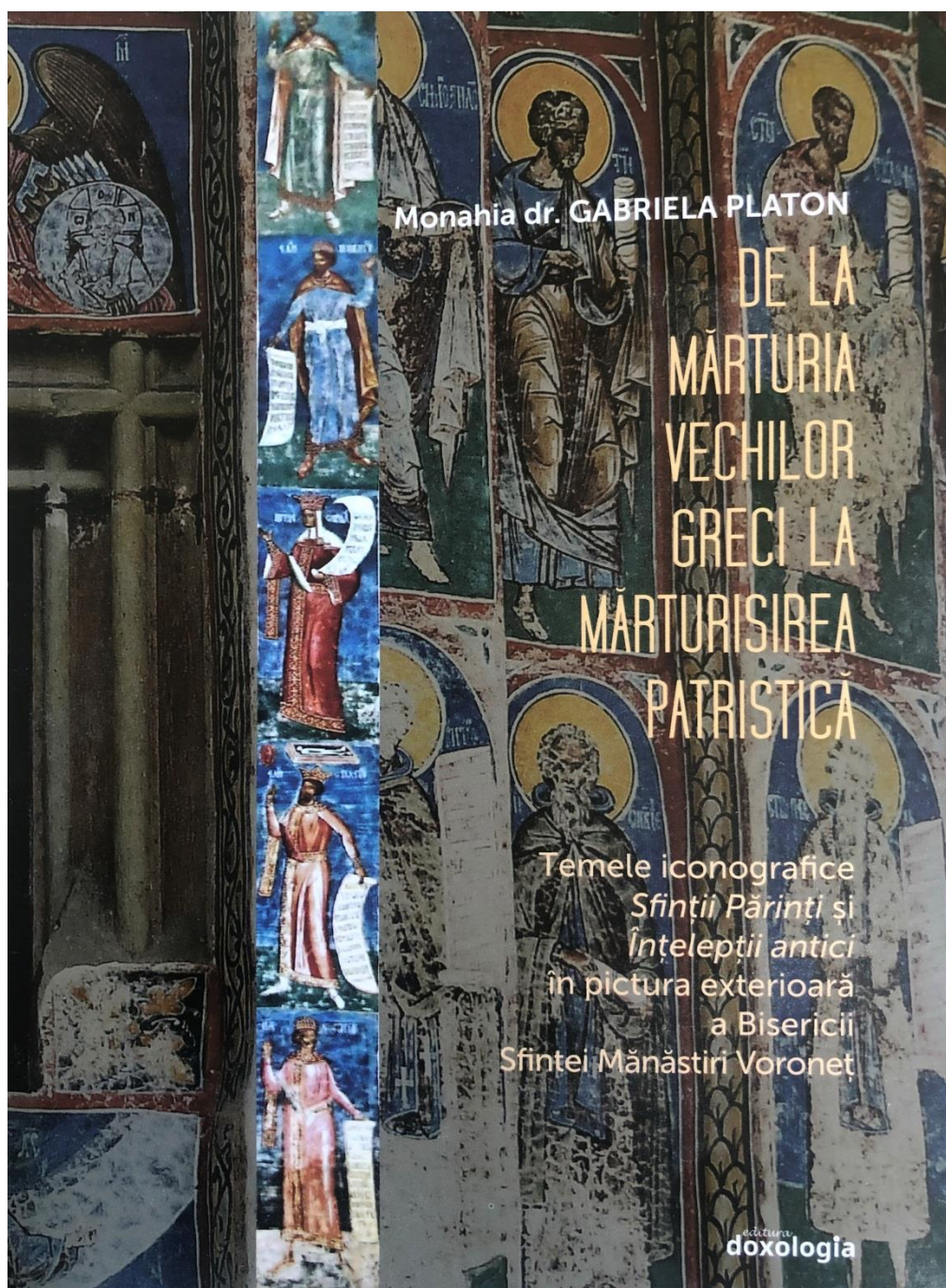
OMAGIERI / HOMAGES

- Raia Rogac**
Vladimir Beșleagă: 90. Sfidând vremurile și poverile... 136
Vladimir Beșleagă: 90. Defying Times and Hardships..

IN MEMORIAM

- Nina Corcinschi**
Ion Ciocanu – spirit al sintezelor critice..... 141
Ion Ciocanu – A Spirit of Critical Syntheses
- Ion Negrei**
Adio, drag coleg, prof. univ. dr. Ion Agrigoroaiei 144
Farewell, Dear Colleague, Prof. Dr. Ion Agrigoroaie

GABRIELA PLATON „De la mărturia vechilor greci la mărturisirea patristică. Temele iconografice Sfinții Părinți și Înțelepții antici în pictura exterioară a Bisericii Sfintei Mănăstirii Voroneț”

Cu mai mulți ani în urmă subsemnații au publicat un studiu monografic dedicat celebrei ctitorii ai lui Ștefan cel Mare și Sfânt, mănăstirea Voroneț,⁸⁵⁴ în care au fost incluse și două studii dedicate frescelor interioare și exterioare din secolele XV-XVI, unul *Programul iconografic al bisericii „Sf. Gheorghe” a Mănăstirii Voroneț* purtând semnătura cunoscutului specialist în

⁸⁵⁴ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu. *Mănăstirea Voroneț: Istorie, Cultură, Spiritualitate*. Chișinău, Ed. Pontos, 2010, 384 p.

domeniul artei medievale românești, doctor habilitat în studiul artelor Constantin I. Ciobanu,⁸⁵⁵ iar altul *Iconografie voronețeană* aparținând monahiei Gabriela Platon,⁸⁵⁶ sălășluitoare, actualmente stareță a acestui lăcaș sfânt din nordul Moldovei. Aceasta din urmă autoare, continuându-și cercetările și observările asupra ansamblelor iconografice de la Voroneț, a susținut cu succes teza de doctor în istorie, apoi a excelat prin publicarea unei solide monografii. În continuare, venim cu unele reflecții și aprecieri privitoare la acest studiu istorico-teologic.

Cercetările în domeniul istoriei artei medievale, în cel al programelor iconografice interioare și exterioare ale bisericilor și mănăstirilor din nordul Țării Moldovei, în special, efectuate pe parcurs de peste un secol, au arătat cu prisosință că epoca lui Ștefan cel Mare, Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu reprezintă un fenomen aparte în istoria artei plastice românești și universale. Drept urmare, programele iconografice ale acestor lăcașe sfinte s-au bucurat de o mare atenție din partea multor generații de cercetători, prin efortul cărora au fost scoase la iveală și investigate zeci de aspecte ale problemei, fiind date răspunsuri și explicații dintre cele mai judicioase. Pe lângă acestea au fost realizate lucrări de sinteză deosebit de valoroase, în care se încearcă de a prezenta fenomenul picturii murale moldave în evoluție sub multiple aspecte. De aceea, cercetătorii din zilele noastre, sprijinindu-se pe bogăția de informații acumulate, pe sursele literare și vizuale, și profitând de noile descoperiri, care au fost puse în circuitul științific în urma restaurărilor monumentelor istorice și de cultură, inclusiv și cea de la Voroneț, au tins să abordeze aceleași probleme de la un alt nivel. În mare parte elaborările efectuate în ultimele decenii poartă un caracter de aprofundare și cercetare multilaterală a unor aspecte concrete, venindu-se cu investigații detaliate, care ridică la un nivel superior cunoașterea acestor fenomene de cultură creștină ortodoxă.

Drept continuare firească a acestor studii vine monografia semnată de Gabriela Platon „**De la mărturia vechilor greci la mărturisirea patristică. Temele iconografice Sfinții Părinți și Înțelepții antici în pictura exterioară a Bisericii Sfintei Mănăstirii Voroneț**”. Cu toate că problema imaginii și simbolului în frescele mănăstirilor din nordul Moldovei, a raportului dintre Sfinții Părinți și Înțelepții Antichității a servit drept obiect de studiu din partea unor asemenea mari specialiști în istoria artei cum ar fi: Wladyslaw Podlacha, Paul Henry, André Grabar, Virgil Vătășeanu, Vasile Drăguț, Constantin I. Ciobanu ș.a., pe când în prezenta lucrare propusă la Premiul Academiei Române, pentru prima dată aceste aspecte sunt cercetate din perspectiva istorico-teologică. Pentru realizarea obiectivelor propuse autoarea își structurează lucrarea în așa fel încât rezolvările și interpretările de bază ale fenomenului în cauză să fie văzută ca „piatră de temelie pentru cunoașterea picturii murale în bisericile bucovinene”.

În totalitatea sa, monografia propusă respectă rigorile unei lucrări de asemenea anvergură, fiind structurată după cum urmează: **Introducere**, urmată de trei părți, care la rândul lor sunt divizate în alte două capitole fiecare și mai multe subcapitole în dependență de multitudinea de aspecte abordate. În încheiere sunt trase concluzii, care reies din întreaga investigație, precum și o bogată bibliografie riguros compartimentată. Studiul monografic mai conține două anexe cu material ilustrativ color, care întrunesc cele mai reprezentative programe iconografice din frescele de la Voroneț și care au servit drept sursă de bază a investigației.

Deosebit de originală este maniera de expunere în fiecare capitol a lucrării care de regulă se începe cu un preambul deosebit de dens în idei atât ale unor sfinți părinți ai Bisericii și ale istoricilor de artă, cât și ale autoarei, care de fiecare dată ne introduce în problematica ce

⁸⁵⁵ *Ibidem*, p. 93-107

⁸⁵⁶ *Ibidem*, p. 108-123

urmează a fi expusă sau cercetată în cele trei părți ale lucrării. Autoarea propune un șir întreg de rezolvări, aprofundări și precizări în problematica abordată. Astfel, în totalitatea ei lucrarea prezentată se distinge prin originalitatea structurii, abordării și rezolvării problemelor luate în discuție prin multitudinea de note și comentarii, prin rigurozitatea și corectitudinea citării atât din literatura teologică, cât și din cea științifică.

În scurta, dar consistenta parte introductivă a lucrării cercetătoarea face o intrare în problematica ce ține de importanța artei creștine ortodoxe, subliniind că aceasta nu este o disciplină anexă a Teologiei, ci o aplicare în practică, efectiv trăită, și că bisericile și mănăstirile românești, cele din nordul Moldovei în special, construite în domniile lui Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu, cu ansambluri arhitectonice și programe iconografice relativ bine păstrate, exprimă marile coordonate ale ortodoxiei românești cristalizate, fie direct sub influența bizantină, fie prin filieră sud-slavă.

Pornind de la prezentarea realităților istorice în care s-a cristalizat pictura murală din nordul Moldovei, autoarea expune obiectivele lucrării, dintre care distingem abordarea reprezentării Sfinților Părinți și a Înțelepților antici în pictura murală exterioară a Mănăstirii Voroneț ca imagine și simbol în comparație cu pictura interioară și exterioară atât din aceeași zonă geografică, cât și din întreaga arie de cultură creștin-ortodoxă sud-est și est-europeană; sistematizarea și caracteristica izvoarelor, stabilirea interdependenței între mărturiile cuprinse în tradiția patristică și, pe baza mărturiilor zugrăvite în fresca Voronețului, formularea unor ipoteze legate de motivația apariției acestor teme în pictura exterioară moldovenească.

Fiind desemnat cadrul istoric, obiectul de studiu și metodele de cercetare, în continuare autoarea argumentează structura lucrării, propunând, după părerea noastră destul de întemeiat, divizarea studiului monografic în trei părți distincte, fiind totodată conturată tematica fiecăreia cu o argumentare judicioasă a problemelor abordate, care vin să faciliteze înțelegerea aspectelor investigate, dar și argumentarea necesității unei abordări obiective, care, precum arată cercetătoarea, vine și din „necesitățile spirituale ale sufletului, care-și caută mântuirea în timpul nostru”. Din investigarea problemei enunțate dintr-o perspectivă teologică, or până în prezent problema a fost abordată în temei de cercetători laici, decurge și noutatea științifică a rezultatelor obținute.

Partea I intitulată: ***Perspective generale de abordare a problematicii***, poartă un caracter istoriografic și este structurată în două subcompartimente, în care este arătat interesul crescând față de pictura ecleziastică medievală din Moldova cu începere din ultimele decenii ale sec. al XIX-lea, ca până în zilele noastre să evolueze într-o vastă arie de cercetări științifice, întrunind istorici de artă și investigații de mare valoare științifico-artistică, între care lucrările polonezului Wladyslaw Podlacha, francezilor Charles Diehl și Paul Henry, spaniolului Puigi Cadafalch, englezului David Talbot Rice ș.a. precum și a multor specialiști români, între care Vasile Grecu, I. D. Ștefănescu. Virgil Vătășianu, Grigore Nandriș, Vasile Drăguț, Constantin I. Ciobanu ș.a. Partea I se încheie cu un important și consistent compartiment dedicat abordării filosofice și teologice a problemei, examinându-se, în special, raportul dintre învățăturile Sfinților Părinți și filosofia antică greacă, din care desprindem ca deosebit de argumentate concluziile precum că asumarea de către filosofia patristică a acestor rădăcini nu constituie o imitație a Înțelepților elini, ci o continuare îndrăzneată a spiritualității antice, de astă dată în temeiul Noului Testament și a operelor Sfinților Părinți.

În partea a II-a a monografiei, intitulată ***Mărturia vechilor greci. Înțelepții elini – prevestitori ai mântuirii*** cercetătoarea își concentrează atenția asupra unei alte probleme de bază a investigației legată de arta iconografică, în care pornind de la istoricul artei și iconografiei

bizantine, care, în chip firesc, continuă cu acel „Bizanț după Bizanț” din țările române care a căpătat o dezvoltare impetuoasă în Țara Moldovei, mai cu seamă în sec. XV-XVI, ca partea finală să fie dedicată în exclusivitate problemei cronologiei apariției și dezvoltării temei iconografice **Înțelepții elini – prevestitori ai mântuirii**. Pornind de la rezultatele obținute de predecesori și materialul iconografic de la mănăstirile Voroneț, Moldovița, Humor, Sucevița și biserica Arbore cu deosebită rigurozitate sunt expuse și analizate redacțiile grecești ale profețiilor Înțelepților antici din pictura murală, profețiile în operele de artă și în literatura de expresie slavonă și slavono-rusă și din pictura exterioară moldovenească ce nu sunt incluse în culegerile bizantine sau slavone de profeții. În acest din urmă compartiment o atenție deosebită este acordată conținuturilor filacterelor **Înțelepților antichității**, precum și surselor din care s-au inspirat zugravii medievali și care sunt cu totul altele decât opera propriu-zisă a filosofilor antici.

Deznodământul în cercetarea problemei imagine și simbol în fresca Voronețului – de la mărturia vechilor greci la mărturisirea patristică se produce în capitolul al IV-lea al monografiei: **Înțelepții Voronețului**, care este dedicat în întregime analizei reprezentării iconografice a Înțelepților Voronețului, fiind vorba pe de o parte de portretele strămoșilor lui Iesei (Avraam, Iacob, Isaac etc.), iar pe de alta – cei mai de seamă reprezentanți ai filosofiei, literaturii și științei antice grecești (Aristotel, Euripide, Homer, Pitagora, Platon, Porfirie, Socrate, Sofocle, ș.a.), cu profețiile lor înscrise pe filactere aparte în limba slavonă.

Pe lângă faptul că reprezentarea Înțelepților elini este considerată ca un valoros document de istorie a culturii românești, din concluziile la acest capitol ni s-a părut deosebit de importante și originale cele, precum că filosofii reprezentați la Voroneț par a fi considerați mai apropiați unei tradiții prooccidentale, pentru că toți cei patru filosofi (Aristotel, Pitagora, Platon, Socrate) zugrăviți aici sunt cu putere revendicați și de tradiția culturală occidentală ca fiind la temeiul sintalității occidentale. O altă concluzie, care se desprinde din materia capitolului este aceea că reprezentarea Înțelepților antici greci a putut fi zugrăvită în fresca de la Voroneț datorită faptului că iconarii de la mijlocul sec. al XVI-lea aveau „o dezlegare oficială de la canoane”, or zugrăvirea lor este necanonică, și că aceasta a putut s-o facă doar mitropolitul Grigorie Roșca sub îndrumarea căruia s-a efectuat pictura exterioară a bisericii Sfântul Gheorghe de la Voroneț.⁸⁵⁷

Partea a III-a **Mărturisirea Patristică** cuprinde alte două capitole consacrate problemei *Cinului* ca program iconografic care cuprinde două aspecte distincte ale picturii de la Voroneț: **Ierarhia cerească** (Iisus Hristos Pantocrator „înconjurat de îngeri cu sfere”) și **Ierarhia pământească** formată din patru registre de Sfinți: cel al *Profeților* (din șirul de 54, azi se mai văd doar 38); al *Apostolilor* (din cei 70 se mai văd 42); al *Sfinților Mari Ierarhi și Părinți ai Bisericii* (din cei 61, identificați doar 25, toți ceilalți sunt șterși de vreme), precum și cel al *Sfinților Mucenici* (în număr de 65), „care îi au în mijloc pe tron pe sfântul patron al bisericii voronețene Sfântul Mare Mucenic Gheorghe”.

În capitolul al VI-lea **Sfinții Părinți în reprezentarea Cinului de la Voroneț**, autoarea, prezintă galeria portretelor verbale și iconografice ale Sfinților Părinți în pictura voronețiană cu începere de la cei *Trei Sfinți Ierarhi* ai bisericii creștine ortodoxe (Ioan Gură de Aur, Grigore Teologul, Vasile cel Mare), urmați de *Sfinții Ierarhi* din primele secole creștine (Dionisie al Alexandriei, Chiril și Atanasie Patriarhi ai Alexandriei, Eutihie al Constantinopolei, Grigorie Armeanul, Gherman Patriarhul Ecumenic); *Sfinții Sfințiți Mucenici* (Vlasie, Ciprian, Foca);

⁸⁵⁷ Vezi mai detaliat Andrei Eșanu, Valentina Eșanu. *Viața și faptele Mitropolitului Grigorie Roșca (1478-1570)*. Iași, Ed. Doxologia, 2017

Sfinții Sfințiți Mucenici Luminători (Ignatie Teoforul, Alexandru, Vavila); *Sfinții Cuvioși* (Ștefan cel Nou, Efrem Sirul, Atanasie, Marcu, Onufrie cel Mare ș.a.), care sunt zugrăviți în Arborele lui Iesei de la Sfânta Mănăstire Voroneț, ajungându-se în finalul capitolului la concluzia că în fresca bisericii Sfântul Gheorghe „se întregește simbolul profund al picturii exterioare voronețene, în care sacrul și profanul se contopesc într-o creație unică...”.

În finalul lucrării Gabriela Platon vine cu o serie de *Concluzii* care decurg din întregul conținut al monografiei care sunt formulate într-un compartiment special. Dintre concluziile formulate ni s-au părut deosebit de originale și valoroase cele în care se stipulează precum că originalitatea picturii voronețene „nu se sprijină pe argumente eterogene” și că sensul acestora „trebuie căutat în imagini, nu în documente sau în context istoric”, apoi că „pictura exterioară din Grecia sau Italia arată mai degrabă diferența fundamentală și nu constituie nicicum un model pentru reprezentările de la Voroneț”. O altă concluzie care reiese din analiza temeinică făcută în lucrare este aceea că Sfinții și Înțelepții din pictura exterioară a Voronețului „nu sunt ilustrații ale vreunui text, chiar dacă fac referință la texte canonice sau filocalice, ci sunt discursuri de sine stătătoare pe teme comune cu cele din textele canonice, hagiografice, filocalice”.

În finalul referatului nostru subliniem că lucrarea **„De la mărturia vechilor greci la mărturisirea patristică. Temele iconografice *Sfinții Părinți și Înțelepții antici* în pictura exterioară a Bisericii Sfintei Mănăstirii Voroneț”** elaborată de monahia Gabriela Platon reprezintă o investigație de înalt nivel științific și teologic, un discurs academic de o rară erudiție și competență care se bazează pe o cunoaștere temeinică a literaturii istorice și teologice ce ține de istoria artei ecleziastice bizantine și post bizantine, pe un bogat material ilustrativ din vasta arie de cultură creștină ortodoxă, a mănăstirilor bucovinene și a Voronețului în special.

Reieșind din cele arătate mai sus, ne exprimăm încrederea că studiul monografic prezentat va ocupa un loc bine meritat în aria de cercetări ale artei medievale românești.

Andrei Eșanu, Valentina Eșanu

MINISTERUL CULTURII AL REPUBLICII MOLDOVA

BIBLIOTECA NAȚIONALĂ A REPUBLICII MOLDOVA

CALENDAR NAȚIONAL

2022

190 BIBLIOTECA
NAȚIONALĂ
A REPUBLICII MOLDOVA

590 de ani de la stingerea din viață a lui Alexandru cel Bun

Alexandru cel Bun, domn al Țării Moldovei (29 iunie 1400 - 1 ianuarie 1432) obținând tronul, în scurtă vreme pune capăt unor rivalități dinastice de aproape un deceniu. A reușit să mențină pacea pe parcursul domniei, a definitivat organizarea structurilor de stat (între care și cancelaria domnească) și a fortificat capacitatea de apărare a Moldovei. Toate aceste acțiuni au contribuit la creșterea importanței Țării Moldovei în relațiile internaționale ale timpului. În paralel, a favorizat dezvoltarea comerțului, acordând privilegii negustorilor străini. A reușit să aplaneze conflictul dintre Biserica moldovenească și Patriarhia din Constantinopol, care a recunoscut în 1401 Mitropolia de la Suceava. În același plan de politică externă, a știut să joace pe interesele marilor regate catolice Ungaria și Polonia, ceea ce a contribuit la creșterea autorității domniei moldovene și la respingerea primului atac otoman asupra Țării Moldovei în 1420. În calitate de vasal, a sprijinit cu unități de oaste pe regele polon în luptele împotriva cavalerilor teutoni (1410; 1422).

A ctitorit mănăstirea Bistrița, unde se admite că a fost înhumat. Pe timpul domniei sale a fost fondată și mănăstirea Căpřiana (1420-1429). În aceeași perioadă, s-a manifestat din plin școala de copişti de la mănăstirea Neamț, unde a excelat prin celebrele sale capodopere de cultură scrisă slavonă Gavriil Uric; a fost inițiat Pomelnicul mănăstirii de la Bistrița completat câteva secole de-a rândul, ajungând până astăzi și utilizat ca importantă sursă istorică. În anii săi de domnie, s-a consolidat marea boierime moldovenească, care avea în posesie latifundii întinse. Această elită a fost frământată de rivalități permanente pentru a obține privilegii și dregătorii cât mai înalte în anturajul domnului, dar Alexandru cel Bun a știut să mențină un echilibru de forțe între grupările boierești. Încă din 1414, Alexandru cel Bun și-a desemnat moștenitorul tronului său - Ilie, fiul său mai mare. Cu toate acestea, după moartea sa, în rivalitățile pentru ocuparea scaunului Moldovei s-au inclus și alți fii ai săi, susținuți de diferite grupări ale marii boierimi și a unor forțe externe, care au declanșat războaie fratricide de durată.

În prima perioadă de domnie, pentru a-și demonstra legitimitatea deținerii scaunului domnesc, Ștefan cel Mare se prezenta ca nepot a lui Alexandru cel Bun pe linie paternă, în realitate bunicul său era „jupan Bogdan”, fratele lui Alexandru cel Bun.

Bibliografie selectivă:

Andrei Eșanu, Valentina Eșanu. *Bogdan al II-lea și Maria-Oltea - Părinții lui Ștefan cel Mare*, Chișinău, 2007, Ed. Prut Internațional, 157 p.

Chiprian Zaharia. *Iosif Mușat, întâiul mare ierarh român. Noi mărturii privind viața culturală și spirituală a Moldovei în secolele XIV-XV*, [fără loc], Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1987, 296 p.

Constantin Rezachevici. *Alexandru cel Bun*. În: Constantin Rezachevici. *Cronologia domnilor din Țara Românească și Moldova*. A. 1324-1881. Vol. I sec. XIV-XVI, București, 2001, p. 471-476.

Emil Diaconescu, Dumitru Matei, *Alexandru cel Bun (1400-1432)*, București, 1979, 146 p.

Constantin Cihodaru, *Alexandre le Bon, prince de Moldavie (av. 1400 - 1432)*, Bucarest, 1984, 77 p.

Andrei EȘANU

Hadrian Daicoviciu (1932 –1984) istoric și arheolog român. Studii la Universitatea din Kazan, U.R.S.S. (1951-1953) și la cea din Cluj (1953-1955), doctor în istorie (1971), profesor universitar, membru al Societății de Studii Clasice și al Uniunii Internaționale de Științe pre- și protoistorice, director al Muzeului de Istorie al Transilvaniei și al Institutului de Arheologie din Cluj-Napoca. S-a remarcat ca specialist în istoria antică și epigrafie. A depus o intensă muncă de cercetare dedicată în mare parte problemelor de istorie a Daciei înainte și după cucerirea romană, autor de lucrări fundamentale despre istoria și cultura dacilor, punând la temelie bogate izvoare arheologice și scrise. A obținut premiul „Vasile Pârvan“ al Academiei Române în anul 1965. A elaborat valoroase lucrări cu interpretări la scenele de pe Columna Traiană din Roma și a publicat tratate academice despre raporturile dacilor cu romanii.

Opere: Hadrian Daicoviciu. *Dacii*, București, 1965, 249 p.,

Hadrian Daicoviciu. *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, București, 1972, 385 p.

Lit: *Enciclopedia Istoriografiei românești*, București, 1978, p. 118-119.

Andrei Eșanu

Alexie Nacco (1832-1915), istoric basarabean, născut în s. Bălănești (azi r-nul Nisporeni), într-o familie de mici boieri moldoveni, studii militare la Sankt-Petersburg și universitare la Odessa unde a activat în calitate de profesor apoi și în mai multe structuri administrative basarabene. Căsătorit în 1858 cu Olga Gurțeva. A elaborat și a publicat un șir de lucrări dedicate istoriei Basarabiei. Deși în scrierile sale s-a plasat pe poziții pro-imperiale ruse, acestea conțin valoroase informații privitoare la evoluția istorică a Basarabiei mai cu seamă după 1812. A manifestat interes față de literatură scriind versuri în limba română cu caractere latine rămase în manuscris. A tradus din poezii ruși I. Krâlov și M. Lermontov.

Опере: Накко Алексей. *История Бессарабии с древнейших времен*. В 2-х чествах, Одесса, 1873-1876.

Накко Алексей. *Очерки гражданского управление в Бессарабии, Молдавии и Валахии во времена русско-турецкой войны 1806-1812*. Одесса, 1879, 42 с. (Отд.оттиск из Записки Одесского Общества Истории и Древностей, т. XI, Одесса, 1879, с. 269-310)

Накко Алексей. *Очерк гражданского устройства Бессарабской области с 1812 по 1828 г.*, Одесса, 1900, 113 с. (Отд.оттиск из Записки Одесского общества истории и древностей. Одесса, т. XXII, 1900, с. 109-221)

Накко Алексей. *Бессарабская Область. Со времени присоединения к России по Бухарескому миру 1812 года в историческом экономическом и статистическом отношениях* (Chișinău, 1879). (Manuscris în Biblioteca Universității Naționale din Odessa)

Lit.: Jarcuțchi Ion. *Comisia Gubernială științifică a Arhivelor din Basarabia (sf. sec. XIX- încep. sec. XX)*, Chișinău, 2011, p.134-135.

Andrei Eșanu

Alexandru Hâjdău (1811-1872), important intelectual basarabean, membru fondator a Academiei Române (1866) și clasic al literaturii române. Reprezentant de seamă a familiei de nobili români Hâjdău, tatăl celebrului om de știință și cultură Bogdan Petriceicu Hasdeu. Studii la Seminarul Teologic din Chișinău (1822-1828) și Facultatea de Drept a Universității din Harcov (1829-1832). A manifestat interes față de trecutul glorios a Moldovei, cronicile medievale servindu-i drept izvor de inspirație pentru creațiile sale literale. A publicat articole în revistele rusești „Vestnic Evropî”, „Telescop” și „Molva” lucrări cu privire la folclorul și viața spirituală din Basarabia anilor 20-30 ai secolului al XIX-lea. A manifestat interes față de flora spontană, publicând tratatul "Cu privire la întocmirea clasificării idiomatice a plantelor ce cresc liber și a celor cultivate în regiunea Basarabia" (1835). A lăsat creații literare și o valoroasă lucrare cu informații inedite despre literații basarabeni C. Stamati, A. Donici, Ia. Ghinculov (Hâncu) ș.a.. În 2004 a fost editat un volum din creația sa ce cuprinde texte și poezii traduse de Pavel Blamuș și Nicolae Dabija.

Opere: Alexandru Hâjdău. *Domnia Arnăutului*, Chișinău, 1955.

Александр Хиждеу. *Избранное*. Кишинёв, 1956.

Александр Хиждеу. *Избранное: Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты*. Сост. Н. Н. Романенко; Биографический очерк и комментарии П. Т. Балмуша. Художник М. Бачинский. Кишинёв: Литература артистикэ 1986, 317 стр.

[Alexandru Hâjdău]. *Clipe de inspirație*. Ediție îngrijită de P. Balmuș, Chișinău, 2004, 246 p.

Lit.: Чокану В. *Александр Хыждеу*. Ын: *История литературий молдовенеишь*, вол. 1 Де ла орижинь пынэ ла 1840, Кишинху, 1986, п. 561-576ю

Balmuș Pavel. *Literat basarabean de frunte (Cu prilejul împlinirii a 200 de ani de la nașterea lui Al. Hâjdău)*. În: Idem, ...*Scripta manent* ...*Contribuții de istoriografie literară*, Iași, 2014, p. 187-196.

Andrei Eșanu

Neculce Ion, (c. 1672 - 1745) personalitate politică și cărturărească de prim rang în istoria Țării Moldovei. S-a născut în familia vistiernicului Neculce și a Catrinei din vestitul neam de boieri, domnitori și cărturari Cantacuzino din Țara Românească. A învățat în familia bunicii sale știința elementară de carte și limba greacă, fiind educat în spiritul moralei religioase creștine. În urma invaziei poloneze din 1686 el se refugiază în Țara Românească, unde s-a aflat până în 1690 în familia stolnicului Constantin Cantacuzino, perioadă când i s-a trezit cu adevărat interesul față de cultură și istorie. Întorcându-se în Moldova se încadrează în viața publică ocupând mai multe dregătorii: postelnicel, vătaf de aprozi, mare agă, mare sluger, mare spătar, caimacam. Prin căsătoria sa în 1701 cu Maria, fiica lui Lupul Bogdan, hatman își consolidează poziția de mare boier și stăpân de mari moșii. Căzut în dizgrație în domnia lui Mihai Racoviță (1707) Neculce revine în prim planul activității de stat în domnia lui Dimitrie Cantemir (1710-1711), când devine mare hatman. În această calitate participă la întâlnirile cu Petru I de la Iași, la luptele cu turcii în vara anului 1711 și la încheierea armistițiului ruso-turc. Se refugiază împreună cu alți boieri în frunte cu D. Cantemir în Rusia. După doi ani de pribegie se stabilește în Polonia unde așteaptă șapte ani grațierea, pentru a reveni fără primejdie în țară. În vara anului 1720, în divanul țării are loc procesul de reabilitare materială și morală a pribeagului, dar va obține o nouă dregătorie doar în 1731, când e numit mare vornic al Țării de Sus. Principala sa activitate în această perioadă este administrarea averilor și creșterea celor patru copii. Aceasta este considerată cea mai favorabilă perioadă continuării și completării cronicii sale, începute probabil în tinerețe.

Ion Neculce s-a manifestat ca unul dintre cei mai importanți cronicari lăsând ca moștenire două scrieri nemuritoare: „*Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija vodă până la domnia lui Constantin Mavrocordat (1661-1743)*”, continuându-i pe Grigore Ureche și Miron Costin în scrierea istoriei Moldovei. Cronica sa se distinge prin cunoașterea temeinică a evenimentelor din epocă, la multe fiind martor ocular, în centru atenției lucrării s-a situat domnia lui Dimitrie Cantemir (1710-1711). Această operă este elaborată într-o aleasă limbă românească, circulând în manuscris și în Basarabia. A doua - „*O samă de cuvinte ...*”, care întrunește 44 de legende din trecutul Moldovei dintre care cele mai multe cu referire la domnia lui Ștefan cel Mare (1457-1504), care au un suport istoric real.

Opere:

Ion Neculce. OPERE. *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*. Ed. de Gabriel Ștrempel, București, 1982, 934 p.

Neculce Ion. ... *de la Dabija-vodă până la a doua domniei a lui Constantin Mavrocordat*. În: *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 2006, p.251-472.

Cronica lui Ion Neculce. Manuscrisul de la Cornova-Orhei. În două volume. Ed. de Zamfira Mihail, Paul Mihail și Mihai-Bogdan Atanasiu, București-Brăila, 2020.

Lit. : Velciu Dumutru. *Ion Neculce*, București, 1968, 248 p.

Gorovei Ștefan S. *Ion Neculce și tradițiile Putnei*. În: *Analele Putnei*, 2005, nr. 2, p. 55-72.

Atanasiu Mihai-Bogdan. *Din lumea cronicarului Ion Neculce. Studiu prosopografic*, Iași, 2015, 684 p.

Andrei Eșanu